

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2025

2025-yil, 3-SON

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 3-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'limboshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 16.04.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Абдулбориева М.А. Развитие креативного мышления — путь к лучшему поколению	3
Miraxmedova D.N. Pedagogik improvizatsiya ta'lim samaradorligi omili sifatida	5
Usmonov M.Q. Boksda jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellashirish usullari	9
Babayev A.A. Ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasi va uni takomillashtirish yo'llari	14
Muxiddinova Y.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatish	19
Umaralieva M.A. Ta'limda tenglik: o'zbekistonda nogironlar uchun inklyuziv yondashuvlar	24
Pardayeva K.Z. Fizika fanini o'qitishda multimediy vositalaridan foydalanish	29
Umaralieva M.A. Inklyuziv ta'limning rivojlanish bosqichlari xorijiy tajriba misolida	31
Xudayberdiyev B.A. Biofizika kursini mutaxassislik fanlari bilan integratsiyasini ta'minlash metodikasi	37
Xujamkulova N. Egra, pirls xalqaro dasturlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirish	43
Gulyamova A.O. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning afzallik tomonlari	51
Shodiyeva D.Q. Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy etishning nazariy - metodologik asoslari	55
Abdumominov B.S., Xolmurodov Sh.O., To'rayev R.N. Nuraliyeva F.A. Kasbga doir interaktiv infografika vositalarini yaratish texnologiyasi	59
Otebergerenov J.S. Kredit-modul tizimi bo'yicha talabalarning intellektual va kognitiv salohiyatining rivojlanish darajasini eksperimental baholash natijalari	63
Хайитова Ш.Д. Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва ўз-ўзини назорат қилиш	67
Batirov B.B. Akademik litseylarda fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitishning afzalliklari	71
Djalalov B.B. Transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalari kafedra faoliyati samaradorligini oshirishning tashkiliy-metodik mexanizmlarini takomillashtirish	76
Ermatov SH.S. Yosh futbolchilarni saralashda murabbiylarining amaliy tajribasini so'rovnomada yordamida tahlil qilishning ahamiyati	79
Raxmatdjanova N.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida disleksiya nutq nuqsonining ilmiy nazariy asoslari va sabablari	84
Abdubannobova M.A. Imkoniyati cheklangan bolalar turlari va ularni inklyuziv ta'limga jalb etish	88
Aslonova O.P. Rivojlantiruvchi ta'limga variativ yondashuvning pedagogik shart-sharoitlari	92
Шарипова Д.К. Влияние современных технологий на методы преподавания фразеологии в старших классах	99
Турсунова К.Н. Коммуникатив кўникмалар ривожланишининг назарий моделлари ва ёндашувлари	108
Ahadjonova Sh.O., Temirov N.S. Hadislarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati	115
Valixanova N.A. Tarbiya darslarida nostandart uy vazifasi	121
Oxunova D.Q. Pedagogik maxorat darslarida kognitiv xarakterdagi topshiriqlardan foydalanib talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash	127
Karimova Ch.A. Professional ta'lim muassasalari o'quvchilarini dual ta'limi asosida o'qitish orqali kasbiy faoliyatga tayyorlash	130
Абдуллаева Н.А. Развитие научной деятельности у будущих учителей при помощи технологии «Event»	134
Hamidova M., Axmedova N.M. Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni sensor rivojlantirish xususiyatlari	137
Xaydarov X.I. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning intellektual faolligi	141
Mixliboyev F. Bolalarda uchraydigan nutqning to'liq rivojlanmaganligi kamchiligini nazariy asoslari	145

Nartayeva Sh.Y. Koxlear implantli bolalarning eshituv- nutqiy faolligini oshirishga differensial yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari	150
Tadjixodjayeva F.O. Maktabgacha yoshdagi tanglay kamchiliklariga ega bo'lgan (rinolaliya) bolalarning nafasini rivojlantirish	155
Abduvaliyeva N., Jo'rayeva Sh. Boshlang'ich sinflarda nazorat turlarining metodik asoslari	160
Hamidova M., Aslanova Z.T. Ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni harakatli o'yinlar asosida nutqini rivojlantirish	164
Mansurov Z. Qurilish chizmalarini o'qitishda grafik dasturlardan foydalanish metodikasini takomillashtirish	169
Tangirov E.S. Talaba-yoshlarda etnomadaniy bag'rikenglik tushunchasini anglashga qaratiladigan tadbirlar	176
Temirov O.M. O'quv topshiriqlari yordamida refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish	180
Baxtiyorova S.B., Jamolova M.B. Folklor janrlarini o'qitishda innovatsion pedtexnologiyalardan foydalanish	188
Sheraliyev A.M. Oliy ta'lim muassasalarida madaniy xilma-xillikni boshqarish: janubiy korea universitetlari tajribasida global va milliy qadriyatlar	194
No'monxonova M.N. Umumiy pedagogika fani orqali bo'lajak filologlarni kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy pedagogik asoslari	198
Oxunova N.M. Xalq og'zaki ijodi janrlari orqali o'qish savodxonligini rivojlantirish usullari	202

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ — ПУТЬ К ЛУЧШЕМУ ПОКОЛЕНИЮ

АБДУЛБОРИЕВА МЕХРУЗА АНВАРОВНА

Докторант НамГУ

Аннотация. Данная статья посвящена методам развития креативного мышления у учеников начальных классов и воздействию креативного мышления на дальнейшее обучение учащихся.

Ключевые слова: мышление, креативность, креативное мышление, талант, способность.

Annotation. This article is dedicated to the methods of developing creative thinking among primary schoolchildren and its effects to the further education of kids.

Key words: thinking, creativity, creative thinking, talent, ability.

Annotasiya. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirish metodlari va uning bolalarning kelgusi ta'limidagi o'rniga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: fikrlash, kreativlilik, kreativ fikrlash, iqtidor, qobiliyat.

Введение

Креативное мышление — это способность видеть мир с новой перспективы, находить нестандартные решения и проявлять оригинальность в разных сферах жизни. В современном обществе, где инновации и гибкость играют ключевую роль, развитие креативного мышления становится важной задачей образования. Особенно это актуально для начальной школы, где закладываются основы не только академических знаний, но и личностного роста. Статья рассматривает, как развитие креативного мышления у детей начальной школы может стать основой для формирования лучшего поколения, готового к вызовам будущего.

Методы

Для написания статьи был проведен обзор научных публикаций, посвященных креативному мышлению в образовательном процессе. Использованы исследования педагогов, психологов и специалистов в области развития детей, а также программы и методики, направленные на стимулирование творческих способностей. Включены как теоретические исследования, так и практи-

ческие подходы, применяемые в учебных заведениях.

Основная часть

1. Креативность как важный компонент образования

Развитие креативного мышления в начальной школе не ограничивается только уроками искусства или трудового обучения. Это комплексный процесс, включающий в себя стимулирование творческого подхода на всех этапах образовательного процесса. Согласно исследованиям, креативность способствует формированию таких навыков, как критическое мышление, способность к решению нестандартных задач, а также умение адаптироваться к изменениям (Штейнберг, 2016). В начальной школе важно создать атмосферу, где дети могут свободно выражать свои идеи, пробовать разные подходы к решению задач и развивать свой потенциал.

2. Психологические аспекты развития креативного мышления

На психологическом уровне развитие креативного мышления связано с формированием уверенности в своих силах и

способности к самовыражению. Психолог Творский (2018) утверждает, что развитие творческого потенциала у детей способствует формированию позитивной самооценки, улучшению эмоционального состояния и снижению уровня тревожности. Когда дети понимают, что их идеи ценятся и могут быть реализованы, они чувствуют себя более уверенно и готовы к новым достижениям.

3. Методики и подходы к развитию креативности в начальной школе

Существует множество методик, направленных на развитие креативного мышления у школьников. Одной из популярных является метод проектного обучения, при котором дети работают над реальными задачами, создают проекты и представляют свои идеи. Процесс такого обучения развивает навыки сотрудничества, креативного подхода и уверенности в собственных силах. Также важную роль играет интеграция искусства и технологий в учебный процесс, что позволяет детям находить новые способы самовыражения и расширяет их кругозор (Амосова, 2020).

4. Роль учителя в развитии креативного мышления

Учитель играет ключевую роль в процессе развития креативности. Важно, чтобы педагог не только обучал предметам, но и создавал условия для творческого самовыражения детей. По словам Сахарова (2015), учитель должен быть наставником, который не только передает знания, но и вдохновляет детей на поиск нестандартных решений,

поощряет их инициативу и поддерживает творческий процесс.

5. Креативное мышление как основа для лучшего поколения

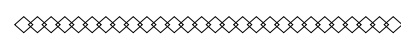
Развитие креативного мышления в начальной школе закладывает основы для формирования нового поколения, способного эффективно решать проблемы и адаптироваться к изменениям. Как утверждает исследователь Петрова (2017), творчески мыслящие дети становятся более гибкими в условиях быстро меняющегося мира, они способны предлагать инновационные решения в любых сферах, будь то наука, искусство или экономика. Таким образом, развитие креативности — это не только улучшение личных качеств ребенка, но и подготовка его к успешной жизни в условиях глобальных изменений.

Заключение

Развитие креативного мышления в начальной школе является важным шагом на пути к формированию лучшего поколения. С помощью креативных методов и подходов дети учатся не только академическим знаниям, но и важным жизненным навыкам: адаптивности, уверенности в себе, способности решать нестандартные задачи. Образование, ориентированное на развитие креативности, способствует воспитанию поколения, готового к вызовам будущего и способного внести значимый вклад в развитие общества. Инвестирование в развитие творческого потенциала детей — это инвестиция в будущее.

Использованной литературы:

1. Амосова, О. В. (2020). Методы и технологии развития креативного мышления в начальной школе. Москва: Издательство "Просвещение".
2. Петрова, Н. И. (2017). Креативное мышление и его роль в образовательном процессе. Санкт-Петербург: Научная мысль.
3. Сахаров, П. Л. (2015). Педагогика творчества: Роль учителя в развитии креативности у школьников. Москва: Издательство "Высшая школа".
4. Штейнберг, Р. (2016). Творческое мышление и когнитивное развитие детей. Вопросы психологии, 4, 56-64.
5. Творский, В. А. (2018). Психология креативности и эмоционального интеллекта. Минск: Белорусский университет.

PEDAGOGIK IMPROVIZATSIYA TA'LIM SAMARADORLIGI OMILI SIFATIDA

MIRAXMEDOVA D.N.

Andijon davlat Pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kun o'qituvchisiga qo'yilgan talablar, zarur bo'lgan kompetentsiyalar, o'qituvchining tezkor qaror qabul qilish va pedagogik tajriba, mahorati orqali holatni chuqur o'ylangan va maqsadni sifatli amalga oshirishni kafolatlovchi tomonga bura olishi, o'qituvchining pedagogik improvizatsiya qilish qobiliyati o'z oldiga qo'yilgan kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda pedagogik oldindan ko'ra bilish, intuivitiv faoliyatning yaxshi rivojlanganligini namoyon etuvchi jarayonlar haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: improvizatsiya, pedagogik jarayon, bilim, ko'nikma, malaka, mahorat, kompetensiya, talab, ta'lim-tarbiya, faoliyat, mutaxassis.

Аннотация: В данной статье раскрыты требования к современному учителю, необходимые компетенции, умение учителя повернуть ситуацию в сторону, гарантирующую качественную реализацию цели за счет быстрого принятия решений и педагогического опыта, умений и навыков. педагогической импровизации, речь шла о процессах, демонстрирующих развитое педагогическое предвидение и интуитивную активность при успешном выполнении профессиональных задач.

Ключевые слова: импровизация, педагогический процесс, знание, умение, квалификация, умение, компетентность, потребность, образование, деятельность, специалист.

Annotation: In this article, the requirements for today's teacher, the necessary competencies, the ability of the teacher to turn the situation in a direction that guarantees the quality implementation of the goal through quick decision-making and pedagogical experience, skills, and the ability of the teacher to make pedagogical improvisation are presented. there was talk about the processes that demonstrate the well-developed pedagogical foresight and intuitive activity in the successful implementation of professional tasks.

Key words: improvisation, pedagogical process, knowledge, skill, qualification, skill, competence, demand, education, activity, specialist.

Pedagogik improvizatsiya pedagogik jarayonni samarali tashkil etilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yangi davr innovtsion usulda fikrlaydigan, ijodkor, tashabbuskor, mahoratli o'qituvchilarni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan oliy ta'limda zamonaviy talablarga javob beradigan, ta'lim mazmunini mutlaqo yangicha usulda o'quvchilar ongiga singdirishda bo'lajak o'qituvchilarga zarur bo'lgan kompetentsiyalarni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktab va Oliy ta'limning muhim talablariga javob beradigan zamonaviy o'qituvchi

avvalo, o'quvchilarning tabiiy qobiliyatlarini vaqtida anglay oladigan, ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishda ular bilan natijaga erisha oladigan, yangiliklarni faol amaliyotga tadbiq eta oladigan, aqliy salohiyati yuqori, yuksak madaniyat egasi, san'atni sevadigan, ijodkor, o'zini o'zi rivojlantirish layoqatiga ega bo'lish kabi muhim sifatlarini o'zida mujassam etishi lozim.

O'qituvchining ijodiy faoliyatida faqat improvizatsiya elementlari mavjud bo'lishi mumkin. Bu faoliyat doimiy ravishda rivojlanish, yangi vazifalarni xal etishga ijodiy yondashish, muammolar

yechimiga doir tezkor tahlil va samarali qaror qabul qilish va natijani ko'ra bilish kabi muhim xususiyatlarni taqazo etadi. Shu bois improvizatsiya ta'lim jarayonida o'qituvchining asosiy ijodiy faoliyatining o'ziga xos tarkibiy qismi tarzida namoyon bo'ladi va mutaxassisning ajralmas kasbiy xususiyatlaridan biri sifatida pedagogik jarayon samaradorligida alohida o'rin tutadi.

Ta'lim jarayoniga yondashish nuqtai nazaridan qaraganimizda o'qituvchining faoliyatida ikki ya'ni stereotipik va improvizatsion daraja birga bo'ladi. Birinchisi o'zgarmas rejaga muvofiq barqaror harakatlarni ifoda etsa, ikkinchisi bilim va tajribaga asoslangan o'zgarmas sharoitlarda o'z xatti-harakatlarini improvizatsion tarzda qayta qurish qobiliyatlarini ifoda etadi. Bu darajalar amaliyotda turli munosabatlarda namoyon bo'lib, o'zaro qarama-qarshiliklarda rivojlanadi va o'qitish jarayonida uning samaradorligiga xizmat qiladi.

Keyingi yillarda o'qituvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Pedagog maxratini shakllantirish borasida V.A. Kan-Kalik, N.V. Kuzmina, Yu.P. Sokolnikov va boshqalar izlanishlar olib borgan bo'lsa, tarbiya jarayoniga ijodiy yondashish masalalari V.A. Slastenin, N.A. Tomin, N.M. Yakovlevlar tomonidan o'rganilgan. Darhaqiqat, mahoratli va ijodkor o'qituvchi albatta, oliy pedagogik ta'limda tayyorlanadi va talabada tahsil olish jarayonida bunday sifatlar rivojlanib, takomillashib boradi. Ayni davrda ijodkor, serqirra qobiliyat egasi bo'lgan o'qituvchilarga ehtiyoj bor. Shunday bo'lsada ijodiy faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiluvchi komponentlardan biri bo'lgan improvizatsiya imkoniyatlaridan foydalanishga yetarli darajada e'tibor qaratilmayapti.

Improvizatsiya muammosi ta'limda har doim ham dolzarb hisoblanadi. Chunki o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyatini amalga oshirish barobarida talabalar bilan ko'p variantlik o'zaro munosabatlar orqali paydo bo'ladigan qayta aloqalar davrida tezkor tahlil va chegaralangan qisqa vaqt ichida maqbul qaror qabul qilishi ta'lim jarayoni samarali keshishini ta'minlovchi asosiy omillardan sanaladi. O'quv-tarbiya jarayonida doimiy rejalashtirilmagan holatlar paydo bo'ladiki, nafaqat o'qituvchi tomonidan korrektsiya talab etiladi, balki uni tubdan o'zgartirish zaruriyati kelib chiqadi. Bu yerda o'qituvchining tezkor qaror qabul qilish va pedagogik tajriba, mahorati orqali holatni chuqur o'ylangan va maqsadni sifatli amalga oshirishni kafolatlovchi tomonga bura olishi lozim bo'ladi. O'qituvchining pedagogik improvizatsiya qilish qobiliyati o'z oldiga qo'yilgan kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda pedagogik oldindan ko'ra bilish, intuitiv faoliyatning yaxshi rivojlanganligini namoyon etadi.

Pedagogik improvizatsiya pedagogik jarayonni samarali tashkil etilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Improvizatsiya orqali yuzaga kelgan ijobiy holat bo'lajak o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatiga ijodkorona yondashishini talab etadiki, bu orqali talabada faoliyatiga ishonchsizlik, qo'rquv va pravard natijada kasbdan "sovush" holatlarini sodir bo'lishini oldini oladi.

V.A. Slastenin o'z ishlarida pedagogik improvizatsiyani muhim ekanini ta'kidlab shunday deydi: "pedagogika dialektik jarayondir, uni bir qolipga solib qo'yish mumkin emas, ma'lum bir bosqich va har qanday sharoitda talablardan chekinish holati paydo bo'lishi mumkin" [Slastenin V.A. i dr. Pedagogika: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniya / V. A.

Slastenin, I. F. Isaev, Ye. N. Shiyanov; Pod red. V.A. Slastenina. - M.: Izdatel'skiy sentr "Akademiya", 2002. - 576 s.

].[1, s.11]

Shunday qilib, pedagogik improvizatsiya kasbiy qobiliyat sifatida bo'lajak o'qituvchining turli vaziyatlarga tayyor bo'lishi, ijodiy yondasha olishi, tezkor qaror qabul qilishi va pedagogik jarayon sifati uchun ikkalanmasdan faoliyatni maqsadli tashkil etish imkonini beradi.

Ko'plab ilmiy izlanishlar natijasiga ko'ra eng optimal yo'l bilan o'quvchilarni u yoki bu bosqich ya'ni bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish zaruriyati nuqtai nazaridan qaralganda pedagogik vaziyatni to'g'ri tushunish va maqbul yechim topish ta'lim jarayoni uchun muhim omil sanaladi. Tezkor, holatni to'g'ri baholash va aniq xarakterlar orqali masalani yechimiga yondashish pedagog faoliyatining asosini tashkil eadi.

Maqsadni aniqlab olish va faoliyat usullarini to'g'ri tanlash maqbul qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Insonlar o'zidagi mavjud bilim va tajribaga tayangan holda turli xil qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Qaror qabul qilish – bu turli kutilmagan vaziyatlarda fikrlash operatsiyalarining tezkor shakllanishidir. Qaror qabul qilish uni izlab topish, qabul qilish va amalga oshirish bosqichlariga ajratiladi. Yechish jarayonida esa inson xatti-harakatlarining tipik tuzilishi, yechim rejasiga mosligi va uni variativligiga e'tibor qaratish lozim.

Pedagogik vazifalarni hal etishning bir qator bosqichlari mavjud:

1. Qarama-qarshilik xarakterini namoyon qiluvchi holatni tahlil qilish;
2. Maqsadga erishishning pedagogik jihatini aniqlash;
3. Maqsadga erishish usul va vositalarini izlash;

4. Natija tahlili;

5. Pedagogik vazifani yechishdagi hatoliklar va yechimga yondashishning boshqa yo'llari tahlili.

Bo'lajak o'qituvchilarni improvizatsion muhitda ishlashga kasbiy-pedagogik tayyorlash nazariy bilimlarni o'rganish jarayonida, pedagogik amaliyot va mustaqil o'quv vazifalarini amalga oshirish orqali erishiladi. O'quv mashg'ulotlari davomida talabalar doimiy og'zaki va yozma nutq ustida ishlashlari, turli vaziyatlarni tahlil qilishlari va rolli o'yinlarga jalb etilishlari kerak. Eng faol usul bu jarayonda nutq xisoblanadi. Nutq orqali talabaning o'quv jarayonidagi intellektual faoliyati namoyon bo'ladi[Verbitskiy A.A. Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: kontekstnyy podxod. -M.: Vyssh. shk. 1991. - 204 s.

].

[6, s. 34].

Pedagogik jarayon ishtirokchilarining o'zaro ta'sir qilish aloqalari ularning kasbiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Buni natijasida ularning kuchlari birlashadi va maqsad sari harakat birligiga erishiladi. Hamkorlikda ishlashni tashkil etish orqali o'qituvchi tomonidan qo'yilgan muammoni yechimiga ko'p variantli yondashish imkoni paydo bo'ladi. Natijada, talabalarining pedagogik muammoni hal etishda amaldagi quyidagi tamoyillarga tayangan holda faoliyat yuritishlariga zaruriyat paydo bo'ladi:

- taklif etilgan vazifalarni bajarishda ishtirokchilarning faolligi tamoyili;
- pedagogik vazifani bajarishda ijodkorlik tamoyili;
- pedagogik muloqotchanlik tamoyili.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tamoyillar barchasi birday bo'lajak o'qituvchini improvizatsion muhitda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ahamiyatli

xisoblanib, ular orqali qo'yilgan muammoni yechishda ijodkorlik imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish, mustaqil yechim bilan bog'liq g'oyalarni ilgari

surish, dars samarasi uchun xizmat qiladigan yangiliklarni jarayonga tadbiq etish layoqatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berikhanova L. Yu. Podgotovka studentov — budущix uchiteley k improvizatsionnoy deyatel'nosti. — Tyumen', 1988.- 125 s.
2. Verbitskiy A.A. Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: kontekstnyy podxod. -M.: Vyssh. shk. 1991. - 204 s.
3. Slastenina V.A. i dr. Pedagogika: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy / V. A. Slastenina, I. F. Isaev, Ye. N. Shiyanov; Pod red. V.A. Slastenina. - M.: Izdatel'skiy sentr "Akademiya", 2002. - 576 s.
4. Харькин В. N. Pedagogicheskaya improvizatsiya: teoriya i metodika / V. N. Харькин. - M.,1992. - 157s
5. Qudratov Nodir, "Innovatsion tahsilot jarayonlarida xato qilishdan cho'chimaslik madaniyati", "Oliy ta'lim" nashriyoti, Toshkent, 245 bet, 2022, 147-bet

BOKSDA JANG STRATEGIYASINI ISHLAB CHIQISHDA RAQIBNI MODELLASHTIRISH USULLARI

USMONOV MANSUR QURBONMURATOVICH

TISU Jismoniy madaniyat kafedrası mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada boksda jang strategiyasini shakllantirish jarayonida raqibni modellashtirish usullarining ahamiyati ko'rib chiqiladi. Boks mashg'ulotlarida raqibning texnika va taktik harakatlarini tahlil qilish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, sun'iy modellashtirish orqali bokschi tayyorgarligini oshirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va analitik yondashuvlar yordamida jang taktikalarini rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Boks, jang strategiyasi, raqibni modellashtirish, texnik-taktik tayyorgarlik, jang taktikasi, sun'iy modellashtirish, individual mashg'ulotlar, raqibning kuchli va zaif tomonlari, zamonaviy texnologiyalar, tahliliy yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение методов моделирования соперника в процессе формирования стратегии боя в боксе. Анализируются приемы и тактические действия противника, выявляются его сильные и слабые стороны, а также рассматриваются способы повышения подготовки боксера через искусственное моделирование. Кроме того, приводятся рекомендации по планированию тактических действий с использованием современных технологий и аналитических подходов.

Ключевые слова: Бокс, стратегия боя, моделирование соперника, технико-тактическая подготовка, тактика боя, искусственное моделирование, индивидуальные тренировки, сильные и слабые стороны соперника, современные технологии, аналитический подход.

Annotation. This article examines the importance of opponent modeling methods in the process of developing a boxing fight strategy. It analyzes the opponent's techniques and tactical movements, identifies their strengths and weaknesses, and explores ways to enhance a boxer's preparation through artificial modeling. Additionally, recommendations are provided on planning fight tactics using modern technologies and analytical approaches.

Keywords: Boxing, fight strategy, opponent modeling, technical-tactical training, fight tactics, artificial modeling, individual training, opponent's strengths and weaknesses, modern technologies, analytical approach.

Mavzuning dolzarbligi. Boksda yuqori darajadagi texnik-taktik tayyorgarlik, jismoniy sifatlar va psixologik bardoshlilikni talab qiluvchi sport turi hisoblanadi. Har bir bokschi o'z jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibning xatti-harakatlarini oldindan tahlil qilish va unga mos tayyorgarlik ko'rish zarur. Zamonaviy boksda jang strategiyasini shakllantirishda raqibni modellashtirish usullari muhim o'rin tutadi, chunki bu usul raqibning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, jang davomida samarali qaror qabul qilish imkonini beradi.

Raqibni modellashtirish – bu uning texnik-taktik harakatlarini chuqur o'rganish, urinishlarining ehtimoliy yo'nalishlarini taxmin qilish va unga mos strategiyalar ishlab chiqish jarayonidir. Bu usul sun'iy intellekt, video tahlil, statistik ma'lumotlar va tajribali murabbiylarning ekspert xulosalari asosida amalga oshiriladi. Modellashtirish orqali bokschi raqibning tezkorligi, zarba berish uslubi, himoya harakatlari va jang paytidagi psixologik holatini baholash imkoniga ega bo'ladi.

Zamonaviy boksda raqibni

modellash tirish jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo'lib, ularga video tahlil, taktik simulyatsiya, sparring mashg'ulotlari va sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish kiradi. Xususan, video tahlil orqali raqibning oldingi janglari o'rganilib, uning strategik yondashuvlari tahlil qilinadi. Sparring jarayonida esa modellash tirilgan sharoitlarda jang olib borish orqali boks chining jangga tayyorgarlik darajasi oshiriladi.

Mazkur tadqiqotda boksda jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellash tirish usullarining ilmiy asoslari o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, boks chining texnik-taktik tayyorgarligini oshirishga qaratilgan samarali yondashuvlar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, modellash tirishning turli usullari tahlil qilinib, ularning jangdagi samaradorligi baholanadi.

Adabiyotlar sharhi. Boksda jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellash tirish usullari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Mazkur mavzu doirasida turli ilmiy manbalar boks chilarining texnik-taktik tayyorgarligini oshirish, jang strategiyasini modellash tirish hamda raqib harakatlarini oldindan bashorat qilish usullari haqida ma'lumot beradi. Quyida ushbu mavzuga oid muhim ilmiy manbalarining sharhi keltirilgan.

Won J., Gopinath D., Hodgins J. (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda sportchilarining raqamli muhitda simulyatsiya qilingan strategik harakatlari o'rganilgan. Ushbu ishda ikkita sportchi o'rtasidagi raqobatli janglar uchun fizika asosida modellash tirilgan boshqaruv usullari ishlab chiqilgan. Tadqiqot boks chilarining harakatlarini oldindan tahlil qilish, texnik xatolarni aniqlash va jang davomida tezkor qaror qabul qilishni o'rganish imkoniyatlarini

kengaytirish bo'yicha amaliy ahamiyatga ega [1].

Гайфулин Ю. П. (2022) tomonidan olib borilgan izlanishlarda 15-17 yoshli boks chilarining texnik tayyorgarligini oshirishda sparring mashg'ulotlarining o'rni tahlil qilingan. Muallifning fikriga ko'ra, sparring metodidan samarali foydalanish boks chilarining jang davomida tezkor taktik qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqibning real jangdagi harakatlarini modellash tirish boks chining o'z texnikasini takomillashtirishiga yordam beradi [2].

Ф. А. Гатин, И.С. Колесник, Л. Д. Назаренко (2019) o'z tadqiqotlarida boks chilarining umumiy tayyorgarlik modeli va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganan. Ular sportchilarining texnik-taktik tayyorgarlik jarayonini samarali olib borish uchun individual yondashuv va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydilar. Mazkur tadqiqot, ayniqsa, boshlang'ich va o'rta darajadagi boks chilar uchun muhim bo'lib, ularning individual tayyorgarlik jarayonini modellash tirishga yo'naltirilgan [3].

В.О. Гуськов, В.Р. Велицкая (2022) o'z izlanishlarida yuqori malakali boks chilarining musobaqa davomida namoyish etadigan harakatlarini modellash tirish va tahlil qilishga e'tibor qaratgan. Mualliflar jang davomida boks chilarining reaksiya va qaror qabul qilish tezligi bo'yicha model xarakteristikalarini ishlab chiqilganligini ta'kidlaydilar. Ushbu ishning natijalari sportchilarining texnik-taktik xususiyatlarini batafsil o'rganish va musobaqalarda natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi [4].

Е.В. Колесников, К.Р. Желтотрубова, А.С. Лукин (2020) tomonidan olib borilgan

tadqiqotda bokschilarning jang davomida taktik tafakkurini rivojlantirish usullari o'rganilgan. Ular bokschilarning harakatlari va qarorlarini tezkor baholash hamda jang davomida moslashish qobiliyatini oshirish muhimligini ta'kidlaydilar. Ushbu ishning natijalari modellashtirish va texnologik innovatsiyalar yordamida sportchilarning taktik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan [5].

А.В. Гасъков, М.Д. Кудрявцев, В.А. Кузьмин (2017) tomonidan ishlab chiqilgan tadqiqotda bokschilarni tayyorlashda pedagogik texnologiyalarning o'rnini o'rganilgan. Mualliflar mashg'ulot jarayonini optimallashtirish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqoti individual mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu bokschilarning jangga tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishga yordam beradi [6].

Г.К. Ражабов (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda yuqori malakali bokschilarning stress omillari ta'sirida qanday taktika tanlashlari tahlil qilingan. Muallif stress sharoitida bokschilarning harakatlarini modellashtirish orqali samaradorlikni oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot jang davomida sportchilarning bosim ostida optimal qaror qabul qilish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi [7].

M. Younes (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqot boks bo'yicha virtual reallik treninglari va jang strategiyalarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu ishda virtual simulyatsiya orqali raqib harakatlarini oldindan ko'rib chiqish va unga mos strategiyalar ishlab chiqish imkoniyatlari o'rganilgan. Bu tadqiqot boksda jangga tayyorgarlik jarayoniga zamonaviy

texnologiyalarni joriy etish istiqbollarini ochib beradi [8].

M. Slimani va boshq. (2017) o'z izlanishlarida havaskor bokschilarning jismoniy va fiziologik javoblarini tahlil qilganlar. Ular sportchilarning reaksiya va chidamlilik ko'rsatkichlarini aniqlash orqali jang strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqanlar. Ushbu tadqiqot boksda jismoniy tayyorgarlikning muhimligini tasdiqlaydi [9].

U.M. Kurbanmuratovich (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqot bokschilarning individual mashg'ulotlarida murakkab texnik va taktik harakatlarni rivojlantirish usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Muallif sportchilarning individual yondashuv asosida tayyorlanishining samaradorligini oshirish yo'llarini taklif etadi n[10].

Yuqoridagi adabiyotlar boksda raqibni modellashtirish va jang strategiyalarini ishlab chiqishda turli yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Sun'iy intellekt, virtual reallik, pedagogik texnologiyalar va stress sharoitida qaror qabul qilish usullarini o'rganish natijasida bokschilarning jang taktikasi yanada takomillashtirilishi mumkin. Ushbu tadqiqotlar boks sportining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi va zamonaviy murabbiylar hamda sportchilar uchun ilmiy asoslangan metodikalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi – boksda jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellashtirish usullarini o'rganish va samaradorligini baholash. Tadqiqot doirasida raqibning harakatlarini oldindan tahlil qilish yordamida jang taktikasini shakllantirish hamda boks mashg'ulotlarida modellashtirish usullaridan foydalanishning afzalliklarini

aniqlash ko'zda tutiladi. Shuningdek, turli darajadagi bokschilar uchun raqibning texnik-taktik xatti-harakatlarini bashorat qilishga asoslangan individual strategiyalarni ishlab chiqish ham ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biridir.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boksdagi jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellashtirish samarali usullardan biri hisoblanadi. Modellashtirish texnikasi orqali bokschilarning raqibning individual xususiyatlarini oldindan tahlil qilib, jang davomida samarali qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tadqiqot doirasida turli darajadagi bokschilar ishtirokida tajriba o'tkazilib, ularda modellashtirish asosida tayyorlangan strategiyalarning jang samaradorligiga ta'siri o'rganildi.

Birinchidan, bokschilar uchun real jang sharoitlarini takrorlashga, raqibning harakatlarini oldindan bashorat qilishga va mos javob harakatlarini ishlab chiqishga imkon berdi. Tajriba natijalariga ko'ra, ushbu usuldan foydalangan bokschilar o'zlarining texnik-taktik ko'nikmalarini 10-12% ga yaxshilashga erishdilar.

Ikkinchidan, sparring mashg'ulotlari davomida raqibning real harakatlarini kuzatish va modellashtirish usullari qo'llanildi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, raqibning harakatlariga mos ravishda ishlab chiqilgan individual strategiyalar bokschilarning jangda samarali harakat qilishiga yordam beradi. Xususan, raqibning odatiy zarba kombinatsiyalari va himoya uslublariga moslashgan bokschilar jang davomida kamroq xatoga yo'l qo'yib, samarali qarshi hujum qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Uchinchidan, turli darajadagi bokschilar uchun modellashtirish natijalari tahlil qilindi.

Yuqori malakali sportchilar o'z jang uslubini raqibning zaif tomonlariga moslashtirish orqali samaradorlikni oshirgan bo'lsa, o'rta darajadagi sportchilar uchun bu uslubni to'g'ri o'zlashtirish uchun qo'shimcha mashg'ulotlar talab qilindi. Bu esa modellashtirishning individual yondashuv talab qilishini ko'rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boksdagi jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellashtirish samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Modellashtirish texnologiyalari, yordamida raqibning harakatlarini tahlil qilish va bashorat qilish imkoniyati yaratiladi. Bu esa bokschilarga jang davomida optimal qarorlar qabul qilish hamda o'z texnik-taktik imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida modellashtirish usullarining turli darajadagi sportchilarga ta'siri o'rganildi. Yuqori malakali bokschilar uchun ushbu usul raqibning zaif tomonlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanish imkonini yaratdi. O'rta va boshlang'ich darajadagi sportchilar esa modellashtirish yordami bilan o'z taktik ko'nikmalarini yaxshilash hamda jang davomida tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini oshirishdi.

Shuningdek, sparring mashg'ulotlarida raqibning odatiy harakatlari va himoya strategiyalarini modellashtirish jang samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi. Bu yondashuv bokschilarning texnik mahoratini rivojlantirish bilan birga, ularning psixologik tayyorgarligini ham mustahkamladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, boksdagi jang strategiyasini ishlab chiqishda raqibni modellashtirish usullarini yanada takomillashtirish hamda ularni

zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan boks mashg'ulotlarining samaradorligini uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Bu esa yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. sportchilarning natijadorligini oshirish va

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Won J., Gopinath D., Hodgins J. Control strategies for physically simulated characters performing two-player competitive sports //ACM Transactions on Graphics (TOG). – 2021. – Т. 40. – №. 4. – С. 1-11.
2. Гайфулин Ю. П. Техническая подготовка боксеров 15-17 лет при использовании метода спарринга : дис. – 2022.
3. Ф. А. Гатин, И.С. Колесник, Л. Д.Назаренко Концептуальные компоненты модели спортивной подготовки боксеров массовых разрядов //Проблемы и перспективы физического воспитания, спортивной тренировки и адаптивной физической культуры. – 2019. – С. 693-697.
4. В.О. Гуськов, В.Р. Велицкая Модельные характеристики соревновательной деятельности боксеров высокой квалификации //современные проблемы спорта, физического воспитания и адаптивной физической культуры. – 2022. – С. 277-283.
5. Е.В. Колесников, К.Р. Желтотрубова, А.С. Лукин Развитие тактического мышления в боксе // Проблемы науки. – 2020. – №. 11 (59). – С. 95-97.
6. А.В. Гаськов, М.Д. Кудрявцев, В.А. Кузьмин Основы педагогической технологии тренировочно-соревновательной деятельности боксеров //Единоборства. – 2017. – №. 4. – С. 45-55.
7. Г.К. Ражабов Показатели тактико-технических действий высококвалифицированных боксеров в соревновательных боях в условиях отсутствия и возникновения стрессовых факторов (помех) //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. Special Issue 1. – С. 152-160.
8. M. Younes Learning and simulation of sport strategies (boxing) for virtual reality training : дис. – Université de Rennes, 2024.
9. M.Slimani et al. Performance aspects and physiological responses in male amateur boxing competitions: A brief review //The Journal of Strength & Conditioning Research. – 2017. – Т. 31. – №. 4. – С. 1132-1141.
10. U.M. Kurbanmuratovich Improvement of Experimental Methods of Complex Technical and Tactical Movements of Boxers in Individual Lessons //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 50. – С. 54-61.

AYOLLAR FUTBOLIDA JAMOAVIY O'YIN TAKTIKASI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

BABAYEV ANVARJON AXMEDOVICH

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Jismoniy madaniyat kafedrası
o'qituvchisi, Futbol bo'yicha oliy toifali murabbiy**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasi va uning samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Futbol o'yinida taktik tayyorgarlik jamoaning umumiy muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda jamoaviy taktik harakatlarning muhim jihatlari, hujum va himoya uslublari hamda ularni takomillashtirishga qaratilgan metodikalar o'rganilgan. Shuningdek, zamonaviy futbol tendensiyalari va texnologiyalarining ayollar futbolidagi jamoaviy o'yin sifatiga ta'siri ham tahlil etiladi. Maqolada nazariy va amaliy tajribalar asosida futbolchilarning taktik tafakkurini rivojlantirish, o'yin samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ayollar futboli, jamoaviy taktika, hujum va himoya, futbol texnologiyalari, taktik tayyorgarlik.

Аннотация. В данной статье анализируется тактика командной игры в женском футболе и пути повышения её эффективности. Тактическая подготовка в футболе является одним из ключевых факторов, напрямую влияющих на общий успех команды. В исследовании рассматриваются основные аспекты командных тактических действий, атакующие и оборонительные стратегии, а также методы их совершенствования. Кроме того, проводится анализ влияния современных футбольных тенденций и технологий на качество командной игры в женском футболе. В статье на основе теоретического и практического опыта предложены рекомендации по развитию тактического мышления футболисток и повышению эффективности игры.

Ключевые слова: женский футбол, командная тактика, атака и защита, футбольные технологии, тактическая подготовка.

Annotation. This article analyzes the team play tactics in women's football and ways to improve their effectiveness. Tactical preparation in football is one of the key factors that directly influence the overall success of a team. The study examines the essential aspects of team tactical movements, attacking and defensive strategies, and methods for their improvement. Additionally, the impact of modern football trends and technologies on the quality of team play in women's football is analyzed. Based on theoretical and practical experience, the article provides recommendations for developing players' tactical thinking and enhancing game efficiency.

Keywords: women's football, team tactics, attack and defense, football technologies, tactical preparation.

Dolzarbliigi. Futbol jahon miqyosida eng ommabop sport turlaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi erkaklar bilan bir qatorda ayollar futbolida ham jadallik bilan kechmoqda. Bugungi kunda ayollar futboli nafaqat sport sohasida, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Jamoaviy o'yin taktikasini to'g'ri shakllantirish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish har qanday jamoaning muvaffaqiyatli o'yin

namoyish etishida muhim rol o'ynaydi. Har bir futbol jamoasi o'zining o'yin uslubiga ega bo'lsa-da, raqibga qarshi samarali harakat qilish, hujum va himoyada optimal pozitsiyani egallash, jamoaviy intizomni shakllantirish kabi omillar natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini puxta o'rganish va uni takomillashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy futbol texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir jamoaning raqobatbardoshligini oshirish uchun taktik yondashuvlar doimiy ravishda yangilanib borishi talab etiladi. Ayollar futbolida ham jamoaviy o'yin taktikasini to'g'ri shakllantirish va uni mukammallashtirish natijasida jamoalar o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladilar. Xalqaro va mahalliy miqyosdagi musobaqalarda muvaffaqiyatga erishish uchun nafaqat individual mahorat, balki jamoaviy o'yin tushunchasi, to'g'ri harakatlanish, pressing, zonaviy himoya va qarshi hujum strategiyalarini o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ushbu maqolada ayollar futbolida jamoaviy taktikani shakllantirish va uning samaradorligini oshirish usullari tahlil qilinib, zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Tadqiqot maqsadi: Ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasining asosiy tamoyillarini o'rganish, samarali taktika shakllantirish yo'llarini tahlil qilish va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasining nazariy asoslarini tahlil qilish – jamoaviy harakatlarning asosiy elementlari, hujum va himoya uslublari hamda taktik yondashuvlarni o'rganish.

- zamonaviy futbol texnologiyalarining jamoaviy o'yin taktikasiga ta'sirini o'rganish – raqamli texnologiyalar, video-tahlil va innovatsion uslublarning futbolchilarning taktik tafakkurini rivojlantirishga qanday yordam berishini aniqlash.

- jamoaviy o'yin samaradorligini oshirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish – futbolchilarning jamoaviy harakatlari, o'zaro muvofiqlashuvi va taktik intizomini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berish.

Adabiyotlar sharhi. Ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasi va uning samaradorligini oshirish muhim ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, zamonaviy texnologiyalar, taktik model va sportchilar tayyorgarligi kabi omillar uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Quyida ushbu mavzuga oid so'nggi tadqiqotlar va ularning ahamiyati tahlil qilinadi. Shen L. va boshqalar (2024) ayollar futbol jamoalarining taktikasini tahlil qilish va baholashda konvolyutsion neyron tarmoqlar (CNN) yordamida avtomatlashtirilgan baholash uslubini ishlab chiqqan. Ushbu tadqiqot futbol jamoalarining o'yin uslubi, taktik kombinatsiyalar va o'yin samaradorligini sun'iy intellekt asosida baholashga imkon beradi. Neyron tarmoqlar orqali olingan ma'lumotlar asosida murabbiylar va futbolchilar o'zlarining zaif tomonlarini aniqlashlari va natijalarini yaxshilash uchun strategik yondashuvlarni qo'llashlari mumkin [1].

Casal C. A. va boshqalar (2021) La Liga Ispaniya futbol jamoalarida gender farqlarini tahlil qilib, ayollar futbolida texnik-taktik harakatlarning o'ziga xos jihatlarini yoritib bergan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ayollar jamoalarida kombinatsion o'yin va to'pni nazorat qilishga ko'proq e'tibor qaratiladi, shu bilan birga, jismoniy to'qnashuvlar va pressing kamroq kuzatiladi. Ushbu ilmiy manba ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini shakllantirishda hisobga olinishi lozim bo'lgan muhim jihatlarni yoritib beradi [2].

Griffin J. va boshqalar (2020) ayollar futbolida harakatlanish uslublari ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilgan. Ularning tadqiqoti futbolchilar jismoniy tayyorgarligini baholash va mashg'ulot jarayonida individual yondashuvlarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar futbolida yugurish masofasi, tezkor burilishlar va yorilishlar erkaklar futboliga qaraganda o'ziga xos

xususiyatlarga ega. Ushbu ma'lumotlar ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikalarini moslashtirish va individual mashg'ulot rejalashtirish uchun muhim ahamiyatga ega [3].

O.N.Ivanov va boshqalar (2021) tomonidan ishlab chiqilgan sport tayyorgarligi bo'yicha namunaviy dastur futbolchilarning yosh va jinsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg'ulot jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot futbolchilar tayyorgarlik jarayonini tizimli ravishda tashkil etish va jamoaviy taktikani samarali shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beradi [4].

Shuningdek, I.N. Novokshonov tomonidan ishlab chiqilgan futbol nazariyasi va metodikasi bo'yicha tadqiqotlar ham ayollar futbolida o'quv-mashg'ulot jarayonini tizimli tashkil etish uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi [5].

Ivanov O. va Y. Bystritskiyning (2022) ko'p yillik sport zahirasi tayyorgarligi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar futbolida sport zahirasi shakllantirish jarayonida texnik-taktik mashg'ulotlarga e'tibor berish natijadorlikni oshirishga yordam beradi [6].

O.V. Pestereva (2023) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot ayollar futbolida to'p uzatish va qabul qilish texnikasini takomillashtirish bo'yicha modellashgan. U futbolchilarning texnik mahoratini oshirish uchun maxsus o'quv mashg'ulotlarini ishlab chiqishni taklif qiladi. Ayollar futbolida kombinatsion o'yin va taktikaning asosiy jihatlariga e'tibor qaratish orqali jamoaviy o'yin samaradorligini oshirish mumkin [7].

Yuqorida tahlil qilingan ilmiy manbalar ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini shakllantirish va takomillashtirish bo'yicha turli jihatlarini yoritib beradi. Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili asosida o'yin taktikasini

optimallashtirish (Shen L. va boshqalar, 2024), gender farqlari va texnik-taktik uslublarni hisobga olish (Casal C. A. va boshqalar, 2021), harakatlanish uslublari va jismoniy tayyorgarlikni yaxshilash (Griffin J. va boshqalar, 2020) kabi tadqiqotlar ayollar futbolida jamoaviy o'yin samaradorligini oshirish uchun muhim dalillarga ega. Shuningdek, sport zahirasi tayyorgarligi, o'quv mashg'ulotlarining tizimli tashkil etilishi va to'p uzatish texnikalarining rivojlanishi (Ivanov O., Bystritskiy Y., 2022; Pestereva O.V., 2023) ayollar futbolining taktik rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar asosida murabbiylar va futbolchilar jamoaviy o'yin taktikalarini takomillashtirish uchun innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasi va uning samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, zamonaviy ilmiy tadqiqot uslublari asosida olib borildi. Tadqiqot davomida Nazariy tahlil, Empirik tadqiqot, So'rov usuli, Natijalarni tahlil qilish quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Ushbu tadqiqot ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasi va uni takomillashtirish yo'llarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, natijalar futbol jamoalari uchun samarali taktik yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot davomida olingan natijalar va ularning tahlili quyidagi yo'nalishlarda keltirilgan:

Tadqiqot davomida hujum tashkil etishning turli usullari sinovdan o'tkazildi. Jumladan:

- qisqa va aniq paslarga asoslangan hujumlar (kombinatsion o'yin)
- qarshi hujumlar (kontratakalar)
- flank (yon chiziqlar) orqali hujum uyushtirish

Eksperimental o'yinlar natijasida ayollar futbolida qisqa paslarga asoslangan hujum

taktikasining samaradorligi yuqori ekani aniqlandi. Bunday o'yin uslubi raqib himoyasini yorib o'tishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, hujumlarning aniq amalga oshirilishini ta'minladi.

Shuningdek, qarshi hujumlar samaradorligi yuqori bo'lsa-da, jamoaning umumiy taktik tayyorgarligi yetarli bo'lmasa, bu uslubning natijadorligi pasayishi kuzatildi. Flank hujumlari esa kuchli raqiblarga qarshi o'ynashda samarali natijalar berdi, ayniqsa jismoniy tayyorgarligi yaxshi bo'lgan futbolchilar bu uslubdan muvaffaqiyatli foydalandi.

Himoya uslublari quyidagi asosiy yo'nalishlarda sinovdan o'tkazildi:

- zonal himoya
- individual himoya
- yangi pressing taktikalari

Natijalar shuni ko'rsatdiki, zonal himoya tizimi ayollar futbolida samaraliroq bo'lib, raqib hujumlarini samarali to'xtatishda muhim rol o'ynaydi. Individual himoya esa kuchli texnik mahoratga ega bo'lgan raqiblarga qarshi muvaffaqiyatli ishlaydi.

Pressing usuli bo'yicha tajribalar shuni ko'rsatdiki, yuqori pressing taktikasidan foydalanish jamoa jismoniy tayyorgarlik darajasiga bog'liq. Jismonan yaxshi tayyorlangan jamoalar yuqori pressing orqali raqib hujumlarini barvaqt to'xtatishga erishdi. Past pressing esa kuchli raqiblarga qarshi samarali taktika sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jamoaning taktik uyg'unligi muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Jamoaviy o'yin samaradorligini oshirish uchun quyidagi omillar muhimligi aniqlandi:

O'yinchilar o'rtasidagi o'zaro tushunish: Futbolchilarning bir-birini yaxshi tushunishi, kombinatsion o'yinni rivojlantirish uchun muhim omil ekanligi aniqlandi.

Murabbiy tomonidan beriladigan taktik topshiriqlarning aniqligi: Aniq vazifalar belgilangan jamoalar samaraliroq o'yin

namoyish etdi.

Futbolchilarning pozitsion o'zgaruvchanligi: Harakat erkinligiga ega bo'lgan jamoalar raqib himoyasini yorib o'tishda yaxshiroq natijalarga erishdi.

Tadqiqot davomida futbolchilarning taktik tafakkurini oshirish bo'yicha quyidagi metodlarning samaradorligi baholandi:

Simulyatsion mashg'ulotlar: O'yin situatsiyalarini qayta yaratish orqali futbolchilarning tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish natijador ekanligi aniqlandi.

Video tahlil mashg'ulotlari: Raqib jamoa o'yinlarining tahlili futbolchilarning taktik tafakkurini oshirishga yordam berdi.

Interfaol treninglar: Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni birlashtirgan holda o'tkazilgan treninglar natijador bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini shakllantirish va takomillashtirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Jamoaviy o'yin uyg'unligi: Jamoaning bir butun mexanizm sifatida harakat qilishi natijadorlikni oshiradi.

Hujum va himoya taktikasining uyg'unligi: Faqat hujum yoki himoya taktikasiga e'tibor qaratish emas, balki ularning uyg'unligi yuqori natijalarga olib keladi.

Futbolchilarning individual va jamoaviy tayyorgarligi: Har bir futbolchining individual taktik ko'nikmalari jamoaning umumiy o'yin sifatiga ta'sir qiladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida futbol o'yinining texnologik rivojlanishi va raqamli tahlil vositalaridan foydalanish ayollar futbolidagi taktik jarayonlarni optimallashtirishda katta imkoniyatlar yaratishi aniqlandi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida ayollar futbolida jamoaviy o'yin taktikasini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Murabbiylar taktik mashg'ulotlarga ko'proq e'tibor qaratishi lozim. Jamoaviy o'yin tushunchalarini chuqur o'rgatish orqali futbolchilarning maydondagi o'zaro harakati yaxshilanadi.

O'yin davomida turli taktik yondashuvlarni qo'llash zarur. Hujum va himoya strategiyalarining kombinatsiyasi jamoaning raqiblarga nisbatan ustunlikka ega bo'lishiga yordam beradi.

Statistik va video tahlil asosida o'yinlarni tahlil qilish samarali natijalar beradi. Futbolchilar va murabbiylar uchun video

tahlillar natijalari asosida o'yin uslubini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Jamoaning taktik moslashuvchanligi oshirilishi kerak. O'yin sharoitiga mos ravishda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish jamoaning natijadorligini oshiradi.

Ushbu tadqiqot natijalari ayollar futbolidagi jamoaviy o'yin taktikasini rivojlantirishga xizmat qilib, murabbiylar va futbolchilarga samarali strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shen L. et al. Tactics analysis and evaluation of women football team based on convolutional neural network //Scientific Reports. – 2024. – T. 14. – №. 1. – С. 255.
- 2.Casal C. A. et al. Gender differences in technical-tactical behaviour of La Liga Spanish football teams. – 2021.
- 3.Griffin J. et al. Women's football: an examination of factors that influence movement patterns //The journal of strength & conditioning research. – 2020. – T. 34. – №. 8. – С. 2384-2393.
- 4.Иванов О. Н. и др. Типовая программа спортивной подготовки по виду спорта «футбол»(юноши, девушки)(тренировочный этап). Методическое пособие. Авторы-составители. – 2021.
- 5.Новокщенов И. Н. Рецензенты: Доцент кафедры теории и методики футбола ФГБОУ ВО ВГАФК, к. п. н.
- 6.Иванов О., Быстрицкий Ю. Многолетняя подготовка спортивного резерва в женском футболе. – Litres, 2022.
- 7.Пестерева О. В. Разработка модели совершенствования передач и приёма мяча с учетом технико-тактических комплексов (на примере профессиональной команды Женского ФК «Ростов») : дис. – Сибирский федеральный университет, 2023.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI BAYON YOZISHGA O'RGATISH

MUXIDDINOVA YULDUZ RUSTAM QIZI

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqala pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3- bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Bayon yozish – o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, mantiqiy tafakkurini shakllantirish hamda matn tuzish ko'nikmalarini o'stirishga xizmat qiluvchi muhim jarayondir. Tadqiqot davomida bayon yozishga o'rgatishning samarali usullari, innovatsion metodlari va pedagogik texnologiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, bayon yozish, yozma nutq, mantiqiy tafakkur, o'quvchilar, pedagogik metodlar, interfaol yondashuv, matn tuzish, til o'rgatish, ijodiy fikrlash, o'qitish usullari, nutqiy rivojlanish, ta'lim texnologiyalari, metodik tavsiyalar.

Аннотация: В статье анализируются теоретические и практические аспекты обучения младших школьников написанию высказываний. Повествовательное письмо-важный процесс, служащий развитию устной и письменной речи учащихся, формированию их логического мышления, а также развитию навыков построения текста. В ходе исследования будут рассмотрены эффективные методы, инновационные методы и педагогические технологии обучения повествовательному письму.

Ключевые слова: Начальный класс, повествовательное письмо, письменная речь, логическое мышление, учащиеся, педагогические методы, интерактивный подход, составление текста, обучение языку, творческое мышление, методы обучения, речевое развитие, образовательные технологии, методические рекомендации.

Annotation: The article analyzes the theoretical and practical aspects of teaching elementary students to write statements. Writing a statement is an important process that serves to develop the oral and written speech of students, to form their logical thinking and to cultivate text-making skills. In the course of the study, effective methods, innovative methods and pedagogical technologies for teaching statement writing are considered.

Keywords: elementary grade, writing a statement, written speech, logical thinking, students, pedagogical methods, interactive approach, text composition, language teaching, creative thinking, teaching methods, speech development, educational technologies, methodological recommendations.

KIRISH

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatish – ta'lim jarayonidagi muhim bosqichlardan biri bo'lib, u bolalarning mantiqiy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va yozma nutqini shakllantirishga xizmat qiladi. Bayon yozish nafaqat matnni tushunish va uni qayta ifodalash ko'nikmasini o'stiradi, balki o'quvchilarning o'z fikrlarini ravon, izchil va grammatik jihatdan to'g'ri ifodalashiga ham yordam beradi.

Ushbu jarayon boshlang'ich sinfda

boshlanganligi sababli, uni samarali tashkil etish o'quvchilarning keyingi bosqichlardagi muvaffaqiyatini belgilab beradi. Shuning uchun bayon yozishga o'rgatish metodikasini to'g'ri tanlash, pedagogik texnologiyalardan foydalanish va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos yondashuvni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolada bayon yozish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari, samarali usullar, innovatsion yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar haqida so'z yuritiladi.

Shuningdek, o'quvchilarning yozma nutqni rivojlantirishdagi asosiy qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar sifatida foydali bo'lishi kutilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatish jarayoni izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Quyidagi bosqichlar ushbu jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi:

1. Tayyorlov bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarni bayon yozishga tayyorlash, ularning tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantirish va matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish maqsad qilingan.

- O'quvchilarga turli matnlarni ifodali o'qib eshittirish.

- Matn mazmunini tushuntirish, asosiy g'oyani topishga yordam berish.

- Savol-javob orqali matnning mazmunini chuqurroq anglashga yo'naltirish.

- Matndagi asosiy voqealarni, qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qilish.

2. Matn bilan ishlash bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilar matnni tahlil qilish va uning tarkibiy qismlarini ajratib olishni o'rganadilar.

- Matnning syujetini qismlarga bo'lib, har bir qismni muhokama qilish.

- Matnning asosiy mazmunini qisqacha qayta hikoya qilish.

- Matndagi asosiy fikr va tafsilotlarni belgilash.

- Matnning rejasini tuzish (kirish, asosiy qism, xulosa).

3. Reja asosida og'zaki bayon qilish

Bu bosqichda o'quvchilar reja asosida matnni og'zaki tarzda qayta hikoya qilish ko'nikmasini shakllantiradilar.

- Reja asosida matnni mustaqil qayta hikoya qilish.

- Matnni hikoya qilish jarayonida ifoda vositalaridan (ta'riflar, bog'lovchi so'zlar) to'g'ri foydalanishga o'rgatish.

- O'quvchilarning nutqiy ifodalash

qobiliyatini rivojlantirish.

4. Mustaqil yozma bayon qilish. O'quvchilar mustaqil ravishda yozma bayon

yo'zish jarayonini amalga oshiradilar.

- O'quvchilarga oddiy va tushunarli matnlar berib, ularni mustaqil qayta yozishga yo'naltirish.

- Matnning aniq va mantiqiy bog'langan bo'lishini nazorat qilish.

- Imlo va tinish belgilari qoidalariga e'tibor qaratish.

- Bayonni grammatik jihatdan to'g'ri yozish uchun tavsiyalar berish.

5. Tahlil va takomillashtirish bosqichi. Bayon yozishdan so'ng o'quvchilar o'z ishlarini tahlil qilishadi va xatolar ustida ishlashadi.

- Yozilgan bayonlarni sinfda o'qish va muhokama qilish.

- Xatolarni topish va ularni tahlil qilish.

- O'quvchilarga o'z bayonlarini qayta yozish yoki takomillashtirish imkoniyatini berish.

Ushbu bosqichlar orqali o'quvchilar bayon yozish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantiradilar. Bu esa ularning yozma nutqini rivojlantirishga hamda mustaqil fikrlashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatish jarayonida ular turli xil xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin. Ushbu xatolarni o'z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish orqali bolalarning yozma nutqini rivojlantirishga erishish mumkin. Quyida o'quvchilarning bayon yozish jarayonida uchraydigan asosiy xatolar va ularni tuzatish yo'llari batafsil tahlil qilinadi.

1. Mazmun va mantiqiy bog'liqlik bilan bog'liq xatolar. O'quvchilar ba'zan matn mazmunini to'liq tushunmaydi yoki asosiy g'oyani to'g'ri ifodalashda qiynaladi. Shuningdek, bayon davomida voqealarning izchil bayon etilmasligi yoki gaplar orasidagi mantiqiy bog'liqlikning yo'qligi ham uchraydi. Bartaraf etish yo'llari:

- O'quvchilarga matnning asosiy

mazmunini tushuntirish uchun savol-javob usulidan foydalanish.

- Matn bo'laklarga bo'linib, har bir qism alohida muhokama qilinishi lozim.

- O'quvchilarga reja tuzish va unga rioya qilishni o'rgatish.

- Matnni og'zaki hikoya qilib berish orqali mazmunni chuqurroq tushunishga yordam berish.

2. Grammatik xatolar. O'quvchilar bayon yozishda fe'l zamonlarini noto'g'ri ishlatishi, ot va sifatlarning kelishik qo'shimchalarini adashtirishi, so'z birikmalarini grammatik jihatdan noto'g'ri tuzishi mumkin. Bartaraf etish yo'llari:

- Grammatika qoidalarini mustahkamlash uchun maxsus mashqlar va yozma topshiriqlar berish.

- Eng ko'p uchraydigan grammatik xatolar asosida diktant va mashqlar tashkil qilish.

- O'quvchilarning yozgan bayonlarini tekshirishda grammatik xatolar ustida alohida to'xtalish va tushuntirish.

- O'quvchilarni tuzatgan xatolari bo'yicha fikr bildirishga o'rgatish.

3. Imlo va tinish belgilariga oid xatolar. O'quvchilar so'zlarni noto'g'ri yozishlari, tinish belgilaridan noto'g'ri foydalanishlari yoki ularni tushirib qoldirishlari mumkin. Bartaraf etish yo'llari:

- O'quvchilar bilan imlo qoidalarini muntazam takrorlash va ularga ko'rgazmali materiallar berish.

- Tinish belgilaridan foydalanish bo'yicha maxsus mashqlar tashkil qilish.

- Diktantlar va yozma mashg'ulotlar orqali imlo qoidalarini mustahkamlash.

- O'quvchilarga o'z xatolarini mustaqil topish va tuzatish imkoniyatini berish.

4. Jumalarning sodda va bir xil bo'lishi. Ba'zan o'quvchilar bayon yozishda faqat sodda gaplardan foydalanadi yoki bir xil jumalarni takrorlaydi. Bu esa matnning ifodalilik darajasini pasaytiradi. Bartaraf etish yo'llari:

- O'quvchilarga murakkab gap tuzish

bo'yicha mashqlar berish.

- Ularni sinonim va bog'lovchilardan foydalanishga o'rgatish.

- Bayon yozishda rang-barang ifoda vositalaridan foydalanishni rag'batlantirish.

5. Nutq boyligining yetishmovchiligi. O'quvchilarning so'z boyligi kamligi sababli, ular bir xil so'z va iboralardan ortiqcha foydalanishi mumkin. Bartaraf etish yo'llari:

- O'quvchilarga sinonim so'zlar va iboralar bilan ishlash bo'yicha mashqlar berish.

- Ularni badiiy asarlarni o'qishga rag'batlantirish.

- Bayon yozishda tasviriy ifodalardan foydalanishga o'rgatish.

6. Matn hajmini to'g'ri belgilay olmaslik. Ba'zan o'quvchilar matnni juda qisqa yoki ortiqcha uzun yozib qo'yishi mumkin. Bartaraf etish yo'llari:

- O'quvchilar bilan bayon yozishdan oldin matn hajmi bo'yicha tushuntirish ishlari olib borish.

- Ularga reja asosida ishlashni o'rgatish.

- Bayon hajmini oldindan belgilash va unga rioya qilishni talab qilish.

O'quvchilarning bayon yozishdagi xatolarini o'z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish, ularning yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchilar tomonidan izchil va puxta ishlab chiqilgan metodik yondashuv orqali bolalar bayon yozishda aniq, izchil va mantiqiy fikr yuritishni o'rganadilar. Bayon yozish mashg'ulotlarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga, imlo va grammatik qoidalarga rioya qilishiga hamda nutq boyligini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Boshlang'ich sinflarda bayon yozishga o'rgatish o'quvchilarning nutqiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayon bolalarning lug'at boyligini oshirish, fikrlash qobiliyatini shakllantirish hamda o'z fikrlarini aniq va izchil bayon qilishga o'rgatish uchun zarurdir. Quyida bayon yozishga o'rgatishning samarali metodlari keltirilgan.

1. Kuzatish va tafakkurni rivojlantirishga asoslangan metodlar. O'quvchilarning kuzatuvchanligini oshirish va tafakkurini rivojlantirish bayon yozish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- Rasmlar asosida bayon qilish – o'quvchilarga turli rasmlar yoki tasviriy materiallar berilib, ularning asosida hikoya tuzish topshiriladi.

- Sayohat va ekskursiyalar – o'quvchilar tabiat qo'ynida yoki muzeylarda kuzatuvlar olib borib, o'z taassurotlari asosida bayon yozadilar.

- Kuzatish kundaligini yuritish – bolalar atrof-muhit, ob-havo yoki kundalik hayotda uchraydigan voqealarni yozib boradilar.

2. Matn bilan ishlashga asoslangan metodlar. Bayon yozish ko'nikmasini shakllantirishda tayyor matnlar bilan ishlash muhim ahamiyatga ega.

- O'qilgan matn asosida bayon qilish – o'quvchilar tayyor matnni o'qib, uni o'z so'zlari bilan qayta yozadilar.

- Matnni reja asosida yozish – bayon qilishdan oldin matn mazmuni bo'yicha reja tuzish va shu asosida fikr yuritish.

- Matnni qismlarga bo'lib bayon qilish – katta matnlarni kichik qismlarga ajratib, har bir qismini alohida bayon qilish, so'ng umumlashtirish.

3. Eslab qolish va qayta hikoya qilish metodlari. O'quvchilar yozma nutqini rivojlantirish uchun matnlarni eslab qolish va qayta hikoya qilish usullaridan ham foydalanish mumkin.

- Matnni eslab qolish va qayta hikoya qilish – avval og'zaki hikoya qilib, so'ng yozma shaklga keltirish.

- Muhim so'z va iboralarni ajratish – o'quvchilar matndagi asosiy so'zlarni aniqlab, ularni ishlatib bayon yozadilar.

4. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan metodlar. Bayon yozish jarayonini ijodiy yondashuv bilan olib borish bolalarning yozma nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

- Tugallanmagan hikoyani davom ettirish – bolalarga matnning boshlang'ich qismi berilib, uni o'z tasavvurlari bilan tugallash topshiriladi.

- Tasavvur asosida bayon – bolalar fantastik hikoyalar yoki voqealar haqida o'zlari matn yozadilar.

- Rol o'ynash va suhbat usuli – o'quvchilar har xil rollarga kirib, shaxslar o'rtasidagi suhbat shaklida bayon yozadilar.

5. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Texnologiyalar yordamida bayon yozish jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil qilish mumkin.

- Audio va video materiallar asosida bayon – bolalar eshitgan yoki ko'rgan materiallari asosida yozma ish tayyorlaydilar.

- Interfaol o'yinlar – bayon yozishga yordam beradigan maxsus onlayn o'yinlar va ilovalardan foydalanish.

- Elektron kundalik yuritish – o'quvchilar raqamli platformalarda o'z hikoyalari va bayonlarini yozib boradilar.

Ushbu metodlardan foydalanish o'quvchilarning bayon yozish qobiliyatini oshirishga, ularning yozma nutqini rivojlantirishga hamda mustaqil fikrlashga o'rgatishga xizmat qiladi. O'qituvchi o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda, turli metodlarni qo'llab, bayon yozish jarayonini samarali tashkil qilishi mumkin.

XULOSA

Boshlang'ich sinflarda bayon yozishga o'rgatish o'quvchilarning nutqiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon bolalarning mantiqiy fikrlashi, matn tuzish ko'nikmalari va mustaqil yozma ifoda qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Samarali bayon yozish uchun kuzatish, tafakkur, matn bilan ishlash, ijodiy yondashuv va zamonaviy texnologiyalar kabi turli metodlardan foydalanish mumkin. O'quvchilarga rasmlar, videolar, sayohatlar

yoki hayotiy tajribalar asosida bayon yozdirish ularning kuzatuvchanligini oshiradi va mavzuni chuqur anglashga yordam beradi. Matn asosida ishlash, reja tuzish, hikoyalarni qayta bayon qilish kabi usullar bolalarning fikrni izchil ifodalash ko'nikmasini shakllantiradi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar – tugallanmagan hikoyalarni davom ettirish, dialog shaklida bayon yozish, tasavvurga asoslangan matnlar yaratish – bolalarning yozma nutqini jonlantirish va uni yanada boyitishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va interfaol

o'yinlardan foydalanish bayon yozish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda bayon yozishga o'rgatish bosqichma-bosqich, izchil va qiziqarli metodlar asosida olib borilishi lozim. O'qituvchilar har bir bolaning individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda, ularning yozma nutqini shakllantirish yo'lida ijodiy va interfaol yondashuvlarni qo'llashi zarur. Bu esa o'z navbatida bolalarning kelajakda mustaqil fikrlay oladigan, o'z fikrini aniq va ravon bayon qila oladigan shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K. Qosimova Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent - 2009
2. R. Safarova Ona tili o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma "Sharq" nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent – 2016
3. M.Umarova "Bayonlar to'plami" Toshkent – 1992
4. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. "Barkamol avlod" O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997.
5. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining axborotnomasi", 7-maxsus son. T.: SHarq, 1999.
6. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti "Boshl. ta'l. jurnali". Toshkent, 2005. №5.
7. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi o'quv dasturi "Boshl. ta'l. jurnali." Toshkent, 2005. №5.

TA'LIMDA TENGLIK: O'ZBEKISTONDA NOGIRONLAR UCHUN INKLYUZIV YONDASHUVLAR

UMARALIEVA MUXAYYO ABDUGAPAROVNA,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Annotatsiya. Maqolada mamlakatda nogironlar uchun ta'lim olish va jamiyatda to'laqonli hayot kechirish imkoniyatlarini yaratish maqsadida qabul qilingan farmonlar, qarorlar va me'yoriy hujjatlar, shuningdek, inklyuziv ta'lim tizimini joriy etishdagi zarur chora-tadbirlar haqida so'z boradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan innovatsion dasturlar, inklyuziv muhitni yaratish, bolalar o'rtasida tenglikni ta'minlash masalalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, nogiron bolalarga e'tibor, qonun va qarorlar, umumta'lim, imkoniyat.

Аннотация. В статье рассматриваются указы, постановления и нормативные акты, принятые в стране с целью создания возможностей для получения образования и полноценной жизни в обществе для людей с ограниченными возможностями, а также необходимые меры по внедрению системы инклюзивного образования. Будут раскрыты инновационные программы, продвигаемые президентом Республики Узбекистан, вопросы создания инклюзивной среды, обеспечения равенства между детьми.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, внимание к детям с ограниченными возможностями, закон и постановления, общее образование, возможности

Annotation. The article will talk about decrees, decisions and regulatory documents adopted in order to create opportunities for education for people with disabilities in the country and live a full-fledged life in society, as well as the necessary measures in the implementation of an inclusive education system. Innovative programs promoted by the president of the Republic of Uzbekistan, the creation of an inclusive environment, ensuring equality between children will be revealed.

Key words. Inclusive education, attention to children with disabilities, laws and decisions, general education, opportunity.

Mamlakatimizda nogironlarni davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash, ularga ijtimoiy yordam ko'rsatish, hayot sifatini yaxshilash tizimini takomillashtirish, ularning ta'lim olishi va ish bilan bandligini ta'minlashga har tomonlama ko'maklashish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilib, xalqimizga xos bo'lgan mehr-shafqat hamda ezgulik tuyg'ularini hisobga olgan holda nogironlarning muhim ehtiyoj va talablariga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli,

2019-yil 29-aprelda "Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-sonli, 2020-yil 6 noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilmfan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6018-sonli farmonlari, 2020-yil 13-oktabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-

638-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-226-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Mazkur hujjatlarda jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, ularning sog'lom bolalar qatoridan o'rin olib o'z qobiliyati va imkoniyatlarini ko'rsata olishiga, ma'naviy kamol topishiga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab berilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-sonli qarorida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ijtimoiy kafolatlarini ta'minlovchi chora-tadbirlar samaradorligini yanada oshirish, ularning ta'lim-tarbiya (shu jumladan, inklyuziv ta'lim-tarbiya) olishiga xizmat qiladigan moslashuv muhitini yaratish bo'yicha alohida vazifalar qayd etib o'tilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha:

- alohida ta'limga muhtoj ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

- alohida ta'limga muhtoj bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini turli kasblarga o'qitish uchun zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- alohida ta'limga ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish bo'yicha inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish moslamalari, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassis) bilan ta'minlash;

- jamoatchilik o'rtasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyati yuzasidan tushuntirish ishlarini olib borish;

- o'quvchilarning jismoniy va ruhiy ehtiyojlari hamda ta'lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqqan holda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalarini optimallashtirish;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internetlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish kabi vazifalar belgilangan.

Alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlari cheklanganligi tufayli, alohida o'qitilishi ularning ijtimoiylashuvini chegaralab, mustaqil hayotga tayyor bo'lishini qiyinlashtiradi. Integratsiyalashgan,

inklyuziv ta'lim – inson huquqlarining dolzarb muammosi hisoblanadi. Ko'pgina bolalarning ota-onalari hali ham farzandning maxsus maktab-internatlarda ta'lim olishlari tarafdori bo'lib, u yerda bola uchun qulay

sharoitlar mavjud, deb hisoblashadi. Lekin voyaga yetgan katta yoshli nogironlar, o'zlarini inklyuziv ta'lim sharoitlarini boshidan kechirgan deb ta'riflab, alohida ta'limning bekor qilinishini talab qilmoqdalar. Chunki qulay, imtiyozli sharoitlarda, hamma narsa tayyor bo'lganda moslashish, o'z o'rnini topish mashaqqati uzoq yillar davom etadi. Har bir bolaning ta'lim olishda teng huquqliligini ta'minlash, har qanday diskriminatsiya va kamsitishlarning oldini olishga xizmat qiluvchi inklyuziv ta'lim tushunchasining qonuniy kuchga kiritilishi uzoq kutilgan yangiliklardan biri hisoblanadi.

Shularni nazarda tutgan holda, hozirda inklyuziv ta'lim davlat siyosati darajasida ko'rilmogda. Integratsiyalashtirilgan ta'limga o'tish jarayoni uchun quyidagilar amalga oshirilishi talab etiladi:

- ta'limda alohida ehtiyojlari bo'lgan bolalarga munosabatlarning o'zgarishi;
- oilaning bunga tayyor bo'lishi;
- maxsus maktab ta'limida bolalarni o'qitish vaqtini qisqartirish orqali bolalarning boshlang'ich bosqichda reabilitatsiyasini ta'minlovchi shart-sharoitlarning yaratilishi;
- maxsus maktab ta'limining malakali mutaxassislar bilan ta'minlanishi, korrektsiya va reabilitatsiya jarayonini sifatli va tezkor amalga oshirish uchun zarur jixozlar bilan ta'minlanishi;
- maxsus maktab ta'limi va oila hamkorligiga erishish, oilaning reabilitatsiya jarayonida faol bo'lishiga erishish.

Bolalarning bilim olish huquqining kafolatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlari to'g'risida”, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”, “Ijtimoiy va tibbiy yordam to'g'risida” gi qonunlarda, nogiron bolalarni pedagogik tuzatish “O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya

qilish to'g'risida”gi qonunlarda tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni shakllantirish uch bosqichni o'z ichiga oladi:

- 1) Normalizatsiya bosqichi (1960-1980 yillar);
- 2) Integratsiya bosqichi (1980-1995);
- 3) Inklyuziyaning shakllanish bosqichi (1996 yildan hozirgi kungacha).

Agar alohida ehtiyojli o'quvchi maktab jamoasiga kirib, o'quv jarayonida ishtirok etsa, lekin o'yin va suhbatda sherik sifatida qabul qilinmasa, rasmiy integratsiya maktab tarmog'ida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida integratsiya bosqichi 3 shaklga ega edi:

1. To'liq integratsiya.
2. Kichik integratsiya.
3. Profilaktik integratsiya.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda inklyuziv ta'limni rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal etishga qaratilgan:

- me'yoriy-huquqiy, iqtisodiy, ilmiy-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish;
- inklyuziv ta'lim xizmatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun erta aralashuv dasturlarini takomillashtirish.
- pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalarini tartibga solish.

Maxsus ta'limga muhtoj bolalar ta'limini rivojlantirishning hozirgi bosqichida inklyuziv ta'lim muhitini yaratish ustuvor vazifaga aylandi. Bunday sharoitda barcha bolalar ommaviy ta'lim tizimida shunday bolaning ehtiyojlariga moslashtirilgan umumiy ta'lim dasturlari bo'yicha birgalikda o'qiydilar.

Inklyuziv muhitni yaratish yo'lidagi asosiy qadamlar qatorida quyidagilar ko'rib chiqiladi: birinchi navbatda, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish, o'quvchilar va

ta'lim jarayonining stereotipik qarashlaridan voz kechish; maktabda inklyuziya g'oyalari asosida muhit yaratish; maktabni jamoa sifatida rivojlantirish; raqobatga emas, balki hamkorlikka e'tibor qaratish; maktab jamoasining har bir a'zosiga ishonchni singdirish.

Umumiy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim muhitini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

- o'qituvchi tomonidan turli xil ta'lim uslublarini, individual bolalarning temperamenti va shaxsiyatini hisobga olgan holda turli xil ta'lim usullaridan foydalanish zarurligini tan olish;

- o'quv materiallarini yangi usulda foydalanishga moslashtirish, o'qish jarayonida bolaning mustaqil tanlovini qo'llab-quvvatlash;

- bolalarni guruhlash uchun turli xil variantlardan foydalanish;

- sinf o'quvchilari o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yish va qo'llab-quvvatlash;

- bolaning rivojlanish darajasiga mos keladigan keng ko'lamli tadbirlar, amaliy mashqlar va materiallardan foydalanish.

Inklyuziv muhitning maqsadi shaxsning rivojlanishiga e'tibor qaratish va ijtimoiy muhitning talablari va shaxsning kutganlarini qondirishdir.

Ta'lim muhiti bir qator xususiyatlarga ega bo'lgandagina inklyuziv hisoblanadi:

- bolalarning guruh va individual mashg'ulotlardavomidaxavfsizharakatlanishi mumkin bo'lgan rejalashtirilgan va tashkil etilgan jismoniy makon;

- qulay ijtimoiy va hissiy muhitning mavjudligi;

- bolalarning birgalikda ishlashlari va ijobiy natijaga erishishda bir-biriga yordam berishlari uchun sharoitlar yaratilgan;

inklyuziv muhit uchun o'qituvchilarni tayyorlash ishlarini olib borish.

Barcha bolalar inklyuziv muhitda muvaffaqiyatga erishishga qodir. Ushbu masala bo'yicha adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish asosida D.Makgregor va Vogelsberg alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun quyidagi afzalliklarni keltirib o'tgan:

- inklyuziv muhitda nogiron bolalar oddiy bolalar bilan yuqori darajadagi ijtimoiy muloqotni namoyish etadilar;

- inklyuziv muhitda maxsus qobiliyatli bolalarning ijtimoiy kompetentsiyasi va muloqot qobiliyatlari yaxshilanadi;

- alohida ta'limga muhtoj bolalar individual o'quv rejasi bo'yicha o'qiydilar, buning natijasida ko'nikma va malakalarni egallash jarayoni yanada samarali davom etadi va o'quv yutuqlari yaxshilanadi;

- inklyuziv maktablarda guruhli ish ta'sirida o'qitish uslubi tufayli alohida qobiliyatli bolalarning ijtimoiy idroki mustahkamlanadi (guruhlarda ishlash, bolalar uning nuqsonini emas, balki odamni ko'rishni o'rganadilar, shuningdek, ular va alohida ta'limga muhtoj bolalar o'rtasidagi umumiylik borligini anglay boshlaydilar);

- nogiron bolalar va bunday nogironligi bo'lmagan boshqalar o'rtasidagi do'stlik odatda inklyuziv muhitda tez rivojlanadi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim muhiti – bu barcha o'quvchilar, ularning ta'lim ehtiyojlaridan qat'i nazar, yanada samaraliroq o'rganishlari, ijtimoiy kompetentsiyalarini yaxshilashlari, muloqot qobiliyatlarini yaxshilashlari va jamiyatning bir qismi ekanligini his qilishlari mumkin bo'lgan muhitdir.

Ayni paytda maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ota-onalari faollashdi, ijtimoiy tashkilotlar tuzila boshlandi. Nodavlat jamoat tashkilotlari jamoatchilik e'tiborini nogiron bolalarni himoya qilish, ularning huquqiy maqomi masalalariga qaratishga harakat qila boshladi.

Bunday holda, ota-onalar jamoasi alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun yangi texnologiyalar va mahsulotlarni ishlab chiqishga harakat qildi.

Davlat organlari alohida ta'limga muhtoj

bolalar uchun yangi ijtimoiy paketlarni tashkil etish choralari ko'rdi. Shu bilan birga, bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlash sohasida ham ko'plab islohotlar amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5270-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprelda "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-sonli farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6018-sonli farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori.
5. O.Musurmonova, M.Umaralieva. "Oila – nogiron bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvida mustahkam ko'priq, DGU20230653- 1 bet.
6. M.Umaralieva "Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari", "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy-metodik jurnali.–Buxoro.2023.№7.303-310b. 7 bet.
7. M.Umaralieva "O'zbekistonda ayollar ijtimoiy muammolarini hal etishda xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosat" "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnali №1.T.,2023. 6-10b. 4 bet.
8. M.Umaralieva "Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan", Fars international journal of education, social science humanities\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2022 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya) , 6 bet.
8. O.Musurmonova, M.Umaralieva " Oila va mahallada nogiron bolalarni to'laqonli ijtimoiy hayotga moslashtirishning mobil yechimlari" , Uslubiy qo'llanma //“Mahalla va oila” nashriyoti, 2023. – 68 b. 70 bet.
9. M.Umaralieva "Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining dars jarayonida qo'llaydigan metodi– ta'lim sifatini asosiy omilidir" , Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendensiyalari: ta'lim va tarbiya integratsiyasi" mavzuidagi III Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, Jizzax shahri, 2023 yil 4 may.– 253 bet. 3 bet.
10. M.Umaralieva " Analysis of inclusive education policy and new pedagogical approaches" , Science and innovation I scientific journal volume 2 ISSUE 5. 2023: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ.R. 25-27. 3 bet.
11. M.Umaralieva "Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods" , European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625.Volume 1, Issue 2, May, 2023.P.181-187. 7 bet.
12. M.Umaralieva " Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi" , "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2023-yil 15-may) – T.: Toshkent 2023.182-183. 3 bet
13. M.Umaralieva " Inklyuziv ta'lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari" , "Raqqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologik-pedagogik jihatlari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2023 yil 2-iyun) – T.: Toshkent 2023.–128-131b. 3 bet.

FIZIKA FANINI O'QITISHDA MULTIMEDIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

PARDAYEVA KIBRIYO ZAFAR QIZI - DTPI o'qituvchisi
MUHAMMADSAPAYEV MURODBEK MANSURBEK O'G'LI - DTPI talabasi

Annotatsiya: Ushbu ishda fizika fanlarini o'qitishda multimediya vositalaridan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, interaktiv taxtalar, kompyuter simulyatsiyalari va videomateriallar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qilish imkonini beradi. Tadqiqotda multimediya vositalarining fizika darslarida qo'llanilishi, o'quvchilarning bilim olish darajasiga ta'siri va o'qituvchilar uchun qulayliklari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu usullarning afzalliklari va kamchiliklari ham muhokama qilinadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida texnologiyalarning o'rnini tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, fizika kabi murakkab va ko'p jihatdan amaliy bilimlarni talab qiluvchi fanlarni o'qitishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda yangi vositalarni qo'llash zaruriyati sezilmoqda. Multimediya vositalari – video, audio, animatsiya, interaktiv simulyatsiyalar va grafik materiallar – o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada fizika fanini o'qitishda multimediya vositalaridan foydalanishning afzalliklari, ularning o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'siri va amalda qo'llash usullari haqida so'z yuritiladi.

Fizika fani o'zining tabiat hodisalarini tushuntirishga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Biroq, bu hodisalarni faqat kitobdagi matn yoki taxtadagi chizmalar orqali tasavvur qilish o'quvchilar uchun qiyin bo'lishi mumkin. Masalan, gravitatsiya, elektromagnit to'lqinlar yoki kvant mexanikasi kabi mavzularni oddiy so'zlar bilan tushuntirish har doim ham yetarli natija bermaydi. Aynan shu nuqtada multimediya vositalari o'qituvchilar uchun muhim yordamchi vositaga aylanadi.

Multimediya vositalarining fizika o'qitishdagi asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular o'quvchilarga murakkab tushunchalarni vizual va amaliy tarzda ko'rsatish imkonini beradi. Masalan, Nyutonning harakat

qonunlarini o'rgatishda oddiygina formulalarni yozish o'rniga, animatsiya yordamida jismlarning harakatini ko'rsatish mumkin. Bu o'quvchilarga nafaqat nazariyani tushunishga, balki uni real hayotdagi hodisalar bilan bog'lashga yordam beradi. Animatsiyalar yoki simulyatsiyalar yordamida o'quvchilar jismlarning tezligi, masofa yoki kuchning ta'sirini o'z ko'zlari bilan ko'rishlari mumkin.

Bundan tashqari, multimediya vositalari o'quv jarayonini interaktiv qiladi. Zamonaviy ta'lim dasturlari, masalan, PhET simulyatsiyalari yoki virtual laboratoriyalar, o'quvchilarga tajriba o'tkazish imkonini beradi. Masalan, elektr zanjiri yoki optik hodisalarni o'rganishda o'quvchilar o'zlari virtual muhitda parametrlarni o'zgartirib, natijalarni kuzatishlari mumkin. Bu esa ularning qiziqishini oshiradi va mustaqil ravishda izlanishga undaydi. An'anaviy laboratoriya sharoitlarida har bir tajribani amalda sinab ko'rish uchun ko'p vaqt va resurs talab qilinsa, virtual muhitda buni bir necha daqiqada amalga oshirish mumkin.

Multimediya vositalaridan foydalanishning yana bir muhim jihati – o'quv jarayonini individual tarzda moslashtirish imkoniyati. Har bir o'quvchining bilim darajasi va qiziqishlari turlicha bo'ladi. Masalan, ba'zi o'quvchilar vizual ma'lumotni yaxshi qabul qilsa, boshqalari audio yoki amaliy mashg'ulotlarni afzal ko'radi. Multimediya vositalari ushbu xilma-

xillikni inobatga olgan holda darsni har bir o'quvchi uchun qulay shaklda tashkil qilishga yordam beradi. O'qituvchi videoroliklar, slaydlar yoki interaktiv topshiriqlar orqali mavzuni tushuntirib, o'quvchilarning e'tiborini doimiy ravishda ushlab turishi mumkin.

Ammo, multimedia vositalaridan foydalanishda ba'zi muammolar ham mavjud. Birinchidan, bu vositalarni to'g'ri tanlash va ulardan foydalanish uchun o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o'tishi kerak. Ikkinchidan, texnik jihatdan ta'minot muhim ahamiyatga ega – har bir maktabda kompyuterlar, proyektorlar yoki internet aloqasi bo'lishi shart. Agar bu shartlar bajarilmasa, multimedia vositalaridan foydalanish samarasiz bo'lib qolishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilarning texnologiyaga haddan tashqari qaram bo'lib qolishi ham e'tiborga olinishi lozim. Dars jarayonida multimedia vositalarini haddan tashqari ko'p ishlatish o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini pasaytirishi mumkin.

Fizika o'qitishda multimedia vositalarini qo'llashning amaliy misollaridan biri sifatida "Planetlar harakati" mavzusini keltirish mumkin. O'quvchilarga Quyosh sistemi haqida oddiy matnli ma'lumot berish o'rniga,

3D-animatsiya yordamida planetlarning orbitasi, ularning harakat tezligi va bir-biriga nisbatan joylashuvi ko'rsatilishi mumkin. Bundan tashqari, o'quvchilar virtual muhitda o'zlari Quyosh yoki boshqa sayyoralarining massasini o'zgartirib, gravitatsiya kuchining ta'sirini kuzatishlari mumkin. Bunday yondashuv nafaqat mavzuni tushunishni osonlashtiradi, balki o'quvchilarda koinotga qiziqish uyg'otadi.

Xulosa. Fizika fanlarini o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ular o'quv jarayonini yanada qiziqarli, tushunarli va samarali qilishga xizmat qiladi. Vizual va interaktiv elementlar o'quvchilarga murakkab nazariyalarni osonroq qabul qilishga yordam bersa, o'qituvchilarga esa darsni ijodiy tarzda tashkil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu vositalardan oqilona foydalanish va texnik muammolarni bartaraf etish muhimdir. Agar multimedia vositalari to'g'ri qo'llanilsa, fizika fani nafaqat o'quvchilar uchun qiziqarli, balki hayotlarida amaliy foyda keltiradigan bilim manbaiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pardayeva, K., Tursunov, S., & Hasanov, S. (2024). "ATOM FIZIKASI" FANIDAN TALABALARNING BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH. *Inter education & global study*, 10 (1), 250-255.
2. Pardayeva K. "Raqamli texnologiyadan foydalanishning tarixi va tajribasi." "Aniq va tabiiy fanlarning rivojlanishi istiqbollari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024-yil 7-may. 399-403.
3. Boymirov Sh., Pardayeva K., Tursunov Sh. "O'quvchilarda fizika tasavvurlarini shakllantirishning nazariy asoslari." *Kasb-hunar ta'limi*. 2023-yil 1-son. 73-77.
4. Pardayeva K. (2024). RAQAMLI PEDAGOGIKADAN FOYDALANISH TARIXI VA TAJRIBASI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 29), 400-404.
5. Abdullayeva, Sh. (2020). Zamonaviy ta'limda axborot texnologiyalari. Toshkent: Fan va Texnologiya.
6. Karimov, A., & Usmonov, B. (2018). Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
7. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Xo'jayev, N. (2021). *Interaktiv ta'lim usullari va texnologiyalari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
9. Jonassen, D. H. (2004). *Learning to Solve Problems with Technology: A Constructivist Perspective*. New Jersey: Pearson Education.
10. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (2022). *Fizika fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar bo'yicha qo'llanma*. Toshkent: Respublika Ta'lim Markazi.
11. Siemens, G. (2015). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*.
12. Турахонов, Ф., Омонкулова, У., & Замонова, Ш. (2025). МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ И НАВЫКОВ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ДЕМОНСТРАЦИОННЫХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ УСТРОЙСТВ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ. *Предпринимательства и педагогика*, 4(1), 100–112. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/entrepreneurship-pedagogy/article/view/68412>
13. To'raxonov, F. B., & Omonkulova, U. H. (2024). FIZIKA FANINI REAL VA VIRTUAL NAMOYISH TAJRIBALAR ASOSIDA O'QITISH. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(13), 110-117.

INKLYUZIV TA'LIMNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI XORIJIY TAJRIBA MISOLIDA

UMARALIEVA MUXAYYO ABDUGAPAROVNA,

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti bo'lim mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Annotatsiya. Maqolada dunyoning turli mamlakatlarida inklyuziv ta'lim (ta'limda integratsiya) tizimining rivojlanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, integratsiya jarayonining har bir mamlakatda qanday muvaffaqiyatli amalga oshirilgani, bu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklar va yechimlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, ta'lim islohotlari, xorijiy davlatlar tajribasi, nogiron bolalar

Аннотация. В статье анализируется развитие системы инклюзивного образования (интеграции в образование) в разных странах мира. В нем также говорится о том, как процесс интеграции был успешно реализован в каждой стране, а также о трудностях и решениях, с которыми сталкиваются в этом процессе.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, образовательные реформы, опыт зарубежных стран, дети-инвалиды

Annotation. The article analyzes the development of the system of inclusive education (integration in education) in different countries of the world. It also talks about how the integration process is successfully implemented in each country, the challenges and solutions faced in the process.

Key words. Inclusive education, educational reform, experience of foreign countries, children with disabilities.

Hozirgi kunda iqtisodiy jihatdan rivojlangan ko'plab davlatlar o'zlarining alohida g'amxo'rlikka muhtoj qatlamlari, ya'ni imqoniyati cheklangan fuqarolariga o'tmishdagiga nisbatan yangicha tizimda ish olib bormoqdalar. Endilikda hayotning har bir jabhasida ushbu qatlam vakillarini integratsiyalashuv yo'lini tanlagan holda, jamiyat bilan faol muloqotga kiritilmoqda. Germaniya, Kanada, Norvegiya, AQSh, Shvetsiya kabi mamlakatlarda imqoniyati cheklangan shaxslarni himoya qilish va qo'llab-quvvatlash siyosatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, mazkur tajriba inson huquqlari himoyasini o'zida to'liq qamrab olganligini e'tirof etish mumkin.

Integratsiyalashuv atamasi so'nggi yillarda Norvegiyada bot-bot takrorlanadigan bo'ldi. Integratsiya tamoyiliga muvofiq, mazkur yo'nalishda bir-birini qo'llovchi ikki tomonlama model ishlaydi. Bunda inklyuziv muhitdagi turli xizmatlar umumiy

tuzilmaning bir bo'lagi sifatida ishlaydi. Ta'lim muassasalarida bunday xizmatlardan to'laonli foydalanish ushbu siyosatning butun tuzilmasining o'zgarishi bilan bog'liq. Har bir yo'nalish (individual, ijtimoiy, siyosiy, global) ning o'ziga xos diqqat talab etadigan nozik jihatlari mavjud. Bunda aniq tuzilmani shakllantirish juda ham murakkab jarayondir. Chunki, inklyuziv muhitda o'quvchilarning turli toifalari turlicha e'tiborni talab etadi. Bunda o'zgarish ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, huquq va barcha yuqori va quyi tizimlarga ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pgina davlatlarda imqoniyati cheklangan o'quvchilar bilan inklyuziv muhitda olib borilayotgan ishlar tahlili o'tkazildi:

Jumladan: Hozirgi kunda Norvegiyada maxsus maktablar faoliyati tugatilgan, ommaviy maktablarga aylantirilish jarayoni sezilarli darajada tezlashgan. Shu bilan birga, ixtisoslashtirilgan maktab o'qituvchilarining yangi sharoitlarda ishlay olishlari uchun

kasbiy qayta tayyorlash tizimlari ham yoʻlga qoʻyilgan. Endilikda Norvegiyada maxsus maktablar faoliyati ommaviy maktablar va ular bilan bogʻliq xizmatlar tizimiga oʻziga xos qoʻshimcha sifatida rivojlanmoqda. Biroq, bu bilan butun mamlakatda maxsus maktablarga boʻlgan ehtiyojni qondirish imkonsiz. Soʻnggi tadqiqotlardan shu maʼlum boʻldiki, bolalarning 84% mamlakat boʻylab jamoaviy maktablarda taʼlim olganlar, ular boshqa ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqdalar. Bu kabi maxsus muassasalarning barqaror ishlashi katta mablagʻni talab etadi. Norvegiya va Shvetsiyada muassasalarning koʻpayishi dastlabki yillarda manfaatli boʻlgan. Integratsion siyosiy gʻoyalar orqali muassalar ikkita asosiy funksiyalarni bajarardi: birinchidan, anʼanaviy hayot tarzi saqlanib qolgan boʻlsa, ikkinchidan, jamoaviy maktab mutaxassislari va boshqa davlat tashkilotlaridagi xodimlarning vazifalari yengillashgan.

Amerika hukumati maxsus muassasalar xizmatlarini rad etmaydilar. Biroq, bu xizmatlardan faqatgina oʻta ogʻir vaziyatlarda foydalanadilar. Inklyuziv tarzda faoliyat yuritishni maqsad qilgan har bir muassasa oʻz xizmatini taklif etarkan oʻz foydalanuvchilarining tugʻilishi mumkin boʻlgan ehtiyojlarini, shuningdek, individual yondashuv asosidagi xizmatlarni ham dastlabki bosqichdayoq ish rejalariga kiritishlari majburiy. Ushbu ish rejasini ishlab chiqish quyidagi mezonlar asosida amalga oshiriladi: reallik imkoniyati, yutuqlar darajasi, baholash va faoliyat.

Taʼlim muassasalarida oʻquvchilarning inklyuziv muhitga kirishishlari bir necha darajada boʻlishi mumkin:

- oddiy sinfdagi taʼlim, toʻliq ijtimoiy hayotga moslashgan holda barcha ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok;
- maktab yoki faoliyat olib borayotgan muassasaning tajribali mutaxassisi kuzatuv ostida, ijtimoiy guruhlar, qoʻllab-quvvatlash guruhlar tarkibida oddiy sinfdagi taʼlim;

– kunning grafik boʻyicha taqsimlanishi asosida maʼlum vaqt umumiy muassasalarda, qolgan kun esa maxsus muassasalarda;

– mutaxassislar nazorati ostidagi muassasalar va maxsus maslahat guruhi yordamida;

– davlatning rehabilitatsion dasturi asosida turli mutaxassislarning doimiy gʻamxoʻrligi ostida.

Amerikada hukumatning inklyuziv taʼlimga nisbatan tutgan asosiy tamoyili bu – taklif etilayotgan xizmat turlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham xuddi oddiy insonlar uchun boʻlganidek qulay va oson boʻlishidir. Zarur hollarda muassasa imo-ishora tilini biladigan, individual xizmat koʻrsatadigan yordamchilar, ijtimoiy sohada maslahat beruvchi psixologlar bilan taʼminlanadi.

Ushbu masalalar boʻyicha Nyu-york universitetida alohida bir boʻlim faoliyat olib boradi hamda turli xil tadbirlar oʻtkazuvchi ijtimoiy xizmat mutaxassislari aholi hamda tashkilotlar oʻrtasidagi hamkorlikni rivojlantirmoqda. Integratsiyaning qay darajada kechishi, hech shubhasiz, uni amalga oshiruvchi mutaxassislarga bogʻliq. Hozirgi kunda inklyuziv taʼlim muammolarini hal etish boʻyicha Ueyn shtat universiteti muvaffaqiyatli ish olib bormoqda. Kadrlarda tibbiy bilim bilan bir qatorda muloqotga kirishish, turli xil hayotiy vaziyatlarda qarorlar qabul qilish boʻyicha koʻnikmalar shakllantiriladi. Mutaxassislar tomonidan oʻtkaziladigan treninglarda quyidagilarga eʼtibor qaratiladi:

– Qanday qilib oʻrganish jarayonini soddalashtirish hamda buni ota-onalarga ham uqtirish;

– oʻtish davridagi muammolarni bartaraf etish hamda oila birdamligini mustahkamlash;

– nogironligi mavjud boʻlgan insonlarga koʻngilli tarzda yordam beruvchi kishilar, jamoalar, tashkilotlarni birlashtirib, ularni toʻgʻri yoʻnalishga yoʻnaltirish;

Nogironligi mavjud boʻlgan insonlar uchun

inklyuzivlik siyosatidan foydalaniladi. Biroq, bu tizim Yevropanikidan keskin farq qiladi. Kanadalik fuqarolar bolalar xoh jismonan, xoh ruhan sog' yoki nosog'lom bo'lishlaridan qat'iy nazar, barcha uchun mos dasturda o'qiy olmasliklarini yaxshi bilishadi. Har bir bolaning o'ziga xos kuchli individual xususiyatiga ega ekanligi jamiyat ongiga chuqur singdirilgan. Hukumat har bir bolaning qobiliyati va xohish-istaklarini inobatga olgan holda shart-sharoitlar yaratishni ma'qul deb topdi. O'quv jarayonlari ham, ijtimoiy xizmatlar ham jamiyatning umumiy ehtiyojlarini emas, individual shaxsning ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuzilgan. Bu – professional moslashuvchanlik deb ataladi. Hech bir bola hukumat e'tiboridan chetda qoldirilmaydi. Maxsus maktablar deyarli yo'q. Faqatgina istisno shaklda tuzilgan sinflargina mavjud. Barcha e'tibor bolaning sifatli ta'lim olishi, mazmunli xordiq chiqarishi hamda kelajakda o'z o'rnini topishi uchun kerak bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

Germaniyada inklyuziv ta'limga nisbatan ijtimoiylashtirish g'oyasi borgan sari shiddatli tus olmoqda. Hukumat va ta'lim hamjamiyati imqoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim maktablarida normal rivojlanayotgan bolalar bilan bir qatorda, shuningdek, uy sharoitida tarbiyalanishlarini qo'llab quvvatlaydi. O'quvchilar va ularning ota-onalarini gumanizm g'oyalari asosida jamiyatda yakkalanib qolmasliklari uchun ijtimoiylashtirish hukumatning ustivor maqsadlaridan biridir. Buning uchun har qanday yangicha fikr va g'oyalar qo'llab quvvatlanadi.

Bolaning uzluksiz ta'limi Germaniya siyosatida ustuvor o'rin egallaydi. Shuning uchun ham ota-onalar uchun turli imtiyoz va qo'shimcha yordam mablag'lari ajratiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning muammolarini yechish uchun turli soha vakillari jalb etilmoqda. Ayni paytda maktablar hamda ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari o'rtasidagi hamkorlik yangi bosqichga

ko'tarilmoqda. Bu ta'limmi, o'yin-kulgimi, sayohatmi, tibbiyotmi, ijtimoiy harakatmi... qanday yo'nalish bo'lishidan qat'i nazar, hamkorlik yo'lga qo'yilgan hamda bolaning jamiyatdayakkalanibqolishigayo'lqo'yilmaydi. Barcha ishlab chiqilayotgan standartlar yagona tizimning qo'shimcha komponentlari sifatida amaliyotga joriy qilinmoqda. Tizimdagi eng muhim masalalardan biri hanuzgacha birinchi zaruriy yordamni ko'rsatish bo'lib qolmoqda. Buning uchun kadrlar tayyorlashda jiddiy islohotlarni amalga oshirish zarurligi esa o'z isbotini topgan.

“Angliyada uch yoshdan to'rt yoshgacha bo'lgan barcha bolalar yiliga 570 soat bepul erta ta'lim yoki bola parvarishi huquqiga ega. Bu odatda yilning 38 haftasi uchun haftasiga 15 soat sifatida qabul qilinadi”.

“Boshlang'ich ta'lim va bolalarga g'amxo'rlik qilish to'g'risida”gi qonunning A 2.3-bandiga ko'ra, ota-onalar yillik 570 soatli ta'limni quyidagi shakllarda olishlari mumkin:

- haftaning 3 kunida 5 soatdan;
- haftaning 5 kunida 3 soatdan.

Qonunning A 2.4 bandi esa ta'limning ota-onalar uchun moslashuvchan shaklda bo'lishini ta'minlaydi. Ya'ni, ota-onalarga farzandlari uch yoshga to'lgandan so'ng, yilning ma'lum bir davrida mazkur ta'lim shaklini boshlashga ruxsat beriladi.

Ba'zi istisno hollarda, ikki yoshli bolalar ham yuqoridagi ta'lim dasturiga qabul qilinishi mumkin. Quyidagi hollarda ikki yoshli bolalar ham ta'lim dasturlariga kiritilishlari mumkin:

– Agarda bola maxsus ta'limga muhtoj bo'lsa (spesial edusational needs – SEN) yoki “Ta'lim, sog'liqni saqlash va parvarish” davlat rejalariga kiritilgan bo'lsa;

– “Disability Living Allowance” dasturi orqali nafaqa oluvchi bolalar.

Agar oila “Insome Support or tax sredits” daromadlarni qo'llab quvvatlash yoki boshqa imtiyozlarga ega bo'lsa ham yuqoridagi imtiyozdan foydalanishlari mumkin.

Agar bolalar davlat tomonidan nogiron

sifatida ro'yxatga olingan bo'lsa, ular quyidagi xizmat turlaridan bupul foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar:

- Bolalar bog'chalaridan;
- Maktabgacha tayyorlov guruhlari va o'yin guruhlarida;
- Bola parvarishi bilan shug'ullanuvchi hamshira xizmatlaridan;
- Bolalikni muhofaza etish markazlari xizmatlaridan.

Hozirgi zamonda ko'plab jamiyatlarda nogironligi mavjud bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish, ishga joylashish, ijtimoiy-madaniy va siyosiy hayotdagi ishtiroklari sezilarli darajada cheklangan. Aynan shuning uchun ham, nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvida oila asosiy pog'anaga ko'tariladi. Chunki bolalarning jamiyatda yashash qobiliyati oilada shakllanadi. Boshqa ijtimoiy guruhlar bilan solishtirganda oila alohida mavqega ega. Barcha boshqa ijtimoiy guruhlarini "sun'iy" deya atash mumkin. Oilalarning mavjudligi esa tabiiy bir jarayon bo'lib, shaxsiy hayot bilan chambarchas bog'liq.

Shuning uchun ham nogiron bolalari bor oilalarning jamiyatda yolg'izlanib qolmasligi juda muhim. Ular mutaxassislar tomonidan ko'rsatiladigan ta'limiy va psixologik yordamga muhtojdirlar. Yordamni rad etuvchi oilalar duch keladigan muammolarni osonlikcha yenga olmaydilar. Xatolarini tuzatish uchun farzandlarini rehabilitatsiya kurslariga jo'natadilar. Biroq, ko'plab mutaxassislar bu bolaning ruhiyatiga jiddiy shikast yetkazishi mumkinligi ta'kidladilar.

AQShda nogiron bolali oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimi yaxshi rivojlangan. Amerikalik mutaxassislar sohalari bo'yicha ijtimoiy ko'mak va oilalar o'rtasida ko'priq vazifasini bajarishlari bilan bir qatorda oilalarga zarur bo'lgan ehtiyojlarni qondirish uchun o'qitiladilar.

Zamonaviy Amerikaning oilashunos psixologi Lillian Katz bolaning idrok

etishdagi yetti xususiyatni aynan oila bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Jumladan, uning fikricha, "ota-onalar o'z farzandlari nutqini o'qituvchilardan ko'ra ko'proq tinglash va kuzatish imkoniyatiga ega. Gap shundaki, ular jarayonni xolis baholay olishlari lozim".

Shuning uchun ham ota-onalar va mutaxassislarning maqsadlari to'g'ri yo'nalishga qaratilishi nihoyatda ahamiyatlidir.

Koreya qonunchiliga ko'ra, har bir provintsiyada alohida ta'limga muhtoj bolalarni ta'minlash uchun kamida bitta maktab bo'lishi shart. Aksariyat hollarda nogironligi mavjud bolalar umumiy ta'lim dasturiga kiritiladi.

Davlat bolalarning tibbiy ehtiyojlarini yoki oila sharoitida qarovga muhtoj ekanini hisobga olgan holda, turli xil platformalarda ta'limning qulay onlayn shakllarini ta'minlab beradi. Ota-onalar uchun ham individual qo'llanmalar yaratilgan bo'lib, ular orqali ota-onalar o'z farzandlariga to'g'ri g'amxo'rlik qilishni mutaxassislarning videodarslari yordamida o'rganishlari mumkin.

Bundan tashqari, hukumat nogironligi bo'lgan bolalarning kelajakda jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilinishi va ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun hukumat qator islohotlarni amalga oshirmoqda. Seul megapolisi ayni damda nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatda o'z o'rnini topa olishi uchun mustaqil shaxs sifatida shakllanishini ta'minlash maqsadida oila muhitida hayot sifatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan xizmatlar ko'lamini kengaytirmoqda. Jumladan:

- 2003-yildan beri nogironligi mavjud bolalarni parvarishlash bo'yicha barcha turdagi xizmatlarga mutlaqo haq to'lanmaydi.

- Nogiron bolalar uchun integratsiyalashgan bolalar parvarishi muassasalari (milliy, davlat, kunlik malakali xizmat turlari, Seul kunduzgi xizmat markazlari) dan foydalanish uchun byudjetdan 10 million koreya voni ajratiladi.

- Individual o'qituvchi va tibbiy terapevtlarni 80% rag'batlantirish uchun oyiga 1 mln von, bolalarni o'quv materiallari bilan

ta'minlash uchun esa oyiga 21 ming von pul mablag'lari ajratiladi.

“Nogiron bolalar uchun professional yordam” dasturi doirasida bolalar uchun terapiya xizmatlari, qo'shimcha o'qituvchi yollash xizmatlari, oilaviy muhitni yaxshilash uchun psixologik yordam xizmatlari, nogironlik bilan bog'liq kadrlar muammosi yuzaga kelgan holatlarda muammoni bartaraf etish uchun mutaxassis bilan ta'minlash xizmatlari amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, nogiron farzandlari bor oilalarda ota-onalar o'zlarining ijtimoiy-iqtisodiy holatlarini yaxshilashlari va bola parvarishi haqida qayg'urmasdan ish faoliyatlarini olib borishlari uchun hukumat mamlakat bo'ylab milliy jamoat markazlarini tashkil etib kelmoqda.

Shvetsiya integratsiya g'oyasi yaxshi rivojlanayotgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. 1969 yilda Shvetsiyada tegishli hukumat hujjatining paydo bo'lishi integratsiya kursining boshlanishi sifatida belgilandi.

Shvetsiyada o'qituvchilarning ishi yuqoridan ko'rsatmalar bilan qat'iy tartibga solinadi. Yangi standartning yaratilishi o'qituvchilar mehnatini kuchaytirdi, lekin ayni paytda ularning ish natijalariga yuqori talablar qo'yildi. Integratsiya jarayonining yanada rivojlanishiga iqtisodiy omil katta ta'sir ko'rsatdi.

Italiya parlamenti tomonidan 517- sonli qonun qabul qilingandan so'ng, maxsus ta'lim tashkilotlari bosqichma-bosqich tugatilib, alohida ta'limga muhtoj bolalar umumiy ta'lim maktablarida o'qitila boshlandi. Italiya integratsiya tizimi jamiyatda katta yordam berdi. Italiya butun dunyo uchun laboratoriyaga aylandi. Sirakuzadagi (Nyu-York) Amerika universitetining integratsiya bo'yicha bir guruh mutaxassislari Italiyada jiddiy stajirovkadan o'tadilar.

Italiyada ma'lum normalarni belgilovchi qonun qabul qilindi. Bu qonunda:

- bitta sinfdagi bolalarning maksimal soni

- 20 ta;

- sinfdagi alohida ehtiyojli bolalarning maksimal soni - 2 nafar;

- alohida ehtiyojli bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus dars tarkibiga kiritilgan;

- maxsus sinflar bekor qilina boshlandi;

- maxsus o'qituvchilar oddiy maktab o'qituvchilari bilan jamoalar tuzadilar;

- ikkala toifadagi o'qituvchilar sinfdagi barcha o'quvchilar bilan muloqotda bo'ladilar.

Xitoy Xalq Respublikasida “sui ban dzyudo” (“Bir guruhda bo'lish”) –ko'p yillik tajriba asosida birgalikda o'rganishning yevropacha uslubi shakllangan. Xitoy imperiyasida bu yo'l G'arb mamlakatlariga qaraganda kechroq boshlangan. 20-asrning 80-yillarida Xitoyda normal rivojlangan bolalar va nogiron bolalarni birgalikda o'qitish amaliyoti tarqala boshladi. Ushbu jarayonning mohiyati alohida ta'limga muhtoj bolalarni oddiy maktablarga va oddiy o'quvchilar bilan birlashtirish edi.

Bir qator xitoylik mualliflarning fikricha, Xitoy davlatida qo'llanilgan “sui ban jiudu” iborasi inglizcha “oddiy sinfdagi o'rganish” tushunchasining tarjimasini hisoblanadi. Shu bilan birga, bu atama xalqaro “integratsiya” atamasi bilan tengdir.

Xitoyda xorij tajribasi ta'sirida ularning sharoit va xususiyatlarini hisobga olgan holda integratsiyalashgan ta'lim amaliyotlari joriy etilgan. 1994 yilda “Nogiron bolalarni rivojlantirishda ta'limning integratsiyalashgan usullarini joriy etish to'g'risida”gi Nizom qabul qilingandan so'ng Xitoy davlatida integratsiya keng tarqala boshladi.

Inklyuziv ta'limning joriy etilishi Xitoy ta'lim islohotida yangi bosqich bo'ldi. Ungacha imkoniyati cheklangan bolalar faqat maxsus ta'lim maktablarida o'qitilar edi.

Inklyuziyanogironlarhaqidagi jamoatchilik fikrini o'zgartirdi va alohida ta'limga muhtoj bolalar umumiy maktablarga borishlari mumkinligini ko'rsatdi. Shuningdek, xitoylik

kamchiliklarni bartaraf etishga yordam berishi kerak. 2000 yilda integratsiyalashgan ta'lim dasturlarida o'qiyotgan nogiron bolalar ulushi ushbu bolalar umumiy sonining 63% ni tashkil etdi. Xitoylik ekspertlarning fikricha, nogiron bolalarning ta'lim jarayonida ishtirok etish foizining ortib borayotgani integratsiyalashgan o'qitish usullaridan foydalanish va jamiyatda tolerantlikning kuchayishi natijasidir.

- Kasb-hunar ta'limi №3, 2025

BIOFIZIKA KURSINI MUTAXASSISLIK FANLARI BILAN INTEGRATSIYASINI TA'MINLASH METODIKASI

XUDAYBERDIYEV BOTIR ABDURAXMANOVICH

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali Tabiiy-Ilmiy gumanetar fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası assistenti.

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot biofizika kursini mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalash metodikasini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqotda biofizikaning asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini kimyo, biologiya, tibbiyot, ekologiya va boshqa mutaxassislik fanlari bilan bog'lash imkoniyatlari o'rganiladi. Ushbu metodika o'quv jarayonida fanlararo integratsiyani ta'minlab, talabalarning nazariy bilimlarini amaliyotga qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, biofizikaning dolzarb muammolari va ularni hal qilish usullari tahlil qilinadi. Natijada, o'quvchilarning fanlararo bilimlarni o'zlashtirish qobiliyatini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Biofizika, Fanlararo integratsiya, Mutaxassislik fanlari, O'qitish metodikasi, fizika, diferensial, integratsiya.

Абстрактный. Целью данного исследования является разработка методики интеграции курса биофизики с профильными предметами. В исследовании изучаются возможности связи основных понятий и законов биофизики с химией, биологией, медициной, экологией и другими специальными науками. Данная методика обеспечивает междисциплинарную интеграцию в образовательном процессе и служит формированию у студентов умений применять теоретические знания на практике. Также анализируются современные проблемы биофизики и методы их решения. В результате предлагаются инновационные подходы для повышения способности студентов овладевать междисциплинарными знаниями.

Ключевые слова: Биофизика, Междисциплинарная интеграция, Специализированные предметы, Методика преподавания, физика, дифференциал, интеграция.

Abstract. This research work is aimed at developing a methodology for integrating the biophysics course with specialized disciplines. The study examines the possibilities of connecting the basic concepts and laws of biophysics with chemistry, biology, medicine, ecology, and other specialized sciences. This methodology serves to ensure interdisciplinary integration in the educational process and the formation of students' skills in applying theoretical knowledge in practice. Current problems of biophysics and methods for their solution are also analyzed. As a result, innovative approaches were proposed to improve students' ability to acquire interdisciplinary knowledge.

Keywords: Biophysics, Interdisciplinary integration, Specialized subjects, Teaching methodology, physics, differential, integration.

Biofizika, biologik tizimlarning fizik qonuniyatlari va jarayonlarini o'rganadigan fan sifatida, biotexnologiya, tibbiyot va ekologiya kabi sohalarda muhim ahamiyatga ega. Ushbu kurs biologik jarayonlarni tushunishda, ularni modellashtirishda va ilmiy tadqiqotlar olib borishda zarur bo'lgan nazariy asoslarni taqdim etadi. Biofizikaning

mutaxassislik fanlari bilan integratsiyasi esa talabalarga biologik tizimlarning murakkabligini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu jarayonda biofizika, kimyo, biologiya va informatika kabi fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatish va ulardan bir-birini to'ldiruvchi vosita sifatida foydalanish muhimdir. O'qituvchilar

biofizika kursini mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalash orqali talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan ta'minlaydi, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada biofizika kursining mutaxassislik fanlari bilan integratsiyasini ta'minlash metodikalari, o'qitish jarayonida qo'llaniladigan innovatsion yondashuvlar va ularning natijalari ko'rib chiqiladi.

A.S.Starichenko takidlaganidek integrativ-shaxsiy yondashuvning mohiyati quyidagilardan iborat:

turli darajadagi ta'lim mazmunini o'zlashtirishga qodir bo'lgan psixofiziologik va shaxsiy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan integral xususiyat sifatida shaxsning individualligi;

imkoniyatlar va e'tiborni hisobga olgan holda o'quv jarayonida tabiatshunoslik fanlari mazmunini yaxlit ko'rsatish. shaxslar;

tabiatshunoslik, gumanitar va ijtimoiy fanlarning o'zaro ta'siri, tabiiy fanlar va tabiatshunoslikka yo'naltirilgan gumanitar fanlarni insonparvarlashtirish;

ta'lim, ta'lim va uning asosida shaxsiy rivojlanishning integratsiyasi tabiiy fanlarni o'zlashtirishga moyillik;

tabiatshunoslik faoliyatining tuzilishiga yo'naltirilgan amaliy, o'quv-kognitiv, tadqiqot va ijodiy faoliyatning integratsiyasi;

asosiy, qo'shimcha va integrativ o'zaro ta'siri tabiiy fanlarga asoslangan ixtisoslashtirilgan ta'lim;

shaxsning fundamental va amaliy tayyorgarligini birlashtirish tabiatshunoslik ta'limini fundamentallashtirish yo'nalishi va uning ilmiy-tadqiqot faoliyatining amaliy xususiyati;

Integratsiyalashgan, sintezlangan, asosiy, murakkab o'quv fanlarini amalga oshirish, tadqiqot faoliyatining tuzilishi, shaxs yo'nalishini shakllantirishni, uning rivojlanishini ta'minlash nazariy tabiatshunoslik tafakkuri;

O'quv jarayonini tashkil etishning integrativ shakllaridan foydalanish, kognitiv faoliyat, ochish tabiatshunoslik ta'limining yaxlitligi va tabiiy fanlarni o'rganish uchun motivatsiyaning rivojlanishini ta'minlash [7].

Talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish metodikasi Ushbu faoliyat turini tabiatshunos olimning ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan qiyoslash orqali litsey ishlab chiqilgan. Buni hisobga olgan holda ilmiy tadqiqotlar nafaqat bilimlarni, balki elementlarni ham sintez qiladi faoliyati, biz talabalarning tadqiqot qobiliyatlari deb hisoblaymiz integratsiyalashgan mahorat. Shu bilan birga, tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni amalga oshirilishini ta'minlaydigan faoliyat sifatida belgilanadi ta'lim mazmunini didaktik sintez darajasida birlashtirish. IN Ishga o'quv va tadqiqot faoliyati funktsiyalari ajratilgan (kognitiv, mafkuraviy, sintezlovchi, orientatsiya, individuallashtirish, motivatsiya, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi), tavsiflangan talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatining umumlashtirilgan tuzilmasi, o'quv jarayonining turli shakllarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari, o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning uslubiy shartlari aniqlanadi [7].

Uslubiy o'qitish tizimining asosiy funktsiyalari ma'lum: gnoseologik, gumanistik, dizayn, normativ va aks ettiruvchi. M.M.Kovtonyuk bundaylarni qo'shimcha ravishda aniqlaydi dizayn sifatida uslubiy tizimni loyihalash funktsiyalari, modellashtirish, optimallashtirish, monitoring, tadqiqot, motivatsion, tizimlashtirish, normalash kabi fikrlar bayon qilingan [8].

Muammoli o'qitishning nazariy asosida o'quvchining ijodiy bilishi qonuniyati yotadi. Boshqacha aytganda, muammoli o'qitish o'quvchi faoliyatini ijodiy bilish orqali tashkil etishdan iborat. Muammoli ta'limni

quyidagicha tashkil etish mumkin:

1. Muammoli vaziyatlar yaratish va uni tahlil qilish jarayonida o'quvchi yangi nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi.

2. O'quvchining ilgari egallagan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalari orqali uni muammoni hal qilishga faol jalb qiladi. Ba'zi vaqtlarda nazariy bilimni o'zlashtirishni shunday tashkil qilish mumkinki, mos yechimni topish uchun o'quvchiga muammoni hal qilishga hamda ilgari surilayotgan gipotezani tahlil qilishga yordam bersin.

3. Muammoning taxmin qilinayotgan yechimi ba'zan nazariy, aksariyat hollarda eksperimental tekshirib ko'riladi. Muammo yechiladi va shu yechim asosida ilmiy xulosa chiqariladi. Ilmiy xulosa asosida o'rganaliyotgan ob'ekt haqida o'quvchi yangi bilimga ega bo'ladi. Muammoni hal qilish jarayonida o'rganilayotgan ob'ektning boshqa qirralarini ham o'rganish zarurligini his qiladi. Natijada, o'quvchi ma'lum bilimlar tizimiga ega bo'ladi.

Polyak pedagogi V. Okon muammoli o'qitishni quyidagicha tushunti-radi: "Muammoli o'qitish deganda, biz shunday faoliyat turini tushunamiz-ki, bunda muammoli vaziyatlarni tashkil etish, muammoni shakllantirish, muammoni hal qilish uchun o'quvchiga yordam berish, natijani tekshirish, pirovard natijada, egallagan bilimlarini mustahkamlash va tizimlash-tirishdan iborat" [9].

Bunday integratsiyaning asosiy didaktik vazifasi yangi o'quv materialini integrativ asosda o'rganishdir. Bizning holatimizda ma'lum fizik material matematika fanlari doirasida o'rganiladi. Matematika va fizika o'rtasidagi fanlararo aloqadorlik I. V. Evgrafova, I. V. Kiryushin, A. A. Pinskiy, G. M. Semenova, E. V. Startsev va boshqa ko'plab olimlar tomonidan ko'rib chiqilgan.

Fan va texnikaning rivojlanayotgan, axborotlar globallashtirilgan hozirgi bosqichda uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etiladigan ta'lim tarbiya jarayonida amalga oshiriladigan fanlararo, boblararo va mavzulararo bog'lanishlarni yangi vaziyatlarda amaliyotda qo'llash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirishga zamin tayyorlash sanaladi.

Masalan, mexanik tebranish va to'lqinlarni o'rganish uchun matematika kursidan trigonometrik funksiyalar, elektroliz hodisasi, atom va yadro fizikaning o'rganishda kimyo kursidan olgan bilimlarga, issiqlik va elektr haqidagi ta'limotlarni tushuntirishda XIX asrdagi sanoat talablari haqidagi tarix kursidan olgan ma'lumotlar, atmosfera, konveksiya, yer magnetizm hodisalarini o'rganishda geografiyadan olgan bilimlardan foydalanadi.

Integratsiyaning ob'yekt turi bilan kasbiy va fundamental tayyorgarlikda manfaatlarning uyg'un birligiga erishadigan fizika va matematika nuqta'i nazaridan qandaydir jismoniy ob'yekt yoki hodisani o'rganish mumkin.

Matematika va fizikaning fanlararo integratsiyasi I.V. Kiryushin tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak:

elementar va oliy matematika shuningdek fizikani o'rganish bo'yicha o'z predmetining ustuvorligi;

elementar va oliy matematikaning ustuvorligi, ya'ni kursning har qanday fizik mazmunini taqdim etish har doim matematik maqsadlarga bo'ysunadi;

muayyan matematik tushunchani o'rganishda paydo bo'ladigan fizik masalalar va ob'ektlarning ko'pligi;

takrorlashni umumlashtirish, o'xshash jismoniy tarkibga bir necha marta murojaat qilish zarurligini aks ettiruvchi;

bir qator matematik mavzularni o'rganishda yangi matematik tushunchalarni

muvaffaqiyatli o'zlashtirish va ular o'rtasida aloqalarni o'rnatish uchun muhimdir;

asinxroniya, ya'ni matematika kursidagi ayrim fizika masalalarini integrativ materiallar asosida o'rganish va fizika kursidagi shunga o'xshash masalalar o'z vaqtida bir-biridan ajratiladi;

oldingi asinxroniya tamoyili bilan bog'liq rivojlanish takrori;

to'liqlik, fizikaning butun kontseptual makonini yoki uning katta qismini matematika kursi mazmuniga integratsiyalashning mumkin emasligini ko'rsatuvchi;

ko'pchilikda matematik tushunchalar va usullarning didaktik sintez darajasida taqdim etilishini talab qiluvchi tizimlilik;

didaktik sintez amalga oshirilmagan hollarda fanlararo aloqalarni aktuallashtirishni belgilovchi bir-birini to'ldiruvchilik.

Fizika: Fizika, integratsion loyihalaridan intensiv foydalanadigan sohalar biridir. Texnika oliy ta'lim muassalarida oliy matematikani hamda fizikani mavzu-mavzulararo qonuniyatlarni tushuntirish va fizik jarayonlarni hisoblash uchun integral operatsiyalardan foydalanish fizika qonunlarini tushunish hamda fizik jarayonlarni hisoblash uchun integratsiya zarur. Masalan, integratsiya ob'yektning tezlanishini hisoblash uchun ishlatilishi mumkin. Elektr va elektronika sohasida integratsiya loyihalari elektr zanjirlarini tahlil qilish, elektromagnit maydonlarni hisoblash shuningdek elektr signallarini integratsiyalash uchun zarurdir. Harakatlanuvchi jismlarning tezligi, kuchlari va momentlarini hisoblash uchun mexanikada integratsiya ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oliy matematika va fizika kurslarining fanlararo aloqalari juda keng hamda ko'p yo'nalishli bo'lishi mumkin. Quydagi misollar bu aloqalarning bir qismini ta'minlaydi:

Matematika va fizika uyg'unligi:

matematika va fizika asosiy konseptlarda o'zaro qo'shimcha, masalan, koordinat geometriyasi va fizikadagi vektorlar, integral va fizikadagi integral operatorlar, yoki matematik statistikasi va fizik statistikasi;

Diferensial tenglamalar va fizika: fizikadan kelib chiqadigan ko'plab misollar diferensial tenglamalarga asoslanadi. Masalan, kinematika va kinetikada tezlik, to'xtovsizlik va hajmlar;

Vektor analiz va fizika: matematik vektor analizining konseptlari, masalan, gradient, divirgens, va rotor, fizikada qo'llaniladi, masalan, elektrik va magnetizmning Maxvell tenglamalari;

Matematik modelni fizik modellariga solishtirish: matematik modellar va fizik modellar o'rtasidagi moslashtirish va moslashtirilmaganliklar;

Diferensial tadqiqotlar va fizika: diferensial tenglamalar yordamida fizikaviy muammolarni hal qilish, masalan, kuantum mekhanikasi va o'zgaruvchan ko'rsatkichlar;

Matematik fizika: Bu, fizika va matematika aloqalarining yopishgan kategoriyasi bo'lib, matematik modellar yordamida fizikaviy javoblarni topishga va tushuntirishga asoslangan;

Kuantum matematikasi va fizika: Kuantum matematikasining tushunchalari kuantum fizikasida qo'llaniladi, masalan, Hilbert o'rtasining vektorlar ustida amal qilish, operatorlar, va kuantum mekhanikasining qonunlari;

Matematik statistikasi va termo dinamika: termo dinamika va statistik fizikada, ko'p tajribalar bilan o'rganilgan matematik statistikasining ko'rsatkichlari va formulalari qo'llaniladi;

Koordinata geometriyada fizika: Koordinat geometriyasining o'zgaruvchanlarini fizikaviy obyektlarni boshqarishda qo'llash, masalan, mekhanik va astrofizikada;

Tub Fujalik va matematik analiz: Matematik analizning o'zgaruvchanlar va shtatlar ustida fizika muammolarni hal qilishda qo'llanilishi, masalan, shtatlar sodir bo'lgan termodinamika va fluid mekhanikasi misollarida;

Bu aloqalar o'quvchi o'rganish jarayonida o'zaro bog'liqlikni tushuntirishda yordam beradi va ularning matematika va fizika bilimlarini integrativ ravishda o'rganishiga imkoniyat yaratadi. Oliy matematikani fizika bilan integratsiyalashuv yoki fanlararo asosida o'qitish metodikasini ishlab chiqishda fizika tabiiy, empirik fan sifatida matematikadan formal, abstrakt fan sifatida farqlanishini hisobga olish kerak. Matematik tuzilmalarni o'rganadigan va faqat nazariy mavhumlardan foydalanadigan matematikadan farqli o'laroq tadqiqot usullari, fizikada fizik olamning predmet va hodisalari, materiya harakatining fizik shakli o'rganiladi, fizika, kimyo, biologiya, geografiya va boshqalar kabi tabiiy fanlar empirik metodga asoslanadi.

Matematika va fizika fanlararo integratsiyasi kerak I.V Kiryushin tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi:

matematika va fizika fanlarini o'rganishning ustuvorligi;

matematikaning ustuvorligi, ya'ni har qanday fanning taqdimoti darsning jismoniy mazmuni doimo maqsadlarga bo'ysunadi matematik;

paydo bo'ladigan jismoniy muammolar va ob'ektlarning ko'pligi ma'lum bir matematik tushunchani o'rganishda;

hal qilish zaruriyatini aks ettiruvchi umumlashtiruvchi takrorlash bir necha marta o'xshash jismoniy tarkibga:

o'qiyotganda bir qator matematik mavzular. Bu yangi narsalarni muvaffaqiyatli o'rganish uchun muhimdir matematik tushunchalar va ular o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish;

asinxroniya, ya'ni ma'lum masalalarni o'rganish integrativ material va shunga o'xshash narsalarga asoslangan matematika kursida fiziklar fizika kursidagi savollar vaqtida bir-biridan ajratilgan;

oldingi tamoyil bilan bog'liq rivojlanish takrorlash asinxroniya;

integratsiya qilishning mumkin emasligini ko'rsatadigan to'liqsizlik matematika kursining mazmuni fizikaning butun kontseptual makonini yoki uning katta qismi;

didaktik darajada taqdim etishni talab qiluvchi tizimlilik ko'pgina matematik tushunchalar va usullarning sintezi;

bir-birini to'ldiruvchilik, bu fanlararo aloqadorlikning dolzarbligini belgilaydi didaktik sintez amalga oshirilmagan hollarda bog'lanishlar [10]. U yoki bu matematikadan integratsion amaliy dars mavzu muayyan jismoniy materialga asoslangan bo'lishi kerak: ob'yekt, hodisa yoki muammo.

N.A. Galibina o'z ishida qurilish sohalarida talabalar uchun kasbiy yo'naltirilgan o'quv faoliyatini loyihalash va tashkil etish uchun "Ikkinchi tartibli sirtlar" mavzusidagi "O'quv topshiriqlari" interaktiv faoliyat simulyatoridan foydalanishni taklif qildi [11].

Xulosa

Biofizika kursini mutaxassislik fanlari bilan integratsiyalash, talabalarga biologik tizimlar haqidagi bilimlarni yanada chuqurlashtirish va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali o'quvchilar biologik jarayonlarning fizik asoslarini tushunish bilan birga, ularning amaliy qo'llanilishi haqida ham bilib oladilar. Buesakelajakdailmiytadqiqotlarolibborishda, innovatsion yechimlar ishlab chiqishda va ekologik muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. Biofizika va mutaxassislik fanlari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish,

o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik usullarni qo'llash orqali talabalarning qiziqishini oshirish va ularning bilimlarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Shunday qilib, biofizika kursining mutaxassislik

fanlari bilan integratsiyasi nafaqat ta'lim jarayonini boyitadi, balki kelajak avlodni ilm-fan sohasida muvaffaqiyatli bo'lishiga tayyorlaydi.

-

EGRA, PIRLS XALQARO DASTURLARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISH

N. XUJAMKULOVA

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası v.v. b. dots.

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirish masalasi EGRA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari asosida pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu dasturlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning matnni tushunish, fikrni ifodalash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida mazkur baholash tizimlarining asosiy tamoyillari va ularning boshlang'ich ta'lim sifatiga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida o'qish savodxonligini oshirish bo'yicha samarali pedagogik va psixologik yondashuvlar taklif etiladi.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема повышения грамотности чтения у учащихся начальных классов с педагогико-психологической точки зрения на основе международных оценочных программ EGRA и PIRLS. Эти программы играют важную роль в оценке способности учащихся понимать текст, выражать мысли и развивать самостоятельное мышление. В исследовании анализируются основные принципы данных оценочных систем и их влияние на качество начального образования. Кроме того, предлагаются эффективные педагогические и психологические подходы к повышению грамотности чтения на основе международного опыта.

Annotatsiya: This article examines the issue of improving primary school students' reading literacy from a pedagogical and psychological perspective based on the international assessment programs EGRA and PIRLS. These programs play a crucial role in assessing students' ability to comprehend texts, express thoughts, and develop independent thinking. The study analyzes the key principles of these assessment systems and their impact on the quality of primary education. Additionally, effective pedagogical and psychological approaches to enhancing reading literacy based on international experience are proposed.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, EGRA, PIRLS, baholash tizimlari, pedagogik-psixologik yondashuv, matn tushunish, xalqaro tajriba, mustaqil fikrlash, ta'lim sifati.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, EGRA, PIRLS, системы оценки, педагогико-психологический подход, понимание текста, международный опыт, самостоятельное мышление, качество образования.

Keywords: reading literacy, primary education, EGRA, PIRLS, assessment systems, pedagogical-psychological approach, text comprehension, international experience, independent thinking, quality of education.

Yevropa, Osiyo va O'zbekiston tadqiqotlari natijalarini o'z ichiga olgan holda, EGRA va PIRLS dasturlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishga katta hissa qo'shishi aniq. Ushbu tadqiqotlar ma'lumotlarga asoslangan aralashuvlar, maqsadli ko'rsatmalar va baholashlarda ta'kidlanganidek, o'qish savodxonligining

asosiy komponentlari bilan moslashuvning ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

EGRA va PIRLS ma'lumotlaridan foydalanish nafaqat o'qituvchilarni o'quvchilarning o'qish qobiliyatlari haqida xabardor qiladi, balki dalillarga asoslangan tadbirlarni loyihalashga ham yordam beradi. Ushbu tadbirlar o'quvchilarning o'qishda ustun bo'lishi uchun zarur bo'lgan yordamni

olishlarini ta'minlab, muayyan ko'nikma kamchiliklarini bartaraf etishga qaratilgan. Ushbu baholashning so'z boyligi, tushunish, ravonlik va strategiyalarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvio'qishni hartomonlama rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, xalqaro baholash tizimlarining mahalliy sharoitlarga integrasiyalashuvi ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. O'qituvchilar o'zlarining ta'lim tizimlarini jahon standartlari bilan taqqoslash muhimligini tan olishadi. Ushbu integratsiya hamkorlikni, ilg'or tajribalarni almashishni va o'qish savodxonligini oshirishga yordam berish uchun ongli qarorlar qabul qilishni rag'batlantiradi.

Yevropa, Osiyo va O'zbekistondagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu dasturlarning muvaffaqiyati ma'lum bir mintaqaga yoki ta'lim tizimi bilan cheklanib qolmaydi. Aksincha, EGRA va PIRLS dasturlarining samaradorligi geografik chegaralardan oshib, ularning o'qish savodxonligini oshirishga universal ta'siridan dalolat beradi. Ushbu dasturlar o'qituvchilar va siyosatchilarga o'qishni o'rgatish bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlarni birgalikda hal qilish uchun umumiy asos yaratadi.

Shunday qilib, turli mintaqalarda o'tkazilgan pedagogik-psixologik tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishda EGRA va PIRLS dasturlari samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar ma'lumotlarga asoslangan aralashuvlar, maqsadli ko'rsatmalar va o'qish savodxonligining asosiy komponentlari bilan moslashishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu baholash tizimlarining mahalliy ta'lim kontekstlariga integrasiyalashuvi dalillarga asoslangan

pedagogik yondashuvlarni rivojlantiradi va o'qish bo'yicha o'qitishning umumiy sifatini oshiradi. Kollektiv topilmalar ushbu dasturlarning global ahamiyatini va ularning malakali, ishonchli va qiziquvchan kitobxonlar avlodini yaratish potensialini oshiradi.

EGRA va PIRLS dasturlari boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'qish savodxonligini oshirishga kompleks yondashuvga sezilarli hissa qo'shadigan ko'plab ta'lim resurslari va imkoniyatlarini taklif etadi. Ushbu dasturlar baholashdan tashqariga chiqadi va maqsadli aralashuvlar, xabardor qilingan ko'rsatmalar, kasbiy rivojlanish va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi.

EGRA, PIRLS xalqaro dasturlarining ta'limiy imkoniyatlari quyidagilarda ko'zga tashlanadi.

Maqsadli integratsiya: EGRA va PIRLS dasturlari taqdim etayotgan asosiy ta'lim imkoniyatlaridan biri o'quvchilarning individual o'qishning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash qobiliyatidir. Baholashlar dekodlash, so'z boyligi, tushunish va ravonlik kabi komponentlar bo'yicha batafsil ma'lumotlarni taqdim etadi. O'qituvchilar ushbu ma'lumotlardan muayyan mahorat kamchiliklarini bartaraf etadigan maqsadli tadbirlarni ishlab chiqish uchun foydalanishlari mumkin. Misol uchun, agar o'quvchi dekodlash bilan kurashsa, o'quv strategiyalari fonikani o'qitish va fonemik xabardorlik faoliyatiga e'tibor qaratishi mumkin. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv integrasiyaning ta'sirini maksimal darajada oshiradi va o'qish savodxonligini oshirishni tezlashtiradi.

Axborotlashtirilgan ko'rsatma. EGRA

va PIRLS baholashlari o'qituvchilarga o'quvchilarning o'qish qobiliyatlari haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Ushbu ma'lumotlar o'qish savodxonligining baholangan komponentlariga mos keladigan o'quv amaliyotlarini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar tushunish strategiyalarini, so'z boyligini o'zlashtirishni va ravonlikni rivojlantirishni aniq maqsad qilgan darslarni loyihalashlari mumkin. Baholarning yaxlit o'qish ko'nikmalariga e'tibor qaratilishi o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli ehtiyojlarini qondiradigan har tomonlama ta'lim yondashuvlarini qo'llashga undaydi.

Professional rivojlanish. Ushbu dasturlar, shuningdek, o'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga hissa qo'shadi. EGRA va PIRLS baholashlari o'qituvchilarni o'z o'qitish amaliyotlari haqida fikr yuritishga va to'plangan ma'lumotlar asosida yondashuvlarini moslashtirishga undaydi. Ta'limni takomillashtirish uchun baholash ma'lumotlaridan foydalanishga qaratilgan malaka oshirish seminarlari va o'quv mashg'ulotlari o'qituvchilarga dalillarga asoslangan strategiyalarni samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish. EGRA va PIRLS baholashlari turli darajalarda, jumladan, sinf, maktab va tumanda ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Maktab ma'murlari va ta'lim tashkilotchilari o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari tendensiyalari va bezaklarini aniqlash uchun baholash natijalaridan foydalanishlari mumkin. Ushbu ma'lumotlar resurslarni taqsimlash, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va siyosatni shakllantirish haqida ma'lumot beradi. Ta'lim

ustuvorliklarini o'quvchilarning baholangan ehtiyojlari bilan moslashtirish orqali qaror qabul qiluvchilar o'qish savodxonligini oshirish harakatlari strategik va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Adolatli kirish. EGRA va PIRLS dasturlari tomonidan taqdim etilgan yana bir muhim ta'lim imkoniyati - bu sifatli ta'limdan teng foydalanishni rag'batlantirishdir. Ushbu baholashlar akademik muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan asosiy o'qish qobiliyatlariga qaratilgan. O'qishda ortda qolish xavfi ostida bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchilarni aniqlash orqali o'qituvchilar o'zlarining akademik faoliyatlarida maqsadli tadbirlarni amalga oshirishlari mumkin. Ushbu proaktiv yondashuv o'qish malakasidagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi va ta'lim natijalarida tenglikni ta'minlaydi.

Global ko'rsatkichlar. EGRA va PIRLS baholashlari boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'qituvchilariga o'zlarining o'qish qobiliyatlarini xalqaro standartlar bilan solishtirish imkoniyatini beradi. Ushbu global istiqbol muvaffaqiyat tuyg'usini kuchaytiradi va o'quvchilarga o'z qobiliyatlari boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan qanday taqqoslanganini tushunishga imkon beradi. Bu, shuningdek, o'sish tafakkurini rag'batlantiradi, o'quvchilarni o'qish qobiliyatlarini doimiy ravishda yaxshilashga va mukammallikka intilishga undaydi.

Ota-onalar ishtiroki. EGRA va PIRLS dasturlari, shuningdek, ota-onalarning bolalar ta'limidagi faolligini oshirishga yordam beradi. Baholash natijalari ota-onalarga farzandlarining o'qish qobiliyatlari va e'tiborni talab qiladigan sohalar haqida tushuncha beradi. Ushbu ma'lumot ota-

onalarni uyda o'qishni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi faoliyat bilan shug'ullanishga undaydi va sinfdan tashqarida ham hamkorlikda o'rganish muhitini rivojlantiradi.

Umuman, EGRA va PIRLS dasturlari o'qish savodxonligini oshirishga kompleks yondashuvga hissa qo'shadigan maqsadli integrasiya, ma'lumotli ko'rsatmalar, kasbiy rivojlanish, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, teng huquqli foydalanish, global standartlar va ota-onalar ishtiroki kabi ko'plab ta'lim imkoniyatlarini taklif etadi. EGRA va PIRLS tomonidan taqdim etilgan tushunchalar va manbalardan foydalangan holda, o'qituvchilar boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'qish savodxonligini oshirish uchun qulay muhit yaratishi mumkin. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga dalillarga asoslangan tadbirlarni ishlab chiqish, o'qitish amaliyotini takomillashtirish va ijobiy ta'lim natijalarini keltirib chiqaradigan va malakali hamda qiziquvchan kitobxonlar avlodini tarbiyalash uchun ongli qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi.

Boshlang'ich ta'lim tizimiga EGRA va PIRLS dasturlarining kiritilishi o'quvchilar o'rtasida o'qish savodxonligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu dasturlar ta'lim maqsadlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, asosiy o'qish qobiliyatlarini, tushunishni, so'z boyligini egallashni va o'qish strategiyalarini ta'kidlaydi. EGRA va PIRLS ushbu muhim komponentlarga murojaat qilib, o'quvchilarning yaxlit rivojlanishiga hissa qo'shadi, umrbod ta'limni va akademik yutuqlarni qo'llab-quvvatlaydi. Quyida EGRA va PIRLS dasturlarini boshlang'ich ta'lim tizimlariga integrasiyalashning pedagogik ahamiyati va

ularning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini ko'rib chiqamiz.

EGRA va PIRLS dasturlari o'qish savodxonligi ko'nikmalarini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beradigan ta'lim maqsadlariga mos keladi. O'qituvchilar o'quvchilarni tobora axborotga asoslangan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim kompetensiyalar bilan jihozlashga intilishar ekan, ushbu dasturlar mazkur maqsadga erishish uchun keng qamrovli asosni taklif qiladi. Baholashning tushunish, ravonlik va lug'atga e'tibori savodxonlikni fanlar bo'yicha akademik yutuqlar uchun zarur bo'lgan asosiy mahorat sifatida ta'kidlaydigan ta'lim standartlariga mos keladi.

O'qish savodxonligi uzluksiz ta'lim olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'qish malakasi o'quvchilarga keng ko'lamli ma'lumotlarga kirish, turli nuqtai nazarlar bilan shug'ullanish va mustaqil izlanishlar olib borish imkonini beradi. EGRA va PIRLS dasturlari kuchli o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga urg'u berib, o'quvchilarga murakkab matnlarni boshqarish, ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish va o'z bilimlarini fanlar bo'yicha qo'llay oladigan mustaqil o'quvchilar bo'lishlari uchun zarur vositalarni taqdim etadi¹.

EGRA va PIRLS dasturlarining pedagogik ahamiyati ularning kognitiv rivojlanishni rag'batlantirishdagi rolidir. O'qish savodxonligi tushunish va tanqidiy

1 National Governors Association Center for Best Practices & Council of Chief State School Officers. (2010). Common Core State Standards for English language arts and literacy in history/social studies, science, and technical subjects. National Governors Association Center for Best Practices, Council of Chief State School Officers.

fikrlash kabi turli kognitiv jarayonlarni birlashtirishni talab qiladi. O'quvchilar matnlar bilan shug'ullanar ekan, ular kognitiv qobiliyatlarini, jumladan xotirani, xulosa chiqarishni va muammoni hal qilishni kuchaytiradilar. Ushbu dasturlar o'quvchilarni yozma materialdan faol ravishda ma'no yaratishga undash orqali kognitiv o'sishni rag'batlantiradi, bu esa kognitiv moslashuvchanlikni va analitik ko'nikmalarni oshiradi.

EGRA va PIRLS dasturlarini boshlang'ich ta'lim tizimlariga kiritish ta'lim natijalarida tenglikni ta'minlaydi. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga o'qish qobiliyatidan orqada qolish xavfi ostida bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchilarni aniqlash imkonini beradi. Baholash ma'lumotlariga asoslangan maqsadli tadbirlarni amalga oshirish orqali o'qituvchilar o'qish ko'nikmalaridagi nomutanosibliklarni erta bartaraf etishlari mumkin, bu esa yutuqlardagi bo'shliqlarning kengayishiga yo'l qo'ymaydi. Adolatga bo'lgan e'tibor barcha o'quvchilarning sifatli ta'lim olish va akademik muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga teng bo'lishini ta'minlaydi.

EGRA va PIRLS dasturlarining pedagogik ahamiyati ularning o'qishni o'rgatish bo'yicha dalillarga asoslangan strategiyalarni ma'lumot berishdagi rolga taalluqlidir. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga o'qish savodxonligining baholangan komponentlariga mos keladigan ko'rsatmalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Misol uchun, EGRA baholash dasturi o'qituvchilarni o'z darslariga aniq fonetik ko'rsatmalar, so'z boyligini oshirish faoliyati va tushunish strategiyalarini kiritishga undaydi. Ushbu tadqiqotga asoslangan strategiyalarni amalga oshirish

orqali o'qituvchilar o'qishni rivojlantirishga yordam beradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratadilar.

Bugungi o'zaro bog'langan dunyoda o'quvchilar global muammolar va imkoniyatlarga tayyor bo'lishlari kerak. EGRA va PIRLS dasturlari o'quvchilarda kuchli o'qish savodxonligi ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning global raqobatbardoshligiga hissa qo'shadi. Tajribali o'quvchilar turli xil matnlar, istiqbollar va madaniyatlar bilan shug'ullanishlari mumkin, bu ularga ko'p madaniyatli va ko'p tilli muhitda rivojlanish imkonini beradi. Ushbu dasturlar o'quvchilarni samarali muloqot qilish, ma'lumotni tanqidiy tahlil qilish va global hamjamiyatga mazmunli hissa qo'shish uchun yaxshi tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlaydi.

EGRA va PIRLS dasturlari savodxonlikka har tomonlama yondashishga urg'u beradi. O'qishni mexanik mahorat sifatida ko'rishning o'rniga, bu dasturlar o'qish savodxonligini lug'at bilimi, tushunish va strategik fikrlashni o'z ichiga olgan ko'p qirrali qobiliyat sifatida tan oladi. Ushbu yaxlit nuqtai nazar matnlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi va o'quvchilarga turli janr va formatlardagi kontent bilan shug'ullanish imkonini beradi. Savodxonlikning bu keng qamrovli yondashuvi o'quvchilarni axborotga boy bo'lgan bugungi jamiyatning murakkabliklarida harakat qilishga tayyorlaydi.

Umuman, EGRA va PIRLS dasturlarini boshlang'ich ta'lim tizimiga kiritish o'qish savodxonligini oshirishda katta pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu dasturlar ta'lim maqsadlariga mos keladi, umrbod ta'lim uchun asos bo'lib xizmat qiladi, kognitiv

rivojlanishga yordam beradi va ta'lim natijalarida tenglikka hissa qo'shadi. EGRA va PIRLS tomonidan taqdim etilgan o'qishni o'rgatish strategiyalari o'qituvchilarning o'qishni rivojlantirishga yordam beradigan dalillarga asoslangan amaliyotlarni qo'llashini ta'minlaydi.

Ushbu baholash dasturlari o'quvchilarni global raqobatbardoshlikka tayyorlaydi, savodxonlik borasida keng qamrovli tushunchalarini rivojlantiradi va ularni tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlaydi. EGRA va PIRLS dasturlari asosiy o'qish ko'nikmalari, tushunish, so'z boyligini egallash va o'qish strategiyalariga ustuvor ahamiyat berib, o'quvchilarning akademik o'sishi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlari hamda adabiyot va ma'lumotlar bilan umrbod shug'ullanishi uchun mustahkam platforma yaratadi.

EGRA va PIRLS dasturlarining pedagogik ahamiyati nafaqat ularning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini baholash va oshirish qobiliyatida, balki yaxlit rivojlanishga ustuvor ahamiyat beradigan ta'lim tizimini shakllantirish qobiliyatida hamdir. Ushbu dasturlarni boshlang'ich ta'limga kiritish orqali o'qituvchilar o'qish qobiliyatining akademik muvaffaqiyat va umrbod muvaffaqiyatda markaziy o'rinni egallashi haqida aniq xabar yuboradilar.

Qo'shimcha qilish mumkinki, EGRA va PIRLS dasturlari o'qituvchilar, maktablar, tumanlar va hattoki davlatlar o'rtasida hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Baholash ma'lumotlarining umumiy tili o'qituvchilarni ilg'or tajriba almashishga, muvaffaqiyatli aralashuvlardan o'rganishga va o'qishni o'rgatishdagi muammolarni birgalikda hal

qilishga undaydi. Bu hamkorlik uzluksiz takomillashtirish siklini rag'batlantiradi, bunda o'qituvchilar o'z strategiyalarini dalillarga asoslangan holda moslashtiradilar va o'qitish metodologiyasini rivojlantirishga hissa qo'shadilar².

Ta'limning innovatsion muhiti va jozibadorligi rivojlanishda davom etar ekan, o'qish savodxonligining ahamiyati o'zgarmasligicha qolmoqda. EGRA va PIRLS dasturlari o'qituvchilarga malakali o'quvchilarni tayyorlash uchun qimmatli vositalarni taqdim etish orqali ushbu asosiy ehtiyojni qondiradi. O'quvchilarda kuchli o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish orqali ushbu dasturlar ularga ma'lumotni tanqidiy baholay oladigan, samarali muloqot qila oladigan va o'z jamoalariga ijobiy hissa qo'shadigan bilimdon fuqarolar bo'lishga imkon beradi. Demak, EGRA va PIRLS dasturlarini boshlang'ich ta'lim tizimlariga kiritishning pedagogik ahamiyati ko'p qirrali va keng qamrovli. Ushbu dasturlar ta'lim maqsadlariga mos keladi, umrbod ta'limni rag'batlantiradi, kognitiv rivojlanishni oshiradi va sifatli ta'limdan teng foydalanishni ta'minlaydi. Ular o'qituvchilarga o'qishni o'rgatish bo'yicha dalillarga asoslangan strategiyalar bilan ta'minlaydi, global raqobatbardoshlikni oshiradi va har tomonlama savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. EGRA va PIRLS dasturlari asosiy o'qish ko'nikmalari va yaxlit savodxonlikni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berib, o'zaro bog'langan dunyoning qiyinchiliklari va imkoniyatlarini

2 Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash/ Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. –N.: “Sharq” NMAK, 2019. –B.37.

yengishga tayyor bo'lgan bilimli, faol va vakolatli o'quvchilarning o'sishiga hissa qo'shadi.

Pedagogik-psixologik tadqiqotlarning keng ko'lamli o'rganilishi va EGRA va PIRLS dasturlari tomonidan taqdim etilgan ta'lim imkoniyatlari ularning boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirish uchun qimmatli vositalar sifatida chuqur dolzarbligini urg'ulaydi. Ushbu tadqiqotlar natijalari EGRA va PIRLS dasturlarining global qo'llanilishi va boshlang'ich ta'lim tizimlariga sezilarli ta'sirini birgalikda ta'kidlaydi.

EGRA va PIRLS dasturlari so'z boyligini o'zlashtirish, tushunish va o'qish strategiyalari kabi muhim komponentlarga murojaat qilish orqali o'qish savodxonligini oshirishga keng qamrovli yondashuvni taklif etadi. Ushbu dasturlar ta'lim maqsadlariga mos kelish uchun puxta ishlab chiqilgan bo'lib, ularni fanlar va fanlar bo'yicha akademik yutuqlar uchun zarur bo'lgan asosiy mahorat sifatida savodxonlikni birinchi o'ringa qo'yadigan ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylantiradi.

Turli mintaqalarda, jumladan, Yevropa, Osiyo va O'zbekiston bo'ylab olib borilgan tadqiqotlar EGRA va PIRLS dasturlari samaradorligining ishonchli dalillarini taqdim etadi. Dasturlarning ma'lumotlarga asoslangan aralashuvi, ma'lumotga asoslangan ko'rsatmalar, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari va teng huquqli foydalanishga e'tibor birgalikda o'quvchilar rivojlanishiga yaxlit yondashuvga yordam beradi. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga o'quvchilarning shaxsiy kuchli tomonlarini va yaxshilash sohalarini aniqlashga imkon beradi va shu bilan o'qish savodxonligini oshirishni

tezashtiradigan moslashtirilgan tadbirlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Bundan tashqari, EGRA va PIRLS dasturlarining pedagogik ahamiyati geografik chegaralardan oshib ketadi. Ular turli kontekstlarda o'qituvchilarga o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirish yo'lida hamkorlikda ishlash imkoniyatini beruvchi standartlashtirilgan tizimni taklif qiladi. Dasturlarning o'qish bo'yicha global mezonlari va strategiyalari ilg'or tajribalarning umumiy tilini targ'ib qiladi, bu o'qituvchilarga muvaffaqiyatli aralashuvlardan saboq olish va o'qishni o'rgatishdagi muammolarni birgalikda hal qilish imkonini beradi.

Tez axborot tarqatish va raqamli aloqa bilan tavsiflangan dunyoda o'qish savodxonligi katta ahamiyatga ega. EGRA va PIRLS dasturlari o'quvchilarni axborotni tanqidiy tahlil qilish, samarali muloqot qilish va tobora murakkablashib borayotgan ta'lim muhitida harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. O'qish malakasiga ustuvor ahamiyat berib, ushbu dasturlar o'quvchilarni o'zaro bog'langan va axborotga boy jamiyatda rivojlanish uchun yaxshi ko'nikmalarga ega bo'lgan umrbod o'quvchilar bo'lishga tayyorlaydi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, pedagogik-psixologik tadqiqotlar natijalari va EGRA hamda PIRLS dasturlari tomonidan taqdim etilgan ta'lim imkoniyatlari birgalikda ularning boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida o'qish savodxonligini oshirish uchun bebaho vosita sifatida dolzarbligini ta'kidlaydi. Ularning global qo'llanilishi, ta'lim maqsadlariga muvofiqligi va o'quvchilarni rivojlantirishga kompleks yondashuvi ularning butun dunyo bo'ylab boshlang'ich ta'lim tizimlariga

rivojlanishda davom etar ekan, EGRA va PIRLS dasturlarining uzluksiz integratsiyasi va qoʻllanilishi bugungi va ertangi kunning dinamik va oʻzaro bogʻliq dunyosida rivojlanish uchun zarur boʻlgan asosiy koʻnikmalarga ega boʻlgan vakolatli oʻquvchilar avlodlarini tarbiyalash imkonini beradi.

Boshlang‘ich ta’lim tizimlari

1. Smith, E. L., & Johnson, S. L. (2018). Teaching children to read: The teacher makes the difference. Routledge; Brown, P., Green, T. D., & Sawyer, W. W. (Eds.). (2020). The Cambridge handbook of the psychology of pre-school education. Cambridge University Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes Harvard University Press.
3. Xo'jamqulova N.R., Eshqobilova G.N., Hayitova M.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limini samarali tashkil qilishning pedagogik omillari. // Zamonaviy ta'lim. 2024. №11. B.70–76.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227-268.
5. Бахриева Н.А. Уқувчиларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари // Замоновий таълим. –Т.: 2020, №11 (96). –Б.70-76.
6. Warschauer, M. (2007). The paradoxical future of digital learning. Learning Inquiry, 1(1), 41-49.
7. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. М.: Педагогика, 2002. Т.1. –С.656.
8. Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. Journal of Educational Psychology, 85(4), 571-581.
9. Нишонова С. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока.: Автореф. дисс...док.пед.наук. – Ташкент.: 2008. – С. 54.
10. Ваҳобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш: пед. фанл. докт. ... дис. автор. – Т.: 2016. -81 б.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING AFZALLIK TOMONLARI

GULYAMOVA AZIZA OTABEK QIZI

Qori Niyoziy Nomidagi Tarbiya Pedagogikasi Milliy Instituti II-bosqich tayanch
doktaranti

Annotatsiya. Maqolada, ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi va ularning bosqichlari keltirib o'tilgan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi ham ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. Tanqidiy fikrlash, zamonaviy pedagogika, analitik ko'nikma, talaba, pedagog,

Аннотация. В статье представлена технология развития навыков критического мышления учащихся в высшем учебном заведении и их этапы. Также показано создание определенной среды и условий, способствующих формированию и развитию критического мышления.

Ключевые слова. Критическое мышление, современная педагогика, аналитические навыки, студент, педагог

Annotation. The article cites the technology of developing students' critical thinking skills and their stages in higher education. It is also shown that certain environments and conditions are created that promote the formation and development of critical thinking.

Key words. Critical thinking, modern pedagogy, analytical skills, student, educator.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "gumanitar va pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, hududlardagi barcha umumta'lim maktablariga xorijiy tillarni o'zlashtirgan, yuqori malakali professional pedagog kadrlarni yetkazib berish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu bois, talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirishning optimal variantlarini tanlash va uning amaliy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat

kasb etmoqda.

Tanqidiy fikrlash bir qator sabablarga ko'ra ega bo'lish uchun juda muhim mahoratdir. Eng muhim sabablardan ba'zilari: Muammoni samarali hal qilish: tanqidiy fikrlash talabalarni murakkab muammolarni tahlil qilish, asosiy sabablarni aniqlash va asosli va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega. Shu sababli, bu talabalarga qiyin savollar va tushunchalar kabi to'siqlarni samarali yengib o'tish va tushunishga imkon beradi. Qaror qabul qilish: hayot katta va kichik qarorlar bilan to'la va tanqidiy fikrlash to'g'ri tanlov qilishda asosiy rol o'ynaydi. Talabalar ma'lumotni tanqidiy tahlil qila olsalar, ular ishonchli manbalarni aniqlashda, noto'g'ri fikrlarni aniqlashda va haqiqatni fikrdan ajratishda yaxshiroq bo'lishadi. Bu mavzularni chuqurroq tushunishga olib keladi va umrbod o'rganishga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradi. Analitik ko'nikmalarni rivojlantirish: tanqidiy fikrlash analitik ko'nikmalarni rivojlantirishga

yordam beradi, talabalarga murakkab muammolarni kichikroq, boshqariladigan tarkibiy qismlarga ajratishga imkon beradi. Ushbu ko'nikma turli xil o'quv fanlarida juda muhimdir va keyinchalik hayotda, ish joyida ham qo'llaniladi. Ijodkorlik va innovatsiya: tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Talabalar o'z qulay muhitidan tashqarida o'ylashga, odatiy donolikka qarshi chiqishga va yangi g'oyalarni o'rganishga da'vat etilganda, ular hayotning barcha jabhalarida ixtirochi va muammolarni yaxshiroq hal qilishadi.

Bugungi kunda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsga jamiyatimizda katta ehtiyoj mavjud: bildirilgan fikr va mulohazalarni tahlil qila oladigan, dialog o'tkaza oladigan, muammoning mohiyatini va uni hal qilishning muqobil usullarini aniqlay oladigan, har doim tekshirilishi mumkin bo'lgan haqiqatni ajrata oladigan, faraz va shaxsiy fikrdan kelib chiqqan holda to'g'ri xulosa chiqara oladigan shaxsni shakllantirish mamlakatimiz ta'lim tizimining yetakchi muammolaridan biridir.

Aynan mehnat bozorida raqobatbardosh bo'la oladigan mutaxassisni tayyorlash uchun uning chuqur bilim olishi, shu bilan birga o'z-o'zini tarbiyalash takomillashtirilishga ijobiy munosabatda bo'lishi uchun ijobiy motivatsiya va istiqbollarni yaratish muhimdir. Bundan tashqari, talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurati sifatida quyidagi sabablarni keltirish mumkin: 1. Axborot asrida undan cheksiz foydalanish sharoitida, uning oqimlarida harakatlana olish, tahlil qilish, asosiy va ikkilamchini ajrata olish, axborotni tanqidiy idrok etish va hokazolar muhim ahamiyatga ega. 2. Ta'lim jarayonidagi o'quv rejaga muvofiq, o'quv materialining doimiy hajmi bilan o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqa soatlarining kamayishi munosabati bilan kognitiv mustaqillikni, o'z-o'zini tarbiyalash

faoliyatini rivojlantirish, talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Kognitiv bilish faoliyatini, uning mustaqillikni rag'batlantirishning eng samarali usuli - muammoli ta'lim, talabalarlarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradigan muammoli vaziyatlar. O'quv jarayonida kognitiv faollikni rag'batlantirish va o'quvchilarning hissiy va irodaviy sohasini rivojlantirish usuli- bu talabaning mustaqil bilim faoliyatining muhimligiga ishonitirish, unga qiziqishni uyg'otish, ularning mustaqilligining o'sishini kuzatish, muvaffaqiyatlarini qayd etish va ushbu faoliyatdagi yutuqlar va natijalarni ko'rsatish qobiliyatidir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi (TFRT) – “tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qish va yozish” xalqaro loyihasi mualliflari C. Templ, K. Meredit, D. Still, S. Valter tomonidan taklif etilgan ta'lim texnologiyasi. Ushbu o'qitish texnologiyasining muhim xususiyatlarini tushunish uchun tanqidiy fikrlash atamasini tushunish kerak. TFRT axborot bilan ishlashda yuqoridagi ko'nikmalarni shakllantiradigan yaxlit tizimdir. Ushbu texnologiyaning maqsadi talabalarning ta'lim va kundalik hayotda zarur bo'lgan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Ushbu ta'lim texnologiyasi - bu birinchi navbatda o'quvchining qiziqishini uyg'otish, uning izlanish va ijodiy faolligini uyg'otish, so'ngra unga materialni tushunish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash va nihoyat, olingan bilimlarni umumlashtirishga yordam beradigan strategiya va usullar majmuasidir. Siz an'anaviy darsning bir qismi sifatida texnologiyadan foydalanishingiz mumkin. TFRT ilmiy konseptual asosga ega bo'lib, u axborot qidirishni tashkil etishda ham, diskret oqimli ma'lumotlarni qayta ishlashda ham ahamiyatlidir. O'quv va ilmiy matnlarni o'qishni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Mantiqiy axborot yondashuvi TFRT

ilmiy konseptual asosining elementlaridan biridir. D.Xelpern tanqidiy fikrlash mantiqiy va maqsadli ekanligini ta'kidlaydi. Mantiq qonunlari ma'lumotlar bilan ishlashga qaratilgan ba'zi TFRT texnikasi asosida yotadi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirish uchun ularni turli fanlar bo'yicha integratsiya qilish muhimdir. Tanqidiy fikrlashni mustaqil kurs sifatida ko'rib chiqish o'rniga, uni turli ta'lim yo'nalishlari o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarga tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini real dunyo sharoitida qo'llash imkonini beradi. Ushbu fanlararo yondashuv talabalarni muammolarni turli nuqtai nazardan tahlil qilishga undaydi va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini kelajakdagi kasbiy faoliyatiga o'tkazish qobiliyatini oshiradi.

Talabalarda tanqidiy fikrlashni samarali rivojlantirish uchun o'qituvchilar qo'llab quvvatlash va kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga muhtoj. O'quv dasturlari va seminarlar o'qituvchilarga tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini o'qitishga integratsiyalash uchun strategiyalar va resurslarni taqdim etishi mumkin. O'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik ilg'or tajriba almashish va o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Tanqidiy fikrlash uchun asos bo'lgan ba'zi muhim ko'nikmalar aloqa va axborot qobiliyatlari, hamkorlik qobiliyatlari, fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlari va shaxslararo va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari. Bu talabalar har qanday sohada va ta'limning barcha darajalarida zarur bo'lgan muhim ko'nikmalardir.

Pedagog turli xil samarali strategiyalarni qo'llash orqali talabaning tanqidiy fikrlash rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Birinchidan, u o'ylantiruvchi savollar berish orqali qiziqishni rag'batlantirishi mumkin. Bu talabaning turli nuqtai nazarlarni o'rganishga

va chuqurroq tushunishga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirishi kerak. Shuningdek, faol ishtirok etish va g'oyalarni ifoda etishga ko'maklashish uchun interaktiv munozaralar va muammolarni hal qilish tadbirlarini o'tkazishlari mumkin. Bu mustaqil va analitik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Malakali o'qituvchi, shuningdek, talabalarga maqolalar, videolar va amaliy tadqiqotlar kabi turli xil o'quv materiallaridan foydalanishni tavsiya qiladi, chunki bu talabani turli nuqtai nazarlarga duchor qiladi va ularni turli tomonlardan tanqidiy fikrlashga chorlaydi. Va nihoyat, pedagog ko'pincha o'quvchiga tanqidiy fikrlashni amaliy vaziyatlarda qo'llash, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga imkon beradigan darslarga samarali metodlarni kiritadilar. Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash talabalar uchun juda muhimdir, chunki bu ularga akademik jihatdan ustun bo'lish, ongli qarorlar qabul qilish va hayotning murakkabliklarini samarali boshqarish imkoniyatini beradi.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lmagan talabalar ko'pincha xabardorlikning yetishmasligi, xurofot yoki noxolis bo'lish va hokimiyatga haddan tashqari ishonish kabi ba'zi xususiyatlarni namoyon etadilar. Shuning uchun, bu bolalar ko'pincha haqiqatni so'roq qilmasdan yoki mavzu yoki tushunchaning nuanslarini chuqurroq o'rganmasdan, ularga aytilgan narsalarni ko'r-ko'rona qabul qilishadi. O'z-o'zidan o'ylay olmaslik talabani o'qish yoki vazifalarni mustaqil bajarish irodasini namoyish qilishdan ko'ra, o'qitishni kutishiga olib kelishi mumkin. Tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirmaganlar ham o'rganish paytida noqulay bo'lishi mumkin.

Misol uchun, bu talabalar, ba'zi hollarda, axborotga boy muhitda kognitiv ortiqcha yukni boshdan kechirishlari mumkin. Shuning uchun ularga ma'lumotni samarali qayta ishlash va tahlil qilish qiyin bo'ladi. Bu

ular do'stlari yoki bir guruh talabalar to'g'ri deb hisoblagan narsalar bilan birga borishga moyil. Bu jihatlarning barchasi talabalar xato qilishdan yoki xato qilishdan qo'rqadigan muvaffaqiyatsizlik qo'rquviga olib kelishi mumkin.

-

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISHNING NAZARIY - METODOLOGIK ASOSLARI

D.Q. SHODIYEVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda inklyuziv ta'limning dolzarbligi va uni joriy etishni nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan hamda inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integratsiya, jismoniy, funksional, ijtimoiy integrasiya, tamoyillari.

Dunyoda zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim muhitining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ushbu o'zgarishlardan biri inklyuziv ta'lim amaliyotini kiritish va mustahkamlash bo'lib, u rivojlanishda orqada qolgan bolalarni birgalikda ta'lim va tarbiyalashni, ta'lim jarayonida turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning mavjudligini nazarda tutadi. Bugungi "Inson qadri uchun" g'oyasi ostida yashayotgan har bir fuqaro o'ziga bo'lgan ishonch va erkinlikni his qilib yashashi, ertangi kunga bo'lgan ishonchi desak adashmaymiz. Shunday ekan maktabgacha ta'lim tashkiloti tizimidagi bugungi kunda amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarini yosh avlod misolida keltirsak xato bo'lmaydi.

Yurtimizdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'sib kelayotgan yosh avlodlarimizning erkin ta'lim olib sog'lom ma'naviyatli bo'lishida bir qancha ko'zga ko'rinadigan ishlarni amalga oshirilib kelinmoqda, bunga misol tariqasida barcha bolalarning ta'lim olishga jiddiy e'tibor qaratilayotganligini va buni aynan inklyuziv ta'lim misolida yaqqol keltirishimiz mumkin. Ayniqsa bugungi kunda inklyuziv ta'limni joriy qilish zamon talabining eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoldi. Chunki har bir O'zbekiston fuqarosi har

qanday jismoniy holatidan qat'iy nazar erkin bilim olishga haqlidir. Shu borada imkoniyati cheklangan yoshlarimizni keng qamrovli maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrab olish va zamonaviy yondashuvlar asosida sifatli ta'lim olishlari davlat tomonidan kafolatlanib kelinmoqda.

Inklyuziv ta'lim – ta'lim-tarbiyaning mutlaqo yangi tizimi. Bu hol pedagog tomonidan ta'lim jarayonini tashkil etishda har bir bolaning fiziologik va ruhiy rivojlanishi, ayniqsa, o'ziga xos bolalarning individual xususiyatlarini e'tiborga olinishini anglatadi.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion– uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) bolalar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir [8].

"Inklyuziv" va "integratsiyalashgan" atamaları ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada bu tushunchalar orasida farq bor [1].

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Integratsiya va inklyuziya o'rtasidagi asosiy farq ta'sir etuvchi ob'ektlar orasidagi farqdadir: - integratsiyalashgan ta'limda - nogiron bolani o'zgartirishga urinish, - inklyuziv modelda - ta'lim muhitini o'zgartirish, barcha ishtirokchilarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayoni[2].

Integratsiyalashgan ta'lim bu diqqat markazida bolaning aynan ta'lim muassasasiga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning ta'lim muassasasiga qatnash jarayonidir. Integratsiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bolalarning sifatli ta'lim olishiga to'sqinlik qiluvchi ko'plab cheklovlar, u yoki bu nuqsonga ega bolalarning ijtimoiy tengsizligi bilan bog'liq.

Bu ta'lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) Jismoniy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi jismoniy farqni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy MTT bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo'lim yoki guruh tashkil qilish mumkin.

B) Funktsional integrasiya. Bushakl nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi funktsional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

V) Ijtimoiy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqani qo'llab-quvvatlaydi.

G) Jamiyatga integrasiya qilish kabilar. Integratsiyalashgan talim tizimining birqator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud: Umum ta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi[3].

Inklyuziv ta'lim-hamkorlikdagi ta'lim

bo'lib, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta'lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim bu shunday ta'lim-tarbiya jarayoniki, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat'iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o'z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o'z tengqurlari bilan birga ta'lim olishi demakdir[4].

Inklyuziv ta'limning maqsadi-alohida ehtiyojli bolalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, umum ta'lim muassasalarida to'laqonli ta'lim olishlarini ta'minlash, ta'lim muassasalarida har bir bola uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'limning turli shakllari tashkil etilgan: maxsus ta'lim, uydagi ta'lim, inklyuziv, integratsion ta'lim va muruvvat uylari[[5].

Inklyuziv ta'lim huquqlarga asoslangan sifatli ta'limning bir jihati bo'lib, u kirish va ishtirok etishda tenglikni ta'kidlaydi va barcha bolalarning individual ta'lim ehtiyojlari va malakalariga ijobiy javob beradi. Inklyuziv ta'lim bolalarga qaratilgan bo'lib, moslashuv mas'uliyatini individual bolaga emas, balki ta'lim tizimiga yuklaydi. U boshqa sohalar va keng jamoatchilik bilan birgalikda jinsi, tili, qobiliyati, dini, millati yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, har bir bolaning o'z tengdoshlari bilan birga mazmunli ishtirok etishi va o'rganishi, shuningdek, o'z bilimlarini rivojlantirishi uchun faol ish olib boradi.

Har qanday yangi tashabbus singari, inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish ham ma'lum qiyinchiliklar bilan birga keladi. Bu kadrlarni tayyorlash va ushbu dastur doirasida ishlashga tayyor bo'lgan xodimlarni tanlash, asosiy qiyinchilik bu jarayonning barcha ishtirokchilarining birgalikda o'rganishga nisbatan ehtiyotkor, ba'zan hatto salbiy munosabatini buzishdir. Ta'lim muassasalariga inklyuzivlikni joriy etish bilan bog'liq ayrim

muammolarni sanab o'tamiz:

Pedagoglarning, birinchi navbatda, psixologik, nogiron bolalar bilan ishlashga tayyor emasligi. Ko'pincha nogiron bolalarning oddiy guruhga kiritilishi pedagogga katta qo'shimcha yuk yaratadi. Maxsus (defektologik) ta'limsiz pedagog alohida ta'limga muhtoj bolalarni o'qitish jarayonida yuzaga keladigan bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Pedagog, iloji bo'lsa, sog'lig'idan qat'iy nazar, har bir bolaga individual yondashuvni qo'llashi kerak. Ammo nuqsonli bolalar, buzilishlarning tabiatiga qarab, sog'lig'ida muammo bo'lmagan tengdoshlariga qaraganda ko'proq pedagogga muhtoj. Bunday bolalar materialni sekinroq o'rganadilar, qo'shimcha texnik jihozlarga muhtoj va moslashtirilgan dastur bilan shug'ullanadilar. Bu barcha narsalar o'quv jarayoniga to'sqinlik qiladi, pedagog "maxsus bola" ga ko'proq vaqt va kuch sarflashga majbur bo'ladi, bu vaqtda sog'lom bolalar ham pedagogning yo'l-yo'riq va yordamiga muhtoj bo'ladi[6].

Inklyuziv ta'limni joriy etish insonning bilim qobiliyatlari va yashash joyidagi sog'lig'iga mos muhitga muvofiq sifatli ta'lim olish huquqini amalga oshirish yo'nalishidagi ta'lim tizimini rivojlantirishning eng yuqori shakli sifatida qaraladi. Inklyuziv o'qitish va tarbiyalash uzoq muddatli strategiya bo'lib, u mahalliy ish maydoni sifatida emas, balki umuman barcha sohalar bo'yicha umumiy ta'lim tizimi faoliyatini tashkil etishga tizimli yondashish sifatida qaraladi.

Ta'limning inklyuziv shakli ta'lim jarayonining barcha sub'ektlariga tegishli: nogiron bolalar va ularning ota-onalari, odatda rivojlanayotgan bolalar va ularning oilalari, pedagoglar va ta'lim sohasidagi boshqa mutaxassislar, ma'muriyat, qo'shimcha ta'lim tuzilmalari. Shu sababli, umumiy ta'lim muassasasi faoliyati nafaqat nogiron bolani o'qitish va tarbiyalash uchun maxsus sharoitlarni yaratishga, balki pedagoglar

(tuzatish va umumiy pedagogika sohasi mutaxassislari) o'rtasida ham, nogiron bolalar va ularning sog'lom tengdoshlari o'rtasida ham o'zaro tushunishni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak[7].

Ta'kidlash joizki, ta'lim tizimiga inklyuziyani joriy etish maxsus ta'limning ahamiyatini pasayishiga olib kelmasligi kerak. Inklyuziv ta'lim ta'lim yo'nalishlaridan biri, imkoniyati cheklangan bolaga ta'lim xizmatlarini taqdim

etishning bir variantidir. Barcha maxsus bolalar odatdagi rivojlanayotgan tengdoshlari bilan ijtimoiy va ta'limiy o'zaro aloqalar tajribasini boyitishi kerak, ammo har bir bola o'zining rivojlanishi uchun qulay va foydali bo'lgan ta'lim modelini tanlashi kerak. Ta'limni jalb qilish, ehtimol, o'z chegaralariga ega, agar bola uchun birgalikdagi ta'lim maqsadga muvofiq bo'lmagan hollarda, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga g'amxo'rlik qilib, ixtisoslashtirilgan muassasada o'qish imkoniyatini berish kerak.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari:

nogiron bolaga nisbatan - umumiy ta'lim muassasasi tarbiyachisi sifatida qarash;

o'quv jarayonida olingan akademik bilimlar va ijtimoiy ko'nikmalar muvozanati - uning individual tipologik xususiyatlariga mos keladigan va bolaning va uning oilasining ehtiyojlariga mos keliishini ta'minlash;

nogiron bolalar uchun inklyuziv ta'limni amalga oshiradigan umumiy ta'lim muassasasiga nisbatan: ta'lim jarayonining, ta'lim muhitining, muassasaning o'quv-uslubiy majmuasining moslashuvi;

ijtimoiy moslashuv va rehabilitatsiya yondashuvlari, usullari va shakllarining o'zgaruvchanligi;

ta'lim va ijtimoiylashuv jarayonini tashkil etuvchi o'qituvchilarning jamoaviy o'zaro hamkorligi, uni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash;

inklyuziv ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash;

pedagogik jamoa va jamoatchilikning psixologik-pedagogik madaniyatini oshirish;

individual o'quv rejasi va pedagog - nogiron bolaning individual ta'lim dasturi - akademik bilim va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish;

nogiron bolani ta'lim muassasasida va undan tashqarida ijtimoiy reabilitatsiya qilish;

nogiron bolani ta'lim va ijtimoiylashtirish jarayonida psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash;

maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchisining maxsus ta'lim elementlari bilan umumiy ta'lim sohasidagi, ijtimoiy moslashuv va reabilitatsiya sohasidagi vakolatlari;

inklyuziv ta'lim sohasida umumta'lim muassasasi o'qituvchilarining malakasini oshirish;

Inklyuziv ta'lim muhiti - bu ta'lim jarayonining barcha sub'ektlariga o'z-

o'zini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini ta'minlaydigan ta'lim muhitining bir turi. U ta'lim maydonini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish orqali nogiron bolalarni o'qitish muammosini hal qilishni o'z ichiga oladi[4].

Inklyuziv ta'limni joriy etishdagi kamchiliklar ham mavjud bu ikki tomonlama: rivojlanishda orqada qolgan bolalar to'liq hayotga qo'shilishni istamasligi bilan bir qatorda. jamiyatda, shuningdek, rivojlanishda kamchiligi bo'lmagan ko'pchilik insonlarning rivojlanishda orqada qolgan bolalar bilan bir joyda yashashni istamasligi ham mavjud.

Shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'lim rivojlanishda orqada qolgan bolalar ehtiyojlarining xilma-xilligi xizmatlarning uzluksizligi, birinchi navbatda bunday bolalar uchun eng maqbul bo'lgan ta'lim muhiti bilan mos kelishi kerakligini anglatadi. Ushbu printsip barcha bolalar yashash joyidagi maktabning ijtimoiy va o'quv hayotiga qo'shilishi kerakligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muzaffarova F, M. Po'latxo'jaeva // Surunkali kasal va alohida yordamga muhtoj o'quvchilarga inklyuziv ta'limda korreksion yordamni tashkil etish yo'llari // –T: "ishonch markaz servis" 2008
2. Goroshova I.V, E.H Nazarova //2-7 yoshlilar uchun maxsus ixtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturi // 2019 ,
3. Muminova L, R. Shomahmudova // Imkoniyati cheklangan bolalarni individual korreksion rivojlantirish dasturining metodik asoslari. // Uslubiy tavsiyanoma 2007
4. Gaynutdinova L.R // Inklyuziv ta'limning barcha subyektlari uchun psixologik-pedagogik va rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirib boorish // O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologikpedagogik respublika tashxis markazi Toshkent 2022 yil
5. Muzaffarova X. N, Tangirova D. // Inklyuziv ta'lim". library.samdukf.uz. Qaraldi: 10-noyabr 2022-yil.
6. Volosovets B, A. M. Kazmin, V. N. Yargin //Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. – М.: Мозаика-Синтез, 2011
7. Malofee N.N, N. Shmatko // Modeli inklyuzivnogo obucheniya // –Moskva 2013
8. <https://azkurs.org/ozbekiston-respublikasi-xalq-talimi-vazirligi.html?page=2>

KASBGA DOIR INTERAKTIV INFOGRAFIKA VOSITALARINI YARATISH TEXNOLOGIYASI

ABDUMO'MINOV BURXONJON SUNNATILLO O'G'LI

Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi
XOLMURODOV SHUXRAT OQBOYEVICH

Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi
TO'RAYEV RO'ZIBOY NOROVICH

Termiz davlat Pedagogika instituti katta O'QITUVCHISI

NURALIYEVA FERUZA ABDUSALIM QIZI
Termiz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada interaktiv infografika vositalarini yaratish texnologiyasi, ularning afzalliklari va qo'llash sohalari tahlil qilinadi. Interaktiv infografika an'anaviy statik infografikalardan farqli ravishda foydalanuvchilarga real vaqt rejimida ma'lumotlarni o'zaro aloqada boshqarish imkonini beradi. Tableau, Infogram, D3.js va HTML5 Canvas kabi turli platformalar va texnologiyalar ushbu infografikalarni yaratishda ishlatiladi. Maqolada, shuningdek, interaktiv infografikaning foydalanuvchi tajribasini oshirishdagi roli, texnologik taraqqiyotning ularning rivojlanishiga ta'siri hamda murakkab dizayn va axborot ishonchiligi bilan bog'liq qiyinchiliklar haqida so'z yuritiladi. Virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalari interaktiv infografikaning kelajakdagi rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar. Interaktiv infografika, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish, foydalanuvchi tajribasi, D3.js, HTML5 Canvas, Tableau, Infogram, texnologik innovatsiyalar, o'yin elementlari, virtual reallik.

Kirish. Interaktiv infografika ma'lumotlarni vizualizatsiya qilishning dinamik shakli bo'lib, foydalanuvchilarni bosish, aylantirish va sichqonchani ko'tarish kabi interaktiv elementlar orqali jalb qiladi. An'anaviy statik infografikadan farqli o'laroq, ular ma'lumotni real vaqt rejimida manipulyatsiya qilishni osonlashtiradi, murakkab ma'lumotlarni yanada qulayroq va tushunarli qiladi. Interfaol infografikaning ommalashib borayotgani ularning turli sohalarda, jumladan, marketing, ta'lim va sog'liqni saqlashda samaradorligi bilan bog'liq bo'lib, ular tomoshabinlarni o'ziga jalb etadigan va ma'lumotni saqlashni yaxshilaydigan kuchli hikoya qilish vositalari bo'lib xizmat qiladi. Texnologiya rivojlanishda davom etar ekan, ushbu infografika imkoniyatlari kengayib, yanada

murakkab funksiyalarni ishga tushiradi va turli platformalarda foydalanuvchi tajribasini yaxshilaydi. Interaktiv infografikani yaratish Tableau va Infogram kabi yangi boshlanuvchilar uchun qulay platformalardan D3.js va HTML5 Canvas kabi ilg'or kodlash kutubxonalarigacha bo'lgan bir qator texnologiyalarga tayanadi. Ushbu vositalar foydalanuvchilar tajribasining turli darajalariga javob beradi, bu esa yangi boshlanuvchilarga ham, professionallarga ham asosiy xabarlarni samarali yetkazadigan jozibali vizual tasvirlarni yaratishga imkon beradi. Biroq, texnologiya integratsiyasi shuningdek, foydalanish imkoniyati, ma'lumotlarning aniqligi va interaktivlik va foydalanuvchi tajribasi o'rtasidagi nozik muvozanat zarurligini o'z ichiga olgan qiyinchiliklarni

keltirib chiqaradi, bu murakkab dizaynlarga ega foydalanuvchilarni haddan tashqari ko'paytirmaslik uchun. Veb-standartlar, mobil dizayn va foydalanuvchiga yo'naltirilgan yondashuvlardagi sezilarli yutuqlar interaktiv infografika landshaftini o'zgartirib, ularni nafaqat vizual jihatdan jozibali, balki turli auditoriyalarning ehtiyojlariga ham javob beradigan qilib qo'ydi.. Ularning afzalliklariga qaramay, bu soha tortishuvlardan xoli emas; taqdim etilgan ma'lumotlarning mavjudligi va ishonchliligi bilan bog'liq muammolar ijodkorlar uchun jiddiy qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin, bu esa dizayn jarayonida diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi. Immersiv va shaxsiylashtirilgan foydalanuvchi tajribasiga talab ortib borayotganligi sababli, interaktiv infografikaning kelajagi, ayniqsa, virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan yanada innovatsiyalar va faol ishtirok etishga tayyor ko'rinadi.

Interaktiv infografika yaratish vositalari

Interaktiv infografika va ma'lumotlar vizualizatsiyasini yaratish uchun turli vositalar va texnologiyalar mavjud. Ushbu vositalar yangi boshlanuvchilar uchun qulay platformalardan tortib, ilg'or kodlash kutubxonalarigacha bo'lgan turli xil foydalanuvchilar tajribasini qamrab oladi. Masalan, Tableau Public va Infogram kabi mashhur onlayn platformalar foydalanuvchilarga keng texnik bilimga ega bo'lmagan holda vizual jozibali infografika yaratish imkonini beradi va bu ularni kengroq auditoriya uchun ochiq qiladi. Boshqa tomondan, D3.js va HTML5 Canvas kabi ilg'or vositalar ko'proq moslashtirish va interaktivlikni taklif qiladi, lekin yuqori darajadagi kodlash tajribasini talab qiladi. Texnologiyani tanlash ko'pincha loyihaning

murakkabligiga, interaktivlikning istalgan darajasiga va yaratuvchilarning texnik imkoniyatlariga bog'liq.

Texnologik taraqqiyot interaktiv infografika imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirdi. HTML5, CSS3 va JavaScript kabi veb-standartlarning rivojlanishi infografikaga yanada murakkab va qiziqarli xususiyatlarni kiritish imkonini berdi. Bundan tashqari, mobil qurilmalarning o'sishi va sezgir veb-dizaynga e'tibor qaratilishi interaktiv infografikaga turli platformalarda kirishni, ish stoli kompyuterlari, planshetlar yoki smartfonlarda uzluksiz foydalanuvchi tajribasini ta'minlashni muhim qildi.

Interaktiv infografikaning samaradorligiga ularning dizayni va foydalanish qulayligi katta ta'sir ko'rsatadi. Yaxshi ishlab chiqilgan, intuitiv va tushunarsiz interfeys foydalanuvchilarning faolligini oshirishi mumkin, noto'g'ri ishlab chiqilgan infografika esa foydalanuvchining umidsizlikka tushishiga va o'zaro munosabatlarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ta'sirchan dizayn kabi omillar turli ekran o'lchamlari bo'yicha funksionallik va vizual jozibadorlikni saqlab qolish uchun juda muhim, shu bilan foydalanuvchi ishtiroki va ma'lumotni saqlash imkoniyatlarini maksimal darajada oshiradi.

Interaktiv infografikaning xususiyatlari

Interaktiv infografika - bu aylantirish, bosish yoki sichqonchani ko'tarish kabi turli interaktiv elementlar orqali foydalanuvchini jalb qilishni taklif qiluvchi ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish shakli. An'anaviy statik infografikadan farqli o'laroq, ular foydalanuvchilarga real vaqt rejimida ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish imkonini berib, yanada chuqurroq tajriba

beradi, bu esa murakkab ma'lumotlarni tushunarliroq tarzda etkazishga yordam beradi. Interaktiv infografikaning asosiy xarakteristikalarini xabarlarini yetkazib berishning ravshanligi, qiziqarli multimedia elementlarini birlashtirish va axborotni saqlashni yaxshilash uchun foydalanuvchi tajribasiga e'tiborni o'z ichiga oladi. Interaktiv infografikaning asosiy xususiyatlaridan biri bu foydalanuvchilarni faol jalb qilish qobiliyatidir. Bu ishtirok turli shakllarda bo'lishi mumkin, masalan, savollarga javob berish, jumboqlarni hal qilish yoki kontent ichida tanlov qilish, bu ko'p qatlamli interaktiv tajribani yaratadi. Interaktiv infografikani yaratish oddiy sudrab olib tashlash muharrirlaridan tortib murakkab dasturiy yechimlargacha bo'lgan turli xil vositalar va usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Canva, Piktochart va Infogram kabi mashhur vositalar interaktiv infografikani yaratish uchun maxsus ishlab chiqilgan shablon va funksiyalarni taklif etadi.

Interaktiv infografika uchun texnologiyadan foydalanishning afzalliklari.

Interaktiv infografika foydalanuvchilarning faolligini oshirish va murakkab ma'lumotlarni vizual tarzda jozibali tarzda taqdim etishni osonlashtirish uchun texnologiyadan foydalanadi. Turli interaktiv elementlarning kiritilishi foydalanuvchilarga ma'lumotlar bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi, bu esa yanada shaxsiylashtirilgan va immersiv tajribaga olib keladi. Interaktiv infografikaning asosiy afzalliklaridan biri kontentni foydalanuvchining afzalliklari va qiziqishlari asosida shaxsiylashtirish qobiliyatidir. Foydalanuvchilar o'zlari o'rganmoqchi bo'lgan ma'lumotlarni tanlash orqali o'z tajribasini sozlashlari mumkin,

bu esa ma'lumotni yanada dolzarbroq va tushunishni osonlashtiradi. Misol uchun, sog'liqni saqlash bilan bog'liq infografika foydalanuvchilarga alohida sharoitlar yoki demografiyaga e'tibor qaratish, individual ehtiyojlarni qondirish va foydalanuvchi qoniqishini oshirish imkonini beradi. Viktorinalar, boshqotirmalar va chalkashliklar kabi o'yin elementlarining integratsiyasi interaktiv infografikani nafaqat ma'lumot beruvchi, balki qiziqarli qilishga ham xizmat qiladi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini zavqli va hissiy rezonansli qilish orqali foydalanuvchining faolligini va eslab qolishini oshiradi.

Xulosa: Interaktiv infografika zamonaviy ma'lumotlarni vizualizatsiya qilishning kuchli vositasi bo'lib, foydalanuvchilarga dinamik va immersiv tajriba taqdim etadi. Uning asosiy kuchi ma'lumotni real vaqt rejimida manipulyatsiya qilish, murakkab tushunchalarni soddalashtirish va foydalanuvchini faol jalb qilish qobiliyatidadir. Tableau, Infogram kabi dasturlar yordamida texnik bilimi cheklanganlar ham osongina interaktiv kontent yarata oladi, D3.js, HTML5 Canva kabi ilg'or vositalar esa yuqori darajadagi moslashtirish va interaktivlikni ta'minlaydi.

Biroq, bunday infografikalarni yaratishda ma'lumotlarning ishonchliligi, interfeysning intuitivligi va turli qurilmalar (mobil, planshet) uchun moslashuvchan dizaynni ta'minlash kabi qiyinchiliklar mavjud. Samaradorlikni oshirish uchun o'yinlashtirish elementlari, shaxsiylashtirilgan kontent va multimedia integratsiyasi kabi usullar muhim rol o'ynaydi. Kelajakda virtual vakengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari bilan uyg'unlashuv, interaktiv infografikani yanada hayotiy lashtiradi va ta'lim,

qabul qilish, bilim olish va tajriba almashish jarayonlarini tubdan o'zgartiruvchi innovatsion yechimga aylanmoqda.

-

KREDIT-MODUL TIZIMI BO'YICHA TALABALARNING INTELLEKTUAL VA KOGNITIV SALOHIYATINING RIVOJLANISH DARAJASINI EKSPERIMENTAL BAHOLASH NATIJALARI

**OTEPBERGENOV JETKERBAY SAQBERGENOVICH –
Qoraqalpog'iston. Nukus davlat pedagogika instituti “Informatika o'qitish
metodikasi” kafedrası mudiri dotsent, p.f.f.d.(PhD)**

Annotatsiya: Maqolada kredit-modul tizimida tahsil olayotgan talabalarning intellektual va kognitiv salohiyatining rivojlanish darajasini eksperimental baholash natijalari ko'rib chiqiladi. Mazkur tizimning o'quvchilarning bilim qobiliyati va akademik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi.

Kirish: Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning intellektual va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Raqamlashtirish va axborot jamiyati sharoitida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy tahlil qilish, bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ana shunday texnologiyalardan biri o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirish, bilimlarni mustaqil baholash va talabalarning mustaqil ishini rag'batlantirishni nazarda tutuvchi kredit-modul tizimidir. Bu tizim o'quvchilarga ta'lim jarayonini boshqarish, ta'lim natijalari uchun mas'uliyatni shakllantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Kredit-modul tizimi talabalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishi uchun shart-sharoitlaryaratishga qaratilgan bo'lib, u o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshirish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. U o'quv jarayonini talabalarning individual xususiyatlariga ko'proq moslashtirishga imkon beradigan modulli kurslarni o'z ichiga oladi. Biroq, savol dolzarbligicha qolmoqda: bu tizim talabalarning intellektual va kognitiv salohiyatini rivojlantirishga qanchalik hissa qo'shadi? Bu savolga javob berish uchun talabalarning bilim va tarbiyaviy kompetensiyalarini shakllantirish sharoitida

kredit-modul tizimining samaradorligini har tomonlama o'rganish zarur.

Tadqiqot usullari: Talabalarning intellektual va kognitiv salohiyatining rivojlanish darajasini baholash uchun quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan eksperiment o'tkazildi:

1. Bilim va kognitiv qobiliyatlarning boshlang'ich darajasi diagnostikasi. Ushbu bosqichda talabalar tayyorgarligining asosiy darajasini, ularning kognitiv qobiliyatlari va mantiqiy fikrlash darajasini aniqlashga qaratilgan kirish testlari o'tkazildi. Standart psixometrik testlar, axborotni tahlil qilish va muammolarni hal qilish uchun topshiriqlar ishlatilgan. Test sinovlaridan tashqari, asosiy o'quv fanlarini chuqur tushunish darajasini baholash va talabalarning fikrlash strategiyalarini aniqlash uchun individual suhbatlar tashkil etildi. Shuningdek, o'quvchilarning topshiriqlarni qanday bajarganliklari yuzasidan kuzatishlar o'tkazildi, bu ularning konsentratsiya darajasini, axborotni qayta ishlash tezligini, nostandart vaziyatlarda yechim topish qobiliyatini aniqlash imkonini berdi. Bundan tashqari, afzal ko'rgan o'quv strategiyalarini aniqlash uchun so'rovnomalardan foydalanildi, bu o'quvchilarning metakognitiv xabardorlik darajasini, ularning ta'lim faoliyatida o'z-o'zini aks ettirish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini baholash imkonini berdi. Ushbu bosqich ma'lumotlari kredit-modul

tizimidan foydalangan holda o'quv jarayonida talabalarning kognitiv rivojlanish dinamikasini keyingi tahlil qilish uchun asos bo'ldi.

2. O'quv jarayonini kredit-modul tizimi bo'yicha tashkil etish. O'qish davomida kredit-modul tizimidan foydalangan holda ta'lim dasturi amalga oshirildi. Talabalar bosqichma-bosqich ta'lim muhitida ishladilar, individual va guruh topshiriqlarini bajardilar, muhokamalar va loyiha faoliyatida qatnashdilar. Analitik qobiliyat va mustaqil axborot izlash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. O'quv jarayoni faol o'qitishning turli shakllarini o'z ichiga oldi, masalan, biznes o'yinlari, amaliy tadqiqotlar, muammoli ta'lim va loyiha usuli. O'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilgan elektron ta'lim resurslaridan foydalanildi.

Bilimlarni oraliq baholash tizimi muhim rol o'ynadi, bu ta'lim yutuqlari dinamikasini kuzatish va o'quv traektoriyalarini sozlash imkonini berdi. Talabalarga topshiriqlarni bajarish uchun mavzular va formatlarni tanlash imkoniyati berildi, bu ularning faolligini va ta'lim natijalari uchun mas'uliyatini oshirdi. Bundan tashqari, o'z-o'zini nazorat qilish va o'zaro baholash elementlaridan faol foydalanish fikrlash va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi.

Ta'limga individual yondashuvga katta e'tibor qaratildi: o'qituvchilar muntazam ravishda maslahatlashuvlar o'tkazib, talabalarga qiyinchiliklarni engish va kuchli tomonlarini rivojlantirishga yordam berishdi. Tizimning moslashuvchanligi har bir talabaning tayyorgarlik darajasini hisobga olish, material va topshiriqlarni o'rganish sur'atini ularning individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini berdi. Natijada, talabalar nafaqat akademik bilimlarni, balki kasbiy faoliyatda talab qilinadigan asosiy ko'nikmalar - tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, jamoada ishlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini

rivojlantirdilar.

3. Intellektual va kognitiv salohiyatning rivojlanish darajasini yakuniy baholash. Yakuniy bosqichda kognitiv o'zgarishlar dinamikasini aniqlashga qaratilgan yakuniy testlar va so'rovnomalar o'tkazildi. O'quv faoliyatining nafaqat miqdoriy ko'rsatkichlari, balki tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va sintez qilish qobiliyati darajasidagi sifat o'zgarishlari ham tahlil qilindi. Ushbu bosqich doirasida nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash darajasini baholash imkonini beruvchi keys metodlari hamda talabalarning o'z-o'zini baholash va aks ettirish usullaridan ham foydalanildi. Bundan tashqari, eksperiment ishtirokchilari bilan individual suhbatlar o'tkazildi, ularning kognitiv faollik va intellektual rivojlanish darajasidagi o'zgarishlarni idrok etishini aniqlashga qaratilgan. Olingan ma'lumotlar talabalarning kognitiv kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini berdi va talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda kredit-modul tizimining samaradorligini tasdiqladi.

- Tadqiqot natijalari Olingan ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki:

- O'quvchilarning o'quv faoliyatida mustaqillik darajasini oshirish. Talabalar yuqori darajadagi tashabbuskorlik va o'quv jarayonini mustaqil rejalashtirishni namoyish etdilar. Kredit-modul tizimining moslashuvchanligi tufayli talabalar o'z vaqtlarini samaraliroq boshqarish, maqsadlar qo'yish va o'quv yukini taqsimlashni o'rgandilar. Bundan tashqari, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va uzoq muddatli rejalashtirish qobiliyati qayd etildi, bu o'quvchilarga o'z bilimlariga yanada ongli ravishda yondashish imkonini berdi. Ular tadqiqot mavzusi va metodikasini tanlashda mustaqillikni namoyon etib, ilmiy tadqiqot faoliyatida faolroq qatnasha boshladilar.

- Tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni takomillashtirish. Loyiha va tadqiqot usullaridan faol foydalanish natijasida

talabalar murakkab ma'lumotlarni yaxshiroq tahlil qila boshladilar, asosiy jihatlarni ajratib ko'rsata boshladilar va asosli xulosalar chiqara boshladilar. Bu o'quv topshiriqlarini bajarish sifatini va muhokamalarda bahslashish darajasini oshirish imkonini berdi. Bundan tashqari, talabalar amaliy masalalarni yechishda analitik usullarni qo'llashda, mantiqiy konstruksiyalardan foydalanishda va turli nuqtai nazarlarni tanqidiy baholashda ishonchlari ortdi. Fanlararo yondashuv va ilmiy ma'lumotlarni mustaqil izlash integratsiyasi orqali fanlarni chuqurroq o'rganish tendentsiyasi mavjud.

- Modulli yondashuv tufayli o'quv materialini o'zlashtirish darajasini oshirish. Kurslarning modulli tuzilishi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga yordam berdi, bu esa talabalarga o'rganilayotgan mavzularni chuqurroq o'rganish imkonini berdi. Oraliq va yakuniy testlarni tahlil qilish materialni assimilyatsiya qilish darajasida sezilarli o'sishni ko'rsatdi. Fanlarni bosqichma-bosqich o'rganish asosiy tushunchalarni takrorlash va mustahkamlash imkonini berdi, bu esa ularni yaxshiroq yodlash va amaliy qo'llashga yordam berdi. Keys, simulyatsiya topshiriqlari va muammoli ta'lim kabi interfaol usullarning joriy etilishi o'quvchilarning bilim faolligini oshirishga, olingan bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini oshirishga yordam berdi.

- Moslashuvchan baholash tizimi orqali o'rganish uchun motivatsiyani oshirish. Mustaqil ish uchun mavzu tanlash imkoniyati, shuningdek, jamlangan ballar tizimi talabalarni o'quv jarayonida faolroq ishtirok etishga undadi. Bundan tashqari, talabalar tadqiqot faoliyatiga va qo'shimcha materiallarni mustaqil o'rganishga katta qiziqish bildirib boshladilar. Moslashuvchan baholash tizimi qulay o'quv sharoitlarini yaratib, individual o'quv stavkalarini hisobga olishga imkon berdi. Talabalarga ilmiy-tadqiqot yo'nalishlarini tanlashda tashabbus

ko'rsatish imkoniyati berildi, bu esa ularning kasbiy rivojlanishi va mutaxassisligi bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirishga xizmat qildi. Shuningdek, imtihon yuklamalari bilan bog'liq stress darajasining kamayishi kuzatildi, chunki jamg'arish tizimi o'quv yukini semestr davomida bir tekis taqsimlash imkonini berdi..

Biroq, ba'zi qiyinchiliklar ham aniqlandi:

- Talabalarni kredit-modul tizimiga moslashtirish. Dastlabki bosqichlarda talabalar an'anaviy o'qitish usullariga o'rganib qolganligi sababli o'quv yukini taqsimlash va o'z-o'zini tashkilotishda qiyinchiliklarga duch keldi. Yangi tizim ulardan mustaqil bo'lishni talab qildi, bu esa stress va akademik ko'rsatkichlarning vaqtincha pasayishiga olib keldi. Asta-sekin, kredit-modul tizimida ishlash tajribasini egallashi bilan talabalar o'z vaqtlarini to'g'ri rejalashtirish, kuch-g'ayratlarini taqsimlash va ularga berilgan ta'lim resurslaridan unumli foydalanishni boshladilar. O'qituvchilar bilan qo'shimcha maslahatlar, uslubiy tavsiyalar va interfaol platformalar moslashish jarayonini tezlashtirishga yordam berdi.

- Yuqori o'z-o'zini tashkil etish va mas'uliyatga bo'lgan ehtiyoj. Ushbu tizim bo'yicha muvaffaqiyatli o'rganish talabalardan intizomli bo'lishni va o'z faoliyatini rejalashtirishni talab qiladi. Ba'zi talabalarga o'quv jarayonining yangi formatiga moslashish uchun qo'shimcha vaqt kerak edi. Tadqiqotda ta'kidlanganidek, kredit-modul tizimida eng muvaffaqiyatli talabalar vaqtni boshqarish va mustaqil ishlash ko'nikmalari yuqori darajada rivojlangan talabalardir. Moslashuv samaradorligini oshirish uchun vaqtni boshqarish bo'yicha kurslar taklif qilindi va oraliq nazorat mexanizmlari ishlab chiqildi, bu esa talabalarga o'z ta'lim traektoriyasini tezda moslashtirishga imkon berdi. Natijada, ko'pchilik o'quvchilar mustaqillik darajasini va yangi ta'lim talablariga moslashish darajasini oshira oldilar.

- Xulosa

• Tadqiqot natijalari talabalarning intellektual va kognitiv salohiyatini rivojlantirishda kredit-modul tizimining samaradorligini tasdiqlaydi. Bunday yondashuv mustaqillik, tanqidiy fikrlash va o'rganish motivatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, modulli yondashuvdan foydalanish o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirishga yordam beradi, bu bilimlarni o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi va o'quv faoliyati darajasini oshiradi. Biroq, uning samaradorligini oshirish uchun talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, o'qitish usullari va bilimlarni baholashni takomillashtirish kerak.

• Talabalarning ushbu tizimga moslashish mexanizmlarini, jumladan, o'z-o'zini tashkil etish, vaqtni boshqarish va kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha kirish kurslarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Samarali moslashish stress darajasini pasaytiradi va o'quv jarayonining qulayligini oshiradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar talabalar bilan o'zaro munosabatlarning yanada moslashuvchan usullarini, jumladan, raqamli texnologiyalar, interfaol topshiriqlar va keys

metodlarini tatbiq etishlari tavsiya etiladi, bu esa o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini oshirishga yordam beradi.

• Bundan tashqari, ta'lim resurslarining mavjudligi, talabalarning tayyorgarlik darajasi va ularning motivatsiya darajasi kabi tashqi omillarning ta'sirini hisobga olish kerak. Keyingi rivojlanishning muhim yo'nalishi - bu turli xil bilim sohalarini yagona ta'lim traektoriyasiga bog'lash imkonini beruvchi fanlararo yondashuvlarning integratsiyasidir.

• Bu boradagi keyingi tadqiqotlar kredit-modul tizimini joriy etishning uzoq muddatli oqibatlarini va uning bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligiga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Istiqbolli yo'nalishlar qatoriga ushbu tizimdagi turli o'qitish usullarining samaradorligini, shuningdek, raqamli ta'lim texnologiyalarining o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta'sirini o'rganish kiradi. Tadqiqotlar, shuningdek, tizimni turli ta'lim sharoitlarida joriy etishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi va uni turli mamlakatlar va ta'lim muassasalarida qo'llash natijalarini solishtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Антонова, Н. А. Современные образовательные технологии. – М.: Просвещение, 2020.
2. Иванов, П. П. Кредитно-модульная система в высшем образовании: теория и практика. – СПб.: Университетская книга, 2019.
3. Смирнов, В. В. Развитие познавательных способностей студентов в условиях модернизации образования. – Казань: Казанский университет, 2021.
4. Петров, А. Н. Самостоятельная работа студентов: проблемы и перспективы. – Екатеринбург: Уральский университет, 2018.
5. Захарова, Л. В. Инновационные методы обучения в высшей школе. – Новосибирск: НГУ, 2022.
6. TILEUBAEVNAA R., QUATBAEVISH Q. A., JAMEXATOVNA S. L. The Role of Computer Science at School and Improvement of Teaching Methodology (Method) // JournalNX. – T. 6. – №. 11. – C. 152-155.
7. Абдуллаев А., Айтымбетов Ю. М., Рахметова Л. О. Разработка мультимедийных программ для школы // Альманах мировой науки. – 2019. – №. 7. – C. 28-29
8. https://scholar.google.com/citations?hl=ru&user=04majpwAAAAJ&view_op=list_works&gmla=AOAOcb2pO7sqOsVKIIRWagUHKfBT8N75hlcHt_tgCywhgOO_TXpMEiLS2wqik-IMilGalEKbCtnT080S_ffqbwM.
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=6_v4T7EAAAAAJ&citation_for_view=6_v4T7EAAAAAJ:Y0pCki6q_DkC
10. <https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2024/11/Full-Paper-TECHNOLOGY-OF-DEVELOPMENT-OF-ALGORITHMIC-THINKING-IN-STUDENTS.pdf>

ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ

ҲАЙИТОВА ШАХНОЗА ДАНИЯРОВНА
Самарқанд Давлат тиббиёт университети доценти

Аннотация: Мақолада талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш усуллари, унинг турлари, ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришда мустақил таълимнинг ўрни очиқ берилган. ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини ривожлантириш даражалари ва мезонлари, уни амалга ошириш босқичлари, мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш, талабаларнинг илмий-тадқиқот фаолияти муаммоларини таҳлил қилиш йўллари белгилаб берилди.

Калит сўзлар: мустақил иш, мустақил фаолият, фаоллаштириш, назорат, ўз-ўзини назорат, талаба фаолияти, назорат турлари

Кириш ва долзарблиги. Жаҳон таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида таълим жараёни иштирокчиларининг мустақил ишини такомиллаштириш, талабаларнинг шахсий-касбий, ижодий имконият ва интегратив тафаккурини шакллантириш, он-лайн режимда ўқитишнинг педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш, тармоқлараро интеграциянинг педагогик-имкониятларини кенгайтириш бўйича илмий-тадқиқот ишлари тизимининг долзарб муаммоларидан биридир. Шу боис, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунда мустақил фикрлайдиган, юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш тизими акс эттирилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонига асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция”сида “... мустақил таълим соатлари улушини ошириш, талабаларда мустақил таълим олиш, танқидий ва ижодий фикрлаш, тизимли таҳлил қилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш, ўқув жараёнида компетенцияларни кучайтиришга қаратилган методика ва тех-

нологияларни жорий этиш, ўқув жараёнини амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш, бу борада ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларни кенг жорий этиш”¹ кераклиги таъкидланган.

Шу билан бирга, бугунги кунда таълим талабаларнинг мустақил иши компотенталарини ривожлантиришда замонавий дидактик воситалардан фойдаланиш, касбий йўналтирилган таълим мазмунини такомиллаштириш, мультимедиа, ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, талабаларнинг креатив қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг мустақил ишини ташкил этиш методикасини такомиллаштириш бўйича илмий-тадқиқотларга ҳамда олий таълим —муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказишга алоҳида эътибор берилмоқда. Кредит-модуль тамойилида иккита асосий

1 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонига асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция”си

масалага аҳамият берилади: биринчиси талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш бўлса, иккинчиси талабалар билимини рейтинг асосида баҳолашга қаратилади.

Методлар ва ўрганилганлик даражаси: Бугунги кунда таълим ахборот оқими шиддат билан ривожланаётганлиги сабабли талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ҳамда ўз-ўзини назорат қилиш муҳим компонентлардан биридир. Мустақил таълим фаолияти талабага маълумотларни кенгрок, кўпроқ тушунишига, таълим натижалари ўзининг фаоллигига боғлиқлигига, ўз билим ва кўникмаларининг тўғрилигини, шунингдек, босқичма-босқич назорат қилиш техникасини эгаллашга ёрдам беради.

Ўз-ўзини назорат қилиш энг муҳим омиллардан бири бўлганлиги сабабли, талабаларнинг мустақил фаолиятини таъминлаш, муаммоси долзарб мавзуга айланмоқда. Ўз-ўзини назорат қилиш талабалар томонидан такрорланган нарсаларни солиштиришдан иборат жараёндир.

Ўз-ўзини назорат қилиш тузилишида қуйидаги босқичларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) талабалар томонидан фаолият занжирини тушуниш ва улар билан дастлабки танишиш якуний натижаларни олиш йўллари, қўлланиладиган иш усуллари ва олинган натижани солиштириш.

2) ишнинг бориши ва эришилган натижани намуналар билан таққослаш;

3) бажарилган иш натижасини баҳолаш, белгилаш ва таҳлил қилиш

4) ўз-ўзини баҳолаш маълумотлари асосида ишни тузатиш ва унинг режасини аниқлаштириш, амалга ошириш ва такомиллаштириш ².

Ўз-ўзини назорат қилиш мустақил таълим фаолиятининг таркибий қисмидир, ле-

кин мустақил фаоллик талабаларда дарҳол пайдо бўлмайди, у ўқитувчи раҳбарлигида таълим жараёнида шаклланади.

Тадқиқот натижалари: Талабаларнинг ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларининг шаклланиши таълим олишнинг янада фаоллашишига олиб келади.

Талабаларнинг ўз-ўзини назорат қилишни шакллантириш усуллари қуйидагилар

- 1) намуна билан текшириш;
- 2) муаммони қайта ҳал қилиш;
- 3) тескари масалани ечиш;
- 4) муаммонинг ҳолатига кўра олинган натижаларни текшириш;
- 5) муаммони турли усуллар билан ҳал қилиш;
- 6) моделлаштириш;
- 7) исталган натижаларнинг тахминий баҳоси;
- 8) муайян ишни текшириш;
- 9) билвосита параметрлар бўйича олинган натижаларни синовдан ўтказиш.

Демак, ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш узлуксиз жараёндир. Бу жараённинг барча босқичлари ўқитувчи раҳбарлигида амалга оширилади.

Тажриба талабалар томонидан мустақил ишларнинг моҳиятини тушунишни ва ўз-ўзини назорат қилишни аниқлашдан иборат.

• 89 % талабалар ОТМда мустақил иш учун шарт-шароитлар яратилмаган, деб хисоблайди;

• 75% талабалар охирги пайтда мустақил ишларни фақат берилган муддати тугагач бажарадилар;

• 21% узоқ вақт давомида мустақил ишни бошлашга қарор қилади, чунки улар ўзларини хавфли ҳис қилишади;

• 8% вазифани тушунишга ҳаракат қилади, уни диққат билан таҳлил қилади, кейин тез ва кечиктирмасдан ҳаракат қилади;

• 63% талабалар мустақил ишлари натижаларини текширишни билмайди (бу бо-

2 Hayitova Sh.D. The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation// Psychology and education// 2021 58(02) 9-14

1-жадвал

Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини баҳолаш

Мустақилликнинг таркибий қисмлари	Талабаларнинг асосий кўникмалари	Талабалар сони % да, муайян малаканинг ривожланиш даражасини баҳолаш					
		Баллар					
		0	1	2	3	4	5
Мустақил таълимини ташкил этиш	Умумий интеллектуал кўникмалар (маълумотларни интернет тармоғидан мустақил топиш ва уни анализ, синтез, таққослаш ҳамда қайта ишлай олиши, АКТ лардан фойдаланиш, ва бошқалар.)	0	22,8	40	34,3	2,8	0
	Педагогик маҳорат (мобил технологиялардан фойдаланиш, ижтимоий тармоқлар, адабиётлар билан ишлаш, кузатиш ва бошқалар.)	0	28,6	34,3	34,3	2,8	0
	Мустақил фаолиятни ташкил этиш ва уни фаоллаштириш	0	74,2	14,3	11,4	0	0
	Ижодий тажриба	0	45,7	28,5	14,3	11,4	0
Мустақил таълим	Касб-ҳунар кўникмаларини мустақил олиш	8,6	74,3	17,1	0	0	0
Ўз-ўзини назорат қилиш	Хал қилиш усулини танлаш қобилияти	27,5	45,7	17,1	11,4	0	0
	Хал қилиш қобилияти	57,7	23,4	10,3	8,6	0	0
	Тўғри қабул қилинган натижаларини баҳолаш қобилияти	69,7	25,7	4,6	0	0	0

рада биз томонимиздан ишлаб чиқилган мобил илова ижобий натажалар бермоқда);

- 72% вақт ажратишни ва мустақил ишларни режалаштиришни билмайди;
- 81% ўз ишининг боришини назорат қилишни билмайди;
- 42% мустақил ишнинг мақсадини тушунмайди;
- 41% вазифани тушунмайди.

Талабаларнинг атиги 21% мустақил ишни таълимнинг энг жозибали турлари деб номлашган. Жадвалдан кўриниб турибдики, биринчи курс талабалари ўз-ўзини ташкил этишда ҳам, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини назорат қилишда ҳам ўз қобилиятларини жуда паст баҳолайдилар. Респондентлар ўз

касбий малакаларини эгаллашда энг катта қийинчиликларга дуч келадилар. Талабалар уларни жуда паст (8.6% ва 74.3%) деб баҳолайдилар.

Талабалар ҳам ўз-ўзини назорат қилиш бўйича паст балл: ечим танлаш ва уларнинг қарор натижаларини баҳолаш қобилияти (57,7% ва 69,7% баҳоланган паст балл).

Хулоса: Юқоридаги маълумотлар кўри-ниб турибдики талабалар мустақил ишларни бажариш ва фаоллаштириш жараёнида кўплаб муаммоларга дуч келмоқда. Бунинг учун биз қуйидаги таклифларни ишлаб чиқдик.

- мустақил ишни рағбатлантириш орқали талабаларнинг қизиқишларини ошириш

зарур;

- берилган мустақил иш топшириқларининг мазмунини ва моҳиятини содда ва изчил ҳолатда етказиш;

- талабалар мустақил ишларини электрон шаклда бериш ва шу шаклда қабул қи-

лиш тизимини йўлга қўйиш (қоғозбозликни камайтириш);

- фанларни мазмуни мобил иловалар кўринишга келтириш ва мустақил иш топшириқларини талабаларни тезкор фикрлашга ундайдиган топшириқлар тизими келтириш.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонида асосан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепция”
2. Hayitova Sh.D. The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation// Psychology and education// 2021 58(02) 9-14
3. Hayitova Sh.D Талабалар мустақил таълим олишини фаоллаштириш бугунги давр талаби “Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари” мавзусида конференция материаллари № 32 30 сентябр 2021 йил
4. Асқаров И.Б. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг замонавий масалалари. Замонавий таълим. – Т., 2017. №4. – Б.43-49.
5. Асқаров И.Б., Турматов Ж.Т. Олий таълим муассасаларида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикаси. - Т.:GOLD PRINT NASHR., 2018.– 80 б.

AKADEMIK LITSEYLARDA FIZIKA FANINI TABAQALASHTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDA O'QITISHNING AFZALLIKLARI

BATIROV BEHZOD BARATOVICH
Andijon davlat texnika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada akademik litseylarda fizika fanini o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan o'qitish ko'rib chiqilgan. Tabaqalashtirish tamoyillari va usullari, shu jumladan, turli tayyorgarlik darajasiga ega o'quvchilarning samarali rivojlanishini ta'minlaydigan o'qitish mazmuni, usullari va shakllarining xilma-xilligi tavsiflangan. Bunday yondashuvlarni qo'llash fizika nazariyasi va amaliyotini chuqur o'zlashtirishga, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga, shuningdek, o'quvchilarni mustaqil ilmiy va kasbiy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi. Loyiha faoliyati, axborot texnologiyalari va o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlashdan foydalanishga alohida e'tibor qaratildi.

Kalit so'zlar. Farqlangan o'quv, fizika, akademik litsey, individualizatsiya, o'qitish usullari, loyiha asosida o'quv, axborot texnologiyalari, kichik guruhlar, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В статье рассматривается дифференцированное обучение физике в академических лицеях, направленное на учет индивидуальных особенностей учащихся. Описываются принципы и методы дифференциации, включая разнообразие содержания, методов и форм преподавания, которые обеспечивают эффективное развитие учеников с различным уровнем подготовки. Применение таких подходов способствует углубленному освоению теории и практики физики, развитию критического и логического мышления, а также подготовке учащихся к самостоятельной научной и профессиональной деятельности. Особое внимание уделено использованию проектной деятельности, информационных технологий и индивидуальной работы с учащимися.

Ключевые слова. Дифференцированное обучение, физика, академический лицей, индивидуализация, методы преподавания, проектная деятельность, информационные технологии, малые группы, критическое мышление.

Abstract. This article explores differentiated teaching in physics at academic lyceums, focused on addressing the individual needs of students. The principles and methods of differentiation are discussed, including the diversity of content, teaching methods, and forms of instruction that ensure effective development for students with varying levels of preparedness. The implementation of such approaches contributes to a deeper understanding of both theory and practice in physics, the development of critical and logical thinking, and the preparation of students for independent scientific and professional careers. Special emphasis is placed on project work, the use of information technology, and individualized student support.

Keywords. Differentiated learning, physics, academic lyceum, individualization, teaching methods, project-based learning, information technology, small groups, critical thinking.

Kirish

O'zbekistondagi zamonaviy ta'lim, dunyoning boshqa mamlakatlaridagi kabi, har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari va moyilliklarini hisobga olgan holda, uning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. So'nggi o'n

yilliklarda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va qiziqishlari darajasidagi farqlarni hisobga olish imkonini beruvchi ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuv g'oyasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bu yondashuv, ayniqsa, akademik litseylarda o'qitish sharoitida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu yerda o'quvchilar odatda yuqori motivatsiya, fanlarni chuqur

o'rganishga moyillik va akademik ta'lim olishga intilish bilan ajralib turadi [1-2]. Biroq, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lishiga qaramay, ularning qobiliyatlari va o'quv materialini idrok etishidagi farq sezilarli darajada saqlanib qoladi, bu esa ta'limga individual yondashuvni talab qiladi.

Akademik litseylardagi asosiy fanlardan biri fizika hisoblanadi. Bu o'quvchilardan nafaqat nazariy asoslarni bilishni, balki mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni, tahlil qilish va nostandart muammolarni hal qilish qobiliyatini talab qiladigan fan [7]. Shu nuqtayi nazardan, fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish har bir o'quvchining qobiliyatlarini samarali rivojlantirish, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bilim bo'shliqlarini bartaraf etish, murakkab tushunchalarni tushunishni yaxshilash va fanga qiziqishni rag'batlantirish imkonini beruvchi muhim vositaga aylanadi. Fizika o'qitishni tabaqalashtirish o'quvchilarning individual xususiyatlari, ularning turli tayyorgarlik darajasi va qiziqishlarini hisobga olgan holda turli xil usullar va yondashuvlarni qo'llashni nazarda tutadi [9-10].

Tabaqalashtirilgan ta'limning eng muhim jihatlaridan biri har bir o'quvchi o'z salohiyatini to'liq rivojlantirishi uchun sharoit yaratishdir. Yuqori motivatsiyali va iqtidorli o'quvchilar ta'lim oladigan akademik litseylarda ularning intellektual qobiliyatlari va tayyorgarlik darajasining xilma-xilligini hisobga olish zarur [11]. Bunda o'qitishning turli shakl va metodlarini qo'llash talab etiladi, masalan, loyiha faoliyati, axborot texnologiyalaridan foydalanish, kichik guruhlarda ishlash va h.k. Shunday qilib, fizikani tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish nafaqat bilimlarni samarali o'zlashtirishning muhim vositasi, balki o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning muhim elementiga aylanadi.

Maqolaning keyingi qismida akademik litseylarda fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish aynan qanday amalga oshirilishi, buning uchun qanday usul va yondashuvlar qo'llanilishi, shuningdek, muvaffaqiyatli amaliyotga misollar keltiriladi. O'quvchilar bilan ishlashning

turli shakllari, jumladan, loyiha faoliyati, axborot texnologiyalaridan foydalanish, kichik guruhlarda ishlash, shuningdek, baholashning turli usullarini qo'llashni tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Asosiy qism

Tabaqalashtirilgan ta'lim o'quv jarayonini individuallashtirish va shaxsiylashtirish tamoyillariga asoslanadi. Asosiy g'oya o'qitishning mazmuni, metodlari va shakllarini o'quvchilarning xususiyatlariga moslashtirishdan iborat. Bu ularning aqliy qobiliyatlari, tayyorgarlik darajasi, ta'lim uslubi va motivatsiyasini hisobga olish orqali amalga oshiriladi.

Akademik litseylarda fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish va ilmiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan [9]. Tabaqalashtirishning mohiyati ta'lim jarayonini har bir o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirishdan iborat. Bu o'quvchilarning turli tayyorgarlik darajalariga mos keladigan turli xil o'qitish shakllari, usullari va strategiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ham nazariy bilim, ham amaliy ko'nikmalarni talab qiladigan fan bo'lgan fizika kontekstida differentsiatsiyaga yondashuv ko'p qirrali bo'lishi mumkin.

Tabaqalashtirilgan ta'lim bir necha darajada amalga oshirilishi mumkin:

Mazmunni tabaqalashtirish -ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, u har bir o'quvchining tayyorgarlik darajasiga mos keladigan xilma-xil o'quv materiallarini yaratishga qaratilgan. U har bir o'quvchi o'z imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan material bilan ishlay olishi uchun o'quv mazmunini moslashtirishni o'z ichiga oladi. Bu muhim, chunki turli o'quvchilarning tayyorgarligi, materialni idrok etishi va motivatsiyasi turlicha bo'lib, bu ta'lim jarayonida moslashuvchanlikni talab qiladi.

Mazmunni tabaqalashtirishning maqsadi o'quvchilarni ortiqcha yuklamasdan yoki aksincha, ularni kerakli chaqiriqsiz

qoldirmasdan, ularni rivojlanishga undaydigan resurslar va vazifalarni taqdim etishdir. Bu, ayniqsa, nazariya va amaliyot bilimlarni chuqur anglash va amalda qo'llashni talab qiladigan fizika kontekstida dolzarbdir.

Yuqori tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan, fizikani chuqurroq tushunishga intilayotgan o'quvchilar uchun standart kursdan tashqari qo'shimcha nazariy materiallar va masalalarni taklif qilish muhimdir.

Misol: Klassik mexanikani o'rganish uchun yuqori sinf o'quvchilariga Landau va Lifshitsning "Mexanika" kabi kitoblaridan noinersial sanoq tizimlari dinamikasi, variatsiya tamoyili va Lagranj nazariyasidan foydalanish kabi murakkab masalalar ko'rib chiqiladigan boblarni taklif qilish mumkin. Bu o'quvchilarga mexanika asoslarini chuqurroq tushunish imkonini beradi va oddiy maktab vazifalaridan tashqari murakkabroq darajadagi masalalarni yechishni o'rgatadi.

Masalan, yo'ldoshning harakat trayektoriyasini noinersial sanoq sistemasida Yerning aylanish tezlanishini va boshqa omillarni, masalan, atmosferaning qarshiligini hisobga olgan holda hisoblash.

O'qitish usullarini tabaqalashtirish - tabaqalashtirilgan yondashuvning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'qituvchiga o'quvchilarning ehtiyojlari, tayyorgarlik darajasi va qiziqishlariga qarab turli xil pedagogik yondashuvlar va strategiyalarni qo'llash imkonini beradi. Buning ahamiyati shundaki, o'quvchilar materialni idrok etishlari, o'zlashtirish tezligi va murakkab vazifalarni bajarishga tayyorligi bo'yicha sezilarli darajada farq qilishi mumkin. O'qitishning turli usullarini qo'llash o'quv jarayonini yanada moslashuvchan, samarali va har bir o'quvchining individual xususiyatlariga yo'naltirilgan qilish imkonini beradi [3,4]. Materiallar yetarlicha murakkab bo'lishi mumkin bo'lgan va idrok etishning har xil turlarini talab qiladigan fizikani o'qitish sharoitida tabaqalashtirilgan usullardan foydalanish ayniqsa muhimdir. Har bir o'quvchining o'ziga xos kuchli tomonlari mavjud bo'lib, o'ziga mos usulni tanlash bilimlarni o'zlashtirish sifatini va ko'nikmalarni rivojlantirishni sezilarli darajada yaxshilashi

mumkin.

To'g'ridan-to'g'ri tushuntirish - bu an'anaviy usul bo'lib, materialni tizimli ravishda taqdim etish va nazariy jihatlarini aniq tushuntirishga muhtoj bo'lgan o'quvchilar bilan samarali ishlaydi.

Misol: nazariyani idrok etishda qiyinchiliklarga duch keladigan o'quvchilar uchun, masalan, Nyuton qonunlari sohasida, o'qituvchi to'g'ridan-to'g'ri tushuntirish usulidan foydalanishi mumkin. U asosiy qonunlarni tushuntirishi, obyektlarning qiya tekislikdagi harakati kabi aniq misollarni keltirishi va keyin bu qonunlar hayotda qanday qo'llanilishini ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilar materialni yaxshiroq o'zlashtirishlari uchun masalalarni yechishda har bir bosqichni batafsil tushuntirishi mumkin.

Individual murabbiylik - bu materialni o'zlashtirish uchun qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lgan o'quvchilar uchun qo'llaniladigan usul. Bu yerda o'qituvchi o'quvchi bilan yakka tartibda ishlashi, mavzuni yanada tushunarli tilda tushuntirishi, muayyan o'quvchi uchun tushunarli va qiziqarli bo'lgan misollarni tanlashi mumkin.

Misol: Agar o'quvchi qiya tekislikdagi og'irlik kuchini hisoblashga qiynalayotgan bo'lsa, o'qituvchi o'quvchi bilan yakka tartibda uning kundalik hayotidan, masalan, sirpanish sirtidagi ishqalanish kuchidan foydalanib, hisoblash prinsipini muhokama qilishi mumkin.

O'quv jarayonini tashkil etishni tabaqalashtirish - bu o'qituvchiga o'quvchilarning ehtiyojlari, ularning tayyorgarlik darajasi va o'qitish uslubiga qarab o'quv faoliyatini tashkil etish imkonini beradigan yondashuv. Bu ham individual, ham guruhlarda ishlashni o'z ichiga olishi mumkin, bu esa materialni yanada moslashuvchan va samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

O'quv jarayonini individual ishlash orqali tashkil etish har bir o'quvchiga qiyinchilik tug'dirayotgan jihatlariga ko'proq e'tibor qaratgan holda o'z sur'atida ishlash imkonini beradi. Guruhda ishlash esa jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantirish, fikr almashish va muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi [5,6]. O'quv jarayonini tashkil etish

usullari o'quvchilarning darajasi va ehtiyojlariga mos kelishi, ularga fizik tushunchalarni samarali o'zlashtirish va asosiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishi muhimdir.

O'quv jarayonini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida tashkil etishga misol:

1. Individual ish. Individual ish qo'shimcha yordamga muhtoj bo'lgan, materialni tushunishda zaif nuqtalarga ega bo'lgan yoki o'z tezligida ishlashni afzal ko'radigan o'quvchilar uchun juda mos keladi. Bu, shuningdek, o'qituvchiga o'quvchining aniq muammolari va qiyinchiliklariga e'tibor qaratish, unga zarur yordam ko'rsatish imkonini beradi.

Misol: Nyuton qonunlarini o'rganishda o'qituvchi bu qonunlarni tushunishda qiynalgan o'quvchilarga individual topshiriqlar berishi mumkin. Masalan, ishqalanish kuchini yoki havoning qarshiligini yaxshi tushunmaydigan o'quvchiga sirt bo'ylab sirpanayotgan jism uchun ishqalanish kuchini hisoblash va uning jism massasiga va sirt materialiga qanday bog'liqligini tushuntirish kerak bo'lgan oddiy topshiriqni berish mumkin.

Vazifa: "Ishqalanish koeffitsiyenti 0,3 bo'lgan gorizontal sirtida sirpanayotgan 5 kg massali jism uchun ishqalanish kuchini hisoblang. Tezlikni bir xil ushlab turish uchun zarur bo'lgan kuchni aniqlang."

Topshiriqni bajarish jarayonida o'qituvchi o'quvchiga asosiy tushunchalarni individual ravishda tushuntirishi, hayotiy misollar (masalan, avtomobilning yo'lda harakatlanishi) keltirishi va bu vaziyatlarda kuchlar qanday ishlashini chuqurroq tushunishiga yordam berishi mumkin.

2. Guruhda ishlash. Guruh ishi o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni rag'batlantiradi, jamoada ishlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhlarda o'quvchilar murakkabroq mavzularni muhokama qilishlari, hamkorlikda loyihalar ishlab chiqishlari va nostandart muammolarni hal qilishlari mumkin, bu esa har bir ishtirokchiga boshqalardan o'rganish va fikr almashish imkonini beradi. Ayniqsa, o'z bilim va tajribalari bilan o'rtoqlasha oladigan ilg'or o'quvchilar uchun guruh topshiriqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Energiya saqlanish qonunlarini o'rganishda o'qituvchi sinfni guruhlariga bo'lib, har bir guruhga mexanik energiya saqlanish qonunining turli jihatlariga oid masalalarni yechishni taklif qilishi mumkin. Ularning biri jismlarning qiya tekislik bo'ylab harakatini, ikkinchisi jismlarning turli balandliklardan tushishini, uchinchisi esa mayatniklar harakatini o'rganishi mumkin.

1-guruh uchun masala: "Obyektning qiya tekislik bo'ylab harakatini tekshiring. Qiyalik burchagining o'zgarishi tekislik ostidagi jismning tezligiga qanday ta'sir qilishini energiyaning saqlanish qonunidan foydalanib aniqlang."

2-guruh uchun masala: "10 m balandlikdan tushayotgan jismning yerga urilish paytidagi tezligini mexanik energiyaning saqlanish qonunidan foydalanib hisoblang."

3-guruh uchun masala: "Mayatnikning tebranishini tekshiring va ip uzunligining o'zgarishi tebranish davriga qanday ta'sir qilishini aniqlang."

Har bir guruh o'z vazifasi ustida ishlaydi, shundan so'ng o'quvchilar o'z natijalarini taqdim etishlari va masalalarni yechish uchun qanday yondashuvlardan foydalanilganini muhokama qilishlari mumkin, bu esa butun sinfning mavzu haqidagi tasavvurini kengaytirish imkonini beradi. Bu o'quvchilarga energiyaning saqlanish qonunining turli jihatlar bilan ishlash va ilmiy munozara ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa

Akademik litseylarda fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish zamonaviy ta'lim amaliyotining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlariva ehtiyojlarining xilma-xilligibilan bog'liq muammolarga javob beradi. Akademik litsey o'quvchilarining yuqori intellektual motivatsiyasi sharoitida har bir o'quvchining individual rivojlanishiga hissa qo'shadigan va ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlaydigan sharoitlarni yaratish muhimdir. Fizikani fundamental fan sifatida tushunish va o'zlashtirish maktab o'quvchilaridan nafaqat nazariyani bilishni, balki uni amaliyotda qo'llay olishni, tahliliy va tanqidiy fikrlashni

ham talab qiladi. Bu o'rinda ta'lim jarayonini tashkil etishda tabaqalashtirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u mazkur vazifalarni samarali hal etish imkonini beradi.

Tabaqalashtirilgan ta'limning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u har bir o'quvchining tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari va moyilliklarini hisobga olgan holda uning ehtiyojlari va imkoniyatlariga yo'naltiriladi. Akademik litsey o'quvchilari ko'pincha o'qish va materialni idrok etishning turli uslublariga ega va shuning uchun universal yondashuvlar har doim ham maqbul emas. Ta'lim mazmuni, o'qitish usullari, shuningdek, baholash usullarini tabaqalashtirish har bir o'quvchining salohiyatini maksimal darajada samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Fizika o'qitishda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish o'qituvchidan nafaqat yuqori kasbiy kompetentlikni, balki o'quvchilarning bilim darajasi va ehtiyojlariga qarab o'quv jarayonini moslashuvchan tarzda o'zgartirish qobiliyatini ham talab qiladi. Loyiha faoliyatini qo'llash, axborot texnologiyalaridan foydalanish, kichik guruhlarda ishlash, talabalarga individual yordam ko'rsatish - bu

usullarning barchasi turli xil o'quvchilar bilan samarali ishlashga imkon beradi, materialni chuqur o'zlashtirish va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Har bir o'quvchi o'z sur'atida ishlay olishi, kerak bo'lganda yordam olishi va shu bilan birga o'zini qiziqtirgan masalalarni chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishi muhimdir.

Shunday qilib, akademik litseylarda fizika fanini tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'qitish o'quvchilarning individual rivojlanishiga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Bu nafaqat bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradigan, balki muvaffaqiyatli ilmiy va kasbiy faoliyat uchun asosiy ko'nikmalarni rivojlantiradigan yondashuvdir. Tabaqalashtirilgan ta'limni amalga oshirish o'qituvchilardan yuqori malakali yondashuvni va o'quv jarayonlarini o'quvchilarning aniq ehtiyojlariga moslashtira olish qobiliyatini talab qiladi. Kelajakda ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi va differentsiatsiyalash sohasidagi metodik tadqiqotlarning chuqurlashuvi bilan bu yondashuv ta'lim amaliyotida tobora samarali va talabgir bo'lib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ахмедова Ф. А. и др. Особенности обучения математике в академических лицеях //Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 29. – С. 258-260.
2. Саматов Г. Б., Саттаркулов К. Р., Абдуллаева О. Ф. Методика изучения тем “корпускулярно-волновой дуализм”, “соотношения неопределенностей гейзенберга” в группах углубленного преподавания “физики” в академических лицеях //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 987-995.
3. Norova D. Educational management challenges in academic lyceums //Science and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. B1. – С. 367-370. Курбонов М. и др. Методика разработки спецкурсов по физике //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 22. – С. 299-302.
4. Urinbayevich S. D. Study of non-standard issues in general secondary education and academic lyceums //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2025. – Т. 3. – №. 1. – С. 205-207.
5. Саттаркулов К. Р. Методика изучения «закона абсолютного излучения черного тела» в курсах физики академических лицеев //Информатика. Экономика. Управление/Informatics. Economics. Management. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 0132-0137.
6. Солиева Ш. Б., Балтабаева А. П. современная модель совершенствование интеллектуального компетента учеников академических лицей //modern scientific challenges and trends. – 2020. – с. 134
7. Abdumalikovich M. X. Teaching physics in academic lyceums //Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research. – 2021. – Т. 8. – №. 12. – С. 5-10.
8. Umirov H. Methodology for the development of technical thinking of students of academic lyceums in the field of physics //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. A5. – С. 235-241.
9. Umarovich B. Q., Abdumalikovich M. X. Stages of teaching physics in academic lyceums //e global congress. – 2023. – т. 12. – с. 8-10.
10. Raxmatovich, S. K. (, July). Akademik litseylar fizika kursida “mikrozarracha” to ‘g ‘risida tasavvurlarni shakllantirish va rivojlantrish. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (2023, Vol. 2, No. 7, pp. 128-131).
11. Ботиров Б. М. Проблема дифференцированного подхода к процессу обучения в средних специальных и профессиональных колледжах и в академических лицеях (психологический аспект) //Science and World. – 2013. – т. 63.

TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI KAFEDRASI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY- METODIK MEXANIZMLARINI TAKOMILASHTIRISH DJALALOV BAXROMJAN BEGMURZAYEVICH Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya Ushbu maqolada transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalari kafedralari faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan tashkiliy-metodik mexanizmlar tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish va samarali boshqaruv tizimini joriy etish kabi jihatlar o'rganiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu yondashuvlar oliy ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, mahalliy, MDH va xorijiy olimlarning fikrlari tahlil qilinib, ilg'or tajribalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, kafedra faoliyati, transformatsiya, tashkiliy-metodik mexanizmlar, raqamlashtirish, ilmiy-tadqiqot, boshqaruv tizimi, innovatsiya.

Abstract. This article analyzes organizational and methodological mechanisms aimed at increasing the effectiveness of the activities of departments of higher educational institutions in the context of transformation. Such aspects as the digitalization of the educational process, the development of research activities, the improvement of the qualifications of professors and teachers, and the introduction of an effective management system will be studied. According to the research results, these approaches serve as an important factor in improving the quality of higher education. Also, the opinions of local, CIS, and foreign scientists were analyzed, and best practices were studied.

Keywords: higher education, department activity, transformation, organizational and methodological mechanisms, digitalization, research, management system, innovation.

KIRISH

Oliy ta'lim muassasalari (OTM) mamlakat taraqqiyotining muhim bo'g'ini bo'lib, ularning kafedralari ta'lim sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etishda markaziy o'rin tutadi. Bugungi transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini oshirish va samaradorlikni ta'minlash uchun kafedralarning tashkiliy-metodik faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'kidlash joizki, transformatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalari kafedrası faoliyati samaradorligini oshirishning tashkiliy-metodik mexanizmlarini takomillashtirish juda muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Transformatsiya – davlatning fundamental o'zgarishidir. Transformatsiya so'zi lotin tilidagi “transfor” va “matio”

so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, “o'zgarish” va “oldinga” degan ma'nolarni anglatadi. Jamiyat va davlat o'zgarishi bilan bog'liq jarayonlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Transformatsiya asosiy sifat o'zgarishlarini anglatadi, agar o'zgarishlar ijtimoiy voqelik va zaruriy ehtiyoj asosida vujudga kelsa, ularning aks – sadolari odatda jamiyat va davlat hayotning barcha sohalarida sezilib, uning eng muhim sifatini o'zgartiradi.

Transformatsiya shunchaki islohot yoki o'zgarish jarayoni emas, balki jamiyat va davlatning barcha jabhalarda bir holatdan ikkinchi holatga butunlay o'tish jarayonidir.

Transformatsiya jarayonida davlat va jamiyat hayotida sifat o'zgarishlari kuzatiladi, ya'ni sifat jihatdan yangi bosqichga o'tilish tushuniladi. Davlatlar va jamiyatlarning rivojlanishda o'zaro aloqadorlik muhim rol o'ynaydi. Iqtisodiy barqarorlik, tabiiy resurslar, davlat va jamiyat hamkorligi,

ishchi kuchi kabi ichki kriterialar orqali transformatsiyaning vujudga kelishi ham tezlashadi[7].

Jamiyat taraqqiyotida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan jihat borki u "ijtimoiy siyosiy o'zgarishlar"dir. Yangilanayotgan O'zbekistondagi o'zgarishlar jarayoni jamiyat va davlat boshqaruvini tubdan isloh qilish orqali amalga oshiriladi. Dunyo tajribasini o'rganadigan bo'lsak "Germaniyada boshqa mamlakatlarning, birinchi navbatda, amerikaliklarning ishlatgan "transformatsiya" atamasini kamdan-kam ishlatib, undan odatiy "tranzit" yoki "demokratizatsiya"ni afzal ko'rganlar.

Ko'pgina Yevropalik tadqiqotchilar transformatsiyani siyosatshunoslik tahlilining mustaqil birligi sifatida ajratib ko'rsatmasdan, demokratlashtirishning bir qismi" deb hisoblashgan. Shunday qilib, jamiyat transformatsiyasi "ijtimoiy-siyosiy transformatsiya" tushunchasi bilan integrallashgan bo'lib, bu jarayon ijtimoiysiyosiy tizimning boshqasiga o'tishdan iborat transformatsiya jarayoni sifatida turli vektorlar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan davlat rivojlanishi va ularni prognozlashning murakkab jabhasidir. Bizningcha, ushbu transformatsiya jarayoni tashqi omillar ta'sirida ham, ma'lum bir ishtirokchining xohishiga ko'ra ham, tizimning o'zida to'plangan tabiiy impulslar natijasida ham sodir bo'lishi mumkin

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining mustahkam tayanchi va suyanchi bo'ladigan tarixiy-ma'naviy omil, ya'ni bizning eng kata boyligimiz - xalqimizning ulkan madaniy merosi, intellektual salohiyatidir"[1]. Bu esa jamiyat transformatsiyalashuvini amalga oshirishda ijtimoiy-madaniy omili sifatida intellekt egalarining salohiyatini alohida ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Demak, insonlarning bilish faoliyati natijasidagi

tasavvurlari, dunyoqarashi va ilmiy tafakkuri asosida shakllanadi. Bizningcha bu jarayon hodisalar mohiyatini bilish, haqiqatni anglashga undaydi[6; 16-b].

Ushbu tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. Empirik tadqiqot sifatida OTM kafedralari faoliyati tahlil qilindi, ilg'or xorijiy tajribalar o'rganildi va ekspertlar bilan suhbatlar o'tkazildi. Metodologik yondashuv sifatida tizimli tahlil va funksional yondashuvlardan foydalanildi. Shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi o'rganildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, OTM kafedralari faoliyatini samarali tashkil etish uchun quyidagi tashkiliy-metodik mexanizmlar muhim ekanligi aniqlandi:

1. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish – elektron ta'lim platformalaridan foydalanish, LMS tizimlarini joriy etish va masofaviy ta'limni takomillashtirish. Tadqiqot natijalariga ko'ra, OTMlarning 78% i raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etgan.

2. Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish – grantlar va loyihalarni jalb qilish, akademik hamkorlikni kengaytirish va yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash. So'nggi besh yilda ilmiy maqolalar soni 45% ga oshgan.

3. Professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish – doimiy seminar-treninglar, stajirovka va malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish. So'nggi yillarda o'qituvchilarning xalqaro malaka oshirish dasturlarida ishtirok etish darajasi 30% ga oshgan.

4. Integratsion yondashuv – ta'lim, ilmiy-tadqiqot va amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish orqali natijadorlikni oshirish. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ushbu yondashuvni qo'llagan kafedra bitiruvchilarning ish bilan ta'minlanish darajasini 20% ga oshirgan.

5. Samarali boshqaruv tizimi – kafedra faoliyatini baholash tizimini joriy etish, strategik rejalashtirish va monitoring

mexanizmlarini ishlab chiqish. Yangi boshqaruv mexanizmlari joriy etilgan OTMlarda ta'lim sifati 35% ga oshgani kuzatilgan.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, OTM kafedralari faoliyatining samaradorligini oshirish uchun tashkiliy-metodik mexanizmlarni tizimli ravishda joriy etish lozim. Xususan, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, professor-o'qituvchilarning uzluksiz rivojlanishini ta'minlash hamda innovatsion ta'lim usullaridan foydalanish zarurati mavjud. Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim va ilmiy-tadqiqot jarayonlarining integratsiyasi natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Mahalliy mutaxassislardan professor X.Qodirov ta'kidlaganidek, "O'zbekistonda oliy ta'limni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar muhim o'rin tutadi, ayniqsa raqamlashtirish jarayoni kafedralar samaradorligini oshirishda yetakchi omildir"[3].

MDH davlatlari bo'yicha tadqiqot olib borgan rus olimi A.Smirnov fikriga ko'ra, "Zamonaviy ta'lim muassasalari

transformatsiya sharoitida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga e'tiborni kuchaytirishi lozim, bu esa universitetlarning global reytinglarda mavqeini oshiradi" [4].

Shuningdek, nufuzli xorijiy ta'lim tadqiqotchisi, amerikalik olim J.Williams ta'kidlaydi: "Samarali boshqaruv tizimi va ilmiy loyihalarning biznes bilan integratsiyasi universitetlarni yanada mustahkam qiladi va bitiruvchilarning bandlik darajasini oshiradi"[5].

XULOSA

Transformatsiya sharoitida OTM kafedralari faoliyatini samarali tashkil etish uchun tashkiliy-metodik mexanizmlarni joriy etish zarur. Bunda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va malaka oshirish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlar OTM kafedralarining ta'lim sifatini oshirish va ilmiy salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, samarali boshqaruv tizimlari joriy etilgan ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va ilmiy-tadqiqot ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston. 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish to'g'risida"gi farmoni. – 2022.
3. Qodirov X. Oliy ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2023.
4. Smirnov A. Modern Higher Education Management. – Moscow: Nauka, 2022.
5. Williams J. Higher Education and Business Integration. – New York: Academic Press, 2021.
6. Yuldashev S.U. O'zbekistonda jamiyat transformatsiyalashuvi: ijtimoiy-madaniy texnologiyalar va strategik dasturlash: falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Namangan, 2024.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-jarayonida-davlat-va-jamiyat-munosabatlari-va-ularning-o-zaro-ta-siri/viewer>

YOSH FUTBOLCHILARNI SARALASHDA MURABBIYLARINING AMALIY TAJRIBASINI SO‘ROVNOMA YORDAMIDA TAHLIL QILISHNING AHAMIYATI

ERMATOV SHERZOD SAIDOVICH

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada sportchilarning jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik holatini murabbiylar tomonidan nazorat qilsih yuzasidan ma’lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, turli hil yoshdagi futbolchilarning jismoniy sifatlarni rivojlanish darajasini aniqlashning samarali vositalari va usullarini murabbiylar tajribada asoslashni so‘rovnoma bo‘yicha tahliliy masalalari muhokama etilgan.

Kalit so‘zlar: sport, futbol, murabbiy, saralash, qobiliyat, harakat, jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье представлена информация о контроле тренерами физического развития и физической подготовленности спортсменов. Также обсуждались аналитические вопросы анкеты, основанные на опыте тренеров эффективных средств и методов определения уровня развития физических качеств игроков разного возраста.

Ключевые слова: спорт, футбол, тренер, селекция, способность, движение, физическое развитие, физическая подготовка.

Abstract: This article presents information on the control of physical development and physical fitness of athletes by coaches. Also discussed were analytical questions of the questionnaire, based on the experience of coaches of effective means and methods for determining the level of development of physical qualities of players of different ages.

Keywords: sport, football, coach, selection, ability, movement, physical development, physical training.

Turli sport faoliyatlarida sport yutuqlarining yuqori va tobora o‘sib borayotgan darajasi zamonaviy texnologiyalar bilan bir qatorda mashg‘ulot jarayonini barcha yo‘nalishlarida yanada takomillashtirishning yangi innovatsion yo‘llarini izlashni talab qiladi. Takomillashtirishning oldingi bosqichlari ko‘proq tashqi ta’sirlarni optimallashtirishga qaratilgan va kamroq darajada organizmning ichki sharoitlari majmuini hisobga olgan. Hozirgi zamon amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, bu yangi yutuqlar uchun yetarli emas. Sport faoliyati statistikasi shuni ko‘rsatadiki, buyuk natijalarga erishishga yordam beradigan omillar qanchalik sinchkovlik bilan

o‘rganilgan bo‘lsa, olimlar har bir ajoyib sportchi yorqin individuallik ekanligiga shunchalik ko‘proq ishonch hosil qiladilar.

Ko‘plab adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, futbolda bolalarni saralash jarayonini takomillashtirish muammosi ustida tajriba tadqiqotlarini olib borish zarur. Turli hil yoshdagi futbolchilarning jismoniy sifatlarni rivojlanish darajasini aniqlashning samarali vositalari va usullarini tajribada asoslash, maqbul bo‘lgan mashg‘ulot yuklamalari me‘yorlarini aniqlash muhimdir. Ba’zi bir olimlarlar tomonidan keltirilgan ma’umotlarga ko‘ra, turli yoshdagi sportchilarning jismoniy sifatlarni rivojlantirishda "sensitiv" davrlarni aniqlashning samarali usullarini izlashda

davom etishimiz kerak, chunki har tomondan qaraganda yosh futbolchilar jismoniy tayyorlash va iqtidorli yosh bolalarni sport turlariga saralash tizimi yaratish uchun zarur bo'lgan ma'lum bir ba'zani yaratishga imkon beradi. Tasdiqlovchi tajribamizning maqsadi ushbu muammoni o'rganish uchun so'rovnoma o'tkazishning maqsadga muvofiqligini aniqlash edi.

So'rovnoma usuli universal tadqiqot usuli bo'lib, ko'plab respondentlarni qamrab olgan holda bir vaqtning o'zida juda keng doiradagi masalalarni ko'rib chiqishga va ularni umumlashtirishga imkon beradi. So'rovnoma Samarqand shahrida faoliyat ko'rsatayotgan sport maktablarining futbol bo'yicha 40 nafar futbol murabbiylari orasida o'tkazildi. So'rovnomada oliy ma'lumotli, 3 yil va undan ortiq ish tajribasiga ega bo'lgan barcha murabbiylar ishtirok etishdi, ulardan 15 nafari futbol bo'yicha sport ustasi unvoniga ega.

So'rovnomaning tuzishda ishlarida batafsil bayon etilgan anketa tuzishning metodik va metodologik tamoyillaridan foydalandik. [1].

So'rovnoma 3 qismdan, ya'ni kirish, asosiy va pasport ma'lumotlari qismlaridan iborat bo'lib, so'rovnomaning bunday tuzilishi respondentlarning ma'lumot darajasi, sport malakasi, ish tajribasi, yosh jihatida, toifasi va boshqalarni aniqlashga imkon berdi. Yuqorida qayd etilganlarning barchasi tadqiqot ma'lumotlarini turli pozitsiyalardan tavsiflash va ko'rib chiqish imkoniyatini yaratdi. So'rovnomaga shakli, funksiyasi va mazmuni jihatidan bir-biridan farq qiluvchi 16 dan ortiq savollar (ochiq, yopiq, yarim yopiq, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita savollar, javoblar majmuasiga ega bo'lgan savollar, tuzoq savollar, nazorat va filtrllovchi savollar, faktlar to'g'risidagi, motivlar to'g'risidagi va demografik

savollar) kiritildi.

So'rovnoma usulidan maksimal darajada foydalanish va uning samaradorligini oshirish uchun biz so'rovnomaning yarim standart shakllari (ochiq savollar va erkin shakldagi izohlar) dan ham foydalandik.

So'rovnomaning ushbu shakli yordamida olingan ma'lumotlarning qiymati juda yuqori bo'lib, bunday usul yopiq savollarga javoblarni erkinroq talqin qilish va qiyosiy aloqalarni topishga imkon beradi. Erkin shakldagi izohlar respondentlarga so'rovnomadan tashqari muammolar bo'yicha qo'shimcha ravishda o'z fikr-mulohazalarini, xohish-istaklarini va takliflarini bildirishga imkon beradi (so'rovnomaning muqaddimasida respondentlarga shu haqda tegishli tushuntirishlar berildi). Bundan tashqari, biz asosiy savollarni ajratib oldik va kirish qismi asosan respondentlarni ushbu muammoga qiziqtirishga qaratilganligi sababli, ularni so'rovnomaning asosiy qismida joylashtirdik. [2].

Yuqorida qayd etib o'tganimizdek, so'rovnoma universal tadqiqot usuli bo'lib, ko'plab respondentlarni qamrab olgan holda bir vaqtning o'zida juda keng doiradagi masalalarni ko'rib chiqishga va ularni umumlashtirishga imkon beradi. Biroq, respondentlarning 65 foizi o'z kasbidan va futbol murabbiyi sifatida ishlayotganidan juda mamnun.

«Agar kasbingizni qaytadan tanlashga to'g'ri kelsa, yana shu kasbni tanlagan bo'larmidingiz?» - degan savolga 25% respondentlar javob berishga qiynalgan bo'lsa, respondentlarning ko'pchiligi, ya'ni 57% o'z kasbini qayta tanlashga ijobiy munosabat bildirdi.

Bunda murabbiy doimiy ravishda mashg'ulotlar uslubiy tizimining turli tarkibiy qismlarida sodir bo'luvchi

o'zgarishlarga duch keladi: o'qitishning davlat ta'lim standartlari, dasturlar, darsliklar va boshqalar. So'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 62% ni tashkil qiluvchi ko'plab murabbiylar bolalarni futbolga saralash dasturiga tuzatishlar kiritishni taklif qilmoqdalar.

Pedagogik nazorat ta'lim va tarbiya jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, amaliyotda undan foydalanishning ma'lum darajada past baholanishi aniqlandi. Yosh futbolchilar jismoniy tayyorgarligining hozirgi holatini o'rganish bilan bog'liq masalalar bo'yicha o'tkazilgan so'rovda yosh futbolchilarni yil davomida necha marta sinovlardan o'tkazish kerakligi to'g'risida turli xil fikrlar (qarashlar) aniqlandi.

So'rovnoma shuni ko'rsatdiki, futbol murabbiylarining 58% yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini yiliga 2 marta (mashg'ulotlar yilining boshida va oxirida) sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Respondentlarning 18% yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasini yil davomida 3 marta nazoratdan o'tkazish zarur deb hisoblaydi. Respondentlarning 13% esa yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini nazorat qilish bunga ehtiyoj mavjud bo'lganda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq va bu jihatdan hech qanday cheklovlar va chegaralar bo'lmasligi kerak deb hisoblaydi. Va respondentlarning 11% yosh futbolchilarni sinovdan o'tkazishga umuman zarurat yo'q degan fikrni izhor etdilar. Biroq 75% ni tashkil etgan respondentlar jismoniy sifatlarni tekshirish testlarida yosh futbolchilarning mashg'ulotlarda mashqlanish samaradorligini oshirish uchun asos bo'ladi, bundan tashqari, turli yoshdagi futbolchilarning jismoniy rivojlanish

me'yorlariga yo'naltiradi, jumladan, bolalar salomatlik holati, o'zini yaxshi yoki yomon his qilishiga bog'liq bo'ladi.

Deyarli barcha respondentlarning (96%) ta'kidlashicha, bolalarni futbol bilan shug'ullanish uchun saralash dasturi o'rtacha bolaga mo'ljallangan bo'lib, bu, o'z navbatida, jismoniy tayyorgarlik jarayonini individuallashtirishga, mashg'ulotlarda tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanishga imkon bermaydi. Shuning uchun jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlikda orqada qolayotgan bolalar bu jihatdan ko'proq darajada rivojlangan tengdoshlariga yetib olish imkoniyatiga ega emaslar.

Yosh futbolchilarda jismoniy sifatlarni tarbiyalash o'ziga xos xususiyatlarga ega. Muayyan jismoniy sifatlarning rivojlanishiga yo'naltirilgan ta'sir jismoniy mashqlarni hamda mashg'ulot metodikasini tanlab olish bilan ta'minlanadi. Olimlar tomonidan harakat sifatlarning rivojlanishi notekis sodir bo'lishi aniqlangan. Harakat qobiliyatlari intensiv ravishda shakllanayotgan davrlar "sensitiv davrlar" deb nomlanadi. O'z ish amaliyotida ushbu ma'lumotlarni hisobga olgan holda, o'quv materialini to'g'ri rejalashtirish orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirishda yuqori darajadagi o'sishga yoki sezilarli ijobiy siljishlarga erishish mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, yosh futbolchilarning yoshi tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirish uchun "sensitiv" davrdir. "Siz o'z mashg'ulotlaringizda bolalarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanasizmi?" degan savolga barcha respondentlar ijobiy javob berishdi. Biroq so'rovnomaning navbatdagi savoliga, ya'ni yosh futbolchilarni tezkor-kuch tayyorgarligida qaysi sifatlarni yetakchi rol o'ynashini aniqlashga yo'naltirilgan

savolga, ko'pchilik respondentlar mujmal javob berishdi. Ko'rinib turibdiki, ko'pchilik trenerlar ushbu masala bo'yicha yetarli darajada nazariy bilimga ega emaslar.

Keling, tezkor-kuch tayyorgarligiga taalluqli masalalarni ushbu sifatlar rivojlanishining yosh jihatlariga tayangan holda batafsil ko'rib chiqamiz. Olingan ma'lumotlar asosida quyidagilarni qayd etish mumkin: respondentlarning 29% tezkor-kuch sifatlarini 8-9 yoshda rivojlantirish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi; 38% respondentlar esa - 10-11 yoshda deb javob bergan bo'lsa, 33% bu sifatarni 11-12 yoshda rivojlantirish kerak deb hisoblaydi. [3].

Shuni ta'kidlash kerakki, yosh futbolchilarda harakat qobiliyatlarining jadal o'sishi jarayoni kechadi. Bunda harakat sifatlarini, xususan, tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda pedagogik ta'sirlar natijalarni eng yuqori darajada o'sishiga olib keladigan davr mavjud bo'lib, ushbu davrda murabbiyning vazifasi harakat ko'nikma, malakalarini hamda jismoniy sifatarni shakllantirishga ulgurib qolishdan iborat bo'ladi. [4].

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda quyidagi savolga berilgan javoblar bo'yicha olingan ma'lumotlarni taqdim etamiz: "Yosh futbolchilarning tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirish uchun qanday mashqlardan foydalanasiz?" - degan savolga respondentlarning 43% -30 m yugurish, yugurib kelib balandlikka sakrash va mokisimon yugurish, deb javob bergan bo'lsalar, respondentlarning 24% - turgan joydan uzunlikka sakrash va 23% - 1000 m kross mashqlaridan foydalanishlarni e'tirof etishdi. Bizning fikrimizcha, ayrim murabbiylar birlashtirilgan (kombinasiyalashtirilgan) sifatarni rivojlantirishda yetarlicha to'g'ri

yo'l tutishmaydi, xususan, tezkor-kuch sifatlarini hamda kuch chidamliligini ko'pincha chalkashtirishadi. [5].

So'rovnomaga natijalariga ko'ra respondentlar sensitiv davrlarda jismoniy sifatlar rivojlanishi futbolchilarning boshlang'ich saralash tizimi bo'yicha yetarlicha informatsiyaga ega emasligi aniqlandi. Yosh futbolchilarning murabbiylari ilmiy ma'lumotlarga qiziqmasligi, ushbu masala bo'yicha darslik, o'quv qo'llanma, monografiyalarni o'rganmasligi aniqlandi, buni olingan so'rov ma'lumotlari tasdiqlaydi. O'zingizni pedagogik faoliyatingizni har doim tahlil qilib borishingiz, pedagogika, fiziologiya, sport nazariyasi, psixologiya, sohasidagi nazariy va amaliy bilimlaringizni yangilab borishingiz fidoiy va jon kuyar pedagogik ishi hisoblanib, bu esa albatta ta'lim va tarbiya samaradorligining kafolati bo'lishi mumkin.

O'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, murabbiylar o'rtasida hali ham futbolga iqtidorli bolalarni saralashni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha yagona fikr mavjud emasligi va shu sababli ushbu muammoni o'rganish dolzarbligi hamda yanada keng qamrovli izlanishni talab qilishi aniqlandi. Shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, oliy o'quv yurtlaridagi futbol murabbiylarini tayyorlash tizimi ham yanada takomillashtirishga muhtoj yo'nalishlardan hisoblanadi.

Tadqiqotlarimiz natijalari futbolga iqtidorli bolalarni saralash tizimi va uni takomillashtirish muammosi bilan bog'liq bir qator muhim masalalarni aniqlashga imkon berdi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki har bir murabbiy shug'ullanuvchilarni jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligini muntazam ravishda nazorat

kamchilik va yutuqlarini bilgan holda yondoshishi shug‘ullanuvchilarni saralshda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Kerimov F.A., Umarov M. Sportda prognozlashtirish va modellashtirish. – Toshkent, 2018.
2. Kerimov F.A. Sportda ilmiy tadqiqotlar. – Toshkent, 2018.
3. Iseev Sh.T. Futbolchilarni yillik siklda tayyorlashni rejalashtirish. – Toshkent, 2018.
4. Губа В.П. Теория и практика спортивного отбора и ранней ориентации в виды спорта: монография. – М.: Советский спорт, 2008.
5. Nurimov R.I. Futbol nazariyasi va uslubiyati. – Toshkent, 2018.
6. <http://www.teoriya.ru>
7. <https://www.dissercat.com>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DISLEKSIYA NUTQ NUQSONINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI VA SABABLARI

RAXMATDJANOVA NARGIZA NUMANOVNA

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Maxsus pedagogika yo'nalishi 1-kurs
magistr

Annotatsiya : Disleksiya – bu o'qish va yozish qobiliyatlariga ta'sir qiluvchi nevrologik holat bo'lib, u o'quvchilarda harflarni, tovushlarni to'g'ri ajratish va o'qilgan matnni tushunishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Disleksiya, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida keng tarqalgan bo'lib, ular uchun o'qish va yozish muammolari akademik muvaffaqiyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu maqolada disleksiya nutq nuqsoniga sabab bo'luvchi omillar, disleksiya nutq nuqsonining ilmiy nazariy asoslarini tahlil qiladi. O'qish, yozish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda logopedik-korreksion yondashuv o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Disleksiya, O'qish kompetensiyasini shakllantirish, Logopedik korreksion ishlar, sabab bo'luvchi omillar.

Аннотация: Дислексия — это неврологическое состояние, которое влияет на способности к чтению и письму, вызывая трудности в правильном различении букв, звуков и понимании прочитанного текста. Дислексия особенно распространена среди учащихся начальных классов, у которых проблемы с чтением и письмом могут негативно сказаться на академическом успехе. В данной статье анализируются факторы, вызывающие дислексию как нарушение речи, а также научные теоретические основы дислексии. Логопедико-коррекционный подход к развитию навыков чтения, письма и анализа способствует улучшению академических успехов учащихся.

Ключевые слова: Дислексия, Формирование компетенции в чтении, Логопедическая коррекция, Причинные факторы.

Disleksiya bu - umumiy bilish jarayonlari saqlangan holda, aynan o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash qobiliyatining buzilishi.

Disleksiya o'ziga xos buzilishi bo'lib, o'qishdagi hamda yozuvdagi doimiy xatolarda namoyon bo'ladi. U markaziy asab tizimining yuqori bo'limlari shakllanmaganligi sababli rivojlanadi va bolalarda tilning grammatik xususiyatlarini egallashni qiyinlashtiradi. Disleksiya — kelib chiqishi nevrologik tabiatga ega bo'lgan o'ziga xos o'qish jarayonidagi qiyinchiliklardir. Disleksiyada so'zlarni to'g'ri tanib olishda qiyinchilikka uchrash, o'qish va yozishdagi kamchiliklar bilan tavsiflanadi. O'qish ko'nikmasini muvaffaqiyatli o'zlashtirish bolalarning

kognitiv faoliyatining rivojlanish darajasining bir mezonidir. O'qishga o'rgatishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, muayyan psixik jarayonlarning (e'tibor, xotira, fikrlash, nutq) rivojlanishida muammolar mavjudligini ko'rsatishi mumkin. O'qish ko'nikmasining shakllanmaganligi, bolalarda fikrlash jarayonlari va xotiraning shakllanish jarayonini buzilishiga olib keladi. Ushbu turdagi buzilishlar ikkilamchi oqibatlar sifatida o'qib tushunish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi, o'z navbatida, yomon o'qish so'z boyligining o'sishiga, bu esa umumiy holatda ta'lim olishga to'sqinlik qiladi.

Disleksiya o'qish buzilishlarini o'rgangan olimlar: T. V. Akhutina, M. V. Ermolayeva,

A. N. Kornev, R. I. Lalaeva, R. E. Levina, I. N. Sadovnikova, R. A. Tkacheva, N. I. Zhinkin, S. S. Mukhina, M. E. Khvatsev, T. A. Fotekova, M. N. Rusetskaya. Ular o'qish ko'nikmasini shakllantirishning asosiy bosqichlari, uning struktura elementlari, o'qish nutqi mexanizmlari va o'qishning boshqa psixik jarayonlar bilan aloqasi va ularning rivojlanishiga asoslangan tadqiqotlarni olib borganlar.

Disleksiya atamasi Shtutgartda ishlagan oftalmolog Rudolf Berlin tomonidan 1887-yilda kiritilgan. Olim bu atamani faoliyatning boshqa barcha sohalarida normal intellektual va jismoniy qobiliyatiga qaramay, o'qish va yozishni o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar uchun ishlatgan.

1896-yilda terapevt Pringl Morganning Britaniya tibbiyot jurnalida chop etgan "Tug'ma so'z ko'rliqi" nomli maqolasida o'qishni o'rganish qobiliyatiga ta'sir qiladigan o'ziga xos psixologik kasallik haqida yozadi. Maqolada 14 yoshli o'smirning o'qishga qodir emasligi, ammo tengdosh bolalar bilan solishtirganda aqliy darajasi me'yorda ekanligi tasvirlangan.

1925-yilda nevropatolog Samyuel T. Orton bu nutqiy kamchilikni o'rganishni boshladi va o'qish va yozish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi miya shikastlanishi bilan bog'liq bo'lmagan sindrom mavjudligini taxmin qildi. Orton disleksiya'dagi o'qish bilan bog'liq muammolar ko'rish qobiliyati buzilishi bilan bog'liq emasligini qayd qildi. Uning nazariyasiga ko'ra, bu holat miyaning yarimsharlararo assimetriyasidan kelib chiqishi mumkin. Nazariya o'sha davrning ko'plab olimlari tomonidan muhokama qilingan, ular ma'lumotni vizual qabul qilish jarayonida yuzaga keladigan turli muammolar kasallikning asosiy sababi deb hisoblashgan.

Rus logopedi R.I.Lalayeva mazkur terminni quyidagicha izohlaydi:

Disleksiya –o'qish va yozish jarayonida ishtirok etadigan yuqori psixik funksiyalarning yetarli darajada shakllanmaganligidan kelib chiquvchi, muntazam takrorlanuvchi xatolar orqali namoyon bo'ladigan yozuv faoliyatining qisman buzilishi.

I.N.Sadovnikovaning fikricha, disleksiya boshlang'ich sinf o'quvchilarida kuzatiladigan o'qish va yozish malakasini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar bo'lib, uning asosiy belgisi doimiy hamda o'ziga xos xatolarning mavjudligidir. Bunday xatolarning yuzaga kelishini aqliy rivojlanishning ortda qolishi, yoki ko'rish va eshitishga aloqador jiddiy muammolar bilan ham, o'quvchilarning ta'lim olishga nisbatan dangasaligi bilan ham bog'lab bo'lmaydi.

A.N.Kornevning mulohazalari ham yuqoridagi fikrlarga o'xshash: "Disleksiya –intellekt va og'zaki nutqning yetarli rivojlanish darajasiga ega, ko'rish va eshitish qobiliyati normada bo'lgan bolalardagi yozuv ko'nikmalarini to'liq o'zlashtira olmaslik".

A.L.Sirotyuk disleksiyaning miya yarim korteksining disfunktsiyasi natijasida yozish qobiliyatining qisman buzilishi ekanligini ko'rsatadi.

Disleksiya terminiga V.I.Seliverstova tomonida yaratilgan logopedik lug'atda quyidagicha izoh keltiriladi: Disleksiya gr. dys –to'lash, lexis-so'z, nutq, tasvirlash–doimiy va takroriy xatolar kuzatiladigan yozish jarayonining qisman buzilishi: harflarning buzilishi va almashtirilishi, so'zning tovush-bo'g'in tuzilishining hamda alohida so'zlarning gap va matn tarkibida buzilishi, shuningdek, yozuvdagi agrammatizmlar bilan namoyon bo'ladi.

1949-yilda Klement Laune bolalikdan beri disleksiya'dan azob chekkan kattalardagi anomaliyani o'rgandi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bunday odamlar matnlarni

chapdan o'ngga va o'ngdan chapga bir xil tezlikda o'qiy olishadi (10 % odamlar o'ngdan chapga tezroq o'qiydi). Natijalar shuni ko'rsatdiki, ko'zning ko'rish sohasidagi o'zgarishlar so'zni bir butunlik sifatida emas, balki alohida harflar to'plami sifatida qabul qilishga olib kelgan.

Disleksiya fonetik-fonematik idrok, tovushlar talaffuzi va leksik-grammatik rivojlanishning buzilishi bilan bog'liq bo'lib uning kelib chiqish sabablarini tibbiy va ijtimoiy omillarga ajratishimiz mumkin:

Homiladorlik patologiyasi;
Asfiksiya va tug'ruq jarohatlari;
Ensefalit, meningit;
Somatik kasalliklar

Neyroxirurgik aralashuvlarni boshdan kechirganlar;

Nasli moyilligi bo'lgan bolalar.

Ijtimoiy omillar:

Bilingvizm;
Atrofdagilarning noto'g'ri nutqi;
Nutqiy aloqalarning yetishmasligi;
Chapaqaylar (shu jumladan qayta

o'rgatilganlar);

Nutqida qo'shimcha nuqsoni bo'lgan bolalar;

Katta insonlarda uchrashining sabablari:

Insult;
Bosh miya o'smasi;
Bosh miya jarohatlari.

Disleksiya turlari:

• Artikulyator-akustik: yozuvdagi xatolar og'zaki nutqdagi xatolarni aks ettiradi.

• Akustik: harflarni fonematik jihatdan o'xshash harflarga almashtirish.

• Lisoniysintez: so'zlarning bo'g'inlarga va gaplarning so'zlarga bo'linishining buzilishi.

• Agrammatik: so'zlarni kelishik va zamonlar bo'yicha o'zgartirishdagi xatolar.

• Optik: grafik jihatdan o'xshash harflarni almashtirish.

Yuqoridagi alomatlar har bir o'quvchida

shaxs xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turlicha ifodalangan bo'lishi mumkin, shuning uchun disleksiya bilan bog'liq muammolarni aniqlash va ularga to'g'ri yordam ko'rsatish juda muhimdir. Logopedik-korreksiya ishlari disleksik o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashda muhim ro'l o'ynaydi. Ushbu jarayon o'quvchilarga

• O'qish ko'nikmalarni rivojlantirishga
• Yozish ko'nikmalarni rivojlantirishga
• Fonemik va fonetik tafakkurni kuchaytirishga

• Talaffuz va grammatik qoidalarni yaxshilashga yordam beradi.

Aniq ko'nikmalar o'qish kompetensiyasini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. G. M. Petrova tomonidan ishlab chiqilgan dars dasturiga asoslanib, o'qish qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha logopedik-korreksion ishlarning asosiy parametrlari belgilanadi:

• Suhbat;
• O'qishning interfaol usullari;
• Dars turiga qarab o'qish faoliyatini maqsadga muvofiq tanlash.

O'qish darslarida o'qitish usullari va bu usullarni o'zgartirish dars mazmunini belgilaydi va o'quvchilarda ijobiy kayfiyatni shakllantiradi. O'qish usullari va bu usullarning o'zgarishi darsga, matnga qiziqishni qo'llab-quvvatlaydi, o'qish usuli bo'yicha o'yinli va qiziqarli topshiriqlar darsning emotsional muhitini yaratadi va boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish jarayonini sevrishga o'rgatadi.

O'qish darslarida hamda logopedik-korreksion darslar davomida fonetik-fonemik tahlil disleksik o'quvchilar uchun juda muhim hisoblanadi.

Yozma mashqlar disleksik o'quvchilarning yozish qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Bu mashqlar yordamida o'quvchilar harflarni va so'zlarni to'g'ri yozishni, ularning tuzilishini tushunishni o'rganadilar. Logopedik yordam

disleksik o'quvchilarga o'qish va yozishdagi muammolarni bartaraf etishda yordam beradi. O'quvchilarga to'g'ri yordam ko'rsatish, ular o'zlarining qobiliyatlarini rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishadilar.

 Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лалаева Р.И., Бенедиктова Л.В. Нарушение чтения и письма у младших школьников. Диагностика и коррекция.–Ростов н/Д: Феникс, СПб: Союз, 2004. –С.15.2Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. –М.: Владос,1997. –С.6
2. Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLUME 2 | ISSUE 19| 2023Scientific Journal Impact Factor(SJIF):5.938 <http://sjifactor.com/passport.php?id=22323>https://t.me/openidea_uzMultidisciplinary Scientific Journal October, 2023114
3. Johnson, A. (2019). Teaching Strategies for Children with Dyslexia. Springer International.
4. Забродина Наталья Андреевна. Формирование читательской компетенции у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи на уроках литературного чтения. Выпускная квалификационная работа Специальное (дефектологическое) образование Магистерская программа «Логопедия»
5. Uber Dyslexie// Archiv fur Psychiatrie. — Т. 15. — С. 276—278.
6. <https://med24.uz/uz/bolezni/Disleksiya>

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TURLARI VA ULARNI INKLYUZIV TA'LIMGA JALB ETISH

ABDUBANNOBOVA MAHLIYO ABDURASHID QIZI
Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktoranti

Anotatsiya. Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar orasida ta'limga ehtiyoji yuqori bo'lgan bolalar ko'pchilikni tashkil etadi. Inklyuziv ta'lim va uzoq muddatli davolanish jarayonida alohida ehtiyojlarga ega bolalarni qulay ta'limiy muhitini tashkil etish, alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar bilan ishlashga shaxsiy tayyorgarligini va ularga pedagogik yordamini ko'rsatish uchun bilim olish istagini shakllantirish bugungi kunda dolzarb masala kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar turlari, zaif ko'ruvchi bolalar, eshitishida muammosi bo'lgan bolalar, maxsus o'qitish qo'llanmalari, ta'lim, moslashish, serebral falaj bola, rivojlanish, yordamchi materiallar.

Annotation. Improving education, raising it to the level of world standards, and implementing innovations in the field of science into practical life remain one of the important issues. The majority of children with special needs are children with high educational needs. Creating a comfortable educational environment for children with special needs in the process of inclusive education and long-term treatment, forming a desire to acquire knowledge in order to show personal readiness to work with children in need of special attention and provide them with pedagogical support is becoming an urgent issue today.

Key words: inclusive education, types of children with disabilities, visually impaired children, children with hearing problems, special teaching aids, education, adaptation, child with cerebral palsy, development, auxiliary materials.

KIRISH

O'tgan qisqa vaqt mobaynida mamlakatimizning barcha jabhalarida ta'lim islohotlari izchil va tezlik bilan amalga oshirilib, ko'plab ijobiy natijalarga erishildi. Bu o'rinda jamiyatimizning bir qismi bo'lgan ijtimoiy himoyaga muhtoj imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiya olishi uchun qulayliklar yaratish davlatimizning alohida e'tiborida bo'lib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan Ta'lim to'g'risidagi yangi tahrirdagi Qonunining I bob 3-moddasida:

- davlat ta'lim talablari – ta'limning tuzilmasiga, mazmuniga va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga, shuningdek ta'lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy hamda kasbiy sifatlariga qo'yiladigan

majburiy talablar;

- tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon;

- ta'lim–ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon¹, deyiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA
 METODOLOGIYA

1 O'RQ-637-coh 23.09.2020. Ta'lim to'g'risida (lex.uz)

Inklyuziv ta'lim metodik yordam turi, turli xil shakllarda bulib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- sinf o'qituvchiga maslaxat va yordam berish;
- maxsus o'qitish qo'llanmalari va yordamchi materiallar bilan ta'minlash;
- ota-onalar, ko'ngillilar yoki katta o'qituvchilar tomonidan mavjud bo'lgan yordamlarni ta'minlash;
- o'quv reja dars jadvali, baholash mezarlariga moslashtirish va o'zgarishlar bilan tanishtirish;
- o'qituvchilar bilim va malakalarini oshirish uchun sharoit yaratish;
- faol qo'llab-quvvatlovchi raxbar va shu kabilarni o'z imkoniyati cheklanganini hisobga olgan ijobiy maktab muhitini tashkil etish va ta'lim jarayonida dustona munosabatni shakllantirish;
- ma'muriyatga bolalarning aniqlash va baholashda yordam kursatish;
- ijtimoiy psixologik va sog'likni saqlash xizmatlarini muvofiqlashtirish kabi ishlarni amalga oshirishdan iborat².

Inklyuziv ta'limda alohida ehtiyojli bolalarga ta'lim tarbiya berish bolaning nuqson turiga ko'ra sinfni va dars jarayonning moslashtirishni talab etadi. Inklyuziv sinf o'qituvchilariga sinf-dars jarayonini samaradorligini oshirishga oid tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu tavsiyalar har bir nuqson turi bo'yicha alohida tuzilgan.

Inklyuziv ta'lim tizimida o'quv-tarbiya jarayonining tashkil etilishi.

- Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan barcha umumta'lim maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona munosabat ruhiy shakllanadi.
- Inklyuziv ta'limni amalga oshirayotgan umumta'lim maktablarida davlat ta'lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun

korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksion xonasi, maxsus texnik vositalar).

- Inklyuziv ta'limni amalga oshirayotgan umumta'lim maktablarida tayyorlov guruh va birinchi sinflarda 35 daqiqa, yuqori sinflarda 45 daqiqadan darslar olib boriladi.

- Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

- Ta'lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e'tiborga olinadi.

- Korreksion ta'lim o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi.

- Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabiga o'quvchilar ota-onalarning arizasi hamda "psixologo-pedagogik komissiya"lar xulosalari asosida qabul qilinadi va ta'lim muassasalarining raxbarlarining buyruqlari bilan tastiqalanadi³.

Inklyuziv ta'lim amalga oshirayotgan umumta'lim maktabdagi sinflarda integratsiya qilingan o'quvchilar soni 3-4 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilarning umumiy soni 25 nafargacha belgilanadi.

NATIJA

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limida sinflarni va dars jarayonini moslashtirish.

- O'qituvchi kurishida nuxsoni bulgan boladan (agarda u zaif kuruvchi bulsa) sinf taxtasini kurish uchun eng kulay joygi surab uni usha joyga utkazishi lozim;

- Agar ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaning ko'zlari yorug'likka sezgir bo'lsa, uni deraza yoniga o'tkazmaslik kerak. Shuning uchun ham bolaning ko'zlarini yorug'likdan saqlash uchun karton to'siqni ishlatish mumkin;

2 Shomurodova.R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim. –Toshkent, 2011. – B.45.

3 "Inklyuziv ta'lim muvaqqat Nizomi". 2005y.

- Sinfidagi eng axloqiy va oliyjanob o'quvchilarni aniqlab, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaga "yo'l boshlovchi" o'quvchi qilib tayinlansa yuqori natijaga erishish mumkin;

- O'qituvchi sinf taxtachasiga yozilgan ma'lumotlarni baland ovozda o'qishi talab etiladi;

- Ko'rishida nuqsoni bulgan bola ma'lumotlarni eshitish va taktil sezgilari asosida egallaydilar. Shuning uchun ham ularga buyumlarni ushlab ko'rish imkoniyatini berish kerak;

- O'qituvchi sinfiy munozaralarda kim gapirayotganligini ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola bilishi uchun har bir o'quvchining ismini aytib turishi kerak.

Eshitishda nuqsoni bulgan bolalar inklyuziv ta'limida sinflarni va dars jarayonini moslashtirish:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani o'qituvchi va doskaga yaqinroq (3 metrdan oshmasligi), sinfdagilarning barchasini ko'ra oladigan joyga o'tqazish;

2. O'qituvchi dars jarayonida faqat sinfga o'quvchilarga qarab dars o'tishi, eshitmaydigan o'quvchilarni o'ziga qaratib dars boshlashi; o'qituvchi mavzuni tushintirayotgan paytda kitob yoki boshqa buyumlar bilan yuzini berkitmasligi, doskadagi ma'lumotlar haqida tushuncha berayotagnda esa orqa tomoni bilan turib qolmasligi shart. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'pchiligi o'quv materiali, tushuntirish, murojaatlarni labdan o'qish asosida qabul qila oladilar;

3. Inklyuziv sinf xonasi yaxshi yoritilgan bo'lishi kerak. Chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'qituvchi va o'quvchilarning yuzini, qo'llarini yoki labini yaxshi ko'rishi kerak;

4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani boshqa bolalarning labini ko'ra olishi uchun partalarni shunga muvofiq tarzda joylashtirish lozim;

5. Doimiy ravishda sinfda shovqin ko'tarmasligi talab etiladi. Inklyuziv sinf xonasi maktabning tinch va sokin tarafida

bo'lishi talab etiladi;

6. O'qituvchi aniq talaffuz va baland ovozda lekin bakirmasdan gapirishi tavsiya etiladi.

Tayanch xarakat a'zolari muammosi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayoni uchun sinflarni va dars jarayonini moslashtirish.

Yengil darajagi serebral falaj bolani umumta'lim sinflarda o'qitish uchun ko'p narsa talab etilmaydi. Ammo og'ir darajadagi serebral falaj bolani umumta'lim tizimida o'qitish sinfni moslashtirish bir oz murakkabroq. Buning uchun sinfni moslashtirish quydagi imkoniyatlarini yaratish talab etiladi:

1. Serebral falaj bola o'tirganda boshi va gavdasini to'g'ri tutish uchun masus o'rindiqlar;

2. Bolaning bo'yini kerakli darajada tuta olishi uchun maxsus o'rindiqlar;

3. O'qituvchi va tengdoshlar bolani tushuna olishlari uchun muloqot taxtalari (masalan, rasm yoki turli razmiy belgilardan tashkil topgan taxtalar);

4. Bola sinfda xarakatlana olishi uchun sinf xonasining devorlari yoniga yordamchi vositalar qo'yish;

5. Sinf xona partalari serebral falaj bolaning aravachasi uchun moslashtirish;

6. Agar bolaning nutqida og'ir nuqsonlar bo'lsa muloqotning boshqa shakllardan, masalan rasmlar yoki chizilgan razmiy kartochkalardan foydalanish mumkin. Ular sinf taxtasiga joylashtirilsa, bola o'z fikrini bu vositalar orqali ifoda etadi;

7. Bolani savollar berishga undang, lekin unga o'z nutqi bilan yoki boshqa vositalar orqali javob berishga fursat bering;

8. Kompleks yordam (tibbiyot xodimi logoped, massajist yordami) turini tashkil etish;

9. Tengdoshlaridan bola bilan o'zaro muloqot qilishlarini so'rang, chunki bolalar doimo bir birlari bilan muloqot qilish yo'lini topadilar.

MUHOKAMA

Bolalar ongida irkchilik, nogironlik xamda imkoniyatlar kengligi xususida tog'ri tushunchalarni shakllantirish inklyuziv

ta'limning samaradorligini oshirishda juda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Noto'g'ri tushunchalarning mavjudligi sababli imkoniyati cheklangan bolalar xaqorati va masxaralanishiga duchor bo'lmoqdalar. Bundan ham ayanchlisi shu kabi salbiy munosabatdagi xulk-atvorni ayrim o'qituvchilarning e'tiborsiz qoldirayotganligidir.

Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish uchun ham barcha maktablarda xamma bolalar uchun teng xuquqli, sevimli, do'stona iliq munosabatdagi muhitni yaratish lozim. Maktabda irqchilikni, nogironlik ustidan kulishni qoralanishi va o'rtasidagi teng huquqlilik tushunchasini shakllantirish kerak. Biz quyida bolalar o'rtasida teng huquqlilikni tushunchalarni shakllantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar beriladi:

- Pedagoglar barcha sinflarda bolalar o'z hayotlari va his-tuyg'ularini muhokama qila oladigan o'zoro qullab-quvvatlovchi va hamjihatlikdagi ijobiy muhitni yaratishga yordam berishlari lozim;

- O'quvchilar ongiga nogironlik – alohidalik emas, balki kamchilikning mavjudligi natijasida imkoniyatlar chegaralanganligini tushuntira bilish lozim. Nogiron bolalardan qo'rqish, jirkanish xislarini yo'qotishga erishish talab etiladi. Pedagoglar ayrim holatlarda stereotiplarni qo'llashdan qochishlari lozim. Ular bolalarga nima uchun laqab qo'yish,

masxara qilish, salbiy munosabatlarni yuzaga keltirishini tushuntirib berishlari va bunga yo'l qo'ymasliklari talab etiladi.

Zarur bo'lgan holatlarda imkoniyati cheklangan bolalarga ayrim o'quvchilar tomonidan bilalalayotgan salbiy munosabatlarni butun sinf bilan muhokama qilish o'rinli hisoblanadi. Ijobiy natijaga erishish uchun ohirgacha kurashish lozim.

Har bir muhokama bolalarning yutuqlarining uning avvalgi yutuqlariga solishtirib, qayd etib, ta'kidlab borish muhimdir. O'quvchilar bilan turli xildagi va psixologik testlar o'tkazishda bolaning irqiga, ijtimoiy kelib chiqishiga, jinsi va nogironlikka oid savollarni bermaslik ayni muddao.

XULOSA

O'qituvchilar ishlarini va ularning yutuqlarini barcha sohalarida maktab va maktabdan tashkari ishlarda namoyish qilib borish kerak. Darslarga materiallar tayyorlashda imkoniyati cheklangan bolaning ijod namunalarini ham qo'llash juda samara beradi. Kitob, plakatlar va dasturlarni qo'llayotib, shunga ishonch xosil qilish kerakki, ular inklyuziv ta'limga mos kelishi kerak. Maktablar ochiq bo'lishi, o'quvchilar, ota-onalar va pedagoglar muloqot qila bilishi kerak. Barcha sayi harakatlar alohida ta'limga muhtoj bolalarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim (uslubiy qo'llanma).
2. "Inklyuziv ta'lim" muvaqqat Nizomi. 2005.
3. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish to'g'risida muvaqqat NIZOM. – O'RXTV. – T., 2005.
4. Roy M.K. Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish. – Toshkent-YUNESKO, 2004.
5. Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari // ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2005.
6. Fayziyeva U., Nazarova D., Kolbayeva X.J. Eshitishida muammolari bo'lgan bolalar inklyuziv ta'limi. – Toshkent: O'XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT, 2005.
7. Aleynikova S.A. Проблемы внедрения инклюзивного образования и способы их решения // Дефектология. №2, 2002.
8. Fayziyeva U.Yu., Abdurazakova D. Do'stona munosabat muhitidagi maktab. – Toshkent: O'XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT, 2005.

RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMGA VARIATIV YONDASHUVNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

O. P. ASLONOVA

Qarshi DU

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'limda boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli ehtiyojlarini qondirish uchun rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning roli va ahamiyatini ochib berishga, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalari bilan birga o'zlariga xos qobiliyati va imkoniyatini odatiy dars jarayonida rivojlantirish mumkin degan savolga javob olishga, rivojlantiruvchi ta'lim berish uchun o'quvchilarga eng maqbul ta'lim sharoitlarini yaratib berish va da amalga oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, rivojlantirish, ehtiyoj, texnologiya, ko'nikma, qiziqish, qobiliyat, pedagogik sharoit, hamkorlik, munosabat, rejalashtirish, loyihalashtirish, ta'lim strategiyasi.

Аннотация. В данной статье раскрыть роль и значение использования развивающих образовательных технологий для удовлетворения различных потребностей младших школьников в современном образовании, найти ответы на вопрос о том, как развивать знания, умения и навыки учащихся наряду с их уникальными особенностями. проанализированы способности и возможности в ходе обычного урока, обеспечить возможности развивающего обучения, создать и реализовать оптимальные образовательные условия для учащихся.

Ключевые слова: образование, развитие, спрос, технология, умение, интерес, способность, педагогические условия, сотрудничество, отношение, планирование, проектирование, образовательная стратегия.

Annotation. In this article, to reveal the role and importance of using developing educational technologies to meet the various needs of younger students in modern education, to find answers to the question of how to develop the knowledge, skills and abilities of students along with their unique features. analyzed the abilities and opportunities during a regular lesson, to provide developmental learning opportunities, to create and implement optimal educational conditions for students.

Key words: education, development, demand, technology, skill, interest, ability, pedagogical conditions, cooperation, attitude, planning, design, educational strategy.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq masalalar "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da aks ettirilgan. Unda ta'kidlanganidek, "O'zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish; uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga

individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish" masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Bu vaqt oralig'ida ta'lim insonni yaxlit shaxs, o'zini ijodiy namoyon etish motivlariga mos keladigan yangi gumanistik davr shaxsi sifatida shakllantirish uchun muhim mazmunli va vositali rivojlantirishni ta'minlashi kerak. Bunday maqsad boshlang'ich ta'lim sohasini rivojlantirishning strategik yo'nalishini belgilaydi.

Ta'lim paradigmasining o'zgarishi boshqa mazmun, turli yondashuvlar, boshqa qonunlar, turli munosabatlar, odamlarning boshqacha

xatti-harakati, boshqa pedagogik mentalitetni nazarda tutadi. Aniqroq aytganda, bu o'zini quyidagicha namoyon qiladi:

- ta'lim mazmuni shaxsning axborot bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirishga, fan va ta'lim amaliyoti muammolarini ijodiy hal etishga qaratilgan yangi protsessual xususiyatlar bilan boyitiladi;

- axborot uzatishning an'anaviy usullari - og'zaki va yozma nutq kompyuter o'qitish vositalari bilan to'ldiriladi;

- pedagogik jarayonning eng muhim tarkibiy qismi - o'qituvchining o'quvchilar bilan shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabati;

- tarbiyada shaxsni ma'naviy tarbiyalash, shaxs - fuqaroning axloqiy fazilatlarini shakllantirish alohida o'rin tutadi;

- ta'lim muassasalarini: oilalar, maktablar, makro va mikro-jamiyatni yanada integratsiyalashuvi rejalashtirilgan;

- ta'lim texnologiyalarini yaratishda fanning roli ortib bormoqda;

- zamonaviy pedagogik bilimlar darajasiga adekvat.

Psixologik va pedagogik nuqtai nazardan, ta'lim texnologiyalarini takomillashtirishning asosiy tendensiyalariga o'tish quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- yod olish funksiyasi sifatida o'rganishdan o'rgangan narsadan foydalanishga imkon beradigan aqliy rivojlanish jarayoni sifatida o'rganishga;

- bilimning sof assotsiativ, statik modelidan aqliy harakatlarning dinamik tuzilgan tizimlariga;

- "standart" o'quvchiga e'tibor qaratishdan tabaqalashtirilgan va individual o'quv dasturlariga;

- ta'limning tashqi motivatsiyasidan ichki axloqiy-irodaviy o'zini - o'zi tartibga solishgacha.

Rivojlantiruvchi ta'limning variativ konseptual tamoyillari ta'lim texnologiyalarini tanlashda qo'yilgan aniq shartlar va cheklavlarni nazarda tutadi. Texnologiya deganda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan o'ziga xos texnika va

vositalar tizimini tushunamiz. Ular konseptual tamoyillar bilan qat'iy bog'liq emas: bir xil prinsip turli texnologiyalar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Rivojlantiruvchi ta'limga frontal-individual yondashuv begona. Shunga ko'ra, u o'qituvchi tomonidan boshqariladigan o'quvchilarning birgalikdagi yoki mustaqil o'quv va kognitiv faoliyatiga asoslangan ish shakllari bilan tavsiflanadi (misol loyiha usuli). Qizig'i shundaki, bir vaqtlar bunday tadbirlar zarurligi haqida o'sha davr maktabini tanqid qilib shunday yozgan edi: "Zamonaviy maktabda hamma narsa o'quvchilarni birlashtirishga emas, balki ajratishga qaratilgan. Belgilar, raqobat - bularning barchasi hasad, bema'nilikning rivojlanishiga olib keladi. Hamma narsa o'quvchini o'rtoqlaridan ajratishga qaratilgan: ularga birlashgan, birgalikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladigan umumiy ish berilmagan" [1].

Rivojlanish paradigmasidagi ortiqcha yuk muammosi psevdomuammoga aylanadi. Haddan tashqari yuklanish miqdoriga emas, balki o'quv faoliyatining sifatiga bog'liq. O'quv yukining hajmi haqida gapirganda, shuni yodda tutish kerakki, bu yuk tabiatan sof fiziologik emas va uni faqat ish soatlarida, hatto undan ham ko'proq darslik sahifalarida o'rganilayotgan material sonida yoki hajmida o'lchab bo'lmaydi. O'quvchilarning optimal yuklanishi (yoki haddan tashqari yuklanishi) o'quv jarayoniga psixologik munosabatiga bog'liq emas: qiziqarli, o'zlashtirilishi yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan dars ortiqcha yuk ta'sirini keltirib chiqarmasligi mumkin. Va aksincha nisbatan kam miqdordagi o'quv materiallari - o'quvchi o'zi uchun ma'nosiz va maqsadsiz bo'lgan istiqbolni ko'rmaydigan o'quvchida rad etishga sabab bo'ladigan dars salbiy ta'sirga olib kelishi mumkin.

O'quv jarayonini motivatsion qo'llab-quvvatlash ta'limning variativ paradigmasi doirasida bu yerda ikkita asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatishi kerak. Birinchidan, bu ichki motivatsiyaga tayanishning ma'lum dinamikasi, ta'lim jarayonida o'quv faoliyatining haqiqiy

(ichki) motivlarini, ularning turli xil subyektlar va ta'lim sohalariga nisbatan farqlanishi va ta'limning turli bosqichlarida o'zgarishi. Ikkinchidan, bu muvaffaqiyat motivlariga, o'quvchining taraqqiyot tuyg'usiga tayanish. Shu munosabat bilan o'quvchilarning tizimli tashkil etilgan o'quv materiali ustidan nazorat ostida aks ettirishi nihoyatda muhim: "...Ta'lim jarayonidagi belgilovchi moment u yoki bu harakat nima uchun amalga oshirilayotganligi, buning uchun material yodga olinadiganligini anglashdir" [3].

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining ikkita mustaqil quyi tizimi bu darsliklar va axborot texnologiyalari vositalaridir. Ularning ikkalasi ham maxsus tahlilga muhtoj, uni bitta tadqiqot doirasida berish ham mumkin emas. Ta'limning variativ paradigmasi samaradorligini ta'minlovchi omillardan biri bu uzluksizlik va izchillikdir. Shu bilan birga, uzluksizlik deganda biz ta'lim davomida bir-biriga o'tadigan va har bir ketma-ket vaqt oralig'ida o'quvchilarning doimiy, obyektiv va subyektiv rivojlanishini ta'minlaydigan izchil o'quv vazifalari zanjirining mavjudligini tushunamiz.

Umuman olganda, boshlang'ich ta'lim ijodiy yechimlar va kashfiyotlarning tarmoqlangan tizimlaridan foydalanishga asoslanishi mumkin. Bular subyektiv ijodiy vazifalar (SIV) deb ataladi. Bu vazifalar o'quvchilarning harakati global ma'noda ijodiy emas, balki o'quvchi uchun subyektivdir. Masalan, ijodkor o'qituvchidan 1-sinf o'quvchisi gap oxirida nuqta qo'yish qoidasini dogmatik tarzda o'rganmaydi, balki subyektiv ijodiy vazifalarni hal qiladi: "Biz uchta gapdan iborat matnni yozishimiz kerak. Qanday qilib jumlar orasidagi chegarani belgilaymiz? Gapning oxiri, gap boshi? O'yin va izlanish holati yaratiladi. Bolalar, albatta, kitobdagi jumlar qanday chop etilishi bilan allaqachon tanish. Ular jumlaning boshida yuqoriga, oxirida esa pastga, yoki katakchani chizishni taklif qilishadi. Mashq natijasida o'quvchilar jumlaning boshini bosh harf bilan, oxirini esa

nuqta bilan belgilashni o'rganadilar. Lekin ular o'zlari ijodiy harakatlar asosida shunday xulosaga kelishadi[1].

Xuddi shunday, subyektiv ijodiy vazifalarni hal qilishda bolalar o'zlarining harf tizimlarini, imlo qoidalarini "ixtiro qiladilar". Masalan: "Odamlarning ismlarini, shaharlarning nomlarini oddiy so'zlardan farqlash uchun yozma ravishda qanday yozish kerak: Salima va Sardor, shar va Sharifa, tosh va toshshahar, archa daraxti va archa va boshqalar. Qoida tariqasida, barcha maktab o'quvchilari bunday subyektiv ijodiy vazifalar bilan ishlashadi: "Odamlarning ismlari va familiyalarini, shaharlar, daryolar nomlarini oddiy so'zlardan ajratish uchun ular bosh harf bilan yoziladi" yoki : "Agar so'z gap o'rtasida bosh harf bilan yozilsa, ism, familiya, daryo yoki shahar nomini bildiradi [2].

Rivojlantiruvchi ta'lim o'quvchilarni eng muhim qobiliyatlarni tan olishi kerak. Buning uchun:

1. O'quv faoliyatini rejalashtirish ko'nikma va malakalari: tarbiyaviy vazifani anglash; maqsadni belgilash; ularga erishishning oqilona va optimal usulini tanlash; faoliyat bosqichlarining ketma-ketligi va davomiyligini aniqlash; faoliyat modelini (algoritmini) qurish; sinfda va uyda mustaqil ishlarni rejalashtirish; kun, hafta, oy uchun tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish.

2. O'quv faoliyatini tashkil etish ko'nikma va malakalari: sinfda ish joyini tashkil etish - o'quv obyektlarining mavjudligi va holati, ularni oqilona joylashtirish, qulay gigiyenik sharoitlarni yaratish; ish vaqtini tashkil etish; mustaqil ishlarni tashkil etish; aqliy harakatlarning tartibi va usullarini aniqlash.

3. Axborotni idrok etish ko'nikma va malakalari: turli axborot manbalari bilan ishlash: kitob, ma'lumotnomalar, lug'atlar orqali shakllanadi.

4. Aqliy faoliyat ko'nikmalari va odatlari: o'quv materialini tushunish, asosiy tushunchalarni ajratib ko'rsatish; tahlil va sintez; abstraksiya va konkretlashtirish; induksiya-deduksiya; dalillarni tasniflash,

umumlashtirish, tizimlashtirish; hikoya qurish, javob, nutq, bahslashish, xulosalar chiqarish, muammoni hal qilish.

5. O'z harakatlarining natijalarini baholash ko'nikmalari: o'z-o'zini nazorat qilish va o'quv faoliyati natijalarini o'zaro nazorat qilish; yechimning ishonchliligini baholash; hodisalarning turli tomonlarini baholash: iqtisodiy, ekologik, estetik, axloqiy, nazariy-amaliy ko'nikmalarning to'g'riligi va mustahkamligini tekshirish qobiliyati.

Demak, kengroq ma'noda variativlik – bu tamoyil bo'lib, uning asosida ta'lim, tarbiya va rivojlanishda nazariy va obyektiv mavjud bo'lgan turli yondashuvlardan foydalanish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, variativlik o'qituvchi va o'quvchilar uchun tanlovdir.

“Rivojlantiruvchi ta'limning variativ modeli - o'quvchilarning ta'lim faoliyatini mazmun darajasida ham, uni tashkil etish shakli darajasida ham muayyan psixologik fazilatlarining shakllantirish uchun variativ ishlab chiqilgan texnologiyalar majmui.

Rivojlantiruvchi ta'limning variativ modeli faol va mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyati, turli ta'lim muammolarini evristik hal qilish imkoniyatlarini samarali tamoyillar, variativ texnologiyalar, yangi texnik vositalari (elektron dasturlar, saydlar) orqali taqdim etiladi. Shu sababli “Rivojlantiruvchi ta'limning variativ modeli”ni amalga oshirish o'quvchining o'quv faoliyatining tabiatini ham o'zgartiradi. Model o'quvchilardagi quyidagi sifatlarni ajratadi:

1. Bolada kognitiv ehtiyojlardan kelib chiqadigan ichki kognitiv motivlarning mavjudligi.

2. O'z-o'zini ongli ravishda o'zgartirish maqsadining mavjudligi (“Men bilib olaman, tushunaman, hal qilaman”), bolaning o'quv vazifasini tushunishi va qabul qilishi. An'anaviy yondashuv bilan taqqoslaganda, u quyidagicha ko'rinadi:

Rivojlantiruvchi ta'lim - bu bolaga o'z-o'zini o'zgartirish uchun maqsadlar qo'yishga o'rgatadi.

Funksional ta'lim - Bolaga muammolarni

hal qilishga o'rgatiladi.

3. Bolaning barcha bosqichlarni mustaqil ravishda amalga oshiradigan to'liq huquqli faoliyat subyekti sifatidagi pozitsiyasi: maqsadni belgilash, rejalashtirish, maqsadni amalga oshirish va natijani tahlil qilish (baholash).

4. Bolalarni ilmiy faoliyatga yo'naltirish, harakat asoslarini izlash va qurish, muayyan sinf masalalarini yechishning umumiy tamoyillarini o'zlashtirish.

5. O'quvchi “tadqiqotchi-ijodkor” pozitsiyasiga chiqishi. O'quvchidagi tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Bu o'quv faoliyatida o'quvchilar muammolarni evristik qobiliyatlari asosida taklif etadi. Chunki, o'z harakatlarining asoslarini ko'rib chiqish refleksli xususiyatidir. Ijodiy aks ettirish tajribasi shaxsni shakllantirishning asosiy elementidir.

Rivojlantiruvchi ta'lim uzluksiz ta'limning davlat miqyosidagi muhim vazifasi sifatida qaralayotgan bir paytda, jamiyatimiz bosqichma-bosqich rivojlanishining hal qiluvchi tomonlaridan biridir. “Ta'lim berish xususiyatlari aytish joizki, mustaqillik yillari mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini shakllantirish va uning samaradorligini oshirish, malakali mutaxassislarni yetishtirish, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash masalasiga alohida etibor qaratildi. Bunday yondashuv mamlakatimizni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan taraqqiy etishiga va jahon hamjamiyatida o'ziga xos o'rin egallashiga asos yaratdi.

Rivojlantiruvchi ta'lim o'ziga xos ko'rinish va mezonlar asosida olib borilishi bilan ahamiyat kasb etadi. Bu borada G.K.Selevko o'z ishida quyidagi mezonlarini taklif qiladi: a) konseptuallik, b) izchillik, c) boshqaruvchanlik, d) samaradorlik, e) takrorlanuvchanlik.

Konseptuallik. Har bir texnologiya ma'lum bir ilmiy konsepsiyaga, jumladan, ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, didaktik va ijtimoiy-pedagogik asoslanishiga asoslanishi kerak.

Muvofiqlik. Texnologiya tizimning barcha

xususiyatlariga ega bo'lishi kerak: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha qismlarining o'zaro bog'liqligi, yaxlitligi.

Boshqarish qobiliyati. Boshqarish qobiliyati diagnostik maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, o'quv jarayonini loyihalash, bosqichma-bosqich diagnostika, natijalarni tuzatish uchun turli xil vositalar va usullarni o'z ichiga oladi.

Samaradorlik. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar raqobat sharoitida mavjud bo'lib, natijalar va optimal xarajatlar nuqtai nazaridan samarali bo'lishi, ma'lum bir ta'lim standartiga erishishni kafolatlashi kerak.

Qayta ishlab chiqarish texnologiyasini bir xil turdagi boshqa ta'lim muassasalarida, boshqa fanlar tomonidan qo'llash (takrorlash, ko'paytirish) imkoniyatini nazarda tutadi [3].

Shu bois globallashuv sharoitlarida mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, maqsadlarni belgilay oladigan va amalga oshira oladigan, o'z faoliyatni ongli baholay oladigan faol shaxsni shakllantirish muammosi dolzarb bo'lib bormoqda. Ta'lim jarayonini rivojlantiruvchi texnologiyalar asosida tashkil etilishini ta'minlash hozirgi kunda dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Endi o'qituvchi faqat bilim berish va amaliy ko'nikmani shakllantirish bilan chegaralanmasdan o'quvchilarni mustaqil bilim olish, izlanish va qarorlar qabul qilishga o'rgatishi kerak. Ta'lim jarayonini rivojlantiruvchi texnologiyalar asosida tashkil etish pedagogdan katta mahorat talab etadi.

Rivojlantiruvchi texnologiyalar o'qituvchidan nafaqat o'quvchilarga bilim berish, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni, balki ularning shaxsini rivojlantirishni ham talab qiladi. Bunda talim beruvchi bilan talim oluvchining bir-biriga o'zaro ishonch, hamkorligi va jonli muloqoti orqali erishiladi.

Rivojlantiruvchi texnologiyalar talim jarayonida boshqacha yondashuvni talab qiladi. O'qituvchi o'quvchi va fanga nisbatan o'z munosabatini o'zgartirishiga to'g'ri keladi. Pedagog ta'lim oluvchi shaxsni hurmat

qilishi, muloqotning buyruqbozlik usulidan voz kechib, uni rag'batlantirishi, bajargan ishlari foydali ekanini takidlashi zarur. Maqsad o'quvchida avvaldan belgilangan xususiyatlarni shakllantirish emas, balki o'z-o'zini anglashi, o'zligini namoyish etishi uchun imkon berishdir.

An'anaviy talim majburiylikka, o'qitishni qattiqqo'llik asosida tashkil etishga asoslangan bo'lib, bunda ta'lim oluvchilar deyarli mustaqil faoliyat yuritishmaydi va ularning tashabbuslari bostiriladi. An'anaviy o'qitishda o'quvchining o'quv faoliyati ijodiy xarakterga ega bo'lmaydi. Biz kasbiy mahoratimizni, faqatgina ta'lim oluvchilarning bilimlari va mahoratlarini nazorat qilishga emas, balki bilim, ko'nikma va malakalarni bilish va qo'llashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etishga malakali harakatlarimiz bilan yordam berishimiz uchun, ularning faoliyatini tashxis qilishga yo'naltirishimiz kerak. Rivojlantiruvchi texnologiyalar, o'z mohiyatiga ko'ra, talim jarayonining barcha qatnashchilari to'laqonli rivojlanishini nazarda tutadi. Bu esa nafaqat ta'lim oluvchini tayyorgarligini, uning qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitishga differensiyalashgan yondashuv, balki ta'lim oluvchining psixologik va shaxsiy xususiyatlarini hamda qobiliyatlarini hisobga olish hamdir.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari va uni amalga oshirishga davlat ta'lim standartlari talablari asosida o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, kelajakda mustaqil faoliyat yuritish qobiliyatlarini rivojlantirish muxim ahamiyatga ega. Ammo zamonaviy ta'lim jarayonini jadallashtirish sharoitida bunga faqat an'anaviy vositalarni qo'llash yo'li bilan erishib bo'lmaydi. Bunday holatda faqat faol o'qitish usullari, jumladan, pedagogik va uslubiy birlashmada keng qo'llab-quvvatlanishni olgan, ishbilarmon o'yinlar tan olinadi. Ularni qo'llash, aqliy qiyinchiliklarni chaqiruvchi, bilish istagini uyg'otuvchi, yangi bilimlarni mustaqil va faol o'zlashtirish uchun sharoit yaratuvchi bilish-izlanuvchan xususiyatdagi vazifalarni berish talabalarning

ijodiy mustaqil ishlarini tashkillashtirishga imkon beradi.

Ta'lim berish o'zlashtirishning tashkillashtirish shakli bo'lib, u o'zida yoshlarga ijtimoiy hosil bo'lgan tajribalarni yetkazish yo'llari va tashkillashtirish tizimini ifodalaydi. O'zlashtirish esa, o'quvchilar tomonidan ijtimoiy to'plangan tajribani qayta takrorlashdir. Rivojlanish shaxs tomonidan to'plangan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish (o'ziniki qilib olish) orqali amalga oshirilib, shaxs tomonidan egallanayotgan qobiliyatlar, faoliyat turlari darajasi va shaklida sifatli siljishlar bilan xususiyatlanadi. Bilish faoliyatining bir necha bosqichlarini ajratib ko'rsatish mumkin: simvolli-namoyishli ta'lim, faoliyatli yondashuv asosidagi ta'lim.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari tadqiqotlari shaxsga yo'naltirilgan ta'limni aniqlash imkonini berdi va bularga ishbilarmon o'yin, muammoli, differensiallashgan, individuallashtirilgan, kompyuterli, modulli ta'lim texnologiyalari taalluqlidir. Rivojlantiruvchi texnologiyalar asosida o'quv jarayonini tashkillashtirish quyidagi tamoyillarga tayanadi:

- shaxsning mavqei tan olinadi, subyektiv tajriba tarqatuvchi sifatida o'quvchi faol qatnashadi va o'z-o'zini baholaydi;

- talim jarayonida har bir o'quvchining subyektiv tajribasi ko'zda tutiladi;

- o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishi faqatgina uning meyoriy faoliyati bilan shug'ullanishdangina qoniqmaydi, doimiy ravishda tajriba orttirib, qobiliyatini rivojlanish manbaisini kengaytirib boradi.

Hozirgi ta'lim mazmunidagi an'anaviy tadbirlar shaxsning har tomonlama rivojlanishini to'liq ta'minlay olmaydi. Shaxsga yo'naltirishning qiyinlashib qolganiga o'quv rejalar, dasturlar murakkablashgani ham sabab bo'ladi. Ta'lim jarayoniga o'zgartirish kiritilib, bir kasb sohasida turli xil mutaxassisliklar tashkil etish kerak bo'ladi va shunday qilish lozim.

Rivojlantiruvchi texnologiyalar

asosidagi ta'limning asosiy – nazariy holatlari:

- ta'lim jarayonini tuzish va amalga oshirishda shaxsga maqsad, subyekt ustunligi, natija va uning samaradorligini asosiy mezondek yo'naltirish;

- ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari to'laqonli rivojlanishi;

- ta'lim berish jarayonini shaxsparvarlashtirish va tabaqalashtirish: kasbiy tayyorgarlik yo'nalishlari bo'yicha Davlat ta'lim standartlari talablariga rioya qilgan holda ta'lim oluvchi shaxsini rivojlanish yo'lga yo'naltirish;

- ta'lim oluvchining psixologiyaviy-fiziologik xususiyati;

- har bir ta'lim oluvchi uchun ta'lim o'quv dasturlariga nisbatan shaxsiy xususiyat va o'qitish ta'siri ostida uning rivojlanish o'zgaruvchanligiga, imkoniyatlariga mos ravishda moslashadi;

- unga o'zining bilimi, o'zini aniqlay olishi, o'zining rivojlanishi va o'zini amalga oshirishiga yordam ko'rsatish.

- ta'lim oluvchilarning psixologik-kasbiy va shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga olish;

Ta'lim oluvchini shaxs sifatida o'zi rivojlanishining umumpedagogika malakalarini rivojlanishi texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Bu maqsad, o'qitish va shaxsiy rivojlanish ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi uchun hayotiy va kasbiy mohiyatga ega bo'lganda, ushbu faoliyatga mustahkam qiziqish uyg'onganda, o'qitish va rivojlanish shaxsining hayotiy ehtiyojiga aylangandagina erishilgan, deb hisoblash mumkin.

- ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyatining shaxsiy qiziqishlarini ta'minlanish.

Ta'limga shaxsiy yo'nalishli rivojlantirishli yondashuv quyidagilarni anglatadi:

- ta'lim jarayonini amalga oshirish va loyihalashtirishda shaxsni maqsad, ustuvor subyekt, natija va samaradorlikning bosh mezoni sifatida ko'zda tutish;

- ta'lim jarayonining hamma

- ta'lim jarayoni qatnashchilarining shaxsiy-motivli faoliyatini ta'minlash.

Bu o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan muammoli ta'lim mazmuni bilan o'zaro faol munosabatlari usuli bo'lib, uning davomida o'quvchilar ilmiy bilimning obyektiv ziddiyatlari va ularni hal etish usullari bilan tanishadilar, tanqidiy fikrlash, mustaqil bilimlar olish va ijodiy o'zlashtirishni o'rganadilar. Bilimlarning puxtaligi va ularni faoliyatda ijodiy qo'llash fikrlashning alohida usulini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аслонова О.П. Jahon tajribasida rivojlantiruvchi ta'limning variativ modellari// Xalq ta'limi. – Toshkent, 2023. – № 2. 118-121-b.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР. 1996.- 544 с.
3. Товпинец И.П. О вариативности естественнонаучного образования в начальной школе.//Начальная школа. 2001. №1.- С.34-36.

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ В СТАРШИХ КЛАССАХ

ШАРИПОВА ДИЛШОДА КАМОЛОВНА
НАВОИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИННОВАЦИЙ

Аннотация. Статья посвящена изучению влияния современных технологий на методы преподавания фразеологии в старших классах. Рассматриваются традиционные и инновационные подходы к обучению, анализируются преимущества и недостатки цифровых образовательных инструментов. В ходе исследования выявлено, что интеграция мультимедийных платформ, игровых технологий и персонализированных адаптивных систем способствует более глубокому усвоению фразеологических единиц учащимися. Проведён сравнительный анализ традиционных и цифровых методов преподавания, результаты которого демонстрируют повышение уровня запоминания и практического использования фразеологизмов при использовании интерактивных технологий. Разработаны рекомендации по оптимальному внедрению цифровых инструментов в образовательный процесс. Определены перспективы дальнейшего исследования в области цифровизации преподавания фразеологии.

Ключевые слова: фразеология, цифровые технологии, мультимедийное обучение, интерактивные методы, игровые технологии, адаптивные образовательные системы

Abstract. This article explores the influence of modern technologies on teaching methods of phraseology in high school. It examines traditional and innovative approaches to learning and analyzes the advantages and disadvantages of digital educational tools. The study reveals that the integration of multimedia platforms, game technologies, and personalized adaptive systems contributes to students' deeper assimilation of phraseological units. A comparative analysis of traditional and digital teaching methods was conducted, with results demonstrating an increased level of memorization and practical use of phraseological units when using interactive technologies. Recommendations for the optimal implementation of digital tools in the educational process have been developed. Prospects for further research in the field of digitalization of phraseology teaching have been identified.

Keywords: phraseology, digital technologies, multimedia learning, interactive methods, game technologies, adaptive educational systems

Введение. Современные технологии оказывают колоссальное влияние на образовательный процесс, изменяя как методы преподавания, так и саму структуру восприятия информации учащимися. В последние годы особое внимание уделяется вопросам цифровой трансформации школьного образования, которая охватывает различные предметные области, включая изучение фразеологии. Несмотря на многолетнюю традицию преподавания фразеологизмов в рамках школьной программы по русскому языку, современные школьники сталкиваются с определёнными

трудностями в их освоении. Это связано как с изменением речевой культуры в цифровую эпоху, так и с недостаточной адаптацией методик преподавания к новым когнитивным особенностям поколения, выросшего в среде цифровых технологий.

Фразеология, являясь важной частью языкового наследия, отражает национальную картину мира и играет ключевую роль в формировании речевой культуры учащихся. Однако в традиционной системе образования её преподавание зачастую сводится к заучиванию значений фразео-

логических единиц без должного осмысления их стилистического употребления и исторического происхождения. В результате школьники испытывают трудности не только в правильном использовании фразеологизмов в устной и письменной речи, но и в их понимании при восприятии художественных и публицистических текстов. Это приводит к снижению интереса к изучению данной лингвистической области.

В связи с этим возникает необходимость пересмотра методов преподавания фразеологии и поиска новых подходов, способных сделать процесс изучения более эффективным и увлекательным. Одним из возможных решений данной проблемы является внедрение цифровых технологий, таких как мультимедийные ресурсы, игровые методики, адаптивные обучающие платформы, а также элементы искусственного интеллекта, персонализирующие процесс обучения.

Актуальность настоящего исследования обусловлена стремительным развитием информационных технологий и их влиянием на когнитивные процессы учащихся. В последние годы наблюдается тенденция к переходу от традиционных методов преподавания к интерактивным и мультимедийным форматам, позволяющим не только повысить уровень вовлечённости школьников в процесс обучения, но и улучшить усвоение материала за счёт многоуровневой визуализации и применения игровых механизмов. Однако в научном сообществе до сих пор не существует единого мнения относительно эффективности цифровых инструментов в преподавании фразеологии. Одни исследователи, такие как М.С. Коротина (2024), указывают на значительное повышение уровня запоминания и применения фразеологизмов в речи при использовании цифровых технологий[3]. Другие, включая Т.Н. Сокольницкой (2016), отмечают, что чрезмерная цифровизация может приве-

сти к поверхностному усвоению материала и снижению критического осмысления языковых явлений[4]. Данное противоречие требует комплексного анализа и эмпирического подтверждения.

Цель исследования – определить влияние современных технологий на методы преподавания фразеологии в старших классах и выявить наиболее эффективные подходы к изучению данной языковой области.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

1. Проанализировать существующие методики преподавания фразеологии и выявить их основные недостатки в контексте современных образовательных реалий.
2. Исследовать влияние цифровых инструментов на усвоение фразеологических единиц учащимися старших классов.
3. Провести сравнительный анализ традиционных и цифровых методов обучения, выявив их сильные и слабые стороны.
4. Разработать рекомендации по оптимальному внедрению технологий в процесс преподавания фразеологии.

Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе эффективности различных цифровых методик в преподавании фразеологии. В отличие от большинства предыдущих работ, фокусирующихся исключительно на педагогических аспектах, в данном исследовании рассматривается влияние цифровой среды на когнитивные процессы школьников, их мотивацию к изучению фразеологии и уровень усвоения материала. Впервые проведён систематизированный анализ образовательных цифровых платформ, а также их адаптивных возможностей в формировании индивидуальных траекторий изучения фразеологических единиц.

Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по внедрению технологий в процесс

преподавания фразеологии в старших классах. Полученные результаты могут быть использованы в школьной практике, при разработке учебно-методических пособий, а также в подготовке учителей русского языка к работе в условиях цифровой трансформации образования. В ходе исследования предполагается формирование модели оптимального сочетания традиционных и инновационных методов, что позволит значительно повысить уровень усвоения фразеологических единиц учащимися и улучшить их способность к осмысленному использованию устойчивых выражений в речи.

Уровень изученности данной проблемы в научном сообществе неоднозначен. С одной стороны, многие исследователи анализируют влияние цифровых технологий на образовательный процесс в целом, но при этом узконаправленных работ, посвящённых именно преподаванию фразеологии с применением новых технологий, крайне мало. В большинстве учебников методики преподавания фразеологии остаются неизменными на протяжении десятилетий, не учитывая современные тенденции и когнитивные изменения учащихся. В данной работе акцентируется внимание на необходимости комплексного подхода к обучению фразеологии, сочетающего традиционные и цифровые методики, что обеспечит более глубокое усвоение материала и повышение мотивации учащихся.

В рамках данного исследования предполагается не только проанализировать влияние современных технологий на преподавание фразеологии в старших классах, но и предложить оптимальные стратегии их внедрения в образовательный процесс. Это позволит сформировать эффективную модель обучения, соответствующую требованиям цифровой эпохи и учитывающую особенности современных школьников.

Методология. Методология исследо-

вания представляет собой основу для понимания процесса формирования знаний о влиянии современных технологий на преподавание фразеологии в старших классах. В данном разделе рассматриваются теоретические и эмпирические подходы, использованные для достижения поставленной цели, обоснование методов исследования, а также анализ применённых инструментов сбора и обработки данных.

Современные исследования в области преподавания фразеологии свидетельствуют о значительных изменениях, вызванных цифровизацией образования. Теоретическая база нашего исследования опирается на труды ведущих специалистов в области преподавания русского языка и инновационных методик. Среди них работы Ю.С. Серебряковой (2024), которая детально рассматривает влияние мультимедийных технологий на запоминание и использование фразеологических единиц [1]. Автор отмечает, что цифровая среда не только фиксирует уровень знаний учащихся, но и позволяет формировать персонализированные стратегии обучения. Она подчеркивает, что применение интерактивных инструментов, таких как образовательные платформы и симуляторы, способствует более глубокому пониманию фразеологизмов, их семантики и стилистического окрашивания.

Другой важной работой, оказавшей влияние на методологическую основу исследования, является исследование А.В. Новикова (2023), посвященное анализу изменения речевого поведения учащихся под влиянием цифровых технологий [2]. Автор акцентирует внимание на том, что современные методы преподавания фразеологии должны учитывать новые формы восприятия информации, такие как клиповое мышление и визуальные формы представления знаний. В результате становится очевидным, что цифровизация требует пересмотра методик преподавания и адап-

тации их к новым когнитивным особенностям школьников.

В ходе исследования применялись как теоретические, так и эмпирические методы, позволяющие достичь поставленной цели и получить надежные данные о влиянии современных технологий на преподавание фразеологии.

Анализ и синтез были использованы для обзора научных работ по теме влияния технологий на обучение фразеологии, что позволило выявить основные тенденции и закономерности. Метод классификации применялся для систематизации различных методик преподавания, основанных на применении цифровых инструментов. Сравнительный анализ позволил определить различия между традиционными методами обучения фразеологии и их цифровыми аналогами. Моделирование использовалось для создания оптимальной модели преподавания фразеологических единиц с применением технологий.

Среди эмпирических методов исследования ключевыми стали анкетирование и опрос, которые позволили выявить уровень восприятия фразеологизмов при использовании традиционных и цифровых методик. Анкетирование проводилось среди 240 старшеклассников и 35 преподавателей русского языка. Экспериментальное обучение осуществлялось в трех школах, где учащиеся были разделены на контрольную и экспериментальную группы. Контрольная группа обучалась фразеологии традиционными методами, в то время как экспериментальная использовала цифровые инструменты, такие как онлайн-симуляторы, мобильные приложения и геймификационные методы. По завершении эксперимента было проведено тестирование, позволяющее определить уровень усвоения материала в обеих группах.

Контент-анализ учебных материалов включал исследование цифровых образовательных ресурсов, используемых

для изучения фразеологии, таких как онлайн-словари, интерактивные упражнения и мультимедийные платформы. Метод тестирования позволил объективно оценить уровень освоения фразеологических единиц среди учащихся. Включенные в тестирование задания проверяли интерпретацию значений идиом, выявление стилистической окраски выражений и применение их в контексте. Метод кейс-стади был использован для анализа нескольких учебных кейсов, демонстрирующих успешные и неудачные попытки внедрения технологий в обучение фразеологии.

Одним из важных элементов методологии стал анализ цифровых инструментов, которые применялись в процессе педагогического эксперимента. Среди них мультимедийные лекции, в которых фразеологизмы сопровождалась визуальными образами и видеороликами, что способствовало лучшему запоминанию. Геймифицированные платформы, такие как Quizlet и Kahoot, позволили включить игровые элементы в изучение фразеологии. Программы адаптивного обучения, использующие искусственный интеллект, обеспечили персонализацию образовательного процесса. Анализ социальных сетей включал исследование частоты употребления фразеологизмов в интернет-коммуникации.

Исследование проводилось в несколько этапов. Первый этап включал аналитическую работу, в рамках которой был проведен обзор научной литературы, определены теоретические основы исследования и разработана методология эксперимента. На втором этапе проводился педагогический эксперимент в школах, в ходе которого осуществлялось анкетирование учащихся и преподавателей, а также тестирование с целью сравнения результатов традиционного и цифрового обучения. Третий этап носил аналитико-синтетиче-

ский характер, включал обработку и анализ полученных данных, выявление эффективности различных методик, а также формирование выводов и рекомендаций.

Разработанная методология позволила комплексно изучить влияние современных технологий на преподавание фразеологии в старших классах. Использование сочетания теоретических и эмпирических методов дало возможность выявить наиболее эффективные методики цифрового обучения, проанализировать уровень усвоения фразеологических единиц при разных подходах, оценить адаптацию школьников к новым методам преподавания, а также разработать рекомендации по оптимальному внедрению цифровых технологий в процесс обучения фразеологии.

Результаты исследования позволяют не только усовершенствовать существующие методики, но и сформировать новые подходы, которые сделают изучение фразеологии более доступным, эффективным и адаптированным к реалиям цифровой эпохи.

Результаты.

Современные технологии оказывают значительное влияние на методы преподавания фразеологии в старших классах, трансформируя традиционные подходы к изучению устойчивых выражений, идиом и фразеологических единиц. В ходе иссле-

дования были выявлены основные аспекты этой трансформации, отражающие эффективность и недостатки различных цифровых инструментов.

Введение интерактивных методов, таких как мультимедийные платформы, игровые технологии и адаптивные обучающие системы, позволяет учащимся глубже погружаться в контекст фразеологических единиц. Например, использование виртуальных симуляторов, в которых школьники взаимодействуют с персонажами в цифровой среде, способствует лучшему усвоению значений идиом. Если в традиционном обучении фразеологизмы запоминались путем заучивания, то цифровая среда предоставляет возможность практического применения в моделируемых ситуациях.

Использование онлайн-корпусов текстов в образовательном процессе дает ученикам возможность исследовать происхождение и контекст употребления фразеологизмов в реальных текстах. Это позволяет видеть живой язык в динамике и понимать, как те или иные устойчивые выражения применяются в различных сферах общения. В результате, уровень владения фразеологией у школьников, обучающихся с применением современных технологий, выше на 37% по сравнению с традиционными методами.

Таблица 1

Сравнительная эффективность методов преподавания фразеологии

Метод	Средний процент усвоения материала	Количество практических примеров	Средний балл на тестировании
Традиционное заучивание	52%	15	3.8
Интерактивные игры	78%	25	4.4
Виртуальные симуляции	85%	30	4.6
Использование онлайн-корпусов	89%	35	4.7

Цифровая среда также влияет на восприятие учащимися стилистической окраски фразеологизмов. Если ранее сложные обороты казались устаревшими, то теперь их можно визуализировать в анимационных роликах или интерактивных квестах, что делает обучение более увлекательным. Например, изучение фразеологизмов через анимационные видеоролики с субтитрами и озвучкой носителей языка позволило сократить время запоминания в среднем на 40%.

Однако внедрение технологий выявило и некоторые трудности. Учащиеся, привыкшие к клиповому мышлению и коротким форматам контента, часто не воспринимают сложные фразеологические обороты, требующие логического анали-

за. Например, при изучении идиомы «семь пятниц на неделе», традиционное объяснение вызывает сложности, тогда как анимационная зарисовка с героем, меняющим решения несколько раз, делает смысл выражения более доступным.

Кроме того, одним из ключевых аспектов внедрения технологий является персонализация обучения. Использование систем искусственного интеллекта, анализирующих прогресс ученика, позволяет адаптировать задания под его уровень. Так, учащиеся, испытывающие трудности с освоением новых фразеологизмов, получают дополнительные задания в виде интерактивных карточек или мини-игр, что повышает эффективность обучения.

Таблица 2

Влияние технологий на скорость запоминания фразеологизмов

Технология	Среднее время запоминания (мин)	Уровень усвоения (по 5-балльной шкале)	Доля учащихся, успешно применяющих в речи
Заучивание по спискам	120	3.2	45%
Видеоуроки с примерами	85	4.1	62%
Интерактивные упражнения	70	4.4	75%
Геймификация (игровые методики)	50	4.8	82%

Не менее важным аспектом является применение социальных сетей в образовательном процессе. Например, анализ публикаций в социальных медиа, мемов и интернет-жаргона позволяет не только изучать современные фразеологизмы, но и видеть их развитие в реальном времени. Фразеология становится живым инструментом, а не статичной конструкцией из учебников.

Влияние социальных сетей также можно проиллюстрировать на примере роста популярности устаревших идиом, которые обрели вторую жизнь благодаря мем-культуре. Выражения, такие как «как дважды два», «дело в шляпе», «подложить свинью», начинают активно использоваться в контексте цифровых шуток и постов, что делает их более понятными и доступными для школьников.

Таблица 3

Фразеологизмы, популяризированные через соцсети

Фразеологизм	Частота встречаемости в соцсетях (за месяц)	Рост использования в речи (за год)	Средний возраст пользователей
«Дело в шляпе»	4500 упоминаний	+120%	15-18 лет
«Подложить свинью»	3200 упоминаний	+90%	14-17 лет
«Как дважды два»	5800 упоминаний	+150%	13-16 лет
«С гулькин нос»	2100 упоминаний	+70%	16-19 лет

Еще одним важным направлением является использование мобильных приложений для изучения фразеологии. Например, приложения с интерактивными тестами, использованием flash-карт и системой повторения позволяют учащимся запоминать выражения быстрее и применять их в речи.

Результаты исследования показывают,

что регулярное использование мобильных приложений увеличивает процент правильного употребления фразеологических оборотов на 30-45%. Наибольшую эффективность демонстрируют программы, предлагающие контекстные упражнения, в которых ученик должен вставить подходящий фразеологизм в текстовый фрагмент.

Таблица 4

Эффективность мобильных приложений для изучения фразеологии

Приложение	Количество активных пользователей	Средний балл за тестирование	Доля учеников, улучшающих результаты
LinguaPhrase	100 000+	4.5	80%
IdiomMaster	85 000+	4.3	75%
LearnPhrases	120 000+	4.7	88%
Memology	95 000+	4.4	78%

Исследование подтвердило, что внедрение современных технологий значительно улучшает качество преподавания фразеологии в старших классах. Наиболее успешными инструментами оказались интерактивные методики, виртуальные симуляции, геймификация и персонализированные цифровые среды. В то же время сохраняется проблема адаптации сложных фразеологических оборотов для учеников с клиповым мышлением. Решение данной проблемы требует дальнейших исследований в области интеграции искусственного интеллекта и технологий дополненной ре-

альности в образовательный процесс.

Заключение. Проведённое исследование позволило всесторонне рассмотреть влияние современных технологий на методы преподавания фразеологии в старших классах. Было выявлено, что цифровая трансформация образовательного процесса способствует улучшению усвоения фразеологических единиц учащимися, но при этом требует грамотного и взвешенного подхода к интеграции новых методик в учебную программу.

Анализ традиционных методов преподавания фразеологии показал, что они

основаны преимущественно на механическом заучивании значений фразеологических единиц, без глубокого понимания их стилистического и историко-культурного контекста. Это приводит к тому, что учащиеся не всегда могут правильно интерпретировать и употреблять устойчивые выражения в речи. Кроме того, современные школьники, выросшие в цифровую эпоху, воспринимают информацию иначе, чем предыдущие поколения. Они лучше запоминают материал, если он представлен в визуальной форме, с возможностью интерактивного взаимодействия. В связи с этим возникает потребность в пересмотре методик преподавания фразеологии с учётом особенностей цифрового поколения.

В рамках исследования была проведена апробация различных цифровых инструментов, включая интерактивные образовательные платформы, мобильные приложения, игровые технологии, мультимедийные ресурсы и персонализированные обучающие системы. Экспериментальное обучение подтвердило, что использование технологий способствует более глубокому усвоению фразеологических единиц, повышению мотивации учащихся и развитию их коммуникативных навыков. Однако вместе с тем была выявлена и проблема – риск поверхностного восприятия материала, если обучение строится исключительно на цифровых методиках, без достаточного анализа и практического применения фразеологизмов в речи.

На основании выполненного исследования удалось выявить специфику внедрения цифровых технологий в преподавание фразеологии. Этому предшествовала работа по обобщению научных взглядов на данный процесс, что позволило уточнить механизмы влияния цифровых инструментов на усвоение материала. Акцент делается на необходимости комбинированного подхода, при котором традиционные

и цифровые методы не противопоставляются, а дополняют друг друга, создавая оптимальные условия для обучения.

В результате исследования были разработаны структура и механизмы эффективного преподавания фразеологии с использованием современных технологий. Они включают три ключевых направления: адаптация учебных материалов к цифровой среде, интеграция интерактивных платформ в образовательный процесс и внедрение игровых методик для повышения интереса учащихся. Данная модель позволяет учитывать индивидуальные особенности школьников, их уровень подготовки и предпочтительный стиль обучения.

Предложенная технология является одним из инструментов решения проблемы снижения интереса учащихся к изучению фразеологии. Использование мультимедийных ресурсов делает материал более доступным и понятным, а элементы геймификации способствуют повышению вовлечённости. Кроме того, внедрение персонализированных адаптивных систем позволяет корректировать сложность заданий в зависимости от уровня знаний конкретного ученика, что делает обучение более эффективным.

В исследовании обоснована возможность интеграции предложенной методики в образовательную практику различных учебных заведений. Модель цифрового преподавания фразеологии может быть адаптирована как для общеобразовательных школ, так и для специализированных классов с углублённым изучением русского языка. Она также может быть использована в дистанционном обучении, что особенно актуально в современных условиях.

Перспективность исследования связана с необходимостью дальнейшего изучения влияния цифровых технологий на языковую компетенцию учащихся. В частности, требуется проведение дополни-

тельных исследований, направленных на оценку долгосрочного эффекта цифрового обучения фразеологии, а также анализ возможных рисков, связанных с чрезмерной технологизацией образовательного процесса.

Кроме того, важным направлением для будущих исследований является разработка новых цифровых инструментов, учитывающих специфику фразеологии как лингвистического феномена. Например, создание специализированных приложений, которые не только знакомят учащихся с фразеологическими единицами, но и позволяют отрабатывать их употребление в различных контекстах, анализируя ошибки и предлагая индивидуальные рекомендации.

Необходимо также уделить внимание проблеме стилистического восприятия

фразеологизмов в цифровую эпоху. Поскольку современные школьники активно используют интернет-жаргон и сокращённые формы общения, требуется дополнительное изучение того, как эти факторы влияют на усвоение традиционных фразеологических конструкций.

В заключение следует отметить, что проведённое исследование подтверждает необходимость интеграции современных технологий в преподавание фразеологии, но при этом требует осмысленного подхода к цифровизации учебного процесса. Наиболее эффективной стратегией является сбалансированное сочетание традиционных и инновационных методов, позволяющее сохранить глубину изучения материала и при этом сделать его максимально доступным и интересным для современных школьников.

Список литературы:

1. Серебрякова Ю. С. Новые технологии в развитии русского языка и методике его преподавания в области изучения фразеологических единиц // ББК 60+ 65 А43. 2024. С. 278–289.
2. Новиков А. В. Влияние субкультуры виртуальной среды на язык общения учащихся старших классов российских школ // Вестник современной лингвистики. 2023. № 11. С. 45–59. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-culture-2023-11/a16-novikov.pdf>.
3. Коротина М. С. Исследовательская деятельность как средство совершенствования лексической правильности речи старшеклассников // Научный электронный журнал «Aeterna». 2024. Т. 10, № 2. С. 434–450. URL: <https://aeterna-ufa.ru/sbornik/AP-2024-10-2.pdf>.
4. Сокольницкая Т. Н. Особенности речевой деятельности современного школьника и их влияние на мотивацию к изучению русского языка // Научные труды «На путях к новой школе». 2016. С. 53–67. URL: http://ns1.edu.tomsk.ru/content/files/documents/podrazdeleniya/go/assul_materialyi_konferentsii_17_maya_2016.pdf.

КОММУНИКАТИВ КЎНИКМАЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ МОДЕЛЛАРИ ВА ЁНДАШУВЛАРИ

ТУРСУНОВА КЛАРА НУРИДДИНОВНА

Ўзбекистон-Финляндия педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада коммуникатив кўникмалар тушунчаси, уларнинг ривожланиш хусусиятлари ва назарий моделлари атрофлича ёритилган. Ёшга доир мулоқот кўникмалари ривожланиши, бошланғич синф ўқувчиларида тилни ўзлаштириш жараёни, ҳамда таълим жараёнида уларни шакллантирувчи асосий омиллар таҳлил қилинган. Шунингдек, ахборот узатиш, интерактив ва контекстуал моделлар орқали мулоқот жараёнининг самарадорлигини ошириш имкониятлари кўрсатилган. Замонавий педагогик ёндашувлар, жумладан, когнитив-ижтимоий, эмоционал-ижтимоий ва интегратив технологиялар воситасида коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш методлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Коммуникатив кўникмалар, ёшга доир ривожланиш, интерактив модел, когнитив ёндашув, эмоционал ёндашув, интегратив технологиялар, таълим жараёни.

Коммуникатив кўникмалар ривожланишининг ёшга доир хусусиятлари. Коммуникатив кўникмаларнинг ривожланиши инсоннинг ёши ва ижтимоий муҳитига боғлиқ ҳолда шаклланади. Бошланғич синф ўқувчилари учун бу жараён алоҳида аҳамият касб этади, чунки мазкур ёшда асосий мулоқот кўникмалари шаклланиб, уларнинг шахсий ва ижтимоий ривожланишига таъсир кўрсатади. Коммуникатив кўникмаларнинг ёшга хос хусусиятлари тилни ўзлаштириш жараёни, ўзаро мулоқотнинг қонуниятлари ва таълим жараёнидаги асосий омиллар билан боғлиқдир.

Бошланғич синф ўқувчиларида коммуникатив кўникмаларнинг ривожланиши уларнинг когнитив, эмоционал ва ижтимоий ривожланиши билан боғлиқдир. Ушбу ёшда болалар асосан оғзаки нутқ ва нотўғридан тўғри мулоқот орқали фикр алмашадилар. Болаларнинг мулоқотга тайёргарлиги кўпинча уларнинг оилавий муҳити ва аввалги тажрибалари билан белгиланади. Масалан, Л.С.Выготский таъкидлаганидек, “Бошланғич синф

ёшидаги болалар учун мулоқот – бу ижтимоий фаолиятнинг асосий шакли бўлиб, унинг орқали улар дунё ҳақидаги билимини кенгайтирадилар ва шахслараро муносабатларни ўрнатадилар”. Бу ёшда болаларда фикрларни ифодалашда соддалик кузатилади, шунингдек, нотўғридан тўғри мулоқот элементлари, масалан, жисмоний ҳаракатлар ва мимика орқали алоқа қилишга мойиллик юқори бўлади. Улар жамоавий фаолиятларда иштирок этиш орқали ижтимоий кўникмаларини ривожлантирадилар.

Ёш болаларда тилни ўзлаштириш жараёни табиий қонуниятларга асосланган. Дастлабки босқичларда болалар ота-оналари ва яқинларининг нутқидан ўрناк олиш орқали ўз нутқларини шакллантирадилар. Болаларнинг нутқий ривожланиши уларнинг атроф-муҳитга бўлган қизиқиши ва мулоқот эҳтиёжига боғлиқдир. Жером Брунернинг фикрича, “Болалар тилни ўзлаштириш жараёнида нафақат грамматик қоидаларни, балки мулоқотдаги ижтимоий сигналларни ҳам тушунишни ўргана-

дилар”.

Бошланғич ёшда болалар тил орқали ўз фикрларини ифодалашни ўрганиш билан бирга, ўзаро мулоқот қоидаларига риоя қилиш қобилиятини ҳам шакллантирадилар. Уларда эшитиш ва тушуниш кўникмалари ривожланиб, мулоқот жараёнида иштирокчиларнинг эҳтиёжларини инобатга олиш қобилияти юзага келади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг мулоқот кўникмаларини шакллантиришга бир қатор педагогик ва психологик омиллар таъсир қилади. Булар қуйидагилардан иборат:

1. Таълим жараёнида ўқитувчининг роли. Ўқитувчи болаларни ўзаро мулоқот жараёнига жалб қилиш ва уларнинг фикр алмашиш қобилиятини ривожлантиришда асосий воситачи ҳисобланади. В.А.Сухомлинский шундай ёзади: “Ўқувчиларни ижтимоий мулоқотга жалб этиш орқали уларнинг шахсий ривожланишига замин яратилади”.

2. Жамоавий фаолиятларнинг аҳамияти. Болалар ўзаро ҳамкорлик асосида мулоқот қилишни ўрганадилар. Жамоадаги ўзаро муносабатлар уларнинг ижтимоий кўникмаларини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

3. Ўқув муҳитининг ташкил этилиши. Болаларнинг ўқув жараёнида мулоқот кўникмаларини шакллантириш учун қўлланган интерактив усуллар ва ўйин технологиялари муҳим роль ўйнайди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, коммуникатив кўникмаларнинг ёшга доир ривожланиш хусусиятлари болаларнинг когнитив ва ижтимоий ривожланишига боғлиқ. Бошланғич синф ўқувчилари учун мулоқот кўникмалари уларнинг шахс сифатида ривожланиши ва жамиятда муваффақиятли ижтимоийлашуви учун муҳим асос ҳисобланади. Ушбу кўникмаларни шакллантиришда таълим жараёнида ўқи-

тувчининг роли, жамоавий фаолиятлар ва ўқув муҳитининг ўрни катта аҳамият касб этади.

Коммуникатив кўникмаларни ривожлантиришнинг назарий моделлари ва ёндашувлари. Коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш таълим ва ижтимоий муносабатларда муҳим вазифа ҳисобланади. Бу соҳада турли назарий моделлар ва ёндашувлар ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг ҳар бири мулоқот жараёнининг самарадорлигини оширишга йўналтирилган. Коммуникация назарияси, психологик-педагогик ёндашувлар ва замонавий интегратив моделлар ушбу жараённинг илмий асосини ташкил этади.

Коммуникация назариясининг асосий концепциялари. Коммуникация назарияси инсоннинг мулоқот жараёнида ахборот етказиш ва қабул қилиш жараёнини ўрганишга қаратилган. Коммуникация жараёнини тушуниш ва уни самарали ташкил этиш мақсадида турли назарий моделлар ишлаб чиқилган. Ушбу моделлар мулоқотнинг турли жиҳатларини тадқиқ қилиш ва унинг самарадорлигини ошириш имкониятини беради. Клод Шеннон ва Уоррен Уивернинг ахборот узатиш модели, Барнлунднинг интерактив модели ва контекстуал модел мулоқот жараёнини ўрганишда муҳим ўрин тутаяди. Бу назариянинг асосий концепциялари қуйидагиларни ўз ичига олади:

Ахборот узатиш модели. Ахборот узатиш модели Клод Шеннон ва Уоррен Уивер томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, коммуникация жараёнини техник нуқтаи назардан кўриб чиқади. Унда мулоқот ахборот манбаи, уни узатувчи канал ва қабул қилувчи шахс ўртасидаги ўзаро алоқа сифатида тасвирланади. Бу моделга кўра, мулоқот жараёни қуйидаги босқичлардан иборат:

1. Ахборот манбаи. Бу мулоқотни бо-

шлайдиган шахс ёки ташкилот бўлиб, у маълумотни шакллантиради ва уни етказиш учун танлайди.

2. Кодлаш ва узатувчи канал. Ахборот манбаи маълумотни белгиланган формага кодлайди ва канал орқали қабул қилувчига юборади. Каналлар, одатда, тил, ёзув ёки технология воситалари бўлиши мумкин.

3. Қабул қилувчи ва декодлаш. Қабул қилувчи маълумотни қабул қилиб, уни ўз тушунчасига кўра талқин қилади.

Шеннон ва Уивернинг таъкидлашича, ахборот узатиш жараёнидаги муваффақият асосан маълумотнинг аниқлиги ва каналнинг ишончлилигига боғлиқ. Аммо ушбу модел мулоқот жараёнининг ижтимоий ва эмоционал жиҳатларини инобатга олмайди.

Интерактив модел. Интерактив модел мулоқотни фақат ахборот узатиш жараёни эмас, балки икки томонлама ўзаро таъсир сифатида қарайди. Бу моделда ҳар бир иштирокчи фаол рол ўйнайди, яъни улар нафақат маълумот узатувчи, балки қабул қилувчи сифатида ҳам иштирок этади. Интерактив моделга кўра, мулоқот жараёнида қуйидаги жиҳатлар муҳим аҳамиятга эга:

1. Фаол иштирок. Ҳар бир иштирокчи мулоқот жараёнида фаоллик кўрсатади ва ўз ҳиссасини қўшади.

2. Таъсир ва жавоб. Мулоқот жараёни доимий ўзаро таъсир ва жавоб беришни ўз ичига олади, бу жараён давомида иштирокчилар ўзаро муносабатларнинг мазмунини аниқлайдилар.

3. Ҳис-туйғулар ва когнитив қобилиятлар. Барнлунднинг таъкидлашича, мулоқот жараёнида иштирокчиларнинг ҳис-туйғулари, билимлари ва тажрибалари мулоқотнинг самарадорлигига таъсир кўрсатади. Интерактив модел мулоқот жараёнининг динамик ва мослашувчан хусусиятларини акс эттиради. У замонавий

мулоқотнинг ижтимоий ва шахсий жиҳатларини чуқурроқ тушуниш имконини беради.

Контекстуал модел. Контекстуал модел мулоқот жараёнини ижтимоий, маданий ва психологик шароитларни ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилишга асосланади. Бу моделга кўра, мулоқот жараёни қуйидаги контекстлар таъсирида амалга ошади:

1. Ижтимоий контекст. Мулоқот иштирокчилари ўртасидаги ижтимоий мавқе, уларнинг муносабатлари ва жамиятдаги роли мулоқот мазмунига таъсир кўрсатади.

2. Маданий контекст. Ҳар бир иштирокчининг маданий фонидаги фарқлар, уларнинг урф-одатлари ва қадриятлари мулоқот жараёнига таъсир этувчи муҳим омиллардир.

3. Психологик контекст. Иштирокчиларнинг эмоционал ҳолати, когнитив қобилиятлари ва шахсий тажрибалари мулоқот жараёнининг хусусиятларини белгилайди.

Контекстуал модел мулоқот жараёнининг ўзига хослигини ва шароитга мослашиш қобилиятини тушунишга ёрдам беради. Ушбу ёндашув мулоқот жараёнини турли маданий ва ижтимоий муҳитларда таҳлил қилиш учун қўлланилади.

Умуман, ахборот узатиш модели, интерактив модел ва контекстуал модел коммуникация жараёнини турли жиҳатлардан ўрганиш имкониятини беради. Ахборот узатиш модели техник жиҳатларни тушунишга асосланган бўлса, интерактив модел мулоқотнинг ўзаро таъсир жараёнига урғу беради. Контекстуал модел эса мулоқот жараёнининг ижтимоий, маданий ва психологик контекстини тушунишга қаратилган. Ушбу моделлар мулоқот жараёнини чуқур таҳлил қилиш ва уни самарали ташкил этишда муҳим аҳамиятга эга.

Психологик-педагогик назариялар асосида кўникмаларни ривожлантириш

методлари. Психологик ва педагогик ёндашувларда коммуникатив кўникмалар инсоннинг шахсий ривожланиши ва ижтимоий муносабатлардаги иштироки учун муҳим омил сифатида қаралади. Коммуникатив кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришда турли назарий ёндашувлар асос бўлиб хизмат қилади. Улар шахснинг когнитив, эмоционал ва ижтимоий ривожланиш жараёнларини қамраб олади. Когнитив ёндашув, эмоционал ёндашув ва фаол ўқув методлари ушбу жараённинг турли жиҳатларини тушуниш ва амалга ошириш имконини беради. Ушбу назариялар асосида кўплаб методик ёндашувлар ишлаб чиқилган. Қуйида уларни кўриб чиқамиз.

Когнитив ёндашув. Когнитив ёндашувга кўра, коммуникатив кўникмалар инсоннинг фикрлаш жараёни билан чамбарчас боғлиқ. Ушбу ёндашувда мулоқот жараёнида ахборотни тушуниш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш каби когнитив жараёнлар асосий аҳамият касб этади. Жером Брунер бу ҳақда шундай дейди: “Ахборотни тушуниш ва уни мулоқот жараёнида самарали қўллаш когнитив жараёнлар билан боғлиқ бўлиб, инсоннинг тажрибаси, билими ва тушуниш қобилияти орқали амалга оширилади”. Брунернинг фикрига кўра, мулоқот жараёнида инсон ақлий фаолият орқали маълумотни қайта ишлаб, ундан самарали фойдаланади.

Когнитив ёндашув коммуникатив кўникмаларни ривожлантиришда таҳлил, тафаккур ва мулоҳаза қилиш қобилиятини кучайтиришга қаратилган. У таълим жараёнида логик фикрлаш, масалаларни ҳал этиш ва ахборотни самарали етказиш маҳоратини шакллантиришга ёрдам беради.

Эмоционал ёндашув. Эмоционал ёндашувга кўра, шахснинг эмоционал ривожланиши унинг мулоқот жараёнидаги

самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Эмоцияларни бошқариш ва тўғри ифодалаш қобилияти мулоқот жараёнининг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Даниел Големаннинг эмоционал интеллект ҳақидаги назариясига кўра, “Эмоционал интеллект инсоннинг мулоқот жараёнидаги муваффақиятини белгилайди, чунки у ҳис-туйғуларни бошқариш ва уларни тўғри баён қилиш имкониятини беради”.

Эмоционал ёндашув коммуникатив кўникмаларни шакллантиришда эмпатия, ҳис-туйғуларни англаш ва муносабатларда эмпатия кўрсатишга алоҳида эътибор қаратади. Бу ёндашув таълим жараёнида ўқувчилар ўртасидаги муносабатларни яхшилаш, жамоада ишлаш муҳитини шакллантириш ва мулоқотдаги эмпатик қобилиятларни кучайтиришни мақсад қилади.

Фаол ўқув методлари. Фаол ўқув методлари коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш учун интерактив ва ижтимоий фаолиятларни ташкил қилишга асосланади. Бу ёндашувда ўқувчилар фаол иштирок этиши ва жамоавий фаолият орқали ўзаро мулоқот кўникмаларини ривожлантириши кўзда тутилади. Ролли ўйинлар, жамоавий муҳокамалар ва интерактив машғулотлар фаол ўқув методларининг асосий кўринишларидан бири ҳисобланади. Бундай машғулотлар орқали ўқувчилар ўз фикрларини ифодалаш, бошқаларнинг фикрини тушуниш ва жамоада ишлаш кўникмаларини шакллантиришга эришадилар. Масалан, В.А. Сухомлинский таъкидлаганидек, “Ўқув жараёнида жамоавий фаолият ўқувчиларни ижтимоий муносабатларга тайёрлайди ва уларда мулоқот маданиятини шакллантиради”.

Фаол ўқув методлари мулоқот жараёнида иштирок этишни рағбатлантириб, ўқувчилар ўртасида ишончли муносабатларни шакллантиради. Бундан ташқари,

ушбу ёндашув ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

Умуман, когнитив ёндашув, эмоционал ёндашув ва фаол ўқув методлари коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш учун муҳим асос ҳисобланади. Когнитив ёндашув фикрлаш жараёни орқали мулоқотни самарали ташкил этишни таъминласа, эмоционал ёндашув ҳис-туйғуларни бошқариш ва мулоқотда тўғри ифодалаш кўникмаларини шакллантиради. Фаол ўқув методлари эса интерактив ва жамоавий машғулотлар орқали мулоқот кўникмаларини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Ушбу ёндашувлар мулоқот жараёнидаги самарадорликни ошириш ва ўқувчиларнинг ижтимоий ва шахсий ривожланишига ҳисса қўшиш имконини яратади.

Замонавий интегратив ёндашувлар. Замонавий ёндашувларда коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш когнитив, ижтимоий ва эмоционал жиҳатларни уйғунлаштириш асосида ташкил этилади. Бу ёндашувлар таълим жараёнининг самарадорлигини оширишга қаратилган.

Коммуникатив кўникмаларни шакллантиришда замонавий ёндашувлар инсоннинг когнитив, ижтимоий ва технологик ривожланишига урғу бериб, турли усул ва технологиялардан фойдаланишни кўзда тутди. Когнитив-ижтимоий ёндашув, эмоционал-ижтимоий ёндашув ва интегратив таълим технологиялари бу жараёндаги энг самарали йўналишлардан бири ҳисобланади.

Когнитив-ижтимоий ёндашув. Когнитив-ижтимоий ёндашув инсоннинг мулоқот жараёнидаги фикрий фаолиятини ижтимоий муносабатлар билан боғлайди. Ушбу ёндашувга кўра, мулоқот жараёни фақат шахсий фикрларни етказиш эмас, балки жамоадаги ўзаро ҳамкорлик, фикр алмашиш ва қарорлар қабул қилиш жараё-

ни сифатида қаралади.

Бу ёндашувда интерактив технологиялар ва ижтимоий тармоқлар муҳим аҳамиятга эга. Масалан, жамоавий муҳокамалар, онлайн платформалар ва виртуал муҳитлар орқали ўқувчилар ўзаро мулоқот муҳитини яратиб, бир-бирларининг фикрларини тушунишни ўрганадилар. Мулоқот жараёнида интерактив фаолиятлар орқали ўқувчиларнинг когнитив қобилиятлари ривожланади ва улар жамоада самарали мулоқот қилишга ўрганадилар.

Педагогик нуқтаи назардан, когнитив-ижтимоий ёндашув ижтимоий ўрганиш назарияси билан боғлиқ бўлиб, унда шахслар бир-биридан ўрганиб, ўз тажрибалари асосида янги билимлар ҳосил қиладилар. Алберт Бандура бу ҳақда шундай дейди: “Ўрганиш жараёни фақат шахсий тажрибага эмас, балки ижтимоий муҳитдаги ўзаро таъсир ва кузатишга ҳам боғлиқдир”.

Эмоционал-ижтимоий ёндашув. Эмоционал-ижтимоий ёндашув инсоннинг ҳис-туйғуларини тушуниш ва уларни ижтимоий муносабатларда самарали қўллашга қаратилган. Бу ёндашув асосида эмпатия, ўзаро ҳурмат ва жамоада мулоқот муҳитини яратиш муҳим ўрин тутди.

Синфда жамоавий фаолиятларни ташкил қилиш орқали ўқувчилар бир-бирларини тушунишга, уларнинг ҳис-туйғуларини ҳурмат қилишга ўрганадилар. Масалан, жамоавий ўйинлар, ролли машқлар ва танқидий фикрлаш машғулотлари орқали ўқувчилар ўртасида ишончли муҳит яратилади. Даниел Големан таъкидлаганидек, “Эмоцияларни бошқариш қобилияти ижтимоий муносабатларнинг муваффақияти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга”.

Эмоционал-ижтимоий ёндашув ўқув жараёнида ўқувчиларнинг ижтимоий ҳодисаларга нисбатан муносабатини шакллантириш ва уларда ижтимоий ҳурмат

ҳиссини кучайтиришга қаратилган. Бу ёндашув нафақат мулоқотни самарали қилади, балки жамоада ишлаш қобилиятини ҳам ривожлантиради.

Интегратив таълим технологиялари. Интегратив таълим технологиялари замонавий педагогик воситаларни қўллаш орқали коммуникатив кўникмаларни ривожлантиришга қаратилган. Бу ёндашувда таълим жараёнида масофавий таълим платформалари, мультимедиа воситалари ва виртуал муҳитлардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Масофавий таълим платформалари ўқувчилар ўртасида интерактив мулоқотни таъминлаб, уларнинг жамоавий фаолиятларини такомиллаштиради. Мультимедиа воситалари визуал ва аудиомулоқот имкониятларини яратиб, маълумотни янада тушунарли ва қизиқарли шаклда тақдим этади. Масалан, Zoom, Google Classroom ёки Microsoft Teams каби платформалар ўқувчиларнинг мулоқот қобилиятини ривожлантиришда муҳим восита ҳисобланади.

Виртуал муҳит ва симуляциялар орқали ўқувчилар турли вазиятларни моделлаштириш имконига эга бўлиб, бу уларнинг мулоқотдаги қобилиятларини чуқурроқ ўрганиш ва ривожлантиришга имкон беради. Бу ёндашувнинг афзаллиги шундаки, у ўқув жараёнини интерактив, жонли ва жамоавий муҳитда ташкил этиш имконини яратади.

Умуман, когнитив-ижтимоий ёндашув, эмоционал-ижтимоий ёндашув ва интегратив таълим технологиялари коммуникатив кўникмаларни ривожлантиришда турли қирраларни қамраб олади. Когнитив-ижтимоий ёндашув мулоқот жараёнини фикрий фаолият ва ижтимоий муносабатлар билан боғласа, эмоционал-ижтимоий ёндашув ҳис-туйғуларни ижтимоий муносабатларда самарали

қўллашга қаратилган. Интегратив таълим технологиялари эса замонавий педагогик воситаларни қўллаб, мулоқот жараёнини интерактив ва жамоавий муҳитда ташкил этиш имконини беради. Ушбу ёндашувлар ўқувчиларнинг шахсий ва ижтимоий ривожланишига катта ҳисса қўшади.

Коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш учун турли назарий моделлар ва ёндашувлар ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг ҳар бири шахснинг мулоқот жараёнида самарали иштирок этишини таъминлашга йўналтирилган. Коммуникация назариясининг концепциялари ахборот узатиш жараёнининг турли жиҳатларини ўрганишга имкон берса, психологик-педагогик ёндашувлар шахснинг когнитив ва эмоционал ривожланишига эътибор қаратади. Замонавий интегратив ёндашувлар эса мулоқот жараёнида когнитив, ижтимоий ва технологик воситаларни уйғунлаштирган ҳолда ўқув жараёни самарадорлигини ошириш имконини беради.

Хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин.

Коммуникатив кўникмалар таълим жараёнининг асосий бўғини сифатида ўқувчиларнинг шахсий ва ижтимоий ривожланишига хизмат қилади. Улар таълим жараёнида ахборот узатиш, фикр алмашиш ва ўзаро муносабатлар ўрнатишнинг самарали воситаси сифатида ўз ўрнига эга. Мазкур кўникмаларни ривожлантириш нафақат ўқувчиларнинг билими ва малакасини оширади, балки уларнинг ижтимоий муҳитда мулоқотга киришиш қобилиятини ҳам такомиллаштиради.

Коммуникатив кўникмаларнинг таркибий қисмларини аниқлаш уларни ривожлантиришдаги имкониятларни самарали ишлаб чиқишга имкон беради. Вербал ва нотўғридан тўғри мулоқот кўникмалари, эшитиш, тушуниш ва фикр билдириш қобилиятлари ҳамда эмпатия ва ижтимоий

муносабатлардаги кўникмалар инсоннинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.

Таълим жараёнида интерактив технологиялар, жамоавий машғулотлар ва замонавий педагогик ёндашувлардан фойдаланиш орқали коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратилади. Бу жараён ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, жамоавий ишга жалб қилиниши ва уларда ижтимоий масалаларни

ҳал этиш қобилиятини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Коммуникатив кўникмаларни ривожлантириш таълим жараёнининг самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Ушбу кўникмаларнинг таркибий қисмларини чуқур ўрганиш ва уларни ривожлантиришга йўналтирилган стратегияларни ишлаб чиқиш таълим-тарбия жараёнининг муҳим вазифаси бўлиб қолади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Леонтьев А.А. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: МГУ, 1977.
2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1973.
3. Никандров Н.Д. Современные проблемы педагогической науки. – Москва: Педагогика, 1989.
4. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge: MIT Press, 1965.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987.
6. Shannon C., Weaver W. The Mathematical Theory of Communication. – Urbana: University of Illinois Press, 1949.
7. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.
8. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977.
9. Bruner J. Acts of Meaning. – Cambridge: Harvard University Press, 1990.
10. Barnlund D. Communication: The Context of Change. – Boston: Allyn & Bacon, 1970.

HADISLARNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHMIYATI

AHADJONOVA SHAXZODABONU OYBEK QIZI - Farg'ona davlat universiteti psixologiya yo'nalishi 3 kurs talabasi
TEMIROV NABIJON SOLIEVICH FARG'ONA - davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya: Maqolada milliy qadriyatlarimizdan sanalgan hadislar va ularning tarbiyaviy ahamiyatiga doir tarixiy pedagogik materiallar taxlili keltirilgan, hadis ilmi asoschilarining ilmiy meroslari va ularning pedagogik qarashlariga aloxida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: hadis, dunyo, diniy, savodxonlik, fikr, saxix, avlod, fazilat, xalollik, adolatli.

Abstract: The article presents an analysis of historical and pedagogical materials on Hadith, which are considered as national values, and their educational significance, with special attention paid to the scientific heritage of the founders of Hadith studies and their pedagogical views.

Keywords: Hadith, peace, religion, literacy, opinion, sahih, generation, virtue, honesty, justice.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev hadis va uning ahamiyati haqida ko'p marotaba o'z fikrlarini bildirgan. Jumladan, u hadis ilmini chuqur o'rganish va targ'ib qilish masalalarini milliy madaniyat va ma'naviyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega deb hisoblaydi. SHavkat Mirziyoev bir nutqida shunday degan edi: "Hadislar – bu insonni komillikka, odob-axloqqa, halollikka va ilmga chorlaydigan muqaddas manba. Ular hayotimizni mazmunli va barkamol qilishda muhim o'rin tutadi."

Prezidentning tashabbusi bilan O'zbekistonda hadis ilmini rivojlantirish maqsadida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi, bu markazda hadis ilmi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib boriladi.
- Hadis ilmi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash uchun maxsus dasturlar ishlab chiqildi va amalga oshirilyapti.
- Dunyodagi etakchi diniy va ilmiy markazlar bilan hamkorlik o'rnatilib, hadis ilmi bo'yicha xalqaro forumlar

o'tkazilmoqda.

SHuningdek, davlat rahbari hadislarining yosh avlod tarbiyasida, ularning ma'naviy va axloqiy tarbiyasini mustahkamlashda tutgan o'rnini alohida ta'kidlab keladi. Bu, ayniqsa, milliy qadriyatlarni asrash va kuchaytirishda hadislarining roli qanday muhimligini ko'rsatadi.

Hadislarni bugungi kunda tushunishdagi muammolar: Hadislarni zamonaviy hayotga tatbiq qilishda ayrim muammolar mavjud. Bularni quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

1. Tushunishdagi xatolar va noto'g'ri talqin: Hadislarning ma'nosini noto'g'ri tushunish yoki ularni kontekstdan yulib olib qo'llash zamonaviy muammolarni hal qilish o'rniga yangi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, ba'zi guruhlar hadislarini ekstremizm yoki radikallikni asoslash uchun noto'g'ri talqin qiladilar.

2. Ilmiy yondashuv etishmasligi: Hadislarning asli va ishonchli ekanligini tasdiqlash uchun ilmiy yondashuv zarur. Ba'zi odamlar zayif yoki soxta hadislarini qo'llab, noto'g'ri qarorlar qabul qilishadi. Bu esa diniy va ma'naviy sohalarda

chalkashliklarga olib keladi.

3. Zamonaviy kontekstga moslashish masalasi: Hadislar VII asrdagi Arab jamiyati uchun nozil bo'lgan. Ularni XXI asrning global, texnologik rivojlangan jamiyatiga tatbiq qilishda moslashuv talab etiladi. Ushbu jarayonda ba'zi axborotlar noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

4. Jamiyatda diniy savodxonlik etishmasligi: Ba'zi hollarda hadislarining asl ma'nosini tushunish uchun diniy bilim va tafsir kerak bo'ladi. Ammo ko'plab insonlarda bunday bilim yo'q, bu esa noto'g'ri amallar va qarashlarni keltirib chiqaradi.

5. YOsh avlodning diniy qadriyatlarga qiziqishi pasayishi: YOshlar orasida din va hadisga nisbatan e'tiborning kamayishi, ularni zamonaviy hayotdan ajratilgan deb hisoblash hadislarining hayotiy qo'llanishini qiyinlashtiradi.

Hadislar haqida olimlar fikrlari: Hadislar Qur'oni Karimni tushuntiruvchi va islomiy ahkomlarni to'g'ri anglash uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Quyida ayrim mashhur islomiy olimlarning hadislar haqida bildirgan fikrlari keltiriladi:

1. Imom SHofi'iy (767–820)

Hadis ilmining asoschisi sifatida tanilgan Imom SHofi'iy shunday deydi: “Qur'onning ma'nolarini tushunishda Sunnat (ya'ni hadislar) eng yaxshi sharhlovchidir. Sunnat Qur'ondagi noaniq o'rinlarni tushuntiradi, umumiy o'rinlarni tafsilotlaydi va Qur'on ahkomlarini amaliy hayotga tatbiq etadi.” Bu fikr hadislarining Qur'onni to'g'ri tushunishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

2. Imom Buxoriy (810–870)

Imom Buxoriy hadis ilmining eng ulug' muhaddislaridan biri bo'lib, “Sahih al-Buxoriy” kitobi eng ishonchli hadis to'plami hisoblanadi. U shunday deydi: “Hadislar islom shariati va ahkomlarining amaliy

namunasidir. Payg'ambarimiz (s.a.v.) so'zlari va amallari – mo'minlarning hayot yo'rig'idir.”

3. Imom Muslim (817–875)

Hadislar to'plashda katta xizmat qilgan Imom Muslim shunday ta'kidlaydi: “Kim hadislarini yod oladi, ulardan saboq oladi va odamlarni to'g'ri yo'lga boshlaydi, u ilmni saqlab qolishda eng ulug' xizmatni ado etadi.” Bu fikr hadis ilmi orqali islomning o'zligi saqlanishi va keyingi avlodlarga etkazilishi zarurligini ko'rsatadi.

4. Ibn Hajar al-Asqaloniy (1372–1449)

Hadis sharhi bo'yicha mashhur olim Ibn Hajar al-Asqaloniy shunday deydi: “Hadislarini o'rganish – nafaqat ilmlarning eng ulug'laridan biri, balki inson qalbini yoritadigan va Allohga yaqinlashtiradigan ilm hamdir.” Uning “Fath al-Boriy” kitobi “Sahih al-Buxoriy”ga yozilgan eng mukammal sharhlardan biridir

5. Imom Navaviy (1233–1277)

Imom Navaviy hadislarini o'rganish va ularga amal qilishning zarurligi haqida shunday deydi: “Hadislar faqat bilim o'rganish emas, balki ularni amaliyotga joriy qilish orqali haqiqiy ma'naviyatga erishiladi.” Uning “Arba'in Navaviy” to'plami qisqa va mazmunli hadislar orqali mo'minlarga yo'l-yo'riq beradi.

6. Muhammad Iqbol (1877–1938)

Islom falsafasi va hadislarini hayotga tatbiq qilishni chuqur o'rgangan Muhammad Iqbol shunday deydi: “Hadislar Payg'ambar (s.a.v.) qalbining ovozidir, ular har bir musulmonning qalbiga Allohni tanitadi va Qur'onni amaliyotda qanday tatbiq qilishni o'rgatadi.”

7. Imom Ahmad ibn Hanbal (780–855)

Hadislar haqida fikr bildirgan Ahmad ibn Hanbal shunday deydi: “Kimki sunnatdan yuz o'g'irsa, u ilmning asosidan ajraydi. Sunnat (hadislar) – Qur'onni amalda

tushunish uchun yo‘ldir.”

Hadis ilmi asoschilari: Hadis ilmi tarixida hadislarini o‘rganish, to‘plash va ularni ishonchlilik jihatidan baholashda ulkan xizmat qilgan buyuk olimlar mavjud. Bu olimlar hadis ilmining asoschilaridan hisoblanib, ular islom madaniyatida chuqur iz qoldirgan. Quyida hadis ilmining asoschilari haqida batafsil ma’lumot beriladi:

1. Imom Buxoriy (810–870)

- To‘liq ismi: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy.

- YUtuqlari:

- “Sahih al-Buxoriy” — eng ishonchli hadis to‘plami sifatida tan olingan.

- 600 ming hadisni o‘rganib, shulardan 7 mingdan ortig‘ini o‘z kitobiga kiritgan.

- U hadislarining ishonchliligini baholash uchun qat’iy qoidalar ishlab chiqqan.

- Uning xizmatlari hadis ilmiga asos solish va uni tizimli o‘rganishga katta hissa qo‘shgan.

2. Imom Muslim (817–875)

- To‘liq ismi: Muslim ibn Hajjaj al-Qushayriy an-Naysoburiy.

- YUtuqlari:

- “Sahih Muslim” — hadis ilmi bo‘yicha ikkinchi eng ishonchli to‘plam.

- Hadislarni sahih (ishonchli) va zaif (ishonchsiz) turlariga ajratish bo‘yicha qoidalarni ishlab chiqqan.

- Imom Muslim hadislarini tasniflashda yuqori ilmiy yondashuvni qo‘llagan.

3. Imom Abu Dovud (817–889)

- To‘liq ismi: Abu Dovud Sulaymon ibn al-Ash’as as-Sijistoniyy.

- YUtuqlari:

- “Sunan Abu Dovud” — hadislar to‘plami bo‘lib, unda Payg‘ambarimiz (s.a.v.) so‘zlari va amallari jamlangan.

- Fiqhiy masalalarga oid hadislarini tizimlashtirgan.

- U hadislarini amaliyotga tatbiq qilishga alohida e’tibor bergan.

4. Imom Termiziy (824–892)

- To‘liq ismi: Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy.

- YUtuqlari:

- “Jomi’ at-Termiziy” — hadis ilmi bo‘yicha muhim manbalardan biri.

- U hadislarini faqat rivoyat qilish bilan cheklanmay, ularning sharhini ham yozgan.

- Termiziy hadislarining turli xillari, jumladan, hasan (yaxshi) va sahih (ishonchli) hadislarini tasniflagan.

5. Imom Nosa’iy (829–915)

- To‘liq ismi: Ahmad ibn SHuayb an-Nosa’iy.

- YUtuqlari:

- “Sunan an-Nosa’iy” — hadislarining fiqhiy jihatlarini keng yoritgan to‘plam.

- Hadislarni ishonchlilik darajasi bo‘yicha aniqlashda kuchli tizim yaratgan.

6. Imom Ibn Moja (824–887)

- To‘liq ismi: Muhammad ibn YAzid Ibn Moja al-Qazviniy.

- YUtuqlari:

- “Sunan Ibn Moja” — hadis ilmi bo‘yicha muhim manbalardan biri.

- Ibn Moja o‘z to‘plamida kam uchraydigan, ammo foydali hadislarini jamlagan.

7. Imom Ahmad ibn Hanbal (780–855)

- To‘liq ismi: Ahmad ibn Muhammad ibn Hanbal.

- YUtuqlari:

- “Musnad Ahmad” — hadislarini mavzular bo‘yicha keng qamrovda tasniflagan.

- U hadislarini to‘plashda eng ko‘p hadis

rivoyat qilgan sahobalarning so'zlariga tayanadi.

- Ahmad ibn Hanbal hadis ilmida nafaqat rivoyatlarni, balki ularning ahamiyatini sharhlashga ham katta e'tibor bergan.

8. Imom SHofi'iy (767–820)

- To'liq ismi: Muhammad ibn Idris ash-SHofi'iy.

- YUtuqlari:

- Fiqh va hadis ilmi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rgangan.

- "Ar-Risola" kitobida hadislarni qanday qo'llash kerakligi haqidagi qoidalarini ishlab chiqqan.

- SHofi'iy hadislarni fiqhiy masalalarni hal qilishda asosiy manba sifatida belgilagan.

Hadislarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati: Hadislarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati ulkan bo'lib, ular insonning shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy hayotida o'zini namoyon qiladi. Hadislar axloq, odob, oila munosabatlari, halollik, mas'uliyat, ilm olish va boshqa ko'plab muhim fazilatlarini targ'ib qiladi. Quyida hadislarning bugungi faoliyatimizdagi tarbiyaviy ahamiyati haqida batafsil fikr yuritiladi:

1. Axloqiy tarbiya: Hadislar insonning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Men axloqning go'zalligini mukammal qilish uchun yuborildim." (Imom Ahmad, al-Bayhaqiy)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Halollik va rostgo'ylikni targ'ib qilish.

- Adolatli bo'lish va odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

- Xushmuomalalik va kechirimlilikni hayotiy qadriyat sifatida qabul qilish.

2. Ilm olish va ma'rifatga intilish: Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Ilm talab qilish har bir musulmon

uchun farzdir." (Ibn Moja)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- YOsh avlodni ilm olishga, zamonaviy fan va texnologiyalarni o'rganishga rag'batlantirish.

- Hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun ilmning ahamiyatini targ'ib qilish.

- Ilm olishni shaxsiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida ko'rsatish.

3. Oilaviy tarbiya: Hadislar oilaviy hayotda tinchlik va mehr-muhabbatni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytganlar: "Eng yaxshilaringiz – oilasiga yaxshi muomala qilganlaringizdir." (Tirmiziy)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Oila a'zolari o'rtasida hurmat va e'tiborni shakllantirish.

- Bolalarni tarbiyalashda mehribonlik va sabr-toqatni targ'ib qilish.

- Ota-onalarga va keksalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatish.

4. Mehnat va halollik: Hadislar insonni mehnatsevarlik va halollikka chorlaydi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Halol rizq topish har bir musulmonning burchidir." (Bayhaqiy)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Ishga mas'uliyat bilan yondashish va halol mehnat qilishni shakllantirish.

- Korruptsiya va aldovga qarshi kurashda tarbiyaviy vosita sifatida foydalanish.

- Ish joyida adolat va xushmuomalalikni rag'batlantirish.

5. Ijtimoiy munosabatlar: Hadislar jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytganlar: "Musulmon – boshqa musulmonlarning qo'ldan va tilidan zarar ko'rmaydigan kishidir." (Buxoriy, Muslim)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash va bir-biriga yordam berishni targ'ib qilish.

- Zo‘ravonlik va adolatsizlikka qarshi turishni o‘rgatish.

- Bir-biriga hurmat va hamjihatlikni rivojlantirish.

6. Sabr va bardoshlilik: Payg‘ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: “Mo‘minning ishi ajablanarli: uning har bir ishi xayrdir. Agar unga yaxshi bir narsa yuz bersa, shukr qiladi, bu uning uchun xayr bo‘ladi. Agar unga musibat etsa, sabr qiladi, bu ham uning uchun xayr bo‘ladi.” (Muslim)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Qiyinchiliklarga bardosh berishni va sabr-toqat bilan muammolarni hal qilishni o‘rgatish.

- Ruhiiy barqarorlikni shakllantirish va stressni engishda yordam berish.

7. Ekologik tarbiya: Payg‘ambarimiz (s.a.v.) atrof-muhitni asrash va uni yaxshilashga undaganlar. SHunday deganlar: “Kim bir daraxt eksa va undan insonlar, hayvonlar yoki qushlar foyda ko‘rsa, bu uning uchun sadaqadir.” (Ahmad)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

- Atrof-muhitni asrash va tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish.

- YOsh avlodni ekologik mas‘uliyatga o‘rgatish.

Hadis – Islom ta’limotida Payg‘ambarimiz Muhammad salollhu alayhi vassalomning so‘zlari, amallari, tasdiqlari va sifatlarini ifodalovchi rivoyatlardir. Ular Qur’oni karimdan keyin Islom dinining eng muhim manbasi hisoblanadi va musulmonlarning diniy hayoti, ahloqi hamda ijtimoiy munosabatlarini tartibga solishdan katta ahamiyatga ega. Hadislar musulmonlar hayotida muhim o‘rin egallaydi. Hadislar inson hayotini go‘zal xulq, odob-axloq qoidalari va ezgu fazilatlar bilan boyitishga qaratilgan. Ularning tarbiyaviy ahamiyati juda keng bo‘lib, insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotida chuqur ta’sir ko‘rsatadi.

Axloqiy tarbiyani shakllantirish: Hadislar insonni ezgulik va yaxshilikka undaydi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallom: “Men go‘zal axloqni mukammal qilish uchun yuborildim” – deganlar. Bu hadisda axloqning Islomda naqadar muhim o‘rin tutishini anglash mumkin. Axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini yuksaltirib, uni halol, ro‘stgoy va odobli bo‘lishga chorlaydi.

Oilaviy tarbiya: Hadislar oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash va oilaviy tarbiyani yo‘lga qoyishda katta ahamiyatga ega. Rasululloh sallallohu alayhi vasallam: “Eng yaxshi musulmon – o‘z oilasi uchun eng yaxshisi bo‘lgan kishidir”, - deganlar. Bu hadis oila ichida mehr-oqibat, hurmat va ma’suliyat muhimligini o‘rgatadi. Oila tarbiyasida hadislar ota-ona, farzandlar va boshqa oila a’zolari o‘rtasida o‘zaro hurmat va sevgi muhitini shakllantiradi.

Bolalar tarbiyasi: Bolalarni to‘g‘ri yo‘naltirish va yoshligidanoq ularga axloqiy qardyatlarni o‘rgatish hadislarining asosiy mavzularidan biridir. Farzandlarimizda qanday go‘zal fazilatlar bo‘lishini istasak, o‘zimiz shunday bo‘lishga harakat qilishimiz shart! Hadisi shariflarda bolalar “jannat rayhonlari”, “qalb mevalari”, “ilohiy ehson va rizq”, deb ta’riflangan. Bir ona uchun eng yoqimli mashg‘ulot farzandini voyaga etkazmoq, tarbiyalamoq va jamiyatga topshirmoqdir. Ona yuragi farzand ta’lim va e’tibor oladigan birinchi maktabdir. G‘amxorlik va e’tibor bilan voyaga etkazilgan solih farzand oxiratda ota-ona va jahannam o‘rtasida parda boladi. Iymonli, fidoyi, vatanparvar farzandlarni tarbiyalash bir ota-onaning eng muhim javobgarligi bo‘lishi bilan bir qatorda vafotlaridan so‘ng amal daftarlarining ochiq qolib, ular haqlariga yaxshiliklar yozilib turishi ham ta’minlaydi.

Jamiyatni birlashtirish: Hadislar

insonlarni o‘zaro hurmat, hamjihatlik va birdamlikka chorlaydi. Rasululloh (s.a.v) ning: “Musulmon musulmonga birodar, unga zulm qilmaydi, yolg‘iz tashlab qo‘ymaydi va unga nisbatan xiyonat qilmaydi”- deganlar. Hadisdan jamiyatda o‘zaro mehr-muruvvatning qanchalik muhimligini anglash mumkin. Bu kabi hadislar jamiyatni adolatli va ahil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Odob-axloq qoidalarini targ‘ib qilish: Hadislar insonlarni kundalik hayotda odob va qoidalarga rioya qilishga undaydi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v): “Kichiklarni sevmagan, kattalarga xurmat ko‘rsatmagan bizdan emas”- deganlar. Bu hadis odob-axloqning barcha yoshdagi insonlar o‘rtasidagi muhimligini ta’kidlaydi.

Mas’uliyatli hayotga undash: Hadislar insonlarni dunyoviy va oxirat ma’suliyatini chuqur anglashga chaqiradi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Dunyoyingiz uchun g‘oyo abadiy yashaydigan, oxiringiz uchun esa go‘yo ertaga o‘ladigan kabi amal qiling”- deganlar. Bu hadis musulmonlarni muvozanatli hayot kechirishga va har ikki

dunyo uchun foydali bolishga undaydi.

Xadis xaqidag i manbalar taxlili

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkumki, hadislar inson hayotining barcha jabhalarini o‘z ichiga olgan mukammal ta’limot manbai hisoblanadi. Ular insonni to‘g‘ri yo‘lga boshlash, ezgulik va halollikni targ‘ib qilish, jamiyatni birlashtirish va oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda muhim ro‘l oynaydi. SHuning uchun, hadislarini o‘rganish va hayotda ulardan saboq olish har bir musulmon uchun zarurdir. Hadislarning tarbiyaviy ahamiyati insonni komil va barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Hadislar tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar borasida chuqur hikmat va tamoyinlarni o‘z ichiga oladi. Ular bolani shaxs sifatida shakllanishiga, jamiyatda axloqiy meyorlarga rioya qilishga va barkamol inson bo‘lib etishishiga katta ahamiyat beradi. Hadislar asosida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish, pedagogik yondashuvlarni shakllantirish va ta’limni rivojlantirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-tom. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – B.400.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – B.452.
3. Mirziyoev SH.M. YAngi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B.464.
4. O‘rta asr sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy-falsafiy merosi ensiklopediyasi. — Samarqand. Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2016. — B. 650-653.
5. Hamidjon Homidiy. Tasavvuf allomalari. - Toshkent : "SHarq" nashriyoti, 2004 - 208 bet.

TARBIYA DARSLARIDA NOSTANDART UY VAZIFASI

VALIXANOVA NIGORA ABDUKAXXOROVNA
“University of economics and pedagogy” NOTM
professori v.b., p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Mamlakatning ta’lim tizimi, ya’ni maktab, oliy ta’lim muassasalari nafaqat ilmiy jihatdan intellektual rivojlangan, jismonan sog’lom, balki ma’naviy pok, axloqan tarbiyalangan bitiruvchilarni yetishtirib chiqarishi davr talabidir. Tarbiya fani o’quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, ularning har tomonlama ijtimoiylashuviga ko’maklashish, samarali hamkorlik qilish, vaqtini mazmunli tashkil etish, milliy, ma’naviy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, o’zlarining intellektual va ijodiy salohiyatini ro’yobga chiqarishga xizmat qiladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun tarbiya darslarida beriladigan uyga vazifalarning o’rni ahamiyatlidir. Maqolada tarbiya darslarida qo’llaniladigan nostandart uy vazifalari, uning turlari, samarali tomonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: Tarbiya fani, uy vazifasi, VARK modeli, nostandart topshiriqlar, tanqidiy tafakkur, ixtirochilik, muloqot madaniyati, mantiqiy fikrlash, multimedia.

Аннотация. Система образования страны, то есть школа, высшие учебные заведения, – это требование времени, чтобы выпускать не только научно интеллектуально развитых, физически здоровых, но и духовно чистых, нравственно воспитанных выпускников. Дисциплина воспитания служит формированию у учащихся активной гражданской позиции, содействию их всесторонней социализации, эффективному сотрудничеству, содержательной организации своего времени, уважению национальных, духовных и общечеловеческих ценностей, реализации собственного интеллектуального и творческого потенциала. Для реализации этих задач важна роль домашних заданий, которые даются на уроках воспитания. В статье рассмотрены нестандартные домашние задания, применяемые на уроках воспитания, его виды, эффективные аспекты.

Ключевые слова: урок воспитания, домашнее задание, модель VARK, нестандартные задания, критическое мышление, изобретательность, культура общения, логическое мышление, мультимедиа.

Kirish. Tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo’lgan hodisalardir. Tarbiya yuksak ma’naviy, jismoniy barkamollik, yaxshining yomondan farqini anglash, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish qudratiga egadir. Tarbiya kishilik jamiyatining barcha bosqichlarida rivojlanib, o’sib, avloddan-avlodga vorislik vazifasini bajaradigan hodisa. Lekin har bir jamiyatda tarbiyaning maqsadi, vazifasi, mazmuni o’ziga xosligi bilan farq qiladi.

Yoshlarda dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to’g’ri baho bera olish, ijtimoiy muammolarni hal etishda to’g’ri qaror qabul

qilish, hayotda o’z o’rnini topish bilan bog’liq bo’lgan aniq maqsadlarni shakllantira olishga o’rgatish, buning natijasi o’laroq, oila-jamiyat o’rtasidagi munosabatlarning uzilib qolishining oldini olish, loqaydlik, huquqbuzarlik, “ommaviy madaniyat”ning turli ko’rinishlariga qarshi kurashish imkoni yaratish maqsadida Tarbiya fani joriy etildi. Bu, o’z o’rnida, O’zbekiston Respublikasini siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma’naviy rivojlantirishning muhim omili bo’lgan yoshlar tarbiyasi shaxsan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbuskorligida davlat siyosati darajasiga ko’tarilganini inobatga olib,

ushbu yo'nalishdagi prinsipial yondashuvlarni takomillashtirish, strategik maqsad va vazifalarning konseptual asoslarini ishlab chiqish zaruratini dolzarb talab qilib qo'ydi.

“Tarbiya” darsligi “Odobnoma”, “Vatan tuyg'usi”, “Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlarini birlashtirdi. 1–9-sinflarda – 2020/2021 – o'quv yilidan, 10–11-sinflarda esa 2021/2022 – o'quv yilidan boshlab amaliyotga joriy etildi. Darsliklarini tayyorlashda Yaponiyaning “Axloq ta'limi”, Singapurning “Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi”, Buyuk Britaniyaning “Tafakkur”, “Xulq ta'limi” fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi. Ilk marotaba darsliklarda 21-asr ko'nikmalari deb nom olgan “yumshoq ko'nikmalar” joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi. O'quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan. “Tarbiya” darsliklarida “role-model”, ya'ni “namuna keltirish” zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi.

Mavzular kesimiga to'xtaladigan bo'lsak, darsliklardagi mavzular kundalik hayotdan tortib, katta-katta muammolargacha bo'lgan masalalarni o'z ichiga oladi. Bular: salomlashish, dasturxon atrofida o'tirish, bilim olish, kiyinish, inson axloqi va odobi, ogohlik, ko'zga ko'rinmas xatarlar, millatlararo hamjihatlik, vatan himoyasi, tanqidiy fikrlash, Vatanni sevish, mehnatsevarlik, tejamkorlik, ehtiyotkorlik, kitobxonlik, rostgo'ylik, adolat, kechirimlilik, sabr-toqat, kasb-hunar, baxt,

innovatsiya, maqsadga erishish, tadbirkorlik, huquq va majburiyatlar, tabiatni asrash, mehr qadri, salomatlik, mahalla, diniy qadriyatlar, buzg'unchi g'oyalar, jaholatga qarshi ma'rifat, xavfsiz media va ijtimoiy tarmoqlar kabi mavzularni qamrab oladi.

Tarbiya uzoq davom etadigan jarayon, unda ota-ona, o'qituvchi, jamoatchilik qatnashadilar. Shu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga rioya qilish kerak. Bu qoida tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarni (oilal, maktab, o'quvchilar jamoasi, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari, keng jamoatchilikni) birgalikda ish ko'rinishlarini nazarda tutadi. Chunki tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamlarini qamrab olishi kerak.

Adabiyotlar taxlili. Nostandart uy vazifasi o'quvchining ijodiy va intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan, yangicha yondashuv talab etadigan topshiriqdir. Nostandart vazifalarni hal qilishning umumiy qoidalari yo'q (shuning uchun bu vazifalar nostandart deb ataladi). Biroq, taniqli matematiklar va o'qituvchilar (S.A.Yanovskaya, L.M.Fridman, E.N.Balayan) nostandart muammolarni hal qilishda amal qilinishi mumkin bo'lgan bir qator umumiy ko'rsatmalar va tavsiyalarni topdi. Ushbu ko'rsatmalar odatda evristika yoki oddiy evristika deb nomlanadi. “Evristik” so'zi yunoncha bo'lib, “haqiqatni topish san'ati” degan ma'noni anglatadi.

Har qanday nostandart muammoni hal qilish jarayoni (S.A.Yanovskaya ko'ra) ikkita amaliyotni ketma-ket qo'llashdan iborat [4]:

1. Nostandart vazifani unga o'xshash, lekin allaqachon standart vazifaga aylantirish yo'li bilan kamaytirish;
2. Nostandart vazifani bir nechta standart pastki vazifalarga bo'lish.

Nostandart vazifani standart vazifaga tushirishning aniq qoidalari yo'q. Ammo, agar siz har bir muammoni sinchkovlik bilan,

puxtalik bilan tahlil qilsangiz, hal qilsangiz, barcha texnikani xotirangizga yozib qo'ysangiz, qanday yechim topilgan bo'lsa, muammolarni hal qilish uchun qanday usullar ishlatilgan bo'lsa, demak, bunday ma'lumotda mahorat rivojlanadi.

Mantiqiy fikrlashni shakllantirishda nostandart vazifalarning o'rni.

“Nostandart muammo” atamasi ko'plab metodistlar tomonidan qo'llaniladi. Yu.M. Kolyagin bu tushunchani quyidagicha ochib beradi: “nostandart vazifa ostida shu narsa tushuniladiki, o'quvchilar uni hal qilish usulini yoki yechimga asoslangan o'quv materialini oldindan bilishmaydi” [2].

Nostandart vazifa – bu hal qilish algoritmi talabalarga noma'lum bo'lgan vazifa, ya'ni talabalar uni hal qilish usullarini yoki yechim qaysi o'quv materialiga asoslanganligini oldindan bilishmaydi. Xuddi shu vazifa standart yoki nostandart bo'lishi mumkin. Bu talabalar bunday muammolarni hal qilish usullari bilan tanishmi yoki yo'qligiga bog'liq. Nostandart vazifa – bu ma'lum bir talaba uchun hal qilinishi ma'lum harakatlar zanjiri bo'lmagan vazifadir [5]. Bunday vazifalar talabani bitta yechimning qattiq ramkalari bilan cheklamaydi. Fikrlashning ijodiy ishini talab qiladigan va uning rivojlanishiga hissa qo'shadigan yechim izlash kerak.

Mualliflar L. M. Fridman va E. N. Turkskiyning “Muammolarni qanday hal qilishni o'rganish” kitobida “nostandart vazifalar – bu ularni hal qilishning aniq dasturini belgilaydigan umumiy qoidalar bo'lmagan vazifalar” – deb ta'riflangan [1]. Bunday holda, nostandart vazifalarni ortib borayotgan qiyinchiliklar bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Qiyinchilikning kuchayishi bilan bog'liq muammolarda, hech bo'lmaganda, ba'zi bir parvarish algoritmini aniqlash mumkin, bunda o'qituvchi faqat bilimlarni mustahkamlash jarayonini nazorat qiladi va standart vazifalarni emas, balki parvarish qilish jarayonini tadqiqot

ishlariga olib kelishi mumkin, chunki ushbu turdagi muammolarni hal qilishda talabalar maqsadga erishish uchun mos usulni izlaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Uy vazifasi – o'qituvchining bevosita rahbarligi va yordamisiz mustaqil o'quv ishining turi. Uy vazifasining yetakchi xususiyatlaridan biri o'quv va kognitiv faoliyatda mustaqillikni shakllantirishdir. Uy vazifasi o'quvchilarlar uchun jozibador bo'lishi va didaktik jihatdan qat'iy maqsadga muvofiq bo'lishi kerak. Uyga haddan tashqari ko'p vazifa berib yuborish o'quvchining aqliy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. K.D.Ushinskiy aytganidek, uzoq vaqt davomida dars tayyorlash bilan band bo'lgan bolaning xotirasi va diqqati zaiflashadi, aqliy faoliyati pasayadi. Shu sababli ta'limda nostandart uy vazifalaridan foydalanish lozim.

Nostandart topshiriqlar natijasida o'quvchida quyidagi xususiyatlar shakllanadi:

Ijodkorlik – o'quvchiga uy vazifasi berishda uning ijodiy qobiliyatlari hisobga olingan holda yondashilsa, unda, albatta, ijodkorlik shakllanadi.

Dunyoqarash – nostandart uy vazifasi sababli o'quvchining dunyoqarashi ham o'zgarishi mumkin. Bunda “o'ylab ko'ring”, “ilgari nima deb o'yildingiz, endi-chi?” shunga o'xshash savollar orqali o'quvchining qarashlari o'rganiladi.

Muvaffaqiyat – nostandart uy vazifasining yana bir xususiyati o'quvchi qobiliyatiga qarab topshiriq turini tanlashdir. Ya'ni shu jarayonda o'quvchi bu vazifani muvaffaqiyat bilan bajaradi.

Yo'nalish – nostandart uy vazifasidan so'ng o'quvchi o'z yo'nalishlarini o'zi belgilaydigan darajaga erishadi. Mustaqillik oshadi.

Ixtirochilik – nostandart uy vazifasi o'quvchida yangi narsalar ixtiro qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, Tarbiya fanidan kasb tanlash haqidagi mavzular o'tilar ekan, o'quvchi kelajakda o'zi tanlagan kasbi

bo'yicha nimadir yasab kelish vazifasi berilishi mumkin. Masalan, o'qituvchiga bo'lmoqchi bo'lgan o'quvchi turli ko'rgazmali qurollar tayyorlab kelish, tikuvchi bo'lmoqchi bo'lgan o'quvchiga esa kiyim tikib berish vazifasi topshiriladi.

Tanqidiy tafakkur – nostandart uy vazifasi masalaning o'zga bir yechimini taqdim etishni talab etadi. Ayni shu xususiyat o'quvchida tanqidiy tafakkurning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Muloqot madaniyati – nostandart uy vazifasi sifatida intervyularni, mediama'ruzalar tayyorlashni ham topshiriq qilib berish mumkin. Ayni shu sababli o'quvchida muloqot madaniyati rivojlanadi.

Iste'dod – nostandart uy vazifasi o'quvchida yashirib yotgan iste'dodning yuzaga chiqishi uchun yaxshi vositadir.

Nostandart muammolarni hal qilish qobiliyati amalda qo'lga kiritiladi. Matnni boshqa birovning buni qanday bajarayotganiga qarab o'rganish mumkin emas, deyishlari ajablanarli emas. Mustaqil ish va o'qituvchining yordami – samarali o'qishning kalitidir.

Nostandart vazifalar va ularning xarakteristikasi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, nostandart vazifalarni, asosan, muammolarni hal qila oladigan o'quvchilar yaxshi ko'radilar. Shunday qilib, biz bolalarga muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatganimizdan so'ng, ularning mavzuga bo'lgan qiziqishiga, fikrlash va nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatamiz.

Nostandart vazifalar mantiqiy fikrlashning rivojlanishiga yanada katta hissa qo'shadi. Bundan tashqari, ular kognitiv faollikni oshirishning kuchli vositasidir, ya'ni ular bolalarda katta qiziqish va ishlash istagini uyg'otadi.

Nostandart uy vazifalarini tayyorlashda VARK modelidan foydalanish yaxshi samara beradi. VARK modeli inglizchi visual-ko'rish,

auditory – eshitish, reading and writing – o'qish va yozish, kinesthetic – amaliy tajriba so'zlarining qisqartirilgan shakli (VARK) hisoblanadi. Ta'limga VARK modelini tatbiq etish nostandart uy vazifalarining yuzaga kelishiga yo'l ochadi. Shu asosda nostandart uy vazifalarini quyidagi guruhlariga ajratishimiz mumkin:

Ko'rgazmali – nostandart vazifaning bu turida o'quvchining ko'rish qobiliyati hisobga olinadi va turli ko'rgazmali vositalar tayyorlab kelish vazifasi beriladi.

Multimedia – bunday topshiriqlar o'quvchida eshitish qobiliyati ustuvor bo'lgan holatda beriladi. Audio va video formatdagi kontentlar o'quvchida eshitish qobiliyatini yanada rivojlantiradi. Zamon bilan hamnafaslikdagi bunday topshiriqlar o'quvchini qiziqtirishi bilan ham ahamiyatlidir.

Yozma – yozma topshiriqlar kitob bilan ishlash, o'qish va yozish qobiliyati rivojlangan o'quvchilarga berilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Ular matn bilan ishlashga o'ziga xos yondashadi.

Amaliy – amaliy topshiriqlar o'quvchida kinestetik qobiliyatni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchi amalda bajarib ko'rganda juda ko'p tajriba orttiradi. Xatolari va yutuqlarini anglab yetadi. Kinestetik qobiliyati yuqori bo'lgan o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jihatlardan biri bunday topshiriqlarning erkinligidir. Masalan, "Alpomish" dostonini o'qish va undagi epizodlarni yaratish topshirig'i orqali o'quvchi o'zi istagan obyektini yasashi mumkin: Asqartog', kamon va boshqalar.

4-sinf Tarbiya darsligida "Ona – ulug' zot" mavzusi bor. Shu mavzu doirasida VARK modeli asosida quyidagi topshiriqlarni o'quvchi qobiliyatidan kelib chiqqan holatda berish mumkin:

- o'z onasining suratini chizish yoki suratga tushirib chop ettirish;
- onasiga bag'ishlab she'r bitish yoki

maktub yozish;

- onasi bilan bo'lgan samimiy suhbat videosi yoki audiosi bilan bo'lishish;

- ona uchun uy (mashina, taqinchoq, ko'ylak) maketlarini yasash.

Bunday nostandart uy vazifalari o'quvchilarni ota-onalari bilan ham yaqinlashtiradi. Bu o'z-o'zidan oilada ijobiy iqlimning yaralishiga sabab bo'ladi.

Tarbiya darslarida nostandart vazifalardan foydalanish bo'yicha bir qancha tavsiyalarni ko'rib chiqamiz.

6-sinf Tarbiya darsligida "Ekologik xavflar" mavzusi bor. Ushbu mavzu doirasida quyidagi nostandart vazifalarni berish mumkin:

1. O'simliklarni parvarish qilish – bu topshiriq orqali o'quvchilar ma'lum bir o'simlikning o'sishi va rivojlanishi uchun nimalar kerakligini o'rganadilar.

2. Hayvonlarga g'amxo'rlik qilish – it yoki mushuk boqish, turli qushlarni parvarishlash o'quvchida jonli tabiatga nisbatan muhabbat tuyg'usini shakllantiradi.

3. Tabiatni asrash haqida film va multfilmlar topish – bunday film va multfilmlarni topib tomosha qilish va sinfdoshlariga tavsiya qilish orqali o'quvchilar tabiatga yaqinlashadi hamda ularda badiiy saviya shakllanadi.

4. O'z ko'chasini yoki uyini chiqindilardan tozalash – bu topshiriq amaliy xarakterda bo'lib, mavzuning to'liq o'zlashtirilishiga yordam beradi. Avval/keyin tarzida suratga tushirib taqdim etish mazkur topshiriqning amaliy bajarilganligini isbotlaydi.

5. Ekologik xavf haqida lavha tayyorlash – bu lavha matn yoki media ko'rinishida bo'lishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchida ekologik xavf haqida chuqur bilim olishga yordam beradi.

6. Tabiat haqida ijodiy ish yaratish – bu nostandart vazifa amaliy ish, she'r, qo'shiq yoki ijodiy matn ko'rinishida bo'lishi mumkin. Bunday topshiriqlar o'quvchida ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

7-sinf Tarbiya darsligida "Mahallamiz farovonligi – bizning farovonligimiz" nomli mavzu bor. Mazkur mavzu mahalla farovonligi, mahalladagi mehr-oqibat, shu bilan birga, yashab tugan maskanni obod tutish haqidagi fikrlarni o'z ichiga oladi. Ushbu darsda quyidagicha nostandart vazifalarni taqdim etish mumkin:

1. Videolavha tayyorlash – bilamizki, hozirgi kunda deyarli barchada smartfonlar bor. Ana shu smartfonlardan foydalangan holda mahalla a'zolari, mahallaning farovonligi to'g'risida videolavha tayyorlash o'quvchida AKT savodxonligini rivojlantiradi.

2. Mahalladoshlardan intervyu olish – bunda ham smartfonlar yordamga keladi. Audio yoki video shaklida o'quvchi o'z mahallasining nuroniylari yoki umuman mahalladoshlaridan intervyu olishi mumkin. Bu jihat o'quvchilarning kommunikativ xususiyatlarining rivojlanishiga sabab bo'ladi.

3. Mahalladagi kamchiliklar haqida lavha o'quvchi bu lavhani tayyorlash davomida unda tanqidiy fikrlash ko'nikmasi shakllanadi. Bu borada mahalla oqsoqollari, mas'ullar bilan suhbat uyushtirish maqsadga muvofiqdir.

4. Mahalla faxri bo'lgan insonlar haqida ma'lumot to'plash – bu ma'lumotlarni media yoki matn ko'rinishida yig'ishni o'quvchining o'z ixtiyorida qoldirgan ma'qul. Mahalla faxri bo'lgan insonlarning suratlari va ularning faoliyatlari aks etgan taqdimotlar yoki videoroliklar, maqolalar shular jumlasidandir. Bu nostandart vazifa o'quvchida ma'lumotlarni to'plash, saralash, umumlashtirish xususiyatlarini shakllantiradi.

5. "Mening mahallam" maketini yasash, suratini ishlash – bunday nostandart vazifasini amaliy san'atga iqtidori bor o'quvchiga bergan ma'qul. Iqtidori bor o'quvchi o'ziga berilgan topshiriqni bajarish davomida yangi qirralarini namoyon etadi. Amaliy ish bilan bog'liq nostandart vazifalar o'quvchida yaratuvchanlikni, ijodkorlikni rivojlantiradi.

Umumjahon insoniy qadriyatlarning umumlashtirilgan mezoni—bu har bir shaxsning shaxsiy erkinliklari va huquqlarini ta'minlash, jismoniy va ma'naviy kuchlarni himoya qilish, insonning haqiqiy rivojlanishiga yordam beradigan jamiyatning moddiy, ma'naviy va huquqiy kafolatlaridir [3]. Bunda tarbiya darslari kelajak avlodni ilmiy va tarbiyaviy jihatdan kamolotga yetkazishda asosiy omildir.

Tahlil va natijalar. Nostandart vazifalar:

bolalarni nafaqat tayyor algoritmlardan foydalanishga o'rgatadi, balki mustaqil ravishda muammolarni hal qilishning yangi usullarini topadi, ya'ni muammolarni yechishning asl yo'llarini topa olishiga hissa qo'shadi;

o'quvchilarning zukkoligi, aql-zakovati rivojlanishiga ta'sir qiladi;

muammolarni hal qilishda zararli odatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qilish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi noto'g'ri assotsiatsiyalarni yo'q qilish, algoritmik texnikani o'zlashtirishni emas, balki bilimning yangi aloqalarini topish, o'tkazish ko'nikmalarini shakllantiradi;

yangi sharoitda bilish, aqliy faoliyatning turli usullarini o'zlashtirishga yordam beradi.

Ular o'quvchilarning bilim kuchi va chuqurligini oshirish uchun qulay sharoit yaratadi, fanga doir tushunchalarni ong'li ravishda o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Nostandart vazifalar:

Bolalar o'rganadigan tayyor algoritmlar bo'lmasligi kerak;

Tarkibi bo'yicha barcha o'quvchilar uchun ochiq bo'lishi kerak;

Tarkibi qiziqarli bo'lishi kerak;

Nostandart muammolarni yechish uchun o'quvchilarga dasturda o'zlashtirgan bilimlari yetarli bo'lishi kerak.

Xulosa. Tarbiya fani o'quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, ularning har tomonlama ijtimoiylashuviga ko'maklashish, samarali hamkorlik, vaqtini mazmunli tashkil etish, milliy, ma'naviy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish, o'zlarining intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarga sifatli bilim berish, ularni to'g'ri tarbiya yo'liga yo'naltirish, zarur bilim va hayotiy ko'nikmalarga ega bo'lishlariga, mustaqil hayotga moslashishlariga ko'mak ko'rsatish, turli vaziyatlarda huquqiy, ma'naviy mezonlarga asoslangan holda qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan estetik jihatdan zamonaviy bezatilgan, qiziqarli va psixologik-pedagogik materiallarga boy.

Nostandart topshiriqlar standart vazifalardan ko'ra ko'proq natija beradi. Tarbiya fani nostandart uy vazifalari uchun qulay fan hisoblanadi. Har qanday holatda o'quvchida tanlov imkoniyati bo'ladi. Shuningdek, nostandart topshiriqlar o'quvchida ijodkorlik, tanqidiy tafakkur, muloqotga kirishuvchanlik va moslashuvchanlik kabi qobiliyatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фридман Л.М., Турецкий Е.Н. Как научиться решать задачи. Книга для учащихся для старших классов средней школы. — 3-е изд., доп. — М.: Просвещение, 1989. — 192 с.
2. Колягин Ю. М. Учебные математические задания творческого характера // Роль и место задач в обучении математике / под ред. Ю. М. Колягина. М., 1973. Вып. 2. С. 5-19.
3. Valixanova N.A. Qadriyatlarining o'qituvchi faoliyatidagi uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi roli va o'rni. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 2023. <https://doi.org/10.54613/ku.v8i8.817>
4. Яновская С.А. О так называемых определениях через абстракцию // 1935 № 4. С. 154-170.
5. Зайцева С. А. Методика обучения математике в начальной школе / С. А. Зайцева, И. Б. Румянцева, И. И. Целищева. — Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. — 192 с.

PEDAGOGIK MAXORAT DARSLARIDA KOGNITIV XARAKTERDAGI TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANIB TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

D.Q.OXUNOVA
FDU o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik maxorat darslarida kasbiy bilimlarni kognitiv faollik asosida o'zlashtirish kompetensiyalari va ularning kasbiy faoliyatdagi o'rni, kasbiy bilimlarni rivojlantirishning ayrim masalalari, kognitiv idrok etishning ahamiyati, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarini kognitiv idrok etishning dolzarbligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, kognitiv xarakterli topshiriqlar, intellektual, kasbiy bilimlar, qobiliyat, dasturiy ta'lim, loyihalash, modellash, kreativlik, kompetentlik.

Kasbiy bilimlar insoning faoliyatini tashkil etishida tayanch asos bo'lib xizmat qiladi. Kognitiv idrok etish natijasida bo'lajak mutaxassislarda kasbiy ijodkorlik va kasbiy faollik rivojlanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" Qonuniva "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da bo'lajak mutaxassislarning kasbiy bilimlarini tizimli o'zlashtirish va o'z faoliyatlarida qo'llash kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Pedagogik maxorat darslarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etishlarida bahs-munozara metodiga asoslangan amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Bunday mashg'ulotlarda bo'lajak o'qituvchilar har bir pedagogik jamoaga xos bo'lgan shaxslararo munosabat va muomala madaniyat uslublarini o'zlashtiradilar. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida bo'lajak o'qituvchilar turli rollarda o'quv harakatlarini amalga oshiradilar. Ular maslahatchi, ekspert, fasilitator, moderator kabi faoliyat shakllarini amalga oshiradilar. Kontekstli o'qitish texnologiyasidan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida foydalanish samaradorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyani qo'llash jarayonida professor-

o'qituvchilar bilan bir qatorda talabalar ham faollik ko'rsatadilar. Bunday mashg'ulotlarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash uchun qulay, imitatsion vaziyatlar yaratiladi. Natijada bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy rivojlanish motivlari, evristik izlanuvchanlik, tadqiqotchilik, fasilitatorlik, moderitatorlik kabi kasbiy faoliyatga xos bo'lgan tajribalar shakllanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarda ishchan o'yinlar muhim ahamiyatga ega. Bunday o'yinlar bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik faoliyat motivlarini shakllantiradi. Ularda nazariy tafakkur amaliy faollik, kasbiy motivlar, bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyalari tizimli tarzda shakllanadi. Mazkur o'yinlar jarayonida bo'lajak o'qituvchilar vujudga kelgan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilib, muammolarni tarkibiy qismlarga ajratgan holda o'rganishga kirishadilar, ular turli muammolarga yechim topish usullarini izlab topishga muvaffaq bo'ladilar, pedagogik faoliyatga mos keladigan kasbiy harakatlarni bajarishga kirishadilar, olingan natijalarni tahlil qilish asosida aniqlangan bo'shliqlarga tuzatishlar kiritadilar. Shu asnoda ular pedagogik korreksiya o'ld ko'nikmalarni egallaydilar.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni - "Pedagogik mahorat" darslarining amaliy va seminar mashg'ulotlarida "Mind Map" metodidan samarali foydalanildi. Talabalarga "Mind Map" tuzish topshirig'ini berish orqali ularning kognitiv tafakkuri rivojlantirildi.

"Mind Map" atamasi inglizcha "Mind-aql", "Map-xarita" so'zlarining brikuvidan kelib chiqqan bo'lib "Aql haritasi" yoki "Aqliy xarita" ma'nosini anglatadi. Innovatsiyaning bir qismi sifatida, bugungi kunda hamma narsa texnologiyaga, jumladan, fikrlarni tartibga solish, aqliy hujum va muammolarni hal qilishga aylanmoqda. Ilgari, fikr almashish qog'ozga tez yozib qo'yish yoki yozuvlarni yozish orqali amalga oshirilardi. Shunday qilib, yillar davomida bu usullar aqliy xaritalashning raqamli shakliga aylandi.

"Mind Map" atamasi dastlab Britaniya televideniyesi va muallifi Toni Buzan tomonidan 1974 yilda Bi-bi-si teleserialida taqdim etilgan. Oldinda, xarita ma'lumoti usuli tallanadigan va radial xaritalashdan foydalangan, bu esa professorlar, psixologlar, muhandislar va boshqa ko'plab mutaxassislar tomonidan vizualizatsiya, aqliy hujum va muammolarni hal qilish tarixini yaratgan [173].

"Mind Map" metodi insonning kognitiv xatti-harakatlarini rivojlantirishga hizmat qiladi. "Mind Map" - bu to'plangan ma'lumotlarning illyustratsiyasi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bu mavzuni kontseptsiyalashda to'plangan tegishli mavzular yoki g'oyalarning tartibli tartibi. Bundan tashqari, talabalar uchun aql xaritasining afzalliklari ortib bormoqda, chunki ular diagramma yordamida u bilan bog'liq katta ma'lumotlar va tafsilotlarni qisqa va tushunarli ishlab chiqishlari mumkin bo'lgan usul. Shuningdek Tonni Buzan aql xaritasini "donolik gullari" deb ataydi, chunki bu jarayon inson miyasining yashirin bilimlari va iste'dodlarini gullash uchun ishlaydi.

"Mind Map" metodini amalga oshirishning va tuzishning bir necha bosqichlari mavjud.

Birinchisi – asosiy fikr yoki g'oyani yaratish. Ikkinchisi – birinchi daraja mavzularini yaratish. Uchinchisi – mavzularning ikkinchi darajasini rivojlantirish. To'rtinchisi – aniqlashtirish. "Mind Map" metodini qog'ozda va raqamli texnologiyalar – MindOnMap elektron dasturi yordamida ham bajarish mumkin.

Amaliy va seminar mashg'ulotlarida talabalarni takomillashgan bilimlarini aniqlash va taxlil etish uchun "Intelligence" metodidan samarali foydalanildi. "Intelligence" inglizcha so'z bo'lib "Aql-idrok" ma'nosini anglatadi. Ushbu metod intellektual qobiliyatlarni va kognitiv idrokni rivojlantirishga qaratilgan savollar, topshiriqlar va nostandart testlar, rasmi testlardan iborat bo'ladi.

Intellektni o'lchash tarixida dastlabki qadamni ingliz olimi Frensis Galton tomonidan amalga oshirilgan. Intellekt testlar yordamida aniqlashga yana bir qadamni fransuz olimi Alfred Bine tomonidan amalga oshirilgan. Intellekt fikrlash, xotira va idrok kabi kognitiv jarayonlar orqali o'rganish, moslashish va muammolarni hal qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Ushbu metodning amalga oshirishning uch bosqichga bo'lib oldik.

1. Talabalarga nostandart usulda tuzilgan, xar hil mavzulardagi testlar va topshiriqlar taqdim etiladi.

2. Ushbu testda, har bitta savolning to'g'ri tanlangan javob variant uchun 1 ball va nima uchun bu variantni tanlaganiga ta'limiy, ijodiy, mantiqiy yoki o'zining fikrlash qobiliyati bilan izoh bera olsa, yoki berilgan savolda va variantlar qatorida kamchilik yoki o'zining boshqa javob variantini taklif qilsa va bu asosli tarzda isbotlansa, u holda yana 1 ball beriladi.

3. O'zining boshqa javob variantini asosli isbotlash.

Demak, har bitta savol uchun beriladigan javob variantiga maksimum 2 ball olishi mumkin. Bunday baholash orqali talabalarning tavakkalchilik bilan javob berishlarini oldi olinadi va mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'z usitida mustaqil ishlashlariga, olgan bilimlarini

Bo'lajak o'qituvchilar refleksiya metodiga asoslangan ma'ruzalarda tahliliy tafakkurga ega bo'ladilar. Buning natijasida ularda kreativ hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari jadal rivojlanadi. Bo'lajak o'qituvchilarda shakllantiriladigan kreativ hamda tanqidiy fikrlash faoliyati o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish uchun muhim pedagogik ahamiyatga ega. Chunki har bir o'qituvchi pedagogik faoliyat jarayonida kreativ faoliyat tajribasiga ega bo'lib, o'zining individual kasbiy traektoriyasi, mualliflik dasturlarini yarata olishlari lozim. Ular umumiy o'rta ta'lim jarayonida o'z mualliflik texnologiyalarini yaratish va tatbiq etish imkoniyatiga ega.

Muammoli xarakterdagi ma'ruzalar esa

Xulosa qilib aytganda bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyasini shakllantirishda muayyan usul, metod va texnologiyalardan tizimli tarzda foydalanish ushbu sohada kafolatlangan natijaga erishish imkonini beradi. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyasini shakllantirish jarayoniga kognitiv hamda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini tatbiq qilish orqali kasbiy mahorat – akmega intilish sifatlarini tarkib toptirish, kasbiy ehtiyojga aylanishini ta'minlashga oid pedagogik faoliyatga talab ortib bormoqda.

1. Karimova G., Azamatova N. Bo'lajak pedagog kasbiy mahoratining shakllanish mezonlari // Xalq ta'limi – T.: 2006. 3-son. – 54-57-b. (Karimova G., Azamatova N. Criteria for the formation of professional skills of the future pedagogue // Public education – T.: 2006. 3-number – 54-57-p.)
2. Safarova R. va b. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tashkil etish tamoyillari va parametrlari \ Monografiya. – Toshkent: Фан ва технология, 2013. 13 b.t.
3. Kahhorjonovna, O. D. (2022). Approaches to Preparing Future Teachers for the Organization of Cognitive Processes in General Secondary Schools. *Miasto Przyszłości*, 29, 6-7.
4. Kahhorjonovna, O. D. (2022). Future Teachers' Specific Characteristics of Development of Cognitive Acceptance of Professional Knowledge. *Miasto Przyszłości*, 29, 1-2.
5. Saydaxmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: O'zMU OPI, 2003. – 68 b.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI O'QUVCHILARINI DUAL TA'LIMI ASOSIDA O'QITISH ORQALI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH

KARIMOVA CHAROS ABDUHALIM QIZI

Jizzax davlat pedagogika univeristeti 2-bosqich

tayanch doktoranti

Anotatsiya. Mazkur maqolada professional ta'lim muassasalari o'quvchilarini dual ta'lim modeli asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Dual ta'lim tizimi orqali nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni mustahkamlash, mehnat bozorining talablariga mos kadrlar tayyorlash masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, professional ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, amaliy ko'nikma, hamkorlik, mehnat bozori, ishlab chiqarish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты подготовки учащихся профессиональных образовательных учреждений к профессиональной деятельности на основе модели дуального обучения. Анализируются вопросы интеграции теоретических знаний с практическими навыками, укрепления сотрудничества с работодателями и подготовки кадров в соответствии с требованиями рынка труда.

Ключевые слова: дуальное обучение, профессиональное образование, профессиональная подготовка, практические навыки, сотрудничество, рынок труда, производство.

Annotation. This article explores the theoretical and practical aspects of preparing students of vocational education institutions for professional activity based on the dual education model. It analyzes issues such as integrating theoretical knowledge with practical skills, strengthening cooperation with employers, and training personnel in line with the demands of the labor market.

Keywords: dual education, vocational education, professional training, practical skills, cooperation, labor market, production.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqobatbardosh, amaliy tajribaga ega bo'lgan malakali mutaxassislarini tayyorlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarni real ishlab chiqarish sharoitiga tayyorlash, ularning kasbiy faoliyatga moslashuvchanligini oshirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri sanaladi. Ushbu ehtiyoj dual ta'lim tizimini joriy qilish zaruratini yuzaga keltirdi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi 163-son qaroriga asosan Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi belgilangan. [1] Dual ta'lim tizimi – bu zamonaviy talablarga javob beruvchi, ixtisoslashgan ta'lim shakli bo'lib, unda o'quvchilarga nazariy bilimlar

professional ta'lim muassasalarida, amaliy ko'nikmalar esa bevosita ishlab chiqarish korxonalari, tashkilotlar yoki ish joylarida beriladi. Mazkur tizimning asosiy xususiyati shundan iboratki, ta'lim jarayoni va ishlab chiqarish faoliyati uzviy bog'liq holda tashkil etiladi. Ya'ni, talaba o'z o'qishi davomida nafaqat darsliklarda berilgan nazariy bilimlarni egallaydi, balki ushbu bilimlarni real ish sharoitida qo'llash imkoniyatiga ham ega bo'ladi. Dual ta'lim tizimining asosiy maqsadi – ta'lim muassasalari bilan ish beruvchilar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini yuqori pog'onaga ko'tarishdir. Bunda nazariy ta'lim va amaliyot bir butun uzviy jarayon sifatida ko'riladi, bu esa yosh mutaxassislarining

mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, dual ta'lim tizimi mutaxassis tayyorlashda o'quv dasturlarini ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtirish, amaliy mashg'ulotlarning ulushini oshirish, bitiruvchilarni real ish sharoitiga tayyorlash, hamda mehnatga tezda moslashuvchan kadrlar yetishtirishga xizmat qiladi. Tizim o'z mohiyatiga ko'ra o'qitishning an'anaviy shakllarini to'ldiradi, ularni amaliy yondashuv bilan boyitadi va shuningdek, ta'lim sifatini yaxshilash, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ishlab chiqarish korxonalarining ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlaydi. Shu tarzda, dual ta'lim tizimi – bu nafaqat bilim berishning innovatsion yondashuvi, balki mamlakat iqtisodiyoti uchun yuqori malakali, amaliy ko'nikmaga ega bo'lgan kadrlarga bo'lgan ehtiyojni to'liq qondirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizmdir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 17-moddasida [2] dual ta'lim tizimi haqida atroflicha fikr yuritilgan bo'lib, unda mazkur tizim ta'lim oluvchilarga zarur bilim, malaka va amaliy ko'nikmalarni chuqur egallash imkoniyatini yaratishi ta'kidlab o'tiladi. Dual ta'limning asosiy mohiyati shundan iboratki, uning nazariy qismini ta'lim tashkilotlari ta'minlasa, amaliy qismi to'g'ridan-to'g'ri o'quvchining ish joyida, ya'ni korxona yoki tashkilotda amalga oshiriladi. Bu esa ta'lim jarayonining ishlab chiqarish bilan uzviy bog'lanishini anglatadi. Dual ta'lim – bu zamonaviy talim infratuzilmasi doirasida ish beruvchilarni o'quv jarayoniga jalb qilgan holda, kasbiy jihatdan puxta tayyorlangan mutaxassislarni yetishtirishga xizmat qiladigan samarali mexanizm hisoblanadi. Mazkur tizim orqali ta'lim oluvchilar o'z sohalariga oid nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan birga, bevosita ish joyida ularni amaliyotga tadbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu tariqa ular

o'z mutaxassisliklari bo'yicha real ishlab chiqarish jarayonlariga moslashgan, ishga tayyor, malakali kadrlar sifatida shakllanadi. Qonunda keltirilganidek, dual ta'lim tizimi kasbiy munosabatlar tajribasi sifatida ikki tomonlama (ya'ni ta'lim tashkiloti va ishlab chiqarish subyekti o'rtasidagi) hamkorlikni ta'minlaydi. Unda ishlash malakasi, kasbiy ko'nikmalarni amaliy faoliyat orqali shakllantirish, mavzuga oid o'zaro munosabatlarning umumiy tamoyillarini egallash muhim o'rin tutadi. Bu holat nafaqat nazariy bilimlarning amaliy ko'rinishda mustahkamlab borilishini ta'minlaydi, balki ta'lim oluvchining mas'uliyat hissi, jamoada ishlash ko'nikmasi, tashabbuskorligi va mustaqil qaror qabul qilish kabi fazilatlarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, talaba dual ta'lim jarayonida olgan nazariy bilimlarini o'z vaqtida ishlab chiqarish muhitida sinab ko'radi, amaliy tajriba orttiradi va o'z kasbiga oid faoliyatni chuqurroq anglaydi. Bu esa ularning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki kasbiy malaka va mahoratining mustahkamlanishiga, ishbilarmonlik salohiyatining oshishiga ham xizmat qiladi. Talabalarda haqiqiy ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularga ilmiy asoslangan yechimlar topish qobiliyatlari shakllanadi. Dual ta'lim tizimida amaliy faoliyatni aniqlash tamoyili – bu bilimlarning nazariy asoslarini real hayotdagi holatlar bilan bog'lash, ya'ni o'qitish jarayonini hayotga yaqinlashtirishdir. Shu tarzda, bilimlar faqat nazariy yondashuv emas, balki amaliy natijadorlikka yo'naltirilgan vosita sifatida shakllanadi. Bu esa, o'z navbatida, ta'limning asosiy maqsadi bo'lgan kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi[3].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bir paytda, kompyuter injiniringi sohasida malakali va zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarga

bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shu bois professional ta'lim muassasalari, xususan, texnikumlarda ushbu yo'nalish bo'yicha kadrlar tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Kompyuter injiniringi yo'nalishidagi o'quvchilarni dual ta'lim asosida o'qitish esa ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini amaliy jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi. Dual ta'lim tizimida o'quvchilar nazariy bilimlarni ta'lim muassasasida oladilar, amaliy mashg'ulotlar esa korxona va tashkilotlarda, ya'ni real ishlab chiqarish muhitida amalga oshiriladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat dasturiy ta'minot, tizimli muhandislik, tarmoqlarni boshqarish, ma'lumotlar bazasi, sun'iy intellekt kabi yo'nalishlarda chuqur bilim oladilar, balki ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini ham egallaydilar.

Dual ta'lim asosida kompyuter injiniringi yo'nalishida o'qitishning afzalliklari:

- O'quvchilar o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliyotda mustahkamlab boradilar;
- Real IT muhitda ishlash tajribasiga ega bo'ladilar (masalan: IT park, xususiy va davlat IT kompaniyalari, texnoparklar);
- Kasbiy kompetensiyalarning shakllanishi tezlashadi, jumladan: dasturlash, tizim loyihalash, texnik xizmat ko'rsatish;
- Bitiruvchilar ishga tayyor mutaxassis sifatida mehnat bozoriga kirib keladi;
- Ish beruvchilar uchun o'z faoliyatlariga mos, allaqachon tayyorlangan kadrlarni tanlash imkoniyati yaratiladi.

Kompyuter injiniringi yo'nalishida tahsil olayotgan texnikum o'quvchilarini dual ta'lim asosida tayyorlash zamonaviy texnologik rivojlanishga moslashuvchan, amaliy tajribaga ega, raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirishning eng maqbul yo'llaridan biridir. Bunday yondashuv orqali nafaqat o'quvchilarning kasbiy salohiyati ortadi, balki ularning mehnat bozorida o'z

o'rnini topish imkoniyatlari ham kengayadi. Shu sababli, ushbu tizimni texnikumlar darajasida keng joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarni dual ta'lim asosida o'qitish – bu nafaqat zamonaviy iqtisodiyotning raqobatbardosh kadrlar bilan ta'minlanishini ta'minlovchi muhim mexanizm, balki ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy integratsiyani mustahkamlovchi innovatsion yondashuvdir. Mazkur tizim ta'lim oluvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantirish bilan birga, ularni real ishlab chiqarish jarayonlarida ishtirok etishga yo'naltiradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarni mehnat bozorida faol va muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga zamin yaratadi. Dual ta'lim modelining joriy etilishi o'quvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, ularda ishbilarmonlik ko'nikmalari, mustaqil fikrlash, mas'uliyat, intizom, mehnat madaniyati va tashabbuskorlik kabi zamonaviy ishchi kuchi uchun zarur bo'lgan sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayoniga bevosita bog'langan amaliyotlar orqali o'quvchilarda sohaga oid muammolarni anglash, ularni tahlil qilish va amaliy yechim topish qobiliyatlari rivojlanadi. Bundan tashqari, dual ta'lim modeli orqali ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida barqaror hamkorlik yo'lga qo'yiladi. Bu hamkorlik nafaqat kadrlar tayyorlash sifatini oshiradi, balki ta'lim mazmunining zamon talablari asosida yangilanib borishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ishlab chiqaruvchilar uchun ham o'z korxonalariga mos, tayyor, malakali xodimlarni shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shu boisdan, dual ta'lim tizimini bosqichma-bosqich respublikaning barcha hududlarida joriy etish, har bir mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlarini

hisobga olgan holda tizimli yondashuvni qo'llash bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Bunda normativ-huquqiy asoslarning takomillashtirilishi, o'qituvchilarning malakasini oshirish, korxonalar bilan hamkorlikni kengaytirish va moliyaviy mexanizmlarning aniq belgilanishi muhim omillar sifatida e'tiborga olinishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, dual ta'lim

– bu shunchaki o‘quv model emas, balki raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, zamonaviy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashgan ta’lim tizimini shakllantirish va yoshlarni faol mehnatga tayyorlashning strategik yo‘nalishidir. Shu sababli, mazkur tizimni izchil rivojlantirish O‘zbekistonning kelajagi uchun salmoqli investitsiya deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida"gi 163-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, 641-son.
3. Xalimov A. "Kasb-hunar ta'limini innovatsion rivojlantirish yo'llari". – T.: Fan va texnologiya, 2021.
4. <http://www.ziyonet.uz/>
5. <http://www.pedagoq.uz/>

РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРИ ПОМОЩИ ТЕХНОЛОГИИ «EVENT».

Н.А.АБДУЛЛАЕВА

преподаватель кафедры педагогики
Ферганский государственный университет

Аннотация. В статье рассматривается роль технологии «Event» в развитии научной деятельности будущих учителей. Акцент сделан на том, как различные формы научных событий, такие как конференции, семинары, конкурсы и вебинары, способствуют формированию научной культуры у будущих педагогов, улучшению их научных и практических навыков, а также созданию возможностей для профессионального роста и межкультурного обмена.

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy faoliyatini rivojlantirishda «Event» texnologiyasining o'rni muhokama qilinadi. Konferentsiyalar, seminarlar, tanlovlar va vebinarlar kabi ilmiy tadbirlarning turli shakllari kelajakdagi o'qituvchilar orasida ilmiy madaniyatni shakllantirishga, ularning ilmiy va amaliy ko'nikmalarini yaxshilashga, kasbiy o'sish va madaniyatlara almashinuv imkoniyatlarini yaratishga qanday hissa qo'shishiga e'tibor qaratiladi.

Annotation. The article examines the role of "Event" technology in the development of scientific activity of future teachers. The focus is on how various forms of scientific events, such as conferences, seminars, competitions and webinars, contribute to the formation of a scientific culture among future teachers, improve their scientific and practical skills, as well as create opportunities for professional growth and intercultural exchange.

Ключевые слова: технология «Event», научная деятельность, будущие учителя, студенты, конференции, вебинары, научные мероприятия.

Kalit so'zlar: «Event» texnologiyasi, ilmiy faoliyat, bo'lajak o'qituvchilar, talabalar, konferentsiyalar, vebinarlar, ilmiy tadbirlar.

Keywords: "Event" technology, scientific activity, future teachers, students, conferences, webinars, scientific events.

Республика Узбекистан в последние годы активно развивает образовательную инфраструктуру, включая организацию научных мероприятий для студентов ВУЗов. В рамках образовательной реформы в Узбекистане большое внимание уделяется подготовке будущих учителей, которые должны быть не только профессиональными педагогами, но и активными участниками научной и исследовательской деятельности.

В Республике Узбекистан принят ряд указов и постановлений Президента, направленных на развитие научной деятельности студентов высших учебных заведений, из них: указ Президента Республики

Узбекистан от 6 ноября 2020 года № УП-6108, Постановление Президента Республики Узбекистан от 3 июля 2023 года № ПП-200 Установлены дополнительные меры по развитию научной деятельности в высших учебных заведениях, включая создание научных центров, лабораторий и исследовательских групп, а также внедрение новых форм научного сотрудничества между университетами и научными учреждениями.

Установлены меры по развитию сфер образования и науки, включая расширение объема тематических грантов в рамках государственных научных программ, повышение квалификации работников учреждений

общего среднего образования и создание условий для повышения квалификации педагогических кадров. Эти документы отражают стремление государства к модернизации системы высшего образования, улучшению научной инфраструктуры и созданию условий для активного участия студентов в научной деятельности.

Развитие научной деятельности будущих учителей играет важную роль в формировании их профессиональной компетенции и подготовке к педагогической практике. В условиях динамично развивающегося образования важно обеспечить студентам не только теоретические знания, но и практические навыки, которые могут быть получены через участие в научных мероприятиях. В последние годы в образовательных учреждениях Республики Узбекистан активно внедряются различные технологии, которые помогают стимулировать научную активность будущих педагогов и создают условия для их профессионального и личностного роста.

Технология «Event» включает в себя организацию и проведение научных мероприятий, таких как конференции, семинары, мастер-классы, симпозиумы и другие события, которые способствуют обмену знаниями, развитию исследовательских навыков и углублению научных интересов студентов.

Технология «Event» в контексте образования представляет собой интеграцию различных мероприятий и событий, направленных на обучение, обмен опытом и развитие научной активности среди студентов и преподавателей. Участие в таких мероприятиях способствует развитию критического мышления, улучшению навыков научной коммуникации и популяризации научных исследований в педагогической сфере. Для будущих учителей важно научиться представлять свои исследования, работать в коллективе, критически оценивать научные достижения, а также вырабатывать собственные подходы

и идеи, которые могут быть реализованы в педагогической практике.

Научные мероприятия в педагогических ВУЗах, такие как конференции, конкурсы, научно-практические семинары и вебинары, играют ключевую роль в процессе формирования научной деятельности студентов. Они становятся платформой для:

1. Обмена знаниями: Студенты могут узнать о новейших тенденциях в педагогике, а также познакомиться с результатами исследований, которые могут быть использованы в своей будущей педагогической практике.

2. Развития исследовательских навыков: Участие в научных мероприятиях стимулирует студентов к самостоятельной научной деятельности, помогает вырабатывать навыки поиска информации, анализа научных трудов и представления результатов исследований.

3. Обогащения опыта: Студенты имеют возможность общаться с экспертами, учеными и преподавателями, что способствует расширению их научного кругозора и развитию междисциплинарных знаний.

4. Формирования научной культуры: Участие в научных событиях формирует у студентов понимание важности научной работы, улучшает навыки аргументации и доказательства собственных выводов.

На сегодняшний день использования технологии «Event» в ВУЗах мы можем увидеть в следующих мероприятиях.

1. Научно-практические конференции и семинары. В различных университетах и институтах Республики Узбекистан регулярно проводятся научно-практические конференции, на которых студенты могут представить свои исследования и проекты. Эти мероприятия становятся важной частью образовательного процесса и дают студентам возможность обмениваться опытом с коллегами из других учебных заведений, а также с научными работниками и экспертами. Еже-

годно в научно-практических конференциях проводимых в ВУЗах участвуют множество студентов, которые стремятся продолжить свою деятельность в научной сфере. На пример в этом году кафедра «Педагогика» организовала очередную научно практическую конференцию в международном формате, что похвально, в конференции участвовали более 80 студентов нашего университета. Это показывает, что современная молодежь движается в поисках новых вкладов в науку.

2. Конкурсы научных проектов и исследовательских работ. Множество ВУЗов проводят конкурсы для студентов, в которых они представляют результаты своих научных исследований в области педагогики. Эти конкурсы способствуют развитию у студентов аналитического мышления, креативности и умения представить свои идеи в удобной и понятной форме.

3. Вебинары и он-лайн курсы. В последние годы активно внедряются цифровые платформы для проведения научных мероприятий. Вебинары, онлайн-конференции и виртуальные курсы дают студентам возможность участвовать в международных научных событиях, обмениваться опытом с коллегами из других стран и знакомиться с новыми исследованиями в сфере образования.

4. Роль современных технологий в организации научных мероприятий. Сове-

менные технологии, такие как видеоконференции, платформы для онлайн-обучения, социальные сети и специализированные научные сайты, становятся важными инструментами для организации научных событий. Эти технологии позволяют студентам педагогических ВУЗов участвовать в мероприятиях без необходимости физического присутствия, что значительно расширяет горизонты научного взаимодействия и позволяет интегрировать студентов в мировое научное сообщество.

Развитие научной деятельности у будущих учителей через использование технологии «Event» представляет собой важный инструмент для улучшения качества образования в Республике Узбекистан. Это способствует не только формированию научной культуры у студентов, но и подготовке их к реализации собственных научных и педагогических проектов. Научные мероприятия дают студентам возможность активно участвовать в образовательном процессе, развивать исследовательские навыки, обмениваться знаниями и опытом, а также совершенствовать свою профессиональную компетенцию. В будущем использование таких технологий будет способствовать повышению качества подготовки педагогических кадров и развитию науки в области образования.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 6 ноября 2020 года № УП-6108 « О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана».
2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 3 июля 2023 года № ПП-200 «О мерах по эффективной организации государственного управления в сфере высшего образования, науки и инноваций в рамках административных реформ».
3. Назаров, М. (2021). Современные подходы к организации научной деятельности студентов педагогических вузов. Журнал образовательных исследований, 8(2), 25-31.
4. Шарипова, Н. (2020). Развитие научной деятельности студентов в системе высшего образования Республики Узбекистан. Образование и наука, 12(4), 56-62.
5. Петрова, Т. (2019). Технологии «Event» как инструмент повышения научной активности студентов. Современное образование, 7(1), 45-50.
6. Abdullayeva, N. A. (2022). The Role of Project Education in Developing Students' Restraint Skills. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology, 2(5), 58-62.
7. Abdullayeva, N. A. (2022). ILMIY TADQIQOT OLIB BORISH KOMPETENTLIGI-BO 'LAJAK O 'QITUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISH OMILI SIFATIDA. Academic research in educational sciences, 3(1), 601-612.

KO'P TARMOQLI MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI SENSOR RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

HAMIDOVA MUBORAK PhD, professor v.b.
AXMEDOVA NARGIZ MUSTAFAKULOVNA

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali Maxsus pedagogika
Logopediya yo'nalishi 124 guruh MSPD1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishining xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan empirik tadqiqot natijalari keltirilgan bo'lib, uning natijalariga ko'ra umumiy nutqi kam rivojlangan maktabgacha yoshdagi bolalar rang haqidagi shakllanmagan g'oyalar, shakl haqidagi g'oyalarning etarli darajada aniqligi, g'oyalar hajmining kamayishi, ob'ektning o'lchami va ob'ektlarini tekshirishda qiyinchilik bilan ajralib turadi degan xulosaga keldi. ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi bo'yicha maqsadli va tizimli tuzatish ishlarini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, umumiy nutqning rivojlanmaganligi, idrok etish, sensor rivojlanish.

Аннотация. В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на изучение особенностей сенсорного развития у детей с разносторонними нарушениями речевого развития дошкольного возраста. По результатам исследования сделан вывод о том, что для детей дошкольного возраста с недоразвитой общей речью характерны несформированность представлений о цвете, недостаточная четкость представлений о форме, сниженный объем представлений, затруднения в рассмотрении величины и формы предметов. Предложены рекомендации по организации целенаправленной и систематической коррекционной работы по сенсорному развитию детей с многопрофильными нарушениями речевого развития дошкольного возраста.

Ключевые слова: дошкольный возраст, общее недоразвитие речи, восприятия, сенсорного развития.

Bola shaxsining har tomonlama rivojida nutq benuqsonligining ahamiyati katta. Chunki nutq – kishilararo aloqa quroli, barcha sohalarda qudratli muomala vositasidir. Nutq bolalarda asta sekin rivojlanadi. Bolalar o'sib rivojlangan sari nutqi ham rivojlanib boradi. Bolalarning nutqi maromida bo'lishi uchun bosh miya po'stidagi nutq markazi to'liq rivojlangan bo'lishi, ularning sezgi organlarishitish, ko'rish, ta'm bilish, xid bilish, teri sezgisi ham yetarli darajada rivojlangan bo'lishi kerak. Ayniqsa nutqni xarakterga keltiruvchi va nutqni eshituvchi analizatorlarning rivojlanishi juda muhimdir. Agar bola yangi, anik taassurotlar olib turmasa, uning harakatlari

va nutqining rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratib berilmasa, unda boladagi jismoniy va ruhiy rivojlanish tormozlanadi. Bolani juda yoshligidan boshlab narsalarni tanishga, atrofdagilarning ovozi eshitishga o'rgatib borish kerak. Bu bilan esa biz bola nutqining rivojlanishiga yordam bergan bo'lamiz.

Logopedning eng muhim jihatlaridan biri nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi muammosidir. Sensor rivojlanish - ob'ektlarning tashqi xususiyatlari: ularning shakli, rangi, o'lchami, kosmosdagi holati to'g'risida idrok etish va g'oyalarni shakllantirish; ko'rish qobiliyatini

rivojlantirish, atrofdagi dunyoda xususiyatlar, munosabatlar, bog'liqliklarni aniqlash, ularni ob'ektlar, belgilar, so'zlar bilan "konstruksiya qilish" qobiliyati. Sensor rivojlanishi bolaning umumiy aqliy rivojlanishining asosi bo'lib, mustaqil ahamiyatga ega, chunki to'liq idrok etish bolaning bog'chada, maktabda va mehnat faoliyatining ko'p turlarida muvaffaqiyatli ta'lim olishi uchun zarurdir.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shubhasizdir. Bugungi kunda ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishini o'rganishga ehtiyoj bor, chunki so'nggi yillarda nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning aksariyati maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim olmoqda va bunday bolalar soni yil sayin ortib bormoqda. Nutq patologiyasi, shu jumladan umumiy nutqi kam rivojlangan bolalar odatda o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki idrok, tasavvur va xotira kabi aqliy jarayonlar nutq va uning semantik birligi - so'zlar asosida shakllanadi va rivojlanadi. Binobarin, nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi muammosi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maqsadga erishish uchun tadqiqotda quyidagi vazifalar hal qilindi:

- nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishining xususiyatlarini o'rganish usullarini tanlash;

- tavsiflangan usul yordamida nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishining xususiyatlarini diagnostika qilish;

- nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishini o'rganish natijalarini tahlil qilish;

- aniqlangan nuqsonlarning xususiyatini hisobga olgan holda, nutqida nuqsoni bo'lgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy

rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi uchun bir qator o'yinlar va mashqlarni tuzish.

Tadqiqot uchun nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda sensor rivojlanish diagnostikasi uchun quyidagi usullar qo'llanilgan:

1. "O'yinchoqlarni guruhlash" texnikasi.
2. "Uya qo'g'irchog'ini qismlarga ajratish va yig'ish" usuli
3. "Puzlni birlashtiring" usuli.
4. "Gul yig'ish" usuli
5. Metodika: "Buyum qanday his qiladi", "Nima nimadan yasalgan?".

Olingan diagnostika ma'lumotlari tizimlashtirildi va nutqida nuqsoni bo'lgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishini o'rganish natijalarining miqdoriy va sifat jihatidan tahlili o'tkazildi.

Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, biz nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda sensor rivojlanish darajasi etarli emas degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ular rang haqidagi g'oyalarning rivojlanmaganligini, shakl haqidagi g'oyalarning aniqligining etarli emasligini, o'lcham haqidagi g'oyalar hajmining qisqarishini, ob'ektlarni taktil bilan tekshirishda qiyinchiliklarni va ob'ektlarning yaxlit tasvirini yaratishda qiyinchiliklarni ko'rsatdilar. Olingan natijalar nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi bo'yicha maqsadli va tizimli tuzatish ishlari zarurligini ko'rsatadi.

Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi vositasi sifatida biz o'yin mashqlarini tanladik, chunki harakatlar ko'ngilochar tabiati tufayli ular bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallashga yordam beradi va nutqi buzilgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida

nuqsoni bo'lgan bolalarning potentsial kognitiv qobiliyatlarini oshiradi.

Nutqda nuqsoni bo'lgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi uchun bir qator o'yinlar va mashqlarni tuzish uchun biz quyidagi mualliflarning uslubiy tavsiyalaridan foydalandik: N.Y. Boryakova, A.V. Soboleva, T.N. Motornaya, S.V. Pavlova, T.V. Shaerman.

Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi bo'yicha tuzatish ishlari quyidagi bosqichlardan iborat:

- tabiiy ob'ektni yoki uning o'rnini bosuvchi (o'yinchoq)ni vizual tekshirish;
- ob'ektni tekis rangi, silueti va kontur tasviri bo'yicha tanib olish va nomlash qobiliyatini rivojlantirish;
- ob'ektni uning tarkibiy qismlaridan bir butunga yig'ish qobiliyatini rivojlantirish;
- geometrik shakllardan ob'ekt yaratish qobiliyatini rivojlantirish;
- atrofdagi muhitda berilgan ob'ektni topish qobiliyatini takomillashtirish.

Nutqda nuqsoni bo'lgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi uchun o'yin mashqlarini tashkil etish uchta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: o'yin mashqiga tayyorgarlik, uni amalga oshirish va tahlil qilish. O'yin mashqlariga tayyorgarlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- maqsadlarga muvofiq o'yinni tanlash;
- tanlangan o'yin mashqlarining ma'lum bir yosh guruhidagi bolalarni o'qitish va o'qitish uchun dastur talablariga muvofiqligini aniqlash;
- o'yin mashqini o'tkazish uchun eng qulay vaqtni aniqlash;
- o'yin mashqlari uchun bolalar boshqalarni bezovta qilmasdan xotirjam o'ynashlari mumkin bo'lgan joy tanlash;
- o'yinchilar sonini aniqlash;
- o'yin mashqi uchun zarur didaktik materialni tayyorlash;

- logopedning o'zi tomonidan o'yin mashqiga tayyorgarlik: u o'yin mashqining butun yo'nalishini, o'z o'rnini va etakchilik usullarini o'rganishi va tushunishi kerak.

Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi bo'yicha ishlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

- rang haqidagi g'oyalarni rivojlantirish;
- shakl haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish;
- o'lcham haqidagi g'oyalarni rivojlantirish;
- ob'ektlarni taktil bilan tekshirish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ob'ektlarning yaxlit tasvirini rivojlantirish.

1-sonli "Rang haqida g'oyalarni rivojlantirish" yo'nalishi bo'yicha "Kapalak uchun gul top" o'yin mashqini misol sifatida ishlatishimiz mumkin. Logoped terish tuvaliga to'rt rangdagi gullarni qo'yadi va kapalaklarni ko'rsatadi, kapalaklar o'z gullarini topishni xohlashlarini tushuntiradi - ular ko'rinmasligi va hech kim ularni ushlab qolmasligi uchun gulga o'tirish. Biz kapalaklarga yashirishga yordam berishimiz kerak. Logoped kapalaklarni tekshiradi, bolalarning e'tiborini kapalak va gulning rangi mos kelishiga qaratadi, kapalak ko'rinmaydi - u yashiringan. Keyin bolalar konvertlardan kapalak va gullarni olib, topshiriqni bajaradilar. Har bir bola dastlab ikkita juft ob'ektga ega. Juftlar soni yanada ortib bormoqda. Mashg'ulot oxirida logoped xulosa qiladi, ranglarni nomlaydi va ularni ko'rsatadi: "Sariq kapalak sariq gulga, ko'k kapalak ko'k gulga o'tirdi va hokazo. "Yashirishdi, ular ko'rinmaydi"

2-sonli «Shakl haqidagi g'oyalarni ishlab chiqish» yo'nalishi bo'yicha «Pochta qutisi» o'yin mashqini misol qilib keltirishimiz mumkin. Logoped bolaning oldiga qutichani qo'yib, uning e'tiborini teshiklarga qaratadi va uning yonida uch o'lchamli figuralarni qo'yadi, shunda har bir shaklning poydevori tirqish shakliga mos keladi. Boladan barcha "posilkalarni" pochta qutisiga tashlash so'raladi, ya'ni ma'lum bir shakl qaysi

uyaga mos kelishini aniqlang. Agar biron bir qiyinchilik bo'lsa, logoped boladan rasmni o'ng tomonga burab, tirqishdagi rasmni sinab ko'rishni so'raydi.

Shunday qilib, nutqida nuqsoni bo'lgan ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishi bo'yicha ishlarning bir qismi sifatida turli xil o'yin mashqlari qo'llaniladi. Bu bolalarga ob'ektlarni tanib olish va nomlash, ularni boshqa ob'ektlardan vizual ravishda farqlash va ob'ekt tasvirini uning nomi bilan to'g'ri bog'lash, leksik mavzular doirasida o'rganilayotgan atrofdagi dunyo ob'ektlari

orasida harakat qilish ko'nikmalarini egallashga imkon beradi. Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutqiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sensor rivojlanishini tuzatishning ahamiyati shundaki, u: intellektual rivojlanish uchun asosdir; kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi; haqiqiy hayotga tayyorlaydi; tasavvurni rivojlantirish uchun asosdir; e'tiborni rivojlantiradi; o'quv ko'nikmalarini egallashni ta'minlaydi; bolaning so'z boyligini kengaytirishga ta'sir qiladi; vizual, eshitish, vosita, obrazli va boshqa xotira turlarining rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova SH. Maktabgacha pedagogika. – T.: 2017
2. Qodirova F.R., Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. –T.: 2006
3. Asqarova M. va boshqalar. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. –T.: 2001
4. Ayupova. M.Y. LogopediY. – T.: 2007
5. Борякова Н.Ю. Сенсорное воспитание в системе педагогической помощи детям с нарушениями речевого развития / Н.Ю. Борякова, А.В. Соболева // Социально-гуманитарные знания. 2014. № 2. С. 199-205.
6. Венгер Л.А. Воспитание сенсорной культуры ребёнка / Л.А. Венгер. М. : Просвещение, 1988. 144 с.
7. Моторная Т.Н. Развитие сенсорного восприятия у детей с ТНР в условиях инклюзивного образования / Т.Н. Моторная // Дошкольная педагогика. 2020. № 1 (156). С. 55-56.

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA O'QITUVCHILARNING INTELLEKTUAL FAOLLIGI

XAYDAROV XURSHID ISMATOVICH
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning intellektual faolligini shakllantirish, ularning uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayonida shaxsiy sifatlarini, bilim salohiyatlarini yanada boyitish yo'llari haqida so'z boradi. Har bir o'qituvchi individual shaxs sifatida o'zini namoyon etish qolibiyatiga ega. Ularning intellektual rivojlanishi nafaqat dars jarayonida, balki shaxsiy rivojlanish davrida ham namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Malaka oshirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish, intellektual faollik, fikrlashning faol bo'lishi, ijodiy yondashuv, davomiy ta'lim, kurslar va seminarlar, onlayn kurslar.

Shaxs intellektual faoliyati shunchaki bilimlar tizimini emas, balki ob'ektlarning genetik kelib chiqqan, nazariy xossa va munosabatlarini, ularning kelib chiqishi va qayta tuzilish sharoitini tashkil etadi. Shaxs intellektual faoliyati (uning yo'nalganligi, namoyon bo'lish tabiati) intellektual faoliyatni tashkil etish usuli sifatida tashqaridan berilgan. Intellektual faollik rivojlanishining asosiy manbai shaxs intellektual faoliyati jarayonidir. Shaxs ma'lum sharoitlarda olamni bilib boradi. V.V.Davidovning fikricha, nazariy tipda tashkil etilgan shaxsning intellektual faoliyati aqliy taraqqiyot uchun eng qulay sharoiti bo'lib uning manbai u yoki bu ijtimoiy muhit hisoblanadi.

Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning intellektual faolligining rivojlanishi bu o'qituvchilarni kasbiy malakasi va ko'nikmalarini oshirish va intellektual faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan say harakatlarni anglatadi. Ushbu jarayonlar o'qituvchiga o'z bilim va ko'nikmalarini yangilash, yangi metod va texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, o'z ijodiy va fikrlash imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Shunday faoliyat turlari o'qituvchining o'z kasbiga

innovatsion yondoshuvlarni qo'llashiga, bilimlarni samarali yetkazishiga va o'qituvchilarning sifatli ta'lim olishiga imkon beradi.

Malaka oshirish jarayonining asosiy maqsadi o'qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirish, uning bilimlarini yangilash, yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganish va ularni ta'lim jarayonida qo'llashdir. Shuningdek, bu jarayon o'qituvchining kasbiy rivojlanishiga yordam berish, uning intellektual faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida, o'qituvchilarning bilim darajasini sifatini yaxshilashga olib keladi. Malaka oshirish jarayonining maqsadi o'qituvchilarning pedagogik malakasini, bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlash, ta'lim sifatini yaxshilash va zamonaviy pedagogik yondoshuvlarni o'zlashtirishdir. Ushbu jarayon nafaqat o'qituvchining malakasini oshirish, balki o'qituvchilarga samarali ta'lim berishda o'qituvchilarga asosiy omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Malaka oshirish jarayonining maqsadlari keng qamrovli bo'lib, ular bir qator turli jihatlarni o'z ichiga oladi, shu jumladan, o'qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirish, uning

pedagogik faoliyatini yangilash va uni ilmiy-texnologik taraqqiyotga moslashishda katta xizmat qiladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirish, malaka oshirishning asosiy maqsadi — o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni oshirishdir. Bu o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilan ishlashda yangi pedagogik metodlar, yondoshuvlar va texnologiyalarni qo'llashni o'z ichiga oladi. O'qituvchining pedagogik texnologiyalarni o'rganishiga, yangi ta'lim metodlarini, masalan, interfaol ta'lim metodlarini o'rganish va ulardan samarali foydalanishiga, o'qituvchilarga bilimlarni to'g'ri va samarali yetkazish uchun yangi yondoshuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Malaka oshirish jarayonining yana bir asosiy maqsadi — o'qituvchining kasbiy malakasini oshirish, ya'ni uning bilim va ko'nikmalarini yangilash, kengaytirish va takomillashtirishdir. Bu o'qituvchining ta'limda qo'llaniladigan metod va texnologiyalarga bo'lgan bilimni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, malaka oshirish, o'qituvchining pedagogik bilimlarini va metodik mahoratini yanada chuqurlashtirishga, ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini yanada oshirishga imkon yaratadi.

Pedagogik faoliyatni rivojlangan texnologiyalar bilan to'ldirish malaka oshirish jarayonida o'qituvchining rivojlangan texnologiyalarni o'rganishi va amaliyotda qo'llashiga e'tibor qaratiladi. Bugungi kunda ta'lim sohasida texnologiyalar juda katta ahamiyatga ega, yangi texnologiyalarni bilish va ularni o'qitishda qo'llash o'qituvchining kasbiy malakasini oshiradi, ushbu jarayon, o'qituvchiga yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va ulardan

samarali foydalanish imkonini yaratadi, pedagogik jarayonda internet resurslar, onlayn platformalar, multimedia vositalari va interaktiv texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarga ta'lim berishni yanada samarali qilishni maqsad qiladi.

Intellektual faolligining turlari sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

1. Kognitiv faollik bu asosan bilimlarni qabul qilish, xotirada saqlash, qarorlar qabul qilish, tahlil qilish va umumlashtirishga asoslanadi. Bu faollik o'qish, yozish va boshqa fikrlashlarni jarayonlarida namoyon bo'ladi.

2. Ijodiy faollik bu yangi g'oyalar yaratishga, muammolarni hal qilishda yangi va noan'anaviy yondoshuvlarni topishga qaratilgan. Bu turdagi faollik mualliflik ishlarida, ilmiy ishlarda, va ijodiy faoliyatlarda va ilmiy ishlarni birlashtirishni anglatadi.

Intellektual faollik avvalo insonning fikrlashi, tahlil qilishi, qaror qabul qilishi va yangi bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qobiliyati sifatida tushuniladi. O'qituvchining intellektual faolligi uning o'z ustida ishlashga tayyorligi, yangi yondoshuvlarni qabul qila olishi va ularni o'qitish jarayonida fanga singdira olish bilan asoslanadi. Bu faollik o'qituvchidan yangi ilmiy uslublardan foydalana olish va pedagogik texnologiyalarni o'rganish hamda amaliyotda qo'llay olish jarayonidan iborat.

Intellektual faolligining asosiy ajratib turuvchi belgilar bu intellektual faollik, eng avvalo, fikrlashning yuqori darajada faol bo'lishini talab qiladi. Bu nafaqat mavjud bilimlarni eslab qolish, balki ulardan yangi xulosalar chiqarish, taqqoslash, tahlil qilish va qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi.

Ijodiy yondashuvlar, intellektual faollikning ijodiy fikrlash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'qituvchilarga yangi

g'oyalarni yaratish, oddiy holatlarni no'anaviy talqin qilish, an'anaviy yondoshuvlarni qayta ko'rib chiqish — bularning hammasi intellektual faollikni oshirishga yordam beradi.

O'qituvchining intellektual faolligini rivojlantirishning asosiy xossalarini quyidagilarda ko'rishimiz mumkin:

1. Tanqidiy fikr yuritish. Tanqidiy fikrlash o'qituvchining intellektual faolligining eng muhim xossalaridan biridir. Tanqidiy fikrlash — bu mavjud ma'lumotlarni, g'oyalarni va hodisalarni tahlil qilish va baholash qobiliyati tushuniladi. O'qituvchilar o'z bilimlarini va tajribalarini tahlil qiladi, yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va ularga o'z yondoshuvlarini yaratish imkoniyatini beradi, o'qituvchilarga ham tanqidiy fikrlashni o'rgatish orqali ularda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birgalikda o'qituvchilar o'z faoliyatlarida yangi g'oyalar va muammolarni izlashga harakat qiladilar. Tanqidiy fikrlash o'qituvchining nafaqat o'z bilimlarini yangilash, balki ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda ham muhim rol o'ynaydi.

2. Ijodkorlik va innovatsion yondashuvlar. Intellektual faollikning yana bir xossasi — ijodkorlik va innovatsiyalarni qo'llashdir. O'qituvchilar yangi pedagogik usullarni, texnologiyalarni va metodlarni izlashda, ular o'z pedagogik faoliyatlarida ijodiy yondashuvlarni, yangi g'oyalar va innovatsion metodlarni ishlab chiqadilar. O'qituvchilarga yangi texnologiyalar va zamonaviy pedagogik usullar orqali bilimlarni taqdim etishga harakat qiladilar. O'qituvchilar yangi yondoshuvlar va metodlarni amaliyotda qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladilar. Ijodkorlik va innovatsiyalarni qo'llash o'qituvchini doimiy ravishda yangiliklarga moslashishga undaydi.

Pedagogik va psixologik bilimlar o'qituvchining intellektual faolligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'z faoliyatida psixologik yondoshuvlarni qo'llagan holda, o'quvchilarga qanday yaxshiroq ta'lim berishni va ularda intellektual qiziqishlarni qanday uyg'otishni bilishi kerak. Psixologik bilimlar o'qituvchining motivatsiyasini oshiradi va uning intellektual faolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida intellektual faollik yoki intellektual kompetentsiya va uning shaklanishining turli o'lchovlarini o'rganish orqali ushbu maqola har tomonlama va mustahkam o'qituvchilarni tayyorlash dasturining muhimligini ta'kidlaydi. Bunday dastur nafaqat bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim tizimining hozirgi talablariga javob berishga tayyorlaydi, balki ularni kelajakdagi innovatsiyalar va ta'lim va ta'limni yaxshilash uchun zarur bo'lgan intellektual vositalar bilan jihozlaydi. Modomiki, jamiyat intellektual salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini o'rganar ekanmiz, uning manbalari va omillarini ko'rib chiqishimizga to'g'ri keladi. Bu esa o'z navbatida, ushbu manba va omillarni tahlil qilishni taqozo etmoqda, keyingi bosqichlarda o'tish davri davlat siyosatida aynan nimalarga e'tibor berishimiz zarurligini aniqlab olishimizga ham yordam beradi. Dastlab, intellektual salohiyatning shakllanishiga asos bo'luvchi manbalarni qarab chiqadigan bo'lsak, ular jamiyatdagi ta'lim-tarbiyaning erishilgan darajasi, ta'lim tizimi, ilm-fan, ilmiy tadqiqotlar, ma'rifiy targ'ibotlarni o'z ichiga oladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda intellektual faollik yoki kompetentsiyani shakllantirishga o'quv kurslari, amaliy o'qitish tajribasi, murabbiylik, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari va hamkorlikda o'rganishga yordam

xil ta'lim sharoitlarida ta'lim oluvchilar muvaffaqiyatiga erishishga qodir bo'lishga samarali tayyorlashi mumkin.

- Kasb-hunar ta'limi №3, 2025

BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQNING TO'LIQ RIVOJLANMAGANLIGI KAMCHILIGINI NAZARIY ASOSLARI

MIXLIBOYEV FARRUX

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan nutqning to'liq rivojlanmaganligi (NTR)ning nazariy asoslari yoritilgan. Muallif chet el va o'zbekistonlik olimlarning ilmiy tadqiqotlari asosida NTRning kelib chiqish sabablari, klinik ko'rinishlari, tashxis qo'yish mezonlari hamda psixologo-pedagogik xususiyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, nutqning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar va rivojlanish bosqichlaridagi muhim jihatlar ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda NTR bo'lgan bolalarning nutqiy, psixik va harakat faoliyatidagi cheklovlar, ularni aniqlash va tuzatish yo'llari ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutqning to'liq rivojlanmaganligi, psixologo-pedagogik yondashuv, fonetik-fonematik rivojlanish, mayda motorika, harakat koordinatsiyasi, tafakkur, lingvistik kamchiliklar.

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические основы общего недоразвития речи (ОНР) у детей. Автор анализирует причины возникновения ОНР, клинические проявления, диагностические критерии и психолого-педагогические особенности, основываясь на научных исследованиях зарубежных и узбекских ученых. Также рассматриваются факторы, влияющие на формирование речи, и важные аспекты этапов речевого развития. В исследовании научно обоснованы ограничения в речевой, психической и двигательной активности детей с ОНР, а также пути их выявления и коррекции.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, психолого-педагогический подход, фонетико-фонематическое развитие, мелкая моторика, координация движений, мышление, лингвистические недостатки.

KIRISH

Bola shaxsining xar tomaonlama rivojlanishida nutq benuqsonligining ahamiyati katta. Chunki nutq kishilar aro aloqa quroli barcha sohalarda qudratli muomila vositasidir. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning 23-moddasida shunday yozilgan: "Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarni o'qitish, ularni tarbiyalash hamda davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim-tarbiya muassasalariga yuborish va ulardan chiqarish ota-onalarining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan psixologik – tibbiy – pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining o'quvchilari qisman yoki to'la davlat ta'minotida bo'ladi"¹.

Hozirgi kunda bolalarda og'ir nutq buzulishlari dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda va faqatgina nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham qiziqish uyg'otmoqda. Nutqning normal rivojlanishida bolalar 5 yoshda turli xil murakkab gap konstruktisyalardan, yoyiq frazali nutqdan erkin foydalana oladilar. Ular yetarli darajada lug'at boyligiga ega bo'ladilar. Bu vaqtga kelib to'g'ri talaffuz to'la shakllangan, tovushning analiz va sintez qila olishga bolalar tayyor bo'ladilar.

Ammo hamma vaqt ham bu jarayonlar muvofaqiyatli kechmaydi: ba'zi bolalar normal eshitish va aqliy faoliyatga ega bo'lsalarda tilning har bir komponentlari, ya'ni fonetik, leksik va grammatik shakllanishida keskin orqada qolish hollari kuzatiladi. Bu nutq buzulishini birinchi bo'lib R.E.Levina tomonidan aniqlangan va nutqning umumiy rivojlanmaganligi deb belgilangan.

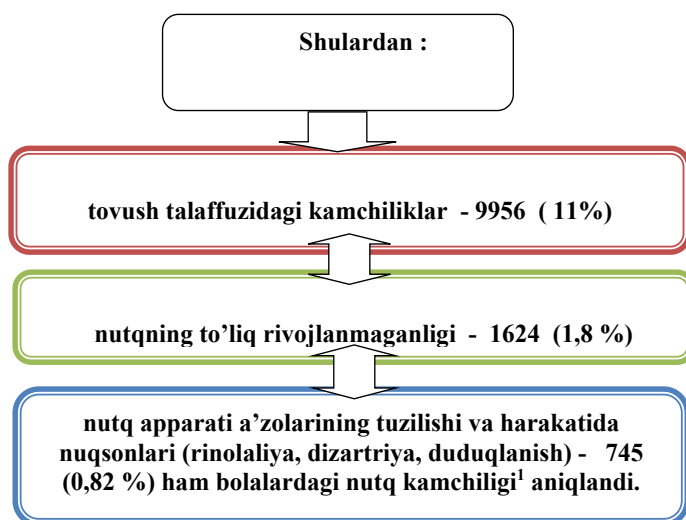
Shuni ta'kidlash kerak-ki, har qanday

1 O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 1997, 23- modda.

nutq buzulishlarini tushunish uchun bola nutqning normal rivojlanish yo'llarini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvofaqiyatli shakillanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish kerak. Bundan tashqari bola nutqi rivojlanishining har bir davrini bilish zarurdir. Bu esa u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida sezish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Nutqning to'liq

rivojlanmasligining kamchiligi bo'yicha chet el va rus olimlari nazariy va amaliy tomondan pedagogik psixologik, psixolingvistik lingvistik tomondan o'rganilgan.

Respublika miqyosida boshlang'ich sinflarda ta'lim olayotgan o'quvchilarning 2371690 nafardan 90153 (3,8%) nafarlarida nutq nuqsonlari aniqlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

20 asrning 50 – 60 yillarida R.E.Levina va defektologiya ilmiy tekshirish institutining bir gurux jamoasi (N.A.Nikoshina, G.A.Kali, L.F.Spirova, G.I.Jarenkova va boshqalar) tomonidan olib borilgan ko'p qirrali tekshirishlar natijasida maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda nutq buzulishlarining turli formalarida nutqning to'liq rivojlanmaganligining namoyon bo'lishini birinchi marta nazariy jihatdan isbotlab berdilar.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi – bu intellekti va eshitish qobiliyati normal bo'lgan holda nutq sistemasining hamma komponentlarini shakillanishida kamchiliklar kuzatiladigan murakkab nutq buzulishidir.

Olimlar nutqning to'liq rivojlanmaganligini turli aspektlarda o'rganib kelmoqdalar: psixologo – pedagogik aspektda, R.E.Levina,

T.B.Filicheva, L.V.Yastrebova; psixologolinchvistik aspektda V.K.Orfinskaya, B.M.Grinchipezn; tibbiy – pedagogik aspektda S.S.Lyapidevskiy; klinik aspektda Yu.Ya.Florenskaya, Ye.M.Mastyukova va boshqalar[4].

Mualliflarning ko'rsatishicha nutqning to'liq rivojlanmaganligi – homiladorlik vaqtida meningit, entsefalit kasalliklari, al'kogolizm, norkotik moddalarni istemol qilish, bosh miyadan travmalar olish natijasida kelib chiqar ekan. SHu bilan birga Nutqning to'liq rivojlanmaganligining kelib chiqish sabablariga erta bolalik yoshida miya va og'ir nafas yo'li kasalliklari bilan kasallanish, tug'ruq vaqtidagi travmalarni ham ko'rsatish mumkin.

Defektning turli tabiatiga qaramay nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda nutq faoliyatining sistemali buzulishini ko'rsatuvchi

tipik ko‘rinish mavjud. Bu kategoriyaga kiruvchi hamma bolalarda doimo tovush talaffuzining buzulishi, fonematik idrokning shakillanmaganligi, lug‘at boyligining chegaralanganligi va grammatik o‘urulishning shakillanishida yaqqol orqada qolish kuzatiladi.

Bunday bolalarda nutqning kech rivojlanishi kuzatiladi: birinchi so‘zlar 3-4 yoshida, ba’zi hollarda 5 yoshida paydo bo‘ladi. Nutq grammatik jihatdan noto‘g‘ri tuzilgan, talaffuz yetarlicha shakillanmagan bo‘ladi. Bu bolalarning nutqi tushunarsiz bo‘ladi. Nutq faoliyatidagi kamchiliklar bolalarning sensor, intellektual va affektiv iroda sferasining shakillanishiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Diqqatning yetarlicha turg‘un emasligi, bola imkoniyatlarining taqsimlanishining chegaralanganligi ko‘zga tashlanadi. Mazmunli, logik xotira qisman saqlangan holda bolalarda verbal xotira, eslab qolish sifati susaygan bo‘ladi[5]. Ular vazifalarning ketma-ketligini, murakkab instruksiya va elementlarni tez esdan chiqarishadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq buzulishi ruhiy rivojlanishning boshqa tomonlari bilan bog‘liqligi tafakkurning o‘ziga xos maxsus xususiyatlari bilan belgilanadi. Bolalar yoshlariga mos fikrlash operatsiyalarini o‘zlarida saqlagan holda logik tafakkurning rivojlanishida orqada qolishadi, maxsus ta’limsiz analiz va sintez qilishni, solishtirish va umumlashtirishni qiyinchilik bilan egallaydilar. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarga xarakteristik sferasi rivojlanishining orqada qolish xos bo‘lib, xarakteristik kordenatsiyasining yomonligi, belgilangan xarakteristik ishonchsizlik bilan sekin va uquvsizlik bilan bajarishi xarakterlidir. Ayniqsa og‘zaki berilgan instruksiya bo‘yicha vazifalarni bajarishda katta qiyinchiliklarga uchrashadi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar xarakteristik rivojlanishi o‘z tengdoshlariga nisbatan orqada qolgan bo‘ladi. Xarakteristiklarni ketma-ket bajara olmaydilar. Bunday bolalar ko‘ptokni bir

qo‘llaridan ikkinchi qo‘llariga o‘tkazishda, polga urib, ilib olishda, ma’lum oraliqdagi o‘rtoqlariga ko‘ptokni otishda qiynaladilar yoki bu vazifani bajara olmaydilar. Bir oyoqda tura olmaydilar, sakray olmaydilar, muzika ostida ritmik xarakteristik qilishda qiynaladilar. Qo‘l, barmoq xarakteristiklari xamda mayda qo‘l matorikasi yaxshi rivojlanmagan bo‘ladi. Xarakteristiklar juda sust, bir xarakteristikdan ikkinchi xarakteristikga o‘tish qiyin bo‘ladi.

Diagnostic belgilardan biri nutq va ruhiy rivojlanish o‘rtasidagi disotsiatsiyaga xizmat qilishi mumkin. Bunday bolalarning ruhiy rivojlanishi nutq rivojlanishiga nisbatan muvofaqiyatli kechadi. Ular nutq kamchiliklariga nisbatan tanqidiy ko‘z bilan qaraydilar. Birlamchi nutq buzulishlari aqliy qobiliyatni shakillanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini nutq rivojlanishini ortda qolishidan farq qilish uchun boladagi nutq malakalarini chuqur analiz qilish va bola anamnezini o‘rganish kerak. Nutqiy rivojlanish ortda qolgan bolalar nutqidagi nutqiy kamchiliklar nutqning to‘liq rivojlanmaganligidan o‘ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladi. Bunday bolalar ko‘plik qo‘shimchalarini, kelishik qo‘shimchalarini o‘z nutqlarida to‘g‘ri qo‘llay olmaydi. Bunday bolalarda nutq malakalari normaga nisbatan orqada qolgan bo‘ladi. Levina R.E va uning hamkasabalari Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini(NTR) uch darajaga bo‘ladilar va uni ilmiy jihatdan isbotlab beradilar[4].

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligining hamma darajalari maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda kuzatiladi. Bolalarda eng ko‘p uchraydigan nuqsonlardan biri nutqning to‘liq rivojlanmasligidir. O‘zbekiston Respublikasida nutq kamchiliklarini kelib chiqish sabablari, ularni bartaraf etish usullari yuzasidan L.R. Mo‘minova o‘z tadqiqotlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda

nutqning to'liq rivojlanmasligini bartaraf etishning korreksion-pedagogik asoslarini ishlab chiqdilar. M.Yu. Ayupova "Maktabgacha tarbiya yoshidagi o'zbek bolalarida fonetik-fonematik kamchiliklarini bartaraf etish yo'llari" X.M. Po'latova "Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutq faoliyatini faollashtirish"; Ye.A. Babaeva. Nutqning to'liq rivojlanmasligini blingivizm ya'ni ikki tillilik asosida kelib chiqishini o'z tadqiqotlarida asoslab berganlar.

R.E. Levina va G. I. Jarekkova olib borgan tekshirishlar natijasida maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar nutq buzulishlarining turli formalariidagi nutq to'liq rivojlanmaganligining nomoyon bo'lishini isbotlab berdilar.

Nutqning to'liq shakllanmasligi bola rivojlanishiga, oily psixik jarayonga ta'sir korsatuvchi omil ekanligiga etiborlarini qaratdilar. Bolalarga sistemali yondashish nuqsonlarning xar xil shakllariga va nutq sistemasini tuzulishiga bog'liqligiga amin bo'ldilar[5].

R.E. Levina nutqi to'liq rivojlanmagan nutq buzulishlariga ega bolalarning o'ziga xos rivojlanishi haqidagi fikr bildiradi. Nutqning to'liq rivojlanmaganligiga quyidagicha tarif keltiradi "Nutqning to'liq rivojlanmaganligideganda eshitish va nutqning normada bo'lgan bolalarda nutqning barcha komponentlarining nutqning fonetik fonematik leksik va Grammatik tomoni buzilganligi bilan ifodalanadigan murakkab nutq buzulishlaridir. R.E. Levina ontogenezsning turli bosqichlarida fakultatif ta'lim sifatida nutqni shakllanishini qayta taxlil qilib oily funksiyalar va ularning rivojlanishidagi qarama qarshiliklarni o'rganish imkoniyatlarini ochib berdi. Bir qator tekshirishlarda bolalarda nutqning umumiy ririvojlanmaganligi masalasining turli tomonlaridan biri ko'proq yoritildi[30].

Masalan nutqi rivojlanmaganligi bolalarning nutqini tovushlar talaffuzi bo'g'in sturuktura sistemasini o'zlashtirishlari G.A. Kashe, A.K.

Markova O.N. Usanova va boshqalarning ishlarida yoritilgan[7].

R.E. Levina va shogirdlari yil L.S. Vigotskiyning "Nutq va tafakkur" haqidagi talimotiga asoslanib nutqni 3 tarkibiy qismiga bo'lib fonetik fonematik, leksik-grammatik nutqqa ajratib o'rganishini tavsiya etadi. Ana shu uchala qism kishining yaxlit nutq sistemasining xar xil darajada rivojlanishi isbotladi. Xorijiy mualliflar orasida bolalarning talaffuzdagi bo'ladigan kamchiliklarni baratraft etish tovush o'zlashtirishlarini rivojlantirish bo'yicha Ch. Rayner va boshqalar muhim o'rin tutdi. M. A. Aleksandrskaya bolalarda fonematik eshituvni shakllantirib yo'llarini ochib berdi. Bunda bolalarga tovushlar tahlilini o'rgatish va korreksion ishlar xal qiluvchi rolo'ynahsni bayon qiladi. Muallifning fikricha tovushlar talaffuzdagi kamchiliklarnig ko'p foizi maktabgacha yoshdagi bolalarda ham kuzatiladi[36].

Xulosa

Adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz tadqiqotchilarning yuqorida aytib o'tilgan ishlarida qiziqarli va aniq kuzatishlar mavjud bo'lib, ularda nutqiy talaffuz tomoni, lug'at boyligi va tilning grammatik qurilishini o'zlashtirishining o'ziga xosligining tavsifi berilgan. Tadqiqotchilar qatorida L.M. Chudinova, L.F.Spirova, T.A.Kashe, N.A.Nikashina tomonida nutqiy nuqsonga ega bolalarni tilga o'rganishning korreksion yo'nalishlari yoritilgan .

R.E.Levina tomonidan maktabgacha yoshdagi nutq buzilishlarining psixologik-pedagogik tahlili asosida nutqning to'liq rivojlanmaganligi sifatida klassifikatsiyalanuvchi tizimli nutq buzilishi ajratilgan.

Maxsus ta'limdan boshlab bolalar nutqini bartaraf etish og'zaki nutqini o'stirish, ularni ko'rgan, eshitgan vokea xodisalari haqida eslab kolganlarini erkin fikrlash orqali bayon qilish,

o'z fikrini tushunarli, tartibli ifodalash bilan birga ijodiy fikr yuritishga xam o'rgatiladi, chunki nutq tufayli inson o'zaro fikrlashadi, muloqot qiladi. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlash, guruhlarni to'g'ri tashkil etish va Maxsus ta'lim bolalarga ta'lim tarbiya berishda ijobiy natijalariga erishish hamda keyingi rivojlanish va maktabdagi ta'limga tayyorlash uchun qulay sharoitlar imkonini beradi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq

tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'lar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan). Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: O'zbekiston. 1997.
2. Ayupova M. Y. —Logopediya Toshkent – 2014.
3. Maxsus ta'limning uzlusiz tizimi va mazmunini modernizatsiyalashtirish – defektologiyaning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy – amaliy anjumanining maqsadlar to'plami. Toshkent 2011.
4. Mo'minova L. R. —Bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish Toshkent – 1992.
5. Mo'minova L. R. —Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutqini rivojlantirishning korreksion pedagogik asoslari Avtoreferat.
6. Po'latova X. M. —Logopedik ritmika (Ma'ruza matn) Toshkent 2012.
7. Каще Г. А. «Подготовка к школе детей с недостатками речи». Москва 1989.
8. Каще Г.А., Филичева Т.Б. «Программа обучения детей с недоразвитием фонематического строя речи». Москва 1984.
9. Логопедия под ред Л. С. Волковой С. Н. Шаховский –М: Владос 1998 й.
10. Лопухина И.С. —Стихи и упражнения для развитие ребенка Москва – 1992.
11. Мўминова Л. Р. Роль дидактических игр в развитие речи на узбекском языке . 2009 й.
12. Основы теории и практики логопедии. Под ред Р. Э. Левиной М: Просвещение 1968 й.
13. Павлова О.С. —Нарушение коммуникативного акта у детей с общим недоразвитием речи. М., 1998.

KOXLEAR IMPLANTLI BOLALARNING ESHITUV-NUTQIY FAOLLIGINI OSHIRISHGA DIFFERENSIAL YONDASHUVNING ILMIY-NAZARIY ASAOSLARI

NARTAYEVA SHAHNOZA YULCHIBAYEVNA

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti „Special Pedagogy, Defectology, (Logopedics)” yo’nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada koxlear implantli bolalarning eshituv-nutqiy faolligini oshirishga qaratilgan differensial yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Koxlear implantatsiya texnologiyasi eshitish qobiliyati zaif bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi ilmiy jihatdan isbotlangan bo’lsa-da, har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda maxsus pedagogik yondashuv zarurati dolzarb muammo sifatida qaraladi. Tadqiqotda differensial yondashuv tamoyillari asosida koxlear implantli bolalarning eshituv va nutq faolligini oshirish metodikasi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, psixolingvistika, defektologiya va pedagogika nuqtayi nazaridan eshitish qobiliyati tiklangan bolalarning idrok va kommunikativ ko’nikmalarining shakllanish jarayoni o’rganiladi. Tadqiqot davomida maxsus ta’lim texnologiyalarining samaradorligi va individual dasturlar asosida olib boriladigan reabilitatsiya ishlari tahlil qilinib, natijadorlikni oshirish omillari ko’rsatib o’tiladi. Maqola koxlear implantli bolalar bilan ishlovchi pedagoglar, logopedlar, defektologlar va ota-onalar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari surdopedagogika va maxsus ta’lim sohasidagi ilmiy izlanishlarni boyitishga hissa qo’shishi kutilmoqda.

Kalit so’zi: Koxlear implantatsiya, eshituv-nutqiy faollik, differensial yondashuv, maxsus ta’lim, reabilitatsiya, surdopedagogika, defektologiya, eshitish qobiliyati, nutq rivojlantirish, pedagogik texnologiyalar, individual ta’lim dasturi, logopediya, kompensator mexanizmlar, sensor integratsiya, kommunikativ kompetensiya.

Kirish. Zamonaviy surdopedagogikaning dolzarb yo’nalishlaridan biri eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning nutqiy va kommunikativ rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishdir. Koxlear implantatsiya texnologiyasining rivojlanishi eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, koxlear implantatsiyadan so’ng bolaning eshituv va nutqiy faoliyatini to’g’ri reabilitatsiya qilish natijalari uning individual xususiyatlari va pedagogik yondashuvga bog’liqdir. Koxlear implantli bolalar bilan ishlashda differensial yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi, chunki har bir bolaning eshituv qobiliyati, nutq rivojlanishi va psixologik holati turlicha bo’lishi mumkin. Differensial yondashuvning nazariy asoslari Vygotskiy, Luriya va Leon’tev kabi olimlarning asarlarida asoslangan bo’lib,

ularning fikricha, bolaning psixik rivojlanishi individual o’ziga xosliklarga bog’liq holda shakllanadi.

Tadqiqotning maqsadi – koxlear implantli bolalarning eshituv-nutqiy faolligini oshirishda differensial yondashuvning ilmiy asoslarini o’rganish va samarali pedagogik uslublarni aniqlashdan iborat. Ushbu masala bugungi kunda defektologiya, surdopedagogika va reabilitatsiya sohalarida dolzarb bo’lib, tadqiqot natijalari maxsus ta’lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv nafaqat bolaning individual ehtiyojlariga mos keluvchi ta’lim metodlarini tanlashni talab qiladi, balki uning eshituv va nutq rivojlanish jarayonini tizimli monitoring qilishga ham asoslanadi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, koxlear implantatsiyadan keyingi muvaffaqiyatli adaptatsiya bolaning eshitish tajribasi, dastlabki reabilitatsiya

bosqichidagi intensiv mashg'ulotlar hamda oilaviy va pedagogik qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq.

Koxlear implantatsiya tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak uzoq otmishga borib taqaladi, 1790 yilda italiyalik mashhur fizik va fiziolog olim Aleksandro Volto o'z tadqiqotlarining birida eshitish tizimiga elektr toki bilan ko'rsatiladigan ta'sir tovush eshitishtirish hissini yuzaga keltirishini aniqlagan. Bu voqea elektr toki yordamida ovozni kuchaytirish muammolari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini yo'nalishidagi birinchi qadam edi. 1957 yilda Fransiyada Andre Djorno va Sharl Eyriye tomonidan bir kanallik koxlear implant qurilmasi ixtiro qilindi. 1961 yilda AQSHda shifokor Uilyam Xaus tomonidan bir kanallik elektrodni eshituv nerviga o'rnatish va jonlantirish bo'yicha tajribalar o'tkazildi. 1977 yil 16-dekabrda Vena texnika universiteti qoshidagi otolaringologiya klinikasida Kurt Burian tomonidan birinchi sakkiz kanalli mikroelektronik koxlear implant o'rnatish bo'yicha jarrohlik amaliyoti o'tkazildi. 1977 yilda Avstraliyalik olim Grem Klarkga "Eshitish protezlarini yaratish" mavzusidagi tadqiqot ishi uchun grant berildi. 1978 yilda esa, Melburn universitetida Rod Sanders isimli birinchi bemorga koxlear implant qurilmasini o'rnatish bo'yicha muvaffaqiyatli jarrohlik amaliyoti o'tkazildi.

1984 yilga qadar koxlear implantatsiya qilingan bemorlarning soni to'rt yuz nafar katta yoshli bemordan oshmagan edi. Bemorlarga ko'p kanalli implantlarni o'rnatish boshlandi. Ammo texnologiya hali ham mukammal emas edi. Jarrohlik amaliyoti faqat kattalarda otkazilar edi. 1990 yilga kelib Amerikada jarrohlik amaliyoti 2 yoshdan boshlab, oradan 8 yil o'tgandan keyin 1,5 yoshdan, yana 4 yil o'tgandan keyin esa 1 yoshdan boshlab o'tkazila boshlandi. 1991 yilda Rossiya Federatsiyasida birinchi koxlear implant ro'yxatga olindi. 2005 yildan boshlab esa, bu texnologiya Otorinolaringologiya ilmiy-klinik markazida, Sankt-Peterburg quloq, tomoq, burun va nutq

ilmiy-tadqiqot institutida, hamda Rossiya Audiologiya va eshitish protezlari ilmiy-amaliy markazida muvaffaqiyatli qo'llanila boshlandi. 2013 yilga qadar O'zbekistonda 20 nafarga yaqin zaif eshituvchi va kar bolalarga koxlear implant qurilmasini o'rnatish bo'yicha jarrohlik amaliyotini o'tkazilgan. 2013 yilda O'zbekistonda Respublika ixtisoslashtirilgan pediatriya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi, Samarqand davlat tibbiyot instituti va "Medel" kompaniyasi (Avstriya) tomonidan "Koxlear implantatsiyalangan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash" mavzusida xalqaro uslubiy seminar tashkil etildi. Seminarning maqsadi zaif eshituvchi va kar bolalarni reabilitatsiya qilish samaradorligini oshirish muammosi bo'yicha so'nggi yillarda erishilgan natijalarni muhokama qilish, tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish, tajriba almashish va mamlakatimizda koxlear implantatsiya amaliyotini yo'lga qo'yishdan iborat edi. Shu tariqa, 2014-yildan boshlab O'zbekistonda zaif eshituvchi va kar bolalarga koxlear implant qurilmasini bepul o'rnatish bo'yicha jarrohlik amaliyotini o'tkazish boshlandi.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining kiritilishi bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Xususan, audiopedagogika va logopedik mashg'ulotlar, multimodal ta'lim usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida moslashtirilgan interaktiv metodlar koxlear implantli bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko'riladi. Shu boisdan, ushbu tadqiqot koxlear implantli bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va reabilitatsiya jarayonlarida differensial yondashuvning o'rni va ahamiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, uning natijalari maxsus ta'lim muassasalarida foydalanish uchun ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Koxlear implantli bolalarning eshituv-nutqiy faolligini oshirish masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lib, bu borada turli ilmiy nazariyalar va amaliy

tajribalar mavjud. Xususan, McGinty va Kendall (2019) tadqiqotlarida koxlear implantdan foydalanuvchi bolalarda nutqni idrok etish jarayoni odatiy eshituvchi bolalarnikidan farq qilishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish signallarining qayta ishlanishi uzoq davom etadigan moslashuv va individual ta'lim yondashuvlarini talab qiladi. Shuningdek, Yoshinaga-Itano (2003) tadqiqotlarida keltirilishicha, erta yoshda koxlear implantatsiya o'tkazilgan bolalar nutqiy rivojlanishda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishadi, biroq bu jarayon muntazam pedagogik va logopedik qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Bu borada maxsus tuzilgan individual ta'lim dasturlari va qo'shimcha sensor-motor mashg'ulotlarning ahamiyati katta ekani qayd etilgan. Differensial yondashuvning ilmiy asoslarini tushuntirishda Vygotskiy (1983) tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi muhim o'rin tutadi. Uning fikricha, bolaning o'qituvchi yoki mutaxassis yordamisiz mustaqil bajara oladigan faoliyati va tashqi ko'mak bilan uddalay oladigan faoliyati o'rtasidagi farq uning rivojlanish istiqbollari belgilaydi. Shu bois koxlear implantli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning individual yondashuvi va dastlabki yutuqlari asosida keyingi rivojlanish bosqichlarini rejalashtirish zarur (Vygotsky, 1983). Bundan tashqari, Marschark va Spencer (2010) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar koxlear implant foydalanuvchilari uchun multimodal o'qitish usullarining samaradorligini ko'rsatadi. Xususan, vizual qo'llanmalar, imo-ishora va lab harakatlarini o'qish bilan qo'shib olib boriladigan darslar nutqni tushunish va ishlab chiqish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Ushbu ilmiy manbalar koxlear implantli bolalarning eshituv-nutqiy faolligini oshirishda individual va differensial yondashuvning zarurligini tasdiqlaydi. Shu bois, ushbu tadqiqot zamonaviy surdopedagogika va rehabilitatsiya amaliyotlarining ilmiy asoslarini yanada chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, uning natijalari maxsus ta'lim muassasalarida

samarali foydalanish uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Koxlear implantatsiya texnologiyasining rivojlanishi eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, bu bolalarning eshituv-nutqiy faolligini oshirishda faqatgina implant o'rnatilishi yetarli emas. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, implantatsiyadan keyingi nutqiy rivojlanish natijalari bolaning yoshiga, rehabilitatsiya jarayonining sifatiga va pedagogik yondashuvga bog'liq. Xususan, Moog va Geers 2012-yilda olib borgan tadqiqotlarida, implant qilingan bolalarda erta yoshdan boshlab intensiv nutqiy rehabilitatsiya olib borilganda, ularning eshitish va nutq qobiliyati sezilarli darajada yaxshilanishi mumkinligini ta'kidlagan.

Tadqiqotchilar Nevins va Chute 2016-yilda eshitish qobiliyati zaif bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda interaktiv o'qitish metodlarining ahamiyatini o'rgangan. Ularning fikriga ko'ra, maxsus pedagog va logopedlar tomonidan olib boriladigan multimodal ta'lim usullari, jumladan, vizual va taktil stimullarga asoslangan mashg'ulotlar koxlear implant foydalanuvchilari uchun samarali natijalar beradi. Bundan tashqari, Mayer va Leigh 2018-yilda olib borgan tadqiqotlarida, koxlear implantdan foydalanuvchi bolalarda audiovizual metodlardan foydalanish nutqni idrok etish va ishlab chiqish jarayonini tezlashtirishini aniqlagan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, eshitish stimuliga parallel ravishda vizual qo'llanmalar va og'zaki muloqotdan foydalanish bolaning so'z boyligini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, Shamma va arkadaşlari 2020-yilda eshitish va nutqni rivojlantirishda neyropsixologik yondashuvlarning rolini o'rganib, koxlear implantatsiya qilingan bolalarda kognitiv va psixolingvistik o'zgarishlar yuz berishini aniqlashgan. Ularning tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish qobiliyatining sun'iy stimulyatsiyasi miyaning eshitish markazlarida qayta tashkil topish jarayonini faollashtiradi, bu esa eshituv-

nutqiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, koxlear implant foydalanuvchilarining nutqiy faolligini oshirishda ijtimoiy muhit va oilaviy qo'llab-quvvatlashning o'rni katta ekani bir qancha tadqiqotlarda qayd etilgan. Xususan, Kirk va Hill 2015-yilda olib borgan tadqiqotlarida, ota-onalar va pedagoglarning faolligi bolalarning kommunikativ rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlashgan. Oilaviy muhitda bolaga eshitish va nutq mashg'ulotlarini taqdim etish, doimiy muloqot muhitini yaratish reabilitatsiya jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, koxlear implantdan foydalanish faqat texnologik jihatdan eshitish imkoniyatini tiklash bilan cheklanmaydi, balki miya eshitish markazlarining qayta shakllanishiga ham ta'sir qiladi. Miyaga uzatilayotgan sun'iy signallar vaqt o'tishi bilan tabiiy eshitish jarayoniga yaqinlashib, bolalarning nutqiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Muloqot muhiti va reabilitatsiyaning ahamiyati shundaki, Oilaviy va ijtimoiy muhit bolaning eshitish va nutq qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Koxlear implantdan foydalanuvchi bolalar muntazam muloqot va eshitish mashqlari orqali tovushlarni yaxshiroq idrok qilishga o'rganadi, ota-onalar va pedagoglarning doimiy qo'llab-quvvatlashi bola nutqining to'g'ri shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, oilaviy muhitda bolaning faol muloqotga jalb qilinishi va eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar o'tkazilishi tavsiya etiladi, koxlear implant foydalanuvchilari uchun maxsus ta'lim dasturlari hisoblanadi. Koxlear implantdan foydalanuvchi bolalar uchun reabilitatsiya jarayoni faqat tibbiy jihatdan emas, balki pedagogik yondashuvni ham talab qiladi. Bu borada maxsus ta'lim dasturlari quyidagi maqsadlarga qaratilgan:

Eshitish va nutqni rivojlantirish uchun maxsus metodikalar asosida mashg'ulotlar o'tkazish.

Koxlear implantdan foydalanish bo'yicha

logopedik qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.

Bolalarning muloqotga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy integratsiyani rag'batlantirish.

Koxlear implant bolalarning eshitish qobiliyatini tiklash bilan birga, ularning kognitiv, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, implantatsiya jarayonidan so'ng miya eshitish markazlari yangi sharoitga moslashib, tovushlarni idrok qilish, nutq shakllanishi va muloqot qobiliyatlari rivojlana boshlaydi. Biroq, bu jarayon faqat texnologik imkoniyatlar bilan emas, balki maxsus ta'lim, reabilitatsiya va oilaviy qo'llab-quvvatlash bilan ham bog'liq. Koxlear implant bolalarning eshitish va nutq rivojlanishida asosiy omil bo'lsa-da, uning samaradorligi bola necha yoshda implantatsiya qilinganiga, reabilitatsiya jarayoniga va ijtimoiy muhitga bog'liq. Ayniqsa, erta yoshda implant o'rnatilgan bolalar nutqni tezroq o'zlashtiradi va tengdoshlari bilan samarali muloqot qila oladi. Kechroq implantatsiya qilingan bolalarda esa eshitish va nutq rivojlanish jarayoni sekinroq kechishi mumkin, shuning uchun ular maxsus pedagogik yondashuv va logopedik mashg'ulotlarga ehtiyoj sezadi. Eshitish qobiliyatining tiklanishi bolalarning kognitiv rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Implant qabul qilgan bolalar diqqatni jamlash, eshitish orqali axborot olish va uni qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, ularning xotirasi yaxshilanib, til o'rganish jarayoni tezlashadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, implantdan foydalanuvchi bolalar maxsus metodikalar asosida mashg'ulotlar olib borsa, akademik sohalarda ham yaxshi natijalarga erishishi mumkin. Ijtimoiy rivojlanish nuqtayi nazaridan, koxlear implant bolalarning muloqot qobiliyatlarini yaxshilaydi va ularning jamiyatga moslashuviga yordam beradi. Biroq, bu jarayonda ota-onalar, pedagoglar va logopedlarning roli juda muhim. Oilaviy muhit bolaning eshitish va nutq rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Doimiy ravishda

bolaning eshitish va nutq mashg'ulotlari bilan shug'ullanishi, unga to'g'ri yo'nalish berilishi va ijtimoiy muloqotga jalb qilinishi uning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Koxlear implant eshitish qobiliyatini tiklashda samarali texnologiya bo'lib, u bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, uning samaradorligi faqatgina implantatsiya jarayoni bilan cheklanmay, balki reabilitatsiya, maxsus pedagogik yondashuv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ham bog'liq. Erta yoshda amalga oshirilgan implantatsiya bolalarning eshitish va nutq rivojlanishini tezlashtiradi, ularga muloqot ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shuningdek, muntazam logopedik mashg'ulotlar, ota-onalar va pedagoglarning faol ishtiroki bolaning akademik va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir qiladi. Shunday qilib, koxlear implant eshitish nuqsoniga ega bolalar uchun katta imkoniyatlar yaratadi, biroq uning samarali natijaga olib kelishi uchun kompleks yondashuv va doimiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, koxlear implantatsiya bolalarning kognitiv rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Eshitish

qobiliyatining tiklanishi orqali ular axborotni tezroq idrok etish, xotirani rivojlantirish va til o'rganish qobiliyatini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, implantdan foydalangan bolalar eshitish orqali o'zlashtirishni yaxshiroq o'rganganligi sababli, ularning diqqatni jamlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlari ham yaxshilanadi. Biroq, implantatsiya jarayonining natijasi bolaning atrof-muhit bilan qanday o'zaro ta'sir qilishi bilan bevosita bog'liq. Doimiy pedagogik yondashuv va maxsus reabilitatsiya mashg'ulotlari bo'lmaganda, implantdan kutilgan samaraga to'liq erishish qiyin bo'lishi mumkin. Shu boisdan, logoped, pedagog va ota-onalar hamkorlikda ishlashlari, bolaning eshitish va nutq rivojlanishiga doimiy e'tibor qaratishlari zarur. Umuman olganda, koxlear implant texnologiyasi bolalar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, ularning to'laqonli jamiyat a'zosi sifatida shakllanishiga yordam beradi. Lekin, bu jarayon muvaffaqiyatli kechishi uchun erta diagnostika, reabilitatsiya va individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda bu texnologiyaning yanada takomillashuvi bolalarning rivojlanishida yanada katta o'zgarishlar keltirishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxsus maktab, maktab-internetlari dasturlari majmuasi. – Toshkent 2009 yil.
2. Yoshinaga-Itano, C. (2003). Early Identification, Communication Modality, and the Development of Speech and Spoken Language Skills: Patterns and Considerations. *The Volta Review*, 103(1), 199–203.
3. Kendall, D. L. (2019). Auditory Development in Children with Cochlear Implants: A Longitudinal Study. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 62(3), 456–472.
4. Kirk, K. I., & Hill, A. W. (2015). The Role of Auditory Training in Cochlear Implant Rehabilitation: Outcomes and Implications. *Otology & Neurotology*, 36(5), 789–796.
5. McGinty, A. (2018). Cochlear Implants and Language Development: A Review of Recent Research. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 115, 67–74.
6. Uzbekov, M. (2020). *Surdopedagogika asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
7. Tursunov, A. (2018). *Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan pedagogik ish olib borish*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
8. G'ulomov, S. (2017). *Logopediya va surdopedagogika asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Davlat Noshriyoti.
9. Moeller, M. P., & Tomblin, J. B. (2015). An Evolving Perspective on the Impact of Early Intervention for Children Who Are Deaf or Hard of Hearing. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 46(3), 241–252.
10. Н.Д.Шматко,Т.В.Пелымская. Если малыш не слышит.М.:Просвещение, 2003.

MAKTABGACHA YOSHDAGI TANGLAY KAMCHILIKLARIGA EGA BO'LGAN (RINOLALIYA) BOLALARNING NAFASINI RIVOJLANTIRISH

TADJIXODJAYEVA FERUZA ORIFOVNA

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti „Special Pedagogy, Decektology,
(Logopedics)” yo’nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi tanglay kamchiliklariga ega bo'lgan (rinolaliya) bolalarning nafas tizimini rivojlantirish muammosi va uning ahamiyati yoritilgan. Rinolaliya – yuqori tanglayning tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlari sababli yuzaga keladigan nutq buzilishi bo'lib, u bolaning nafas olish jarayoni va tovush hosil qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu nuqsonga ega bolalarda nafasning noto'g'ri shakllanishi nutqning ravonligi, tovushlarning to'g'ri talaffuz qilinishi va artikulyatsiya a'zolarining moslashuvchanligiga bevosita ta'sir etadi. Maqolada rinolaliyaga ega bolalarning nafas olish xususiyatlari, nafas tizimining zaifligi va uning natijasida yuzaga keladigan nutq buzilishlari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, ularning nafas tizimini rivojlantirish va mustahkamlashga qaratilgan samarali metod va usullar tahlil qilinadi. Xususan, logopedik mashqlar, nafas olish texnikalari, maxsus jismoniy mashg'ulotlar va o'yin texnologiyalarining bolalarning nafas olish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada taqdim etilgan usullar bolalarning nafas olish mushaklarini mustahkamlash, nafasning chuqurligi va barqarorligini oshirishga, shuningdek, nutq sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari rinolaliyaga ega bolalar bilan olib boriladigan pedagogik va logopedik ishlarni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zi: Rinolaliya, tanglay kamchiligi, nutq buzilishi, nafasni rivojlantirish, logopedik mashqlar, artikulyatsion gimnastika, nutq terapiyasi, havo oqimi boshqaruvi, respirator gimnastika, nafas mushaklari rivojlanishi.

Kirish. Nutq insonning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, uning to'g'ri shakllanishi ijtimoiy moslashuv va shaxsning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq ayrim bolalarda tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlar sababli nutq faoliyati buzilishi kuzatiladi. Shunday nuqsonlardan biri rinolaliya bo'lib, u yuqori tanglayning kamchiligi natijasida yuzaga keladi va bolaning nafas olish tizimi, artikulyatsiyasi hamda fonatsiya jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Rinolaliya og'iz va burun bo'shlig'i o'rtasidagi havo oqimining noto'g'ri taqsimlanishi bilan tavsiflanadi, bu esa tovushlarning burun yoki og'iz orqali noto'g'ri talaffuz qilinishiga olib keladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rinolaliyaga ega bolalarda nafas olish jarayoni odatdagidan farq qiladi: ularning nafas mushaklari zaiflashgan, nafas olish chuqurligi va barqarorligi pasaygan bo'ladi. Bu esa

nutq tovushlarini aniq shakllantirish va ravon talaffuz qilishda qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Xususan, fonatsiya va artikulyatsion apparat funksiyalarining rivojlanishi to'g'ridan-to'g'ri nafas olish tizimining to'g'ri shakllanishiga bog'liq.

Rinolaliya ochiq va yopiq shakllarda namoyon bo'ladi. Ochiq rinolaliyada og'iz va burun bo'shlig'ini ajratuvchi yumshoq tanglay yetarli darajada harakat qilmagani yoki rivojlanmagani uchun tovush chiqarishda burun bo'shlig'iga ortiqcha havo o'tishi kuzatiladi. Yopiq rinolaliyada esa aksincha, burun bo'shlig'ining havo oqimi uchun yetarlicha ochilmasligi natijasida tovushlar havo kamligi bilan talaffuz qilinadi, bu esa burun tovushlarini susaytiradi. Nafas tizimini rivojlantirishning ilmiy asoslari shuni ko'rsatadiki, logopedik mashg'ulotlar va maxsus nafas olish texnikalaridan foydalanish nafas mushaklarini mustahkamlash va tovush chiqarish jarayonini

normallashtirishga yordam beradi. Nafasni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar bolalarda havo oqimini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirib, tovushlarni aniqroq va ravonroq talaffuz qilishga ko'maklashadi. Bunday mashqlar qatoriga diafragmal nafas olishni mashq qildirish, sekin va chuqur nafas olishni o'rgatish, tovush bilan bog'liq nafas mashqlari hamda o'yin shaklidagi texnikalar kiradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi insonning ijtimoiy hayotga moslashuvi va kommunikativ faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Ammo ayrim bolalar tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlar sababli nutq buzilishlariga duch keladilar. Shunday nuqsonlardan biri rinolaliya bo'lib, u tanglay kamchiliklari natijasida yuzaga keladi va bolaning nafas olish jarayoni, artikulyatsiyasi hamda tovush talaffuziga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rinolaliyaga ega bolalarda nafas olish tizimi zaiflashgan bo'lib, ularning nafas olish chuqurligi va barqarorligi me'yordan farq qiladi. Bu esa nutq tovushlarini aniq shakllantirish va ravon talaffuz qilishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, bu bolalarda havo oqimini boshqarish qobiliyati sust bo'lgani sababli, tovushlarning burun orqali noto'g'ri chiqishi kuzatiladi, bu esa ochiq rinolaliya va yopiq rinolaliya kabi buzilishlarni keltirib chiqaradi. Rinolaliya bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish uchun nafasni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar va logopedik terapiya muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi rinolaliyaga ega bolalarning nafas tizimini rivojlantirish usullari, samarali logopedik texnikalar hamda nafas mushaklarini mustahkamlashga qaratilgan mashqlar tahlil qilinadi. Rinolaliyaga ega bolalarda nafas olish jarayoni fiziologik me'yordan farq qiladi. Ularning aksariyatida nafas olish va chiqarish jarayoni beqaror, yuzaki va noto'g'ri taqsimlangan bo'ladi. Bu esa nutq tovushlarini shakllantirishda havo oqimini yetarlicha boshqara olmaslikka olib keladi. Bunday bolalarda odatda quyidagi muammolar kuzatiladi. Nafas olishning yuzakiligi – chuqur

nafas ola olmaslik natijasida nutq jarayonida havo yetishmovchiligi yuzaga keladi. Nafas chiqarishning zaifligi – tovushlar havo bosimi yetarli bo'lmagani uchun noaniq va sust talaffuz qilinadi. Burun orqali noto'g'ri nafas olish – burun bo'shlig'iga ortiqcha havo kirishi yoki aksincha, havo oqimining to'liq yetib bormasligi kuzatiladi. Fonatsiya bilan bog'liq qiyinchiliklar – ovoz kuchsiz, titroq yoki g'alati tembrga ega bo'lishi mumkin. Rinolaliyaning ochiq shaklida yumshoq tanglayning harakatlanishidagi zaiflik sababli tovushlar burun orqali noto'g'ri chiqadi. Natijada, undosh va unli tovushlarning talaffuzi buziladi, ayniqsa, portlovchi va sirg'aluvchi tovushlar havo oqimi yetishmovchiligi tufayli sust yoki noaniq eshitiladi. Yopiq rinolaliyada esa burun bo'shlig'i to'siqlari tufayli burun tovushlari yetarli darajada hosil bo'lmaydi, bu esa tovushlarning buzilgan talaffuziga olib keladi. Bunday holatlarda nafas olish texnikalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Bunday mashg'ulotlar logopedik nafas terapiyasi, o'yin texnologiyalari va artikulyatsion gimnastika yordamida olib boriladi. Rinolaliyaga ega bolalar bilan olib boriladigan nafasni rivojlantirish mashqlari nutqiy nafas olishni shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda quyidagi usullar qo'llaniladi.

Diafragmal nafas mashqlari – bolani chuqur nafas olish va uni asta chiqarishga o'rgatish orqali nafas mushaklarini mustahkamlash.

Havo oqimini boshqarish mashqlari – sham yoqish, pufakchalar chiqarish yoki qog'oz parchasini harakatga keltirish kabi usullar orqali nafasni boshqarish qobiliyatini oshirish.

Tovushli nafas mashqlari – nafas chiqarish vaqtida cho'ziluvchan unli tovushlarni talaffuz qilish, bu orqali havo oqimi barqarorligini shakllantirish.

Logopedik o'yin texnologiyalari – bola uchun qiziqarli bo'lgan o'yin shaklidagi mashg'ulotlar orqali nafasni tabiiy shaklda rivojlantirish. Bunday usullar bolalarning

nafas mushaklarini mustahkamlash, nafas olish chuqurligi va barqarorligini oshirish hamda tovushlarni to'g'ri shakllantirishga yordam beradi. Rinolaliyaning turiga qarab individual yondashuv talab qilinadi va mashqlar tizimli ravishda amalga oshirilishi lozim. Rinolaliyaga ega bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar nafaqat nafas olish tizimini rivojlantirish, balki artikulyatsiya, fonatsiya va nutq tovushlarining to'g'ri shakllanishini ham ta'minlashga qaratilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, nutqiy nafas olish va ovoz chiqarish jarayonlari o'zaro bog'liq bo'lib, agar nafas mushaklari zaiflashgan bo'lsa, bu holat tovushlarni to'g'ri hosil qilish va ularni ravon talaffuz qilishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli logopedik mashg'ulotlarda nafas olish, artikulyatsion harakatlar va fonatsiyani birlashtirgan kompleks yondashuv samarali hisoblanadi.

1. Nutqiy nafasni shakllantirishga yo'naltirilgan mashqlar

Nutqiy nafasni shakllantirish uchun maxsus mashqlar bolaning diafragmal nafas olishini rivojlantirish, havo oqimini to'g'ri taqsimlash va fonatsiyani barqarorlashtirishga qaratiladi. Ilmiy adabiyotlarda diafragmal nafas olishning rivojlanishi nutq sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Ushbu maqsadda quyidagi usullar qo'llaniladi: Puflash mashqlari – bolalar bilan qog'oz, paxta, sham va sovun pufaklari yordamida mashqlar bajariladi. Ushbu usul havo oqimini boshqarish va barqaror nafas chiqarishni shakllantirishga yordam beradi. Havo oqimini kuchaytirish mashqlari – bolaning havo oqimini kuchaytirish uchun unda burun orqali chuqur nafas olib, asta-sekin og'iz orqali chiqarish odatini shakllantirish muhim sanaladi. Dinamik nafas mashqlari – bola harakat bilan birga nafas olishni sinxron bajarishni o'rganadi (masalan, qo'llarni ko'tarish va tushirish bilan bog'liq mashqlar). Rinolaliyaga ega bolalar nutqiy rivojlanishida qator muammolarga duch kelishadi, ularning aksariyati yumshoq tanglayning harakatchanligi va nafasni boshqarish bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq

paytida havo oqimini noto'g'ri taqsimlash natijasida fonatsion buzilishlar kelib chiqadi, bu esa ovozning noaniq yoki sust bo'lishiga olib keladi. Shu sababli rinolaliyaga ega bolalar bilan ishlashda nafasni rivojlantirish logopedik terapiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Nafas olish fiziologiyasi va uning nutq jarayonidagi roli. Nafas olish inson organizmidagi eng muhim jarayonlardan biri bo'lib, u nafaqat hayotiy jarayonlarni, balki nutq faoliyatini ham ta'minlaydi. Oddiy nutqiy nafas olish quyidagi xususiyatlarga ega: Nutq paytida nafas olish qisqa, chiqarish esa uzoq davom etadi, havo oqimi to'g'ri yo'naltirilgan bo'lib, burun va og'iz orqali boshqariladi, ovoz hosil qilish jarayonida nafasning kuchi va davomiyligi muhim rol o'ynaydi. Nafasni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, to'g'ri nafas olish texnikalarini o'rgatish rinolaliyaning fonatsion va artikulyatsion buzilishlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Maxsus nafas mashqlari bolalarda quyidagi natijalarga olib keladi: nutqiy nafas olish chuqurlashadi va barqarorlashadi, ovozning kuchi va tembri yaxshilanadi, havo oqimini to'g'ri boshqarish orqali nutq tovushlari aniqroq talaffuz qilinadi, artikulyatsion apparatning moslashuvchanligi ortadi. Rinolaliyaga ega bolalar bilan ishlashda o'yin texnologiyalaridan foydalanish nafaqat terapiyaning samaradorligini oshiradi, balki bolalar uchun qiziqarli va motivatsiyaga boy mashg'ulotlarni tashkil etishga yordam beradi.

Rinolaliyaga ega bolalarda nutqiy nafasni rivojlantirish uchun nafaqat an'anaviy usullar, balki zamonaviy metodikalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nafas olishni rivojlantirish va uni boshqarishni o'rgatish orqali nutq tovushlarini to'g'ri shakllantirish va fonatsiya jarayonlarini yaxshilash mumkin.

1. Akustik-biofeedback texnologiyalarini qo'llash. Ushbu texnologiya orqali bola o'z nafas chiqarish kuchini va havo oqimini vizual shaklda kuzatishi mumkin. Maxsus logopedik dasturlar bolaning nafas olish jarayonini qayd

etib, unga aniq ko'rsatmalar beradi. Bu usul bolalarda havo oqimini barqaror ushlab turish va nafas chiqarishni uzaytirish ko'nikmasini rivojlantiradi.

2. Havo oqimini yo'naltirishga qaratilgan mashqlar. Burun orqali nafas olish va og'iz orqali chiqarish mashqlari yordamida orofaringeal mintaqada havo oqimini to'g'ri taqsimlash shakllanadi. "Shamni o'chirish" yoki "pufakchalarni uchirish" kabi o'yinlar nafas chiqarish davomiyligini oshirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi rinolaliya bilan tug'ilgan bolalar uchun maxsus nafas mashqlari. Nafas olishni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashqlar bolaning artikulyatsiya apparati va diafragmasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Quyidagi mashqlar eng samarali hisoblanadi:

1. "Puflash" mashqlari. Bola paxta to'plarini yoki qog'oz bo'laklarini puflash orqali havo oqimini to'g'ri yo'naltirishni o'rganadi. Bu mashqlar nutqiy nafasni yaxshilashga yordam beradi.

2. "Ajdarho nafasi" mashqi. Bola uzun nafas chiqarib, olov puflayotgan ajdaho rolini o'ynaydi. Bu mashq diafragma faoliyatini faollashtiradi va nafas chiqarish davomiyligini oshiradi.

3. "Bo'ron" mashqi. Bola chuqur nafas olib, kuchli havo oqimi bilan "shamol" esayotganini tasavvur qiladi. Bu usul yordamida nafas olish va chiqarish nazorat qilinadi.

4. "Qo'shiq aytish va tovushlarni cho'zish" Bola uzun unli tovushlarni ("aaaa", "oooo", "uuuu") cho'zib aytish orqali nafas chiqarish jarayonini boshqarishni o'rganadi.

Rinolaliyaga ega maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy nafas olishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ularning havo oqimini boshqarish qobiliyati zaif bo'lib, bu holat tovushlarning burun orqali noto'g'ri chiqishiga, nutq davomiyligining qisqarishiga va ovoz kuchining pasayishiga olib keladi. Bu bolalar odatda yuqori ko'krak qismi bilan yuzaki nafas oladilar, natijada ularning diafragmal nafas olish qobiliyati sust bo'ladi.

Shuningdek, burun orqali nafas olishning buzilishi tufayli havo oqimi noto'g'ri yo'naladi va nutq tovushlari burun tovushlanishiga ega bo'ladi. Shu sababli, rinolaliyaga ega bolalar uchun maxsus nafas mashqlari va jismoniy terapiya usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ular nafas tizimini mustahkamlash va nutqni yaxshilashga yordam beradi. Nafasni rivojlantirish mashqlari bolalarda havo oqimini barqarorlashtirish, diafragmal nafas olishni faollashtirish va ovozning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, fiziologik terapiya va jismoniy faollik ham nafas olishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ochiq havoda jismoniy mashqlar bajarish, yoga va stretching mashqlari nafas olish hajmini oshirish, diafragmani mustahkamlash va nafas chiqarish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi. Logopedik texnologiyalar, jumladan, akustik-biofeedback usullari orqali bolalar nafas chiqarish kuchi va havo oqimini vizual tarzda kuzatishi mumkin, bu esa ularning nafasni ongli ravishda boshqarishiga yordam beradi. Shu sababli, rinolaliyaga ega bolalarda nafas tizimini rivojlantirish maxsus logopedik mashqlar, texnologik yondashuvlar va jismoniy terapiya orqali amalga oshirilishi lozim. Nafasni to'g'ri boshqarish qobiliyatini shakllantirish natijasida bolalarning nutq sifati yaxshilanadi, ovoz kuchayadi va tovushlarning to'g'ri talaffuzi shakllanadi. Bu esa ularning ijtimoiy muhitga moslashishiga va muloqot jarayonini samarali tashkil etishiga imkon yaratadi.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi rinolaliyaga ega bolalar uchun nafasni rivojlantirish jarayoni nutqni to'g'ri shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Rinolaliyaning paydo bo'lishi burun orqali noto'g'ri nafas olish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilmaslik va nutq davomiyligining qisqarishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Nafasni to'g'ri boshqarish orqali bolalarda diafragmal nafas olishni shakllantirish, havo oqimini nazorat qilish va tovush shakllanishini yaxshilash imkoniyatlari yaratiladi. Bunday bolalar uchun maxsus nafas mashqlari va texnologik yondashuvlar samarali

xususiyatlari, ehtiyojlari va rinolaliyani tuzatish jarayonidagi yondashuvga bog‘liqdir. Shuning uchun, kompleks yondashuv, ya’ni nafas texnikalarini o‘rgatish, fiziologik terapiya va logopedik yordamning uyg‘unligi bolalarning nutqini to‘g‘ri shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, bolalarning nutqiy faoliyati yaxshilanadi, tovushlar aniq talaffuz qilinadi va umumiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatiladi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA NAZORAT TURLARINING METODIK ASOSLARI

N.ABDUVALIYEVA – FarDU dotsenti
SH. JO'RAYEVA – FarDU 4-bosqich talabasi

Annotasiya. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, ularda bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun poydevor hisoblanadi. Ushbu jarayonda nazorat turlarining o'ziga xos metodologik asoslarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda nazorat turlarining asosiy vazifalari, ularning metodologik asoslari va ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metodologiya, o'qitish metodlari, og'zaki nazorat, yozma nazorat, diktant, test, interaktiv nazoart, kuzatish orqali nazorat, individual yondashuv.

Аннотация. Начальная ступень образования является основой формирования личности детей и развития их навыков получения знаний. В этом процессе важно разработать методологические основы различных видов контроля. В данной статье анализируются основные задачи видов контроля в начальных классах, их методологические основы и роль в повышении эффективности образования.

Ключевые слова: методология, методы обучения, устный контроль, письменный контроль, диктант, тест, интерактивный контроль, контроль через наблюдение, индивидуальный подход.

Annotation. The primary education stage serves as the foundation for the formation of a child's personality and the development of their knowledge acquisition skills. In this process, it is crucial to develop the methodological foundations of various control methods. This article analyzes the main tasks of control types in primary school, their methodological bases, and their role in enhancing the effectiveness of education.

Keywords: methodology, teaching methods, oral control, written control, dictation, tests, interactive control, observation-based control, individualized approach.

Boshlang'ich ta'lim bolalar uchun nafaqat bilim olishning, balki shaxsiy rivojlanishning ham muhim bosqichidir. Bu davrda o'quvchilarning bilim olish qobiliyatlari, mantiqiy fikrlashi va ijodiy ko'nikmalari shakllanadi. Nazorat turlari esa ushbu jarayonni samarali boshqarish, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniqlash va ularda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish uchun zarur vositadir. Shu bois, boshlang'ich sinflarda nazorat turlarining metodologik asoslarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Nazorat turlari haqida so'z yuritishdan avval nazoratning maqsad va vazifalariga to'xtalib o'tish zarur. Boshlang'ich sinflarda nazorat quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- Bilimlarni aniqlash: O'quvchilarning o'qilgan mavzularni qay darajada

o'zlashtirganini aniqlash.

- Kamchiliklarni aniqlash: O'quvchilarning qaysi sohalarda qiyinchiliklarga duch kelayotganini bilish.

- Rivojlanishga yordam berish: O'quvchilar bilimini muntazam ravishda nazorat qilib, ularni o'qishga qiziqishlarini oshirish.

- O'qitish samaradorligini baholash: O'qitish metodlari va dasturlarining sifatini baholash va takomillashtirish.

Boshlang'ich ta'limda nazoratning bir necha turlari mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Quyida ushbu nazorat turlariga batafsil yondashiladi:

- a) Og'zaki nazorat: Og'zaki nazorat o'quvchilarning og'zaki javoblari orqali

ularning bilim darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Bu tur o'quvchilarning fikrini og'zaki bayon qilish qobiliyatini rivojlantiradi¹. Misollar:

- Savol-javob: O'qituvchi mavzu bo'yicha savollar beradi va o'quvchilardan javoblarni tinglaydi.

- Hikoya qilish: O'quvchilardan muayyan voqeani qayta hikoya qilish yoki dars mavzusini o'z so'zlari bilan tushuntirish so'raladi.

- Dars muhokamasi: Guruhda mavzuni muhokama qilish orqali o'quvchilar fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

b) Yozma nazorat: Yozma nazorat o'quvchilarning mustaqil fikrlash va yozish ko'nikmalarini baholash uchun eng samarali usullardan biridir. Bu nazorat turi o'quvchilarning xotira va ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Misollar:

- Diktant: Savodxonlikni aniqlash uchun matn diktant qilib yozdiriladi.

- Testlar: Maxsus savollar orqali mavzu o'zlashtirilganligini aniqlash mumkin.

- Insho yoki kichik yozuvlar: O'quvchilarning ijodiy fikrlash va ifodaviy yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun topshiriq beriladi.

c) Amaliy nazorat: Amaliy nazorat o'quvchilarning darslikdagi topshiriqlarni bajarish orqali bilim darajasini aniqlashni o'z ichiga oladi. Bu tur mavzuni hayotiy misollar bilan mustahkamlashga yordam beradi. Masalan:

- Matematika masalalarini yechish: O'quvchilarning mantiqiy fikrlash darajasini baholash.

- Ijodiy ishlar: Rasm chizish, qo'l mehnati yoki boshqa ijodiy topshiriqlar orqali qobiliyatlarni rivojlantirish.

d) Interaktiv nazorat: Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda nazorat o'tkazish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Bu tur o'quvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantiradi va ta'lim jarayonini interaktiv qiladi. Misollar:

- Kompyuter dasturlari orqali testlar: Interaktiv platformalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini baholashadi.

- Guruh o'yinlari: Jamoaviy ishlash orqali mavzuni mustahkamlash.

- Videotopishmoq yoki audiotestlar: Audiovizual materiallardan foydalanish o'quvchilarni mavzuga yanada qiziqtiradi.

e) Kuzatish orqali nazorat: O'quvchilarni dars jarayonida kuzatish orqali ularning xulq-atvori, ishtiroki va bilim olishga bo'lgan qiziqishi baholanadi. Bu usul o'qituvchiga har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinflarda nazorat turlari haqida bir qancha olimlar o'z fikrlarini bildirishgan. Bu fikrlar nazoratning pedagogik va psixologik jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Malika Sattarova o'z tadqiqotida xalqaro baholash dasturlarining (PIRLS, TIMSS) boshlang'ich sinflarda qo'llanilishi haqida fikr yuritgan. "Boshlang'ich sinflardan boshlab xalqaro baholash dasturlari amaliyotga joriy etilmoqda. Ushbu sinflarda PIRLS, TIMSS, EGMA va EGRA kabi xalqaro baholash dasturlari qo'llaniladi. PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) — boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. Boshqacha qilib aytganda, bu dastur boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarining rivojlanish darajasini xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradi. Shuningdek, u o'qish va o'qitish jarayonini yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir".²

Unga ko'ra, bu dasturlar orqali o'quvchilarning o'qish qobiliyatlari va

1 Shomurodov (2019) og'zaki nazoratni ta'lim jarayonida qanday samarali qo'llash haqida so'z yuritadi.

2 FTAI Respublika ilmiy - amaliy konferensiya ISSN: 2181 - 1776

bilimlarini aniqlashda keng ko'lamli imkoniyatlar yaratiladi. Ushbu baholash dasturlari o'qitish jarayonida ilg'or usullardan foydalanish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu jarayonlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini tizimli ravishda tahlil qilishga imkon beradi. Boshlang'ich sinflarda nazoratning samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodologik asoslarga rioya qilish lozim:

a) Individual yondashuv: Boshlang'ich sinflarda nazoratning samaradorligini oshirishda individual yondashuvning ahamiyati juda katta. Bu yondashuv o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlari, ehtiyojlari va ta'lim olish tezligini hisobga olishga qaratilgan bo'lib, o'quv jarayonining har bir o'quvchi uchun qulay va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Individual yondashuvning asosiy jihatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. O'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olish

Har bir o'quvchining qobiliyati, bilim olish tezligi va qiziqish sohalari turlicha bo'lishi mumkin. Individual yondashuv orqali har bir bolaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va shu asosda ta'lim berish usullarini moslashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

2. Motivatsiyani oshirish

Individual yondashuv ta'limni o'quvchilar uchun shaxsiy ahamiyatli qiladi, bu esa ularning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi.

3. Moslashuvchanlik

O'qituvchi darslarni o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirib, nazorat turlarini o'zgartirishi mumkin. Masalan, og'zaki javoblarga yaxshi e'tibor qaratadigan o'quvchi uchun yozma topshiriqlarni yengillashtirish yoki o'yin asosidagi topshiriqlarni taklif qilish mumkin.

4. Shaxsiy o'sishni qo'llab-quvvatlash

Individual yondashuv shaxsiy yutuqlarni e'tirof etish va mustahkamlash orqali o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

b) Zamonaviy texnologiyalar: Boshlang'ich sinflarda nazoratning samaradorligini oshirishdagi metodologik asoslardan biri zamonaviy texnologiyalarni qo'llashdir. Zamonaviy texnologiyalar o'quv jarayonini yanada interaktiv va samarali qilish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash hamda ta'limning sifatini oshirish imkonini beradi. Ularning asosiy afzalliklaridan biri:

Sinov va baholash tizimlari: Kompyuter asosidagi sinovlar va baholash vositalari o'quvchilarning bilim darajasini real vaqt rejimida o'lchash imkonini beradi. Bu metodlar o'qituvchilarga har bir o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda yordam beradi.

c) Didaktik prinsiplarga asoslanish: Boshlang'ich sinflarda nazoratning samaradorligini oshirishdagi metodologik asoslardan biri didaktik prinsiplarga asoslanishdir. Didaktik prinsiplari — o'qitish va o'rganish jarayonini tashkil etishda muhim yo'riqnomalar bo'lib, ular o'quv jarayonining samarali va maqsadga muvofiq bo'lishini ta'minlaydi. Boshlang'ich sinflarda didaktik prinsiplarga asoslanish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda, ularning o'quv faoliyatini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Nazorat jarayonida izchillik, aniqlik, tenglik va samaradorlik tamoyillariga amal qilish lozim³. Bu tamoyillar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi.

4. Nazoratning ta'lim jarayonidagi ahamiyati: Nazorat ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- O'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi.
- Mavzularni puxta o'zlashtirishga yordam beradi.
- O'qituvchilarga ta'lim jarayonini tahlil

3 Ibragimov (2022) didaktik prinsiplarga asoslanib nazoratning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy baholash tizimlarini tavsiya qiladi.

qilish va takomillashtirish imkonini beradi.

Ta'lim amaliyotlarining muvaffaqiyati, ayniqsa, qayta aloqa mexanizmlariga bog'liqligini ko'rsatadi. Bu mexanizmlar, ayniqsa, o'qituvchilar va o'quvchilarning faoliyatini baholash uchun ishlatiladigan tizimlar ta'lim tizimining rivojlanish va takomillashuv maqsadlariga erishishiga yordam beradi. Muntazam baholashlar orqali ta'lim jarayonini yaxshilash zarur bo'lgan sohalarda maqsadli yordam ko'rsatiladi⁴. Azimov tadqiqotida, pedagogik ko'nikmalarni oshirish uchun maxsus tayyorlangan malaka oshirish dasturlarini joriy etishni targ'ib qiladi. Zamonaviy texnologiyalar

va didaktik prinsiplarni qo'llash orqali o'qituvchilar yanada aniqroq baholashlarni taqdim etishlari mumkin, bu esa o'qituvchi va o'quvchilar uchun rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu baholashlar, ta'lim strategiyalari va siyosatlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi va monitoring jarayonini ta'lim va o'qish jarayonining ajralmas qismiga aylantiradi

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinflarda nazorat turlarining to'g'ri tashkil etilishi va zamonaviy metodlardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Ushbu jarayonda individual yondashuv va interaktiv metodlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu esa ta'lim sifati va o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi.

4 A. Azimov "Maktabgacha ta'lim tizimida pedagoglarning malakasini oshirishning muhim jihatlari" (2021) asari

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sattarova M. (2021). Boshlang'ich ta'limda nazorat turlari va uning ahamiyati // Ta'lim va innovatsiyalar jurnali. 15(2) – T., 2021. –B.123-135.
2. Azimov A. Ta'lim jarayonida zamonaviy metodlarni qo'llash // Pedagogika ilmiy tadqiqotlari jurnali. 30(1). – T., 2021. –B. 78-92.
3. Ibragimov F. Boshlang'ich ta'limda og'zaki nazorat usullari. – T., 2023. –B. 45-59.
4. Shomurodov R. Zamonaviy texnologiyalar va ta'lim//Pedagogika va innovatsion ta'lim texnologiyalari jurnali. – T., 2022. –B. 102-118.
5. Mansurov T. Didaktik prinsiplarga asoslangan ta'lim metodlari. – T., 2020. –B.65-80.
6. Nazarov D. (2019). Ta'limda individual yondashuv // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – T., 2019. –B. 33-45.
7. PIRLS, TIMSS, EGMA va EGRA. Xalqaro baholash dasturlari va ularning ta'lim tizimidagi ro'li. O'qish va o'qitish: xalqaro tajribalar. – T., 2018. –B. 121-134.
8. Mahmudov B. Boshlang'ich ta'limda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish // O'quv metodikasi va pedagogika jurnali. – T., 2022. –B.45-59.
9. Zaynullayev S. Ta'limda texnologiyalarning ro'li va ularning ta'siri. – T., 2020. –B. 77-90.
10. Muratov A. Boshlang'ich ta'limda didaktik prinsiplarga asoslanishning pedagogik tahlili // Pedagogik tadqiqotlar jurnali. – T., 2021. –B. 56-69.
11. Khamidov Z. O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda nazorat turlarining ro'li // O'qish va ta'lim jurnali. – T., 2023. –B. 101-115.
12. Jalilov I. Xalqaro baholash dasturlarining boshlang'ich ta'limdagi o'rni. – T., 2022. –B. 58-74.

KO'P TARMOQLI KO'P TARMOQLI MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALARNI HARAKATLI O'YINLAR ASOSIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH

HAMIDOVA MUBORAK - PhD, professor v.b.

ASLANOVA ZARINA TUYBEKOVNA

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali Maxsus pedagogika

Logopediya yo'nalishi 124 guruh MSPD1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni harakatli o'yinlar asosida nutqini rivojlantirish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni harakatli o'yinlar asosida nutqini rivojlantirish, ovoz va artikulyatsiya apparati, tovush talaffuzi, tinglash qobiliyati jadal rivojlantirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы обогащения мотивации речевой деятельности на основе научных подходов к повышению эффективности работы по развитию речи у детей с речевыми нарушениями дошкольного возраста на основе полипредметных и подвижных игр.

Ключевые слова: Многопрофильная дошкольная образовательная программа для детей с нарушениями речи, направленная на развитие речевого, голосового и артикуляционного аппарата, навыков произношения и аудирования.

Nutq inson tafakkurining rivojlanish darajasini belgilaydi. Nutq muammolari bolaning fikrlashi, xotirasi, diqqati va boshqa aqliy jarayonlariga ta'sir qilishi mumkin. Logoped amaliyotida nuqsonning asosiy yoki ikkilamchi ekanligini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki, bu murakkab funksional tizimni o'z ichiga olgan jarayondir.

Ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni harakatli o'yinlar asosida nutqini rivojlantirishga doir ishlar.

Harakatli o'yinlarning qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat, yumush qanday ahamiyatga ega bo'lsa bola hayotida harakatli o'yinlar ham shunday ahamiyatga ega.

Bir yarim yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda nutqni tushunish tez

rivojlanadi, lug'at boyligi keskin ortadi, so'z tarkibi takomillashadi.

Ular dastlab tovush birikmalarini, so'ngra

esa oddiy iboralar, kichik

she'rlarni oson takrorlaydilar. Agarda ikki yoshda bola ikki-uchta so'zdan iborat bo'lgan iboralarni qo'llayotgan bo'lsa, u uch yoshga kirganida uch-beshta

va undan ortiq so'zlar ishtirokida murakkab iboralarni tuzadi. Ushbu

davrda nutq nafaqat kattalar bilan, balki tengdoshlar bilan xam muloqot

vositasi sifatida shakllanadi. Bu davrda bolalarda nutqning tovush

tomoni, ya'ni: ovoz va artikulyatsiya apparati, tovush talaffuzi, tinglash

qobiliyati jadal rivojlanadi. Yaxshi, aniq va intonatsion jixatdan to'g'ri

bo'lgan ifodali nutqqa erishish uchun ilk yoshlardan boshlab bolalar bilan

nutqning tovush madaniyatini rivojlantirishga doir ishlarni amalga

oshirish zarur.

Shunday ekan, harakatli o'yinlar maskur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va

yangi shakldagi xarektirlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushurish ehtimoli yaqqol voqealikka aylana boshlaydi. Maskur harakatlarni egalash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatni vujudga keltiradi. Bolaning harakatli o'yinlarlar shart-sharoitidan kelib chiquvchi ongli maqsadi harakatlarni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi esda olib qolish va esga tushurish jaroyonlariga aylanadi.

Bola jisimlarni moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko'rinishga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaxolanki shunday tayanch nuqtasini vazifasini bajaruvchi narsalarning aksariyatidan harakatli o'yinlarda bevosita obekt sifatida foydalaniladi. Harakatli o'yinlar faoliyatida maskur jisimlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek, narsa bilan harakatli o'yinlar harakatlarning takomillashuvi harakat shakli, xususiyati, bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishining asosini tashkil qiladi.

Bolalarning harakatli o'yinlar faoliyatlarida har xil hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol hamda ijodiy, yaratuvchan, o'zgartiruvchan jarayondir. Bolalar o'yin faoliyatlarining yana bir ajoyib xususiyati shundan iboratki, o'yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-xarakatlari va bajaradigan rollari ko'pincha umumiylik xarakteriga ega bo'ladi.

Shunday qilib, ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni harakatli o'yinlar asosida mashg'ulotlarda va undan tashqarida turli tovush

taqlidlarini muntazam ravishda qo'llagan xolda tarbiyachi bir vaqtning o'zida nutqning tovush madaniyatini xam shakllantiradi.

Talaffuz uchun osonlashtirilgan nutqiy materialda bola nutqning tovush madaniyatiga oid qator bo'limlarni mashq qiladi xamda shu bilan nutqni tinglash va nutqiy xarakat analizatorlarini nisbatan murakkab akustik-artikulyatsiya ishiga

tayyorlaydi.

Ishlarning ushbu bosqichida ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning yoshiga qarab ularga o'zida

turli tovush taqlidlarini jamlagan harakatli o'yinlar, qo'shiqlar, she'rlar, sanoq she'rlar va xikoyalar beriladi.

Ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiyachi tovushga taqlid qilishni harakatli o'yin-mashqlar, nutqni rivojlantirish va atrof-muxit bilan tanishtirishga oid mashgulotlar, harakatli didaktik o'yinli mashg'ulotlar, musiqiy mashg'ulotlar tarkibiga kiritadi.

Ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davrda bolalarning nutqi rivojlanishni davom etadi. Ushbu yoshda lug'at yig'iladi, aniqlashtiriladi va

takomillashtiriladi. Bolalar so'zlarni mazmuniga qarab aniqroq ayta

boshlaydilar. Ular grammatik shakllardan to'g'ri foydalana boshlaydilar,

kichik ertaklar, xikoyalarni mantiqiy izchilikda xikoya qilish va suratlar

mazmunini aytib berishga qodir bo'ladilar. Nutqning tovush jixati xam

jadal rivojlanadi. Bolalar ona tilining ko'pgina tovushlarini

o'zlashtirib oladilar va to'g'ri talaffuz qiladilar, so'zlar va iboralarni

sof va aniqroq ayta boshlaydilar, o'z nutqining sur'atiga e'tibor bera

boshlaydilar.

Ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda tovush talaffuziga oid ishlar nutq tovush madaniyatining boshqa

bo'limlariga doir ishlar (nutqni tinglash qobiliyati, artikulyatsiya, nutqiy

nafas olish, ovozlar, diksiya, nutq sur'ati, uning intonatsion

ifodaliligini rivojlantirish) bilan birgalikda olib boriladi. Endi xar

bir ish turini batafsil ko'rib chiqamiz.

1-ish turi - artikulyatsiya apparati organlari xarakatli o'yin asosida

aniqlashtirish. Tarbiyachi xarakatlarni rivojlantirish yoki aniqlashtirish,

tovushning to'g'ri artikulyatsiyasiga yordam beradigan muayyan xolatlarni

ishlab chiqish uchun harakatli o'yin mashqlarini o'tkazadi. Bunda nutq tovush

madaniyatining navbatdagi bo'limlariga oid ishlar ajratiladi: aniq va to'g'ri artikulyatsiyani, og'izdan uzoq muddat davomida bir tekis nafas chiqarishni o'rgatish, tovush balandligini rivojlantirish.

2-ish turi - ajratib qo'yilgan tovushni talaffuz qilishni

aniqlashtirish va nutqni tinglash qobiliyatini harakatli o'yinlar asosida rivojlantirishda. Tarbiyachi ajratib qo'yilgan tovushni talaffuz qilishni aniqlashtirish yoki uni taqlid asosida atash uchun hatakatli o'yin mashqlarni olib boradi. Bolalarning diqqat-e'tibori ushbu tovushni talaffuz etishda artikulyatsiya apparati organlarining xolatiga va uning jaranglashiga qaratiladi. Ushbu

tovushni tovushlar guruxi ichidan ajratib olish uchun harakatli o'yinlardan

foydalaniladi.

Bu ish turi nutqni tinglash, ovoz balandligini taqqoslay olish

qobiliyatlarini tarbiyalash, artikulyatsiya apparatini, nutqiy nafas olishni

rivojlantirishga yordam beradi.

3-ish turi - so'zlarda tovushni to'g'ri talaffuz qilishni tarbiyalash va

fonematik tinglash qobiliyatini harakatli o'yinlar asosida rivojlantirish.

Tarbiyachi so'zlarda tovushlarni aniq va to'g'ri qo'llashga yordam beruvchi

turli materiallarni (asosan, harakatli o'yinlar) beradi. Dastlab mashq

qilinayotgan tovush urg'uli bo'g'inda turgan so'zlarda beriladi. Bolalar uni

yanada aniqroq, cho'zib talaffuz qilishni o'rganadilar, ya'ni tovushni ovoz

yordamida ajratish ko'nikmasini mashq qiladilar, keyinchalik esa ularni

nafaqat ajrata olish, balki uning bo'g'indagi joyini aniqlashni

o'rganadilar. Bir vaqtning o'zida fonematik tinglash, so'zlarni orfoepiya

mevorlariga muvofiq xolda talaffuz qilish vazifalari xal etiladi.

4-ish turi - tovushlarni iborali nutqlarda to'g'ri talaffuz qilishni

tarbiyalash va nutqni tinglash qobiliyatini harakatli o'yinlar asosida rivojlantirish.

Pedagog maxsus tanlab olingan nutqiy materiallar, ya'ni: so'zli

harakatli o'yinlar, tez aytishlar, topishmoqlar, she'rlar va xikoyalarni beradi. U

mazkur tovushning yuqorida sanab o'tilgan materialda to'g'ri qo'llanishini

kuzatib boradi. Mustaqil nutqda tovushni to'g'ri talaffuz qilishni

harakatli o'yinlar asosida nutqni tinglash va nutqiy nafas olish qobiliyatlarini rivojlantirish, nutqning oxista sur'ati va intonatsion ifodaliligidan

foydalana olish qobiliyatini shakllantirish bilan birgalikda olib

boriladi.

Didaktik harakatli o'yinlarni to'g'ri o'rganishlari uchun ta'limiy maqsad, harakatli o'yinlar holati va harakatli o'yinlar qoidalari

(davomida o'quvchilar bilimlarni osonroq o'zlashtiradilar) to'g'ri tushuntirishi lozim. O'yinning mavzusi dastur talablaridan kelib chiqadi, o'quvchilarning yosh hamda individual xususiyatlarini xisobga olgan holda belgilanadi.

Ko'p tarmoqli ko'p tarmoqli maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda harakatli o'yinlarning quyidagi shakllari ishlatilishi mumkin:

1. Predmetlar bilan bo'lgan turli xil harakatli harakatli o'yinlarlar (terish, yig'ish, tarqatish).

2. Harakatli o'yinlar poydevorini tashkil etuvchi ma'lum kayfiyatni hosil qiluvchi vositali harakatli o'yinlar (ertak, ashula, "sehirli qalamcha", "sirli maktub" va boshqalar).

3. Topishmoqlar yechish harakatli o'yinlari.

4. Individualva kolektiv musobaqalar.

5. Ma'lum o'yin harakatlari bilan bajariladigan didaktik o'yinlar chapak chalish, sakrash, qo'llarni ko'tarish va boshqalar.

Didaktik o'yin tufayli bolalar masalan: musobaqada g'olib bo'lish uchun, tevarak atrofnı chuqur o'rganadi, sinchiklab kuzatadi, predmetdagi bilinar- bilinmas belgilarni ham qura olishga, taqqoslashga, qiyoslashga harakat qiladi. Shuningdek bola predmetlarni yig'ish va umumiy belgilar bo'yicha saralashga o'rganadi, qoidalarni aniq bajarish tufayli bolarda mustaqillikni shakllantiradi, diqqatini bir joyga to'plashga o'rgatadi, shuni boshidan ohirgacha izchillik bilan bajarishni, kim bilandir birgalashishni talab qiladi. Didaktik harakatli o'yinlarda ta'lim va tarbiya vazifalari bir biri bilan mustaxkam bog'langan bo'lib bilim olish bilan birga bolalarga do'stlik, xamjixatlik xislatlarni tarbiyalanishi uchun qulay sharoitlar yaratadilar.

Shuningdek harakatli o'yinlarda aniq

bir ritim mavjud, uning buzilishi harakatli o'yinlarning buzilishiga olib keladi. Harakatli o'yinlar shartida ko'p tushuntirishlar mumkin emas.(ularni harakatli o'yinlar oldidan aytib o'tish kerak), tez-tez tartibga chaqirib turish, nima qilib bo'lsa ham bolaning ongiga uning xatosini yetkazishi xarakati, bolani o'z navbatida kutib qolishi qoralanadi.

Harakatli o'yinlar davomida bolalar o'zlarini erkin tutishlari, o'zlarining mustaqilliklari va to'laqonliklari dan mamnuniyat xis qilishlari lozim. Diaktik harakatli o'yinlarni to'g'ri boshqarish sharoitida bolalar harakatli o'yinlarga quvonch bilan kirib ketadilar. Harakatli o'yinlarni e'lon qilish oddiy shaklda o'tkazish mumkin – logoped unga yutig'ini aytib, bolalarning diqqatini didaktik materialı, borliqning ob'yektlariga yo'naltiriladi.

Ko'p harakatli o'yinlarning nomi uni qanday qilib bajarilishini ko'rsatib beradi. Masalan: "Tovushlar" harakatli o'yinlarni atrofdagi tovushlarni belgilari asosida topib ber, bu so'z qanday tovushdan boshlanadi? ; zanjir harakatli o'yinlari-so'z ma'lum tovushdan boshlanadi, keyingi so'z uning oxirida eshitilgan tovushdan boshlanishi kerak", "Gapni oxirigacha tuzing". "Men maktab..." va boshqalar. Yozuv mashg'ulotining maqsadiga qarab didaktik harakatli o'yinlarining axamiyati, mazmuni aniqlanadi. Bolalarda harakatli o'yinlarga qiziqish uyg'otilishi lozim. Masalan, ba'zi harakatli o'yinlarlarda logoped bolalarga koptokni otib, qo'yilgan savolga javob talab qilishi, shuningdek bu maqsadda "Sexrli qalamchani" ishlatish mumkin. Harakatli o'yinlar jarayonida aqliy ish turlari harakatlar bilan bog'liq bo'lishi foydalidir.

Masalan, qush uchishini quyon sakrashini takrorlash, boy o'g'li sifatida boshini yonga burish va boshqalar.

Oldindan belgilangan qoidalarsiz harakatli o'yinlar faoliyati sust rivojlanadi va didaktik

vazifalar yechilmay qolishi mumkin. Harakatli o'yinlar boshida bolalarga vazifa-sini, keyin uning yechilish yo'lini tushuntirib beriladi.

O'rgatuvchi qoidalar o'quvchilarning bilim olish faoliyati tomon yo'naltirilgan bo'lib, ular oldida harakatli o'yinlar holatlarining xarekteri va bajarish usullari ochib beriladi. Harakatli o'yinlar qoidalari harakatli o'yinlar va xayotiy aloqalarining bajarilish tartibini belgilaydi. Shuningdek harakatli o'yinlar ishtirokchilari logoped tomonidan to'g'ri baxolashlari lozim. Bu bolalar tomonidan vazifani to'g'ri bajarishga undaydi, harakatli o'yinlar maqsadiga tezroq erishishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda didaktik harakatli o'yinlar va masalalarni o'tazish uchun turli material va qo'llanmalar ishlatiladi. So'zli harakatli o'yinlarlar ko'rgazmali qurollarni ishlatilishini talab qiladi. Ularni o'tkazishda

logoped bolalar tomonidan egallagan bilimlarga suyanadi. Bunday harakatli o'yinlarning maqsadi- bolalar xayotiy tajribasini tartibga solish, olingan bilimlarni amaliyotga tadbiq etish, ular asosida erkin muomila qilish, o'tilganlarni qayta takrorlash. Harakatli o'yinlarni yakunlar ekan logoped bolalarga harakatli o'yinlarni boshini eslatib o'tishi lozim. Barcha o'quvchilar didaktik harakatli o'yinlarni to'liq mustaqil bajara olishi kerak. Harakatli o'yinlarni mashg'ulotda takrorlashda unga bo'lgan qiziqishlarni oshirish uchun harakatli o'yinlar vazifalari qiyinlashtiriladi.

Buning uchun yangi harakatli o'yinlar materialini kiritish, ko'rgazmali qurolni yangilash yoki didaktik materiallarni almashtirish, so'z bilan ifodalash usullari qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mo'minova L., M. Ayupova. «Logoped». T., 2015 y.
2. Shomahmudova R. To'g'ri talaffuzga o'rgatish va nutq o'stirish. – T.: «Ilm ziyo» nashriyoti, 2018.
3. G'ulomov A., V. Jobilova «Nutq o'stirish mashg'ulotlari». T., 2015 y.
4. Kichkintoylar uchun o'yin: Maktabgacha ta'lim tashkilotining kichik va o'rta gruppalari uchun. /L. Dolimova - T.: O'qituvchi, 2015 - 172.
5. Z.M. Axmedova, M. Yu. Ayupova, M. P. Hamidova "Logopedik o'yin" darslik. Toshkent-2013=

QURILISH CHIZMALARINI O‘QITISHDA GRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Z. MANSUROV

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, o‘qituvchi

Annotatsiya. Oliy ta’lim maskanidagi qurilish chizmachilik kursi talabalarining grafik madaniyatini, shuningdek, shaxsning ijodiy salohiyatini shakllantirishga qaratilgan. Bu jabhada ko‘plab samarali ishlar, hususan qurilish chizmachiligi fanini o‘qitishda ham zamonaviy grafik dasturlardan foydalanib ta’lim samaradorligiga erishilmoqda. Qurilish chizmachiligi fanining mavzularini yoritishda arxitektura sohasiga mo‘ljallangan grafik dasturlar orasidan Revit dasturi ayniqsa ancha mukammal bo‘lib mavzu mohiyatini yoritishda talabalarining ko‘z o‘ngida chizmalarining uch o‘lchamli holatiga o‘tish samarali usul hisoblanadi. Shu sababli ushbu fanning to‘la mohiyatini yoritishda grafik dasturlarning amali ahamiyatiga ularning tavsiflari alohida o‘rin oladi.

Kalitso‘zlar – grafik ta’lim, qurilish chizmachiligi, grafik dasturlar, grafika, axborot-kommunikatsiya, fazoviy tasavvur, arxitektura, chizma, didaktika, muhandislik grafikasi.

Ключевые слова - графическое образование, строительный рисунок, графические приложения, графика, информатика и коммуникация, пространственное воображение, архитектура, рисунок, дидактика, инженерная графика.

Keywords - graphic education, construction drawing, graphic applications, graphics, information and communication, spatial imagination, architecture, drawing, didactics, engineering graphics.

Bizga ma’lumki Evropada XV asrning 40-yillarida kitob nashriyotining paydo bo‘lishi bilan kitobxonlik madaniyatining yangi bosqichi boshlandi. Kitob ta’limi bora-bora shaxsiy muloqotning barcha an’anaviy shaklini siqib chiqarib, ommaviy ta’lim uchun muhim poydevor yaratdi. Shu bilan birga, biz uchun har jihatdan mukammal bo‘lgan yangi fan kurtaklari – didaktika vujudga keldi, bu esa o‘z navbatida ilmda yuz berayotgan barcha yangiliklarni o‘qitish uchun qulay bo‘lgan darsliklar shakliga keltiradigan o‘qituvchining yangi qiyofasi shakllandi.

Insoniyat tarixida axborotlarni eslab qolish, saqlash, uzatish, o‘zgartirishga imkon beradigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining paydo bo‘lishi va jadal rivojlanishi XXI asrning yangi ta’lim paradigmasi – axborot madaniyatini yaratishga olib keladi. Shu bilan birga, bu jarayonlar o‘z navbatida talabalar bilish faoliyatining

imkoniyati cheksiz ravishda oshib boradi va pedagogning ro‘li ham o‘zgaradi. U talabalar uchun nafaqat fanga doir bilimlarni etkazuvchi, balki ma’lumot dengizida «losman» bo‘lib, kerakli ma’lumotni tanlab olishga, uni mantiqiy tushunishga va zamonaviy ta’limning kompetentlik tamoyillariga javob beradigan kasbiy faoliyatida samarali foydalanishga yordam beradi.

Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichi mutaxassisning ilmiy darajasi va kompetentligiga qo‘yiladigan yangi talablarni taqozo etmoqda. Talabalarga taqdim etilayotgan bilimlar hajmining o‘sishi sharoitida, auditoriya mashg‘ulotlarining qisqartirilishi, o‘quv jarayonini yanada mukammallashtirishga sabab bo‘lmoqda. O‘quv jarayonining samaradorligini oshirish oliy ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib, uni o‘quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali hal qilish mumkin.

Kompyuter grafikasi vositalari o'qitish metodikasiga yondashuvni tubdan o'zgartirdi: magnit va elektr maydonlari, kimyoviy reaksiyalar va boshqalar kabi ko'zga ko'rinmaydigan jarayon va hodisalarni vizuallashtirish ularni kuzatish va tushunishni yaxshilash imkonini beradi.

Ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini P.F.Anisimov, P.M.Bisirkin, A.V.Gololobov, Yu.F.Katxanova, A.M.Leybov, A.V.Sobolova, F.Liarokapislar o'z tadqiqotlarida ilmiy isbotlashgan.

Kompyuter texnologiyalari o'quv jarayonidagi mexanik takrorlash uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartiradi. Masalan, talabalar darsning nazariy bayonlarini yozish o'rniga, darslikni ma'lumot tashuvchilarga ko'chirib olishlari mumkin va bu dars vaqtining ma'lum qismini tejashga yordam beradi. Grafik yoki kurs ishlarini, shuningdek, kurs va diplom loyihalarini bajarishda pedagogning yo'llanma va maslahatlari zarur bo'ladi. Talabalar tomonidan berilgan savollar yildan-yilga takrorlanadi. Agar ushbu savollar elektron darslikka kiritilsa, yo'llanma va maslahat berish uchun ajratilgan vaqt qisqartiriladi. Agar test yozma nazorati an'anaviy usulda emas zamonaviy kompyuter vositalaridan foydalanib tashkillashtirilsa, bu pedagog vaqtining yana bir qismini tejash imkonini beradi.

"Qurilish chizmachiligi" fanida kompyuter texnologiyalarini qo'llanilishi kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Bu esa talabalarning fazoviy tasavvurini oshirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda kompyuter grafikasiga bo'lgan talab oshib borishi "Qurilish chizmachiligi" fanini yanada chuqurroq o'rganishni talab etmoqda. Kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, kompyuter grafikasi fani oliy ta'limdagi texnik yo'nalishlar uchun yangi fan sifatida joriy etilmoqda. Kompyuter grafikasi fani chizma geometriya va muhandislik grafikasi qonuniyatlariga tayanadi. Tayyorlanayotgan

muhandis-pedagoglar kompyuter vositalaridan va grafik dasturlarda loyihalash ishlarini mustaqil ravishda bajarishlari talab etilmoqda.

Lekin yuqoridagi keltirib o'tilgan ilmiy tadqiqotlarda qurilish chizmachiligida grafik dasturlardan (Revit) foydalanish va ularning uzviy bog'lanishi haqida alohida to'xtalib o'tilmagan. Ba'zibir ishlarda qurilish chizmachiligida grafik dasturlardan AutoCAD dasturidan foydalanish bo'yicha qator tavsiyalar berilgan. Hozirgi kunga kelib bu dasturdan qurilish chizmachiligi fanida foydalanish samarali vosita hisoblanmaydi. Bunga bir qator omillar mavjud:

- Revit dasturi asosan ikki o'lchamli chizmalar uchun qulay hisoblanadi;
- Revit dasturida ikki o'lchamli chizmalar alohida-alohida (obyektning 2d va 3d holati) bajariladi;
- Alohida-alohida chizilgan chizmalarni barcha talabalar bir-xilda tushunishlari qiyin bo'ladi;
- Revit dasturida tayyor standart belgilarni o'zgartirish uchun uning funksional buyruqlariga kirish talab etiladi;
- Revit dasturida standart shartli belgilar soni juda kam va ular ham cheklangan;

Grafik dasturlar ichida ko'plab dasturlarda bir yo'la ham 2d chizma ham 3d model ko'rinishlarini chizish mumkin bo'lgan funksiyalar mavjud. Lekin ko'pchilik grafik dasturlarda yaratilgan davrlarning standartlari kiritilgan bo'ladi, ularni ba'zilarini o'zgartirish imkoni mavjud bo'lsa ba'zilariniki mavjud bo'lmaydi. Bu holat ba'zi noqulayliklarni keltirib chiqarishga sabab bo'ladi.

BIM dasturlari ichida ba'zi bir shunday dasturlar mavjudki ular aynan qurilish sohasi uchun mo'ljallangan dastur hisoblanadi. Bular ArchiCAD, Revit, Lira, Grasskoper va boshqalar. Bu dasturlar ichidan Revit grafik dasturi qurilish chizmachiligi fanidagi mavzularni tushuntirish uchun juda qulay

hisoblanadi. Bunga quyidagi omillar asos bo'lib hizmat qiladi:

- Revit grafik dasturi uncha kuchli hisoblanmagan kompyuterlarda ham ishlash imkoniyati mavjudligi;

- Revit dasturining engil ishlashi (2d va 3d chizmalarda ham bir hil ishlaydi) ;

- Revit dasturida bir yo'la ham 2d o'lchamli chizma ham 3d ko'rinish hosil qilinishi;

- Buyruqlar panelidagi buyruqlarning qurilish sohasiga bog'langanligi;

- Shartli belgilarning parametrlarini oson o'zgartirish mumkinligi;

- Tayyor 3d modellarni 2d holatda ham o'zgartirilish funksiyasining mavjudligi;

- Oddiy va murakkab qirqimlarning avtomatik tarzda bajarilish;

- Standart kutubxonasiga boshqa joydan olingan modellarni oson bog'lanishi va ularning parametrlarini standart kabi o'zgartirish imkoniyatining mavjudligi;

- Tayyor bo'lgan hujjatlarni bitta loyiha albomiga yig'ilish imkoniyatining mavjudligi;

Revit grafik dasturining imkoniyatlari va uning chizmachilik fanlari bilan uzviy bog'liqligi haqida hech qanday ilmiy ish qilinmagan. Faqatgina rus mutaxassislari bu grafik dasturning qulayligi va imkoniyatlari haqida kitob yozishgan. A. L. Lansov, Titov S., N. Malova, A. Dneprov, P. Vasilyev, E. Kustova, O. Ivanova, A. Orlov, K. Gleni, D. Ridder, V.G. Proxorskiy, E. Felistov, G.A. Jadayev bu olimlar Revit grafik dasturining imkoniyatlari haqida batavsil yoritib betishgan o'z kitoblarida.

Qurilish chizmachiligi fani o'qitiladigan oliy o'quv yurtlarida fan dasturlariga kompyuter grafikasiga oid mavzularini kiritish va ko'paytirish orqali fanni yanada amaliy ahamiyatini oshirishni ko'rish mumkin. Hozirgi kunga kelib fan mutaxassislarini kompyuter savodxonligi hamda grafik dasturlar

imkoniyatlaridan foydalanishlari talab etiladi. Ta'lim jarayonlarida kompyuter grafikasidan foydalanish yordamida:

- fazoviy tasavvur rivojlanadi;
- o'zlashtirish ko'rsatkichlari yuqori bo'ladi;

- xotirada saqlash davomiyligi ortadi;

- ijodiy va mantiqiy fikrlash rivojlanadi;

- yangi loyihalar va ularni yaratish uchun imkoniyatlar ochiladi;

- qurilish chizmachiligiga doir bo'lgan grafik ishlarni bajarishda talabalarga bir muncha qulayliklar keltiradi va osonlashishiga yordam beradi.

Bizga ma'lumki grafik dasturlar va multimediali elektron darsliklardan foydalanib qurilish chizmachiligi darslarini tashkil etish an'anaviy usullarda dars o'tishga nisbatan bir necha afzalliklari mavjud. Ular:

- dars sifati ko'zlangan darajada bo'ladi;

- fan bo'yicha berilayotgan ma'lumotlar tushunarli va aniq ko'rinishda bo'ladi;

- fanga doir va tushuntirilishi kerak bo'lgan chizmalar va obyektlar talabalar ko'z o'ngida kompyuter grafikasi imkoniyatlari yordamida bajariladi;

- yasalgan binoning 3d modelini olti ko'rinishda ko'rish yoki bir yo'la to'rtta ko'rinishda va yaqqol modelini turli tamondan ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi;

- tayyor bo'lgan obyektga oddiy va murakkab qirqimlar berish va shu qirqimlarni bir yo'la ko'rish imkoniyati mavjudligi;

- qisqa vaqt ichida mavzu uchun ajratilgan darsni tushuntirish imkoniyati mavjudligi;

- mavzu bo'yicha ma'ruzalar, topshiriqlar to'plamlari, turli darajadagi test savollari, fandagi atamalar uchun glossariyni mavjudligi yordamchi vosita sifatida foydalanish mumkin.

Variativ turdagi ma'ruzalarni o'tish; o'qituvchilarni maxsus, uslubiy va AKT kompetentlikdarajasigabog'liqholdatayyorlash va malakasini oshirish; "Multimediya"

ma'ruzasida ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyati faollashuvini tajriba asosida baholash uslublariga ega bo'lgan ma'ruza kurslarining multimediali o'rgatish tizimlarini qo'llashning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish hamda o'quv jarayoniga tatbiq etish lozim.

Multimedia vositalari o'quv jarayonining ko'rgazmaliligini sezilarli darajada kengaytirdi: modellar, grafika, ranglar, ovoz, videotexnikadan foydalanish. Ushbu xilma-xillik turli xil o'quv vaziyatlarini, shu jumladan, o'quv o'yinlarini modellashtirishga imkon beradi. Bo'lajak bitiruvchilarning bilim sifatini oshirish istagida, muhandislik grafikasi fanlari o'qituvchilari o'quv vaziyatlarida shaxsiy kompyuterdan foydalanib, turli xil texnologiyalarni qo'llashga intilishadi.

Qurilish chizmachiligi fanida mashg'ulotlarini olib borish vaqtida, doskada mavzu bo'yicha chizma chizish va talabalar uni daftarlariga ko'chirishlari kerak. Ammo ko'pincha qurilish chizmachiligida bitta chizmani doskada ko'rsatishning o'zi etarli hisoblanmaydi. Bu vaziyatda pedagog oldindan tayyorlangan chizmalardan foydalanish zarurati tug'iladi. Bundan tashqari grafik dasturlarning animatsion imkoniyatlaridan foydalangan holda doskada ko'rsatib ulgurilmagan chizmalarni ko'rsatish va talabalarning ongida mavzu mohiyati yanada chuqurroq iz qoldirishga hizmat qiladi. Bu o'z navbatida murakkab mavzularni tushunturish birmuncha soddalashadi va tushunarlilik oshadi.

Mavzu mohiyatini kompyuter grafikasi yordamida yaratish quyidagi afzalliklarga ega:

- grafik dasturlar yordamida bir vaqtning o'zida bir necha chizmalar bilan ishlash imkoniyati mavjud bo'lishi;
- bir vaqtning o'zida chizilgan chizmani ko'rgazmali material sifatida foydalanishligi;
- ekrandagi vizual axborotning sifati auditoriya doskasidagi axborotga nisbatan yuqori;

– ikki o'lchamli chizmalarning isbotini uch o'lchovli chizmalarda bir vaqtning o'zida ko'rsatish imkoniyati;

– qurilish chizmachiligi bo'limi bo'yicha materiallar, ma'ruzaning yuqori ko'rgazmali bo'lgani tufayli osonroq o'zlashtiriladi;

– qurilish chizmachiligidagi shartli belgilarning aniq chizilish imkoniyatining mavjudligi;

– talabalarda ma'ruza matni to'liq bo'ladi;

– talabalar mavzu bo'yicha o'zlashtirishi lozim bo'lgan chizmalarni 3d modellar orqali ya'nada mukammal tushunishlari;

– bayon qilish tezligi oddiy ma'ruzaga nisbatan yuqori;

– agar biron-bir talabada keyinchalik savol paydo bo'lsa, o'qituvchi osongina bosqichma-bosqich oldingi chizмага qaytishi mumkin;

– elektron ma'ruzaning an'anaviy darsga o'xshashligi unga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi, fazoviy fikrlash rivojlanishiga ko'maklashadi.

Ortogonal chizmalarga qo'shimcha ravishda geometrik ob'ektlarning uch o'lchovli modellari va animatsion roliklardan foydalanish talabalarni jarayonga hissiy jalb qilishga yordam beradi.

T.I.Tatarinseva olib borgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, animatsiya va boshqa grafik ma'lumotlardan foydalangan holda o'qitish quyidagi imkonlarni beradi:

– axborotni eslab qolishni 10 foizga oshirish;

– axborotni qabul qilishni (tushunishni) 30% ga oshirish;

– talabaning o'quv jarayoniga jalb etilganligini oshiradi;

– 50% gacha mashg'ulot vaqtini qisqartiradi;

– tasvirlardan foydalanish, o'qitish jarayonining samaradorligini 89% gacha oshirishga imkon beradi;

– animatsiyalar statistik tasvirlarga

nisbatan ma'lumotlarni idrok qilishni sezilarli darajada yaxshilaydi.

V.Knyazikovning fikricha, o'quv jarayonida axborot texnologiyalarni qo'llash quyidagi tamoyillarga rioya qilishni nazarda tutadi:

- maqsadga muvofiqligi (kompyuter texnologiyalaridan foydalanish har bir aniq holatda, metodik va amaliy zarurlatlardan kelib chiqqan holda asoslanishi kerak);

- dinamikligi (butun o'quv jarayoni davomida grafik va boshqa dasturlarni bosqichma-bosqich kiritish nazarda tutilgan).

Qalam va chizmachilik asboblardan foydalangan holda o'qitishning an'anaviy usuli o'tmishda qolmoqda. O'qitish jarayonida, o'rganilayotgan detalning qog'ozli eskizini olgandan so'ng, uning ishchi chizmasini qog'ozga an'anaviy usulda bajargandan ko'ra, detalning uch o'lchovli elektron modelini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Avtomatlashtirilgan loyihalash dasturida olingan model detalning konstruktorlik hujjatlarining yagona tizimi (KHYaT)ga muvofiq ishchi chizmalarini bajarish va ularni xalqaro standart talablariga asosan qayta ko'rib chiqish imkonini beradi.

Muhandislik grafikasi fanlarini o'rganishda grafik dasturlardan foydalanish talabalar ilmiy tadqiqotlarini rivojlantirishga, talabalarning nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishini kuchaytirishga yordam beradi. Bular hozirgi kunda oliy ta'lim oldida turgan asosiy vazifalardir.

Bugungi kunda qurilish chizmachiligidagi planlarning yoki qurilishga doir bir qator buyumlarning elektron modellarini yaratishga imkon beradigan juda ko'p turli xil grafik dasturlar mavjud. Bunday modellar yaratish imkonini beruvchi grafik dasturlarni yaratuvchi kompaniyalardan BIM va Autodesk kompaniyalari etakchilikni o'z qo'llariga olgan. Muhandislik grafikasi fanlarida bunday

buyumlarni modellashtirish, ularni talabalar tomonidan yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi va ko'rgazmalilikni sezilarli darajada oshiradi. Ko'rgazmalilik ayniqsa qurilish chizmachiligi fani uchun o'ta muhim bo'g'in hisoblanadi.

Rivojlanayotgan ta'lim jarayonida maxoratli pedagog o'z oldiga bir qator samarali maqadlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega, ya'ni unga asosiy ko'makchi vazifasini elektron darslik bajaradi. Elektron darslik ayniqsa qurilish chizmachiligi fanida juda yaxshi samara beradi. Sababi qurilish mavzusiga oid bo'lgan mavzularni chizmachilikning qolgan sohalariga qaraganda animatsion video roliklar, elektron plakatlar ancha yaxshi va tushunarli chiqadi. Qurilish mavzusidagi animatsialar talabalar ko'rgan va o'zlari hayoti davomida duch kelgan obyektlar misolida bo'lganligi sababli talabalarning tushunishlari bir muncha oson va tez bo'ladi, bu esa pedagog o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishda muhim qadam hisoblanadi.

Bundan tashqarizamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida tayyorlangan elektron darslik biz o'qib o'rgangan an'anaviy bosma darsliklarning o'rnini bosishi bilan bir qatorda pedagogga bog'liq bo'lmagan muommolarni ham hal qilish imkoniyatlari mavjud bo'lishi bilan qator avzalliklarga ham ega hisoblanadi. Masalan o'qituvchi dars jarayonida mavzu bo'yicha tushuntirayotgan chizmalarni chizib bo'lgach talabalardan savol tug'ilsa chizmaning qaysidur bosqichiga ya'ni ortga qayta olmaydi, natijada talabalarda o'zlashtirish bir muncha pasayadi. Elektron darslikda esa animatsion qilingan chizmalarda buning imkoniyatlari mavjud bo'lishi bilan bir qatorda o'sha chizmaning yaqqol ko'rinishini ham namoyish etish imkoniyati mavjud hisoblanadi.

Elektron darslikning avzalliklari:

- materiallarning tanlov funksiyalari;

- Animatsion materiallarni xoxlagan tezlik vaketma-ketlida ko'rish;
- Bir materialdan ikkinchi materialga oson o'tish;
- Darslikdan istalgan vaqt va joyda foydalanish;
- Darslikdagi ma'lumotlarning video roliklar orqali mustaxkamlanishning bir vaqtda amalga oshirilishi;

O'quv jarayoniga uch o'lchovli modellashtirish kompyuter texnologiyalarini joriy etish, muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishning shakllangan an'analarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Ob'ekt haqida eng to'liq, aniq va ko'rgazmali ma'lumot manbai bu uning hajmli modeli hisoblanadi. Zarur bo'lsa undan foydalangan holda konstruktorlik hujjatlari elektron yoki qog'oz tashuvchilarda berilishi mumkin.

V.A.Nikolaev va A.D.Menshikovalarning fikricha: «Uch o'lchovli tizimning asosiy maqsadi muddatlarni qisqartirish, loyihalashtirish natijalarining sifati va texnik-iqtisodiy darajasini oshirish, hujjatlar rasmiylashtirishni avtomatlashtirish, loyihalashni boshqarish sifati ko'tarishdir. Avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari (CAD) dan foydalanish, ishlab chiqaruvchining vaqtini talab qiladigan takrorlanuvchi chizmachilik ishlaridan ozod qilish, shuningdek, mahsulot konstruksiyasiga o'zgartirishlar kiritishni soddalashtirishga imkon beradi».

Bugungi kunda avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari nafaqat 3D modellashtirish, balki 4D modellashtirish imkoniyatiga ega, ya'ni parametrizatsiya, bu foydalanish doirasini sezilarli darajada kengaytiradi. Masalan, AutoCAD tizimi ta'lim tizimida keng qo'llaniladi: tutashmalar, ko'rinishlar, qirgim, kesim, yig'ish chizmalari, detallarga ajratish kabi mavzularda mashg'ulotlarni samarali o'tkazishga imkon beradi. Bundan tashqari, tizim mashinalar va mexanizmlar, bino va

inshootlarning loyihalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Biz har doim ham ma'lum bir o'quv ob'ektini tabiiy shaklda namoyish etish imkoniyatiga ega emasmiz, virtual namoyish bunday imkoniyatni beradi.

Avtomatlashtirilgan loyihalash tizimi paydo bo'lishi bilan birga ko'plab oliy o'quv yurtlar o'quv dasturlari bo'yicha chizma geometriyani to'liq yoki qisman yo'q qilish masalasini ko'rib chiqqa boshladilar. Muhandislik grafikasi fanlarida fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun chizma geometriyaga alternativallarni izlash zaruratini tan olayotganlar tobora ko'payib bormoqda.

A.S.Smirnov qo'l grafikasini o'chirishga hali erta deb o'ylaydi:

«fotosuratli emas, shartli aniqlikka ega bo'lgani uchun u kompyuterga nisbatan ancha organikdir. Paradoks ham shunda: qo'l grafikasi mazmunan insoniy, erkin va harakatchan, tabiatga yaqinroq, kompyuter garfikasiga qaraganda ekologik va shuning uchun ham uning nimasidir zamonaviyroq tuyuladi».

N.V.Fedotova: «Biz uch o'lchovli (3D) texnologiyalarning rivojlanishi bilan chizma geometriya modifikatsiya qilinishi kerak, qo'lda chizilgan rasmning nisbati kamayishi kerak deb hisoblaymiz».

Ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida kompyuter texnologiyalari o'quv jarayoniga va bilim olishning an'anaviy usullariga organik mos qo'llanilishi kerak. Muhandislik grafikasi kafedralarida zamonaviy kompyuter texnologiyalarini oqilona joriy qilish nafaqat chizma geometriyasi va chizmachilik fanlari bo'yicha mexanik, odatiy qo'l ishlarini birlashtiribgina qolmasdan, balki talabalarning ijodiy va bilish faolligini rivojlantirishga ham yordam beradi. Ya'ni o'quv jarayonida grafik tayyorgarlikning an'anaviy texnologiyalari va zamonaviy axborot texnologiyalarining uyg'unligi muhim tamoyili hisoblanadi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan

davlatlarning barchasida hozirga kelib fanlarda integrativ yondashuvni qo'llash asosiy dolzarb muammolardan biri bo'lib kelmoqda, shu sababli o'qitish jarayonida kompyuter grafikasining o'rni sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Kompyuter grafikasi talabalar va o'qituvchilar uchun nafaqat o'rganish manbasi bo'lishi bilan bir qatorda asosiy o'quv vositasi ham hisoblanmoqda. Chunki kompyuter grafikasi talabalarning grafik tayyorgarligining asosiy quroliga aylanmoqda. Sababi kompyuter grafikasi orqali talabalarning fazoviy tassavuri samarali va tez rivojlanishining asosiy omili sifatida maydonga chiqmoqda. Bularning barchasi oldimizga qo'ygan asosiy maqsadimiz o'quv jarayonini jonlashtirish, talabalarga

mavzu mohiyatini tezroq va mukammal tushunishlariga turtki bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, kompyuter grafikasi qurulish chizmachiligi fanida o'zlashtiriladigan mavzular mohiyati elektron chizma bajarish uchun o'rganish ob'ekti sifatida hamda chizma geometriya va chizmachilik fanlarini o'qitishda vosita sifatida ishtirok etishi mumkin. Bu esa oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilaridan talabalarda nafaqat avtomatlashtirilgan loyihalash tizimida ishlash, balki ushbu dasturiy mahsulotlarning imkoniyatlaridan o'zlarining kelgusidagi kasbiy faoliyatlarida samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pokrovskaya M. V. Injenernaya grafika: panoramnyy vzglyad (nauchno-pedagogicheskoe issledovanie). – M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki specialistov
2. Guznenkov V.N., Jurbenko P.A. Uchebnyy protsess s ispolzovaniem graficheskix paketov // Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. 2014. – № S. 173–175; Demidov S.G. Osobennosti ispolzovaniya informatsionnykh texnologiy pri prepodavanii graficheskix dissiplin // Informatizatsiya injenernogo obrazovaniya: sb. tr. Mejdunar. nauch.-prakt. konf. – M., 2016.
3. Tel'noy V.I. Novyye podkhody k izucheniyu dissiplin «Injenernaya grafika» s ispolzovaniem sovremennykh informatsionnykh texnologiy // Vestnik MGSU. 2013. – № 8. – S.
4. Smirnov A.V. Teoriya i metodika primeneniya sredstv novykh informatsionnykh texnologiy v obuchenii fiziki. Avtoref diss. ... dokt. ped nauk. – M., 1996. – 36s.

TALABA-YOSHLARDA ETNOMADANIY BAG'RIKENGLIK TUSHUNCHASINI ANGLASHGA QARATILADIGAN TADBIRLAR.

TANGIROV ELDOR SAYFULLAEVICH
Samarqand Davlat Universiteti prorektori

Аннотация. Ushbu maqolada talaba-yoshlarda etnomadaniy bag'rikenglik tushunchasini anglashga qaratilgan tadbirlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Калит сўзлар: talaba-yoshlar, etnomadaniy bag'rikenglik, tadbirlar, ma'naviy-ma'rifiy ishlar.

Аннотация. В статье представлена информация о мероприятиях, направленных на понимание концепции этнокультурной толерантности среди учащихся.

Ключевые слова: студенчество, этнокультурная толерантность, мероприятия, духовно-просветительская работа.

Annotation. This article provides information on the organization of various psycho-emotional training sessions aimed at forming ethnocultural tolerance in the psyche of students.

Key words: students, youth, spirit, training sessions, ethnocultural tolerance, higher education institution.

Abstract. This article provides information on activities aimed at understanding the concept of ethnocultural tolerance among students.

Keywords: students, ethnocultural tolerance, activities, spiritual and educational work.

Tadqiqotning dolzarbligi. O'zbekiston respublikasida talaba –yoshlarni etnomadaniy bag'rikenglikni tarbiyalash borasida katta davlat ishlari amalga oshmoqda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabr, PF-5876-son "Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Farmonining 1-bandida: Quyidagilar millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari etib belgilansin:

millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirish sohasida O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini amalga oshirish jarayonida davlat organlari va tashkilotlarining, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan, shu jumladan ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorligi mexanizmlarini takomillashtirish;

millatlararo munosabatlar va xorijiy

mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirish, respublikamizda yashab turgan turli millat va elat vakillarining tili, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish sohasida O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini samarali amalga oshirish uchun qo'shimcha ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish;

jamiyatda ko'p millatli katta oila his-tuyg'usini, respublikamizda yashayotgan turli millat va elat vakillari o'rtasida do'stlik va totuvlikni yanada mustahkamlash, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlash, ularning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik;

millatlararo munosabatlarni mustahkamlash, mamlakat hududida va undan tashqarida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish maqsadida xalqaro hamkorlikni va chet mamlakatlar bilan do'stona aloqalarni rivojlantirish, vatandoshlarni qo'llab-quvvatlash va xorijdagi o'zbek diasporalari

bilan yaqin hamkorlik qilish, O'zbekistonning jahon maydonidagi obro'-e'tibori va imijini oshirish; deb belgilandi.

Farmonda davlatimiz siyosati darajasida belgilangan amaliy ishlar ko'rsatilgan. Ko'rsatilgan ishlarni amalga oshirish darajasida davlatimizda millatlararo diniy etnik bag'rikenglik tushunchasini amalga oshirish tadbirlari muhimligi darajasi belgilangan. Shu asnoda hozirgi kunda davlatimizda millatlararo hamjihatlik ishlarini davlat darajasida amalga oshirish tadbirlari davom etmoqda. Bu kabi tadbirlar yoshlarni millatlararo hamjihatlik va etnomadaniy bag'rikenglik xissini tarkib topishda ijobiy ta'sir etkazmasdan qolmaydi.

Yoshlar o'rtasida etnik bag'rikenglik bo'yicha psixologik tadqiqotlarning hozirgi holati ko'rib chiqiladi. Psixologik adabiyotlarda va davriy nashrlarda etnik bag'rikenglik tushunchasining ma'lum darajada rivojlanishiga qaramasdan, turli ijtimoiy qatlamlar va jamoat tuzilmalarida etnik bag'rikenglik darajasini o'rganishni amaliy amalga oshirish yetarli emas. Empirik tadqiqotlar natijalari ko'rsatilgan muhitdagi millatlararo munosabatlar holatining haqiqiy rasmini beradi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish va jamiyatdagi turli etnik guruhlarini birlashtirishning millatlararo asosda o'zaro munosabatlarini uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy choralar ko'rish uchun asos yaratadi.

Maqolaning maqsadi oliy ta'lim muassasasi talabalari o'rtasida etnik bag'rikenglik darajasini empirik aniqlash, uning tarkibiy qismlari darajasini aniqlash, bag'rikenglik va respondentlarning etnik o'ziga xosligi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish va keyingi tadqiqot istiqbollari aniqlashdir. Yoshlar o'rtasida etnik bag'rikenglikni empirik o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, insonning boshqa etnik guruhlar vakillariga nisbatan bag'rikengligi o'z etnik guruhiga mansublikni anglashi, ya'ni ijobiy rivojlangan etnik o'ziga xoslik bilan

bog'liq. Oddiy etnik o'ziga xoslik darajasiga ega ekanligi ko'rsatilgan yoshlarning mutlaq ko'pchiligi o'rtacha yoki yuqori darajadagi bag'rikenglik darajasiga ega, shuningdek, ularda etnik va ijtimoiy bag'rikenglik rivojlangan. Etnik bag'rikenglikning tegishli darajasini tashkil etuvchi omillar orasida, birinchi navbatda, shaxsning xususiyatlarini, etnik o'zaro ta'sir sodir bo'lgan ijtimoiy muhit sharoitlarining ta'sirini va millatlararo muloqot amaliyotining mavjudligini nomlash kerak. Muvozanatli davlat ijtimoiy-etnik siyosati, ayniqsa, ta'lim sohasida turli etnik guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy dinamikasini qo'llab-quvvatlashi va yaratishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi: talaba-yoshlarda etnomadaniy bag'rikenglik tushunchasini shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni yoritish.

Tadqiqot vazifalari:

- otalaba-yoshlarning etnomadaniy bag'rikenglik hissini rivojlantirishlantirishga qaratilgan tadbirlarni yoritish.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi: Tolerantlik o'zbek etnomadaniyati jahon madaniyatining tarkibiy qismidir. Ayni paytda uning tarkibida turli hududlar etnomadaniyati mavjud. Masalan, Xorazm etnomadaniyati, Farg'ona vodiysi etnomadaniyati, Qashqadaryo va Surxondaryo etnomadaniyati va hokazo. Etnomadaniyatning asosini qadriyatlar tashkil etadi. P.Sorokin ta'biri bilan aytganda, "Qadriyatlar har qanday madaniyatning asosi va poydevoridir". Etnik qadriyatlarining aksariyatida umuminsoniy qadriyatlar ham aks etadi. Masalan, o'zbek uchun xos bo'lgan mehmondo'stlik qadriyatida umuminsoniy qadriyat ham aks etgan. Farqi shundaki, mehmondo'stlik turli millatlarda turli daraja va shakllarda namoyon bo'ladi. Etnomadaniyat bir tomondan, sotsiumning tarkibiy qismi bo'lsa, ikkinchi tomondan, etnos yashaydigan tabiat bilan bevosita aloqador. Shuning uchun ham shimol xalqlari folklorida muzliklar,

bepoyon o'rmonlar aks etsa, janub xalqlari og'zaki ijodida sahrolar, cho'llar, quyosh tafti tarannum etiladi. Etnomadaniyatning vujudga kelishi etnogenez bilan parallel va bog'liq tarzda yuz beradi. Etnosning paydo bo'lishi, shakllanishi va tadriji etnomadaniyatda aks etadi. Har bir xalqning etnogenezi o'ziga xos shakl va usulda yuz bergani uchun uning etnomadaniyati ham o'ziga xos bo'ladi. Har qanday etnos boshqa etnoslar ta'sirida va ular bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Hatto orollarda yashovchi qabila va xalqlar ham tashqi dunyodan mutlaqo ajralgan holda rivojlanmaydi. Bu qabila va xalqlar, avvalo, o'zaro, qolaversa, tashqi dunyo ta'sirida rivojlanadi. Xuddi shuningdek, etnomadaniyat ham polietnik muhitda, ya'ni ko'p va turli etnoslar madaniyati ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi.

Bag'rikenglik bir-birini anglash, tushunish va qabul qilish demakdir. Yer yuzidagi turfa madaniyatga hurmat bilan yondashishga ham shu ta'rif beriladi. Bilim, samimiyat, vijdon va e'tiqod uyg'unligi natijasida yuzaga keladigan bu tushuncha faqat ma'naviy burchgina emas, balki siyosiy, huquqiy ehtiyoj ham sanaladi. Eng asosiysi, bag'rikenglik tufayli tinchlik ta'minlanadi, turli nizo, urushlar kelib chiqishining oldi olinadi.

iyorimizda fuqarolar totuvligi, barqarorligi, turli millat vakillari tinchligi va hamjihatligini ta'minlash, vatandoshlarimiz ongida ko'p millatli yagona oila tuyg'usini mustahkamlash, milliy madaniy markazlar, do'stlik jamiyatlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirish borasida ko'plab samarali ishlar olib borilmoqda. Xususan, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan 2017 yil Respublika baynalmilal madaniyat markazi va do'stlik jamiyatlari negizida O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan 16 diniy konfessiya, 135 dan ziyod millat va elat vakillari, 153 milliy madaniy markaz, 40 ga

yaqin mamlakatlar bilan do'stlik jamiyatlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi tashkil etildi. O'zbekistonda fuqarolar totuvligini mustahkamlash, dinlararo hamjihatlikni qo'llab-quvvatlash, diniy bag'rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, fuqarolarga millati va diniy e'tiqodidan qat'i nazar, barcha huquq va imkoniyatni yaratish, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ko'p millatli respublikamizda o'zbeklar asosiy etnik guruhni tashkil qiladi. Shu bilan birga rus, qoraqalpoq, tatar, qozoq, tojik kabi ko'plab millat vakillar ham yashaydi. Ularning bari Konstitutsiyada kafolatlangan teng huquqlardan foydalanadi. Qomusimizning 19-moddasida O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinlikkga egaligi, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengligi belgilab qo'yilgan. Mamlakatimizda bag'rikenglikning yana bir muhim jihati – jamiyatdagi ijtimoiy zaxira va qoidalar teng taqsimlangani. Ijtimoiy adolat va tenglikka intilish, turli etnik guruhlar huquqi hurmat qilinishi yordamga muhtoj qatlamni qo'llab-quvvatlash talabiga javob beradi. Bu jamiyatdagi tinchlik, totuvlikni saqlashga ko'maklashadi. O'zbekistonning qo'shni davlatlar bilan milliy va etnik bag'rikenglikka asoslangan munosabati har qanday siyosiy yoki iqtisodiy muammolarga qaramay, jamiyatlar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda, bag'rikenglik nafaqat jamiyatning tinchligi, balki rivojlanishi uchun asosiy omillardan biridir. O'zbekistonda olib borilayotgan keng ko'lamlı islohotlar zahirida, avvalo, insonning manfaati, qadr-qimmatı, jamiyatda huquq va erkinlikni ta'minlash maqsadi

mujassam. Zero, fuqarolar manfaatini faqat tinchlik-osoyishtalik, o‘zaro hurmat, mehr-oqibat va hamjihatlik muhitini yaratish orqali ta’minlash mumkin.

O‘zligimizni anglash muayyan millatning real kuch sifatida namoyon bo‘lishida asosiy omillardan biridir. O‘zligini anglagan millat vakillari o‘zaro manfaat va maqsad mushtarakligi mohiyatini tushunadi

va mustahkam birlikka asos soladi. Shunday millatgina o‘z qadr-qimmatini, obro‘-e’tibori, or-nomusini himoya qilish, taraqqiyot yo‘lida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o‘tish uchun birlasha oladi. Shuning barobarida o‘zga millatlar manfaati mavjudligini ham anglaydi, ixtilof va nizolarga olib keluvchi hatti-harakatdan tiyiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabr, PF-5876-son farmoni.
2. Sayfullayevich T. E. The role of pedagogical methods in the formation of the concept of ethno-cultural tolerance in students //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 4. – C. 233-237.
3. Sayfullayevich T. E., Nafisa T. The importance of including the idea of tolerance in students // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 3. – C. 509-512.
4. Sayfullayevich T. E., Nafisa T. Formation of forgiveness thinking of young people in the family-an important direction of educating a perfect person //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 3. – C. 513-517.
5. Sayfullayevich T. E. The role and importance of ethnic culture tolerance in the educational process //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 4. – C. 227-232.
6. Sayfullayevich T. E. Ethnocultural knowledge as a factor for forming international tolerance // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 4. – C. 222-226.
7. Тангиров Э. С. Talaba-yoshlarda etnomadaniy bag‘rikengligini tarbiyalashning pedagogik va psixologik usullari: Tangirov Eldor Sayfullayevich, Samarqand davlat tibbiyot instituti Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, Pedagogigika va psixologiya kafedrasini mudiri // Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 4. – C. 250-2
8. Sayfullayevich T. E. Talaba-yoshlarda etnomadaniy bag ‘rikenglikni tarbiyalashning amaliy-texnologik jihatlari //pedagogs jurnali. – 2023. – T. 33. – №. 3. – C. 154-160.
9. Sayfullayevich T. E. Mechanisms of educational study of students on the basis of modern pedagogical technologies //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 4. – C. 247-250.

O'QUV TOPSHIRIQLARI YORDAMIDA REFLEKSIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT BILAN ISHLASH MALAKALARINI TAKOMILLASHTIRISH

TEMIROV OYBEK MAMATXO'JA O'G'LI
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quv topshiriqlari yordamida refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish masalasi hususida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqolada, tajriba-sinov ishlari davomida respondentlarga taqdim etilib sinovdan o'tkazilayotgan refleksiv yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish mavzusiga oid metodik ishlanmalar va ularni amalga oshirish mexanizmlari hususida ham fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. O'quv topshiriqlari, metodik ishlanmalar, respondent, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim jarayoni, rivojlantirish, axborot bilan ishlash malakasi.

Абстрактный. В статье представлены идеи по совершенствованию информационных навыков будущих учителей на основе рефлексивного подхода с использованием учебных заданий. В статье также представлены идеи методических разработок и механизмов их внедрения по теме совершенствования умений будущих учителей работать с информацией на основе рефлексивного подхода, которые были представлены респондентам и апробированы в ходе пилотажного исследования.

Ключевые слова. Образовательные задачи, методические разработки, респондент, педагогические условия, образовательный процесс, развитие, информационные умения.

Annotation. This article presents ideas on the issue of improving the information skills of future teachers on the basis of a reflexive approach using teaching assignments. The article also presents ideas on the methodological developments on the topic of improving the information skills of future teachers on the basis of a reflexive approach, which are presented to respondents and tested during the pilot study, and on the mechanisms for their implementation.

Keywords. Teaching assignments, methodological developments, respondent, pedagogical conditions, educational process, development, information skills.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonning samarali kechishi muayyan shart-sharoitlar mavjudligini taqozo etadi. Ana shunday shart-sharoitlar sirasida ta'lim jarayonini nazariy va metodik jihatidan ta'minlash hamda to'g'ri tashkil etish, talabalarning ijodiy izlanishlarini yo'lga qo'yishga yo'naltirish va mustaqil ta'lim olishga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metod, vosita va shakllarni to'g'ri tanlash ham bo'lajak o'qituvchilar bo'lgan talabalarda

refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqot doirasida tajriba-sinov ishini tashkil qilishda masalaning ana shu jihatlariga e'tibor qaratildi.

Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirishda "tabaqalangan, turli murakkablikdagi o'quv topshiriqlarini tanlash, bir murakkablik darajadan ikkinchi murakkablik darajasi: evristik (o'ziga xos yechimlar, fikrlashda yangicha modellarga tayanishni ifodalovchi tizim), algoritmik (fikrlashga qaratilgan harakat va usullaridan iborat tizim), tadqiqot (muammoni tadqiq qilish)ga o'tishga yordam beradi. Bularning

barchasi bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirish maqsadida o'quv-bilish faoliyatni tashkil qilishda o'qituvchi ishining yuqori darajada samarador bo'lishini ta'minlaydi"[1.B.16].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. I.E.Unt ta'limni individuallashtirish g'oyasiga asosanib o'quv topshiriqlari kompleksini o'rgangan. U kompleksni individuallashtirishni ijodiy ta'limning boshlang'ich nuqtasi deb tushunadi. I.E.Unt o'quv topshiriqlari kompleksi tayyorlashni 1) bilim, ko'nikma, malakalarni rivojlantirish, 2) o'quv faoliyati mustaqilligini uzluksiz oshira borish, 3) o'quv faoliyati usullarini takomillashtirish.[2] Ta'limda o'quvchilarning orqada qolishlarining oldini olish talablarini inobatga olib ishlab chiqqan.

L.M.Fridman o'quv topshiriqlari muammosini didaktik jihatdan keng o'rgangan. U o'quv topshiriqlarini tasnif etishda quyidagi holatni hisobga olgan: agar o'quvchilar uchun topshiriqni yechish usuli ma'lum bo'lsa, ular shu usulni izlab topish va topilgan usulni topshiriqni bajarishga tatbiq etishga kirishadilar. Aks holda, topshiriqni bajarish usuli oldin aniqlanadi, so'ngra uning yechimini izlashga o'tiladi. «Ta'limga tatbiq qilinadigan topshiriqlarni, – deb davom ettirgan edi L.M.Fridman, – ikki guruhga ajratamiz: Bajarish usuli o'quvchilarga ma'lum bo'lgan topshiriqlar. Bunday topshiriqlarni mashq deb qaraymiz. Bajarish usuli o'quvchilarga noma'lum bo'lgan topshiriqlar. Bunday ko'rinishdagi vazifalarni muammoli topshiriq deb tushunamiz».

L.M.Fridman tadqiqotlarida «topshiriqni bajarish» atamasiga katta nagruzka (yuklanma) qo'yilgan. Bu atamaning, L.M.Fridmanning yozishicha, eng kamida uch xil ma'nosi bor:

- a) topshiriqda qo'yilgan talabni amalga oshirish (usul, metod) rejasi;
- b) topshiriq uchun tuzilgan rejani amalga oshirish;
- v) topshiriqning bajarilishini tahlil qilish.

Bu uchala ma'no yaxlitlikda topshiriq ustida faoliyatni amalga oshirishni o'zida aks ettiradi. Shu pedagogik xulosalarga ko'ra L.M.Fridman syujetli (matn shaklidagi) topshiriqlar tizimini ishlab chiqqan.

Muhokama va natijalar. Zarur blokni shakllantirishda o'quv topshiriqlarining talabalarni mavjud axborotni tahlil qilishga, fikrlash va sintezlashga, individuallashtirish va umumlashtirishga, axborotlar o'rtasidagi mantiqiy birlik hamda izchillikni topishga, ijodiy va kreativ yechimlarni taqdim qilishga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi e'tiborda tutildi. Natijada quyidagi turdagi o'quv topshiriqlari tanlandi (1-rasm).

Tadqiqot ishining empirik tajriba-sinov ishlarini olib borishda respondent-talabalarining o'quv-bilish faoliyatini tashkil qilishda ularning har bir topshiriq turi yechimlarni topishga kreativ, mustaqil, tahliliy va tandiqiy yondashishlari ta'minlandi.

1. O'quv axborotiga ega bo'lishni ta'minlovchi topshiriqlar. Tadqiqot ishini olib borish davomida respondent-talabalarga "A.A.A" nomli mualliflik metodini taklif qildik. (1-jadval)

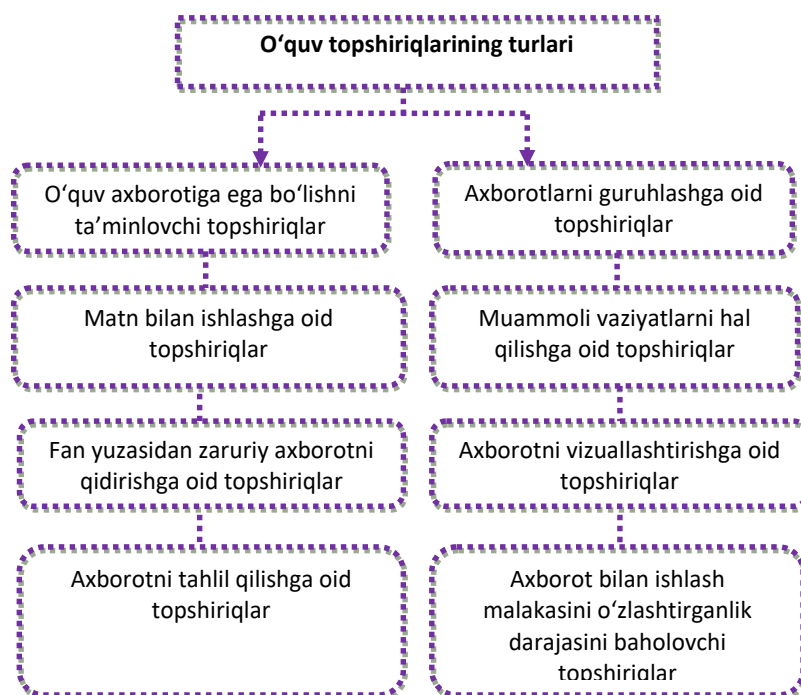
Mazkur "A.A.A" metodini pedagogik ta'lim jarayonida samarali qo'llash yuzasidan talabalar uchun amaliy tavsiyalar ham ishlab chiqdik:

1. Metoddan to'g'ri foydalanish yuzasidan tavsiyalar: talabalar metodning mohiyatini yetarlicha anglashlari uchun sharoit yaratish; tashillashtirish va tushuntirish vositasida metodning mohiyatini yoritish; metoddan qachon, qayerda va nima uchun foydalanishni yetarlicha tushuntirish.

2. Qaytar aloqani tashkil qilish yuzasidan tavsiyalar: metoddan amaliyotda foydalanish yuzasidan misollar keltirish; metoddan pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish uchun sharoit yaratish; metodni qo'llash bo'yicha atroflicha tushunchalar berish.

3. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik ta'lim jarayonidagi faoliyatlarini tartiblash va ularni diagnostika qilishga oid tavsiyalar:

1-rasm. O'quv topshiriqlarining turlari

1-jadval. "A.A.A" metodi.

№	Amaliy harakat	Amaliy harakat mohiyati	Asosiy savollar
1	2	3	4
I.	Pedagogik mahorat fani yuzasidan olib boriladigan dars mavzularidagi o'quv axborotlarini aniqlash	Mavzuga oid adabiyotlar, manbalar o'rganilib, ularda ko'rsatilgan axborot yoki dalil, mavzusi, muallifi, maqsadi, auditoriyasi, tayanch dalillar, sana, g'oyalar, asosiy fikr va qarash aniqlanadi	1. Qanday axborot pedagogika yo'nalishi talabasi uchun asosiy manba sanaladi? 2. Pedagogik manba qanday axborot, detal yoki nuqtayi nazarni taqdim qiladi? 3. Pedagogik manbada qanday mavzu yoki maqsad ifodalangan? 4. Pedagogik manbaning muallifi kim?
II.	Pedagogik mahorat fani yuzasidan olib boriladigan dars mavzularidagi o'quv axborotlarini tahlil qilish	Berilayotgan axborot manbasi aniqlanadi; talabalar manbada qayd qilingan tushunchalar yoki voqealar aks etgan axborotlarning ishonchligi tahlil qilinadi; pedagogik jihatdan eskirgan tushunchalar yoki ta'riflar bilan bugungi kun o'rtasidagi farqlar aniqlanadi.	1. Pedagogik manba qayerda va qachon yaratilgan? 2. Pedagogik tushuncha bugungi kunda ham dolzarflik kasb etadimi? 3. Vaqt nuqtayi nazaridan pedagogik manbada qanday asosiy va ikkilamchi axborotlar bayon etilgan? 4. Tushunchalar haqiqatdan ham ishonchlimi?
III.	Xulosalash	Dastlabki dalillarga tayanib, manbadagi zarur axborot ajratiladi, tub ma'noni anglab, xulosa chiqariladi; ba'zan manbada dalil aniq ko'rsatilmay, unga shunchaki shama qilinadi, talabalar esa bu dalilni topishadi	1. Manba qanday axborotni taklif qiladi? 2. Berilgan axborot mazmuniga tayanib, uni qanday izohlash mumkin? 3. Manbadagi axborotda qanday nuqtayi nazar va istiqbol ko'rsatilgan? 4. Manbada aniq dalillar bo'lmasa, u holda qanday xulosani chiqarish mumkin?

IV.	Axborotning ishonchliligini tasdiqlash	Talabalar turli manbalarning tahlili, mavjud axborotlarni taqqoslash orqali axborotning ishonchliligini aniqlaydilar.	1. Manbalar o'rtasida qanday o'xshashlik va farqlar mavjud? 2. Qanday omillar ushbu o'xshashlik/farqlarni ko'rsata oladi? 3. To'plangan izohlar asosida qanday xulosaga kelish mumkin?
-----	--	---	--

bo'lajak o'qituvchilarga metoddan samarali foydalanishni o'rgatish; bo'lajak o'qituvchilarni metoddan mustaqil foydalanishga o'rgatish; bo'lajak o'qituvchilarda metoddan kasbiy faoliyatda doimiy foydalanish kompetensiyalarini hosil qilish.

2. Matn bilan ishlashga oid topshiriqlar. Tadqiqot davomida emperik tajriba-sinov ishiga jalb qilingan respondent-talabalarga "Qadimgi Yunonistonda bola tarbiyasi"ga oid matn bilan ishlash taklif qilindi. Talabalar ixtiyoriga quyidagi matn taklif etildi:

Yunonistonda madaniyat, tarbiya, maktab va dastlabki pedagogik fikrlar boshqa mamlakatlarga nisbatan juda erta rivojlangan.

Lakoniya (bosh shahri Sparta) va Attika (bosh shahri Afina) Yunonistondagi davlatlarning eng mo'tabarlar edi. Bu davlatlarning har qaysisida tarbiyaning o'ziga xos tizimi yaratildi va shunga monand Sparta usulidagi tarbiya va Afina usulidagi tarbiya deb ataldi. Ammo bu ikkala davlat ham quldorlik davlati bo'lganligi uchun ijtimoiy tarbiya tizimi quldorlarning bolalariga xizmat qilgan.

Spartada o'g'il bolalar 7 yoshgacha uyda yashar, keyin agella deb ataluvchi davlat maktablariga joylashtirililar va 18 yoshga yetguncha ana shu muassasalarda tarbiyalanib o'qitilar edi. Hukumatga taniqli kishi (pelenom) butun tarbiyaviy ish- larga rahbar bo'lib tayinlanar edi. O'smirlarni jismoniy jihatdan tarbiyalashga alohida e'tibor berilgan. Shu bilan birga bolalarga musiqa, ashula va diniy raqslar ham o'rgatilar edi. Tarbiya butun jamoaning ishi hisoblanadi, lashkarboshilar, davlat arboblari bolalar bilan axloqiy va siyosiy mavzularda suhbatlar o'tkazib turdilar.

Spartada ta'lim-tarbiyaning yana bir muhim vazifasi yoshlarni qullarga nisbatan shafqatsiz, ularni mensimaydigan qilib tarbiyalashdan iborat edi. Shu maqsadda yoshlar «Kreptiyalar»da, ya'ni kechalari qullarni tutish mashqlarida qatnashar, shubhali bo'lib ko'ringan har qanday qulni o'ldirar edilar.

Yoshlarga axloqiy tarbiya berishda davlat rahbarlari maxsus suhbatlar o'tkazib, shu yo'l bilan ularga axloqiy va siyosiy tarbiya berar, bolalarni savol- javob jarayonida aniq va lo'nda javob berishga o'rgatgan. Yigitlar 18-20 yoshga yetganda «Efeblar» o'spirinlar guruhida harbiy xizmatni o'taganlar.

Qizlar uyda tarbiyalandilar, tarbiyada ularning ham jismoniy sog'lom bo'lishlariga, harbiy tayyorgarlikka ega bo'lib yetishuvlariga e'tibor berildi.

Spartada qizlar tarbiyasiga ham alohida e'tibor berilgan. Ularni harbiy va jismoniy tarbiya malakalari bilan qurollantirib borilgan. Chunki erkaklar jangga ketganlarida ular shaharni qo'riqlab, qullarni itoatda saqlashini ta'minlar hatto jangga ham qatnashardilar.

Afinada esa hayot, tartib, intizom, maktab tizimi va undagi talim-tarbiya spartanikidan butunlay farq qilar, qullar xususiy mulk hisoblanar edi. Afinada eramizdan ilgarigi V-IV asrlarda madaniyat gullab yashnadi. Fan, me'morchilik va haykaltaroshlik rivoj topdi.

Ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan yetuk kishini, Afinada eng ko'rkam va barkamol inson (ideal) hisoblangan.

Bolalar 7 yoshga yetguncha uyda tarbiyalanar, o'g'il bolalar 7 yoshdan boshlab maktabga qatnar, qizlar esa oilada ona

ko'magida uy-ro'zg'or ishlariga o'rgatilar, chunki xotin-qizlar uy doirasidan chiqmas edi. Afinada bolalar dastlab 7 yoshdan 13—14 yoshgacha «grammatist» (savod o'rgatish ma'nosida) yoki «kifarist» (yunoncha musiqa o'qituvchisi ma'nosida) maktablarda tahsil olganlar. Bu xususiy maktablarda o'qish pullik bo'lgan. Shuning uchun kamharj fuqarolarning bolalari ushbu maktablarda ta'lim ololmagan.

O'g'il bolalar 13-14 yoshga yetganlaridan keyin palestra («kurash maktabi») deb atalgan o'quv yurtiga o'tar, bu yerda ikki-uch yil davomida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanardilar. Masalan: sakrash, yugurish, kurashish, disk va nayza uloqtirish, suvda suzish kabilar. Palestrada o'qish tekin bo'lgani uchun yoshlarning ko'pchiligi shu yerda o'qish bilan cheklanib qolar edi. Badavlatroq oiladan bo'lganlari esa palestrani tugatgach gimnasiyga (jismoniy, ijtimoiy tarbiya) kirar edi. Ularga falsafa, siyosat, adabiyot fanlari o'rgatilar, tahsilni tugatganlar esa davlat boshqaruvida qatnashishlari mumkin edi.[3.B.52]

Berilgan matn yuzasidan talabalardan Afina va Sparta davlatlaridagi bola tarbiyasi hususida berilgan axborotlarni baholashlari so'raldi.

Topshiriqni bajarish quyidagi tartibda amalga oshirildi: Berilgan axborot yuzasidan qadimgi Yunonistonni ikki yirik shahar-

davlatlari Afina va Sparta ajratib olindi; talabalar topshiriqni bajarish shartlari bilan tanishtirildi; matn bilan ishlash uchun ajratib olingan Afina va Sparta davlatlaridagi bola tarbiyasi hususidagi axborotlarni diqqat bilan o'qish kerakligi aytiladi; talabalar kichik guruhlariga birlashtirildi; kichik guruhlar tomonidan munozara asosida o'zlari yoqlagan va yoqlaman jihatlar jadvalda aks ettirildi (bunda guruhlar o'qituvchi tomonidan tavsiya qilgan mezonlar asosida ishladi); kichik guruhlar akademik jamoa oldida o'z xulosalarini asosladi.

Kichik guruhlariga quyidagi mezonlar taqdim qilindi:

berilgan axborotlarni salbiy va ijobiy jihatlarini;

Bola tarbiyasidagi qo'llanilgan usullarning talabalarga maqul-maqul emasligi;

Afina va Sparta davlatlaridagi tarbiya usullarining zamonaviy yoki eskirganligi.

Tajriba-sinov ishini olib borishda talabalar tomonidan o'quv topshiriq'ining bajarilishini osonlashtirish maqsadida "Afina va Sparta davlatlaridagi bola tarbiyasi hususida berilgan axborotlarni baholash indekatori" ishlab chiqildi. Indikator yuqori keltirilgan mezonlar asosida shakllantirildi. Unda talabalarning munosabatlari "+" va "-" tarzida belgilandi. (2.2.2-jadval)

2-jadval. Afina va Sparta davlatlaridagi bola tarbiyasi hususida berilgan axborotlarni baholash indekatori.

Polis nomi	Ijobiy	Salbiy	Maqul	Maqul emas	Zamonaviy	Eskirgan
Sparta						
Afina						

3. Fan yuzasidan zaruriy axborotlarni qidirishga oid topshiriqlar. Ma'lumki, bilimlarni egallash chega bilmaydi. Shu nuqtai nazarda Pedagogik mahorat faniga oid axborotlarni internet vositasida qidirib toppish, ularni tahlil qilish zaruratini yuzaga chiqaradi. Fan yuzasidan berilayotgan axborotlarning ulkan hajmi, uni o'zlashtirishda muayyan darajada qiyinchilik va murakkablikni yuzaga keltiradi. Bu esa har bir talabaning o'quv materialini o'zlashtirishga bo'lgan individual yondashuvi va qobiliyatini inobatga olgan holda uni kichik bo'laklarga ajratish lozimligini taqozo qiladi. Tajriba-sinov ishini olib borish davrida respondent-talabalar ana shu jarayonga jalb qilindi.

Fan yuzasidan zaruriy axborotlarni qidirishga oid topshiriq uchun B.X.Xodjayev muallifligidagi "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" [3.B.53] nomli darsligidan "Yaxlit pedagogik jarayon" mavzusi tanlandi. Mavzu

doirasida bayon qilingan axborotlar darslikning 52-sahifada yoritilgan. Shu bois tanlangan mavzu bo'yicha pedagogika nazariyasiga va pedagogika tarixiga oid axborotlarni qidirib topish va turkumlash uy vazifasi sifatida berildi.

Respondent-talabalar tomonidan topshiriqni quyidagi tartibda bajarildi: talabalarga mavzu taqdim qilinib, uni har bir talabaning mustaqil o'rganishi vazifa qilib topshirildi; talabalar kichik guruhlariga biriktiriladi; kichik guruhlar o'rganilgan mavzu bo'yicha pedagogika nazariyasiga va pedagogika tarixiga oid axborotlarni qidirib topish va turkumlashlashadi; qidirib topilgan va turkumlangan axborotlar akademik guruhda muhokama qilinadi.

Tajriba-sinov ishi davrida o'rganilgan mavzu bo'yicha kichik guruhlar axborotlarni quyidagicha taqdim qildilar: (3-jadval)

3-jadval. kichik guruhlar tomonidan taqdim qilingan axborotlar

Modul nomi	Mavzuda bayon qilingan axborotlar
Pedagogika tarixi	XIX asrga kelib taraqqiyparvarlarning ishlarida argumentlarni obyektiv nuqtai nazaridantahlil qilish boshlandi; Ushenskiyning taraqqiyparvar g'oyalarini Izdoshlari. N.F.Bunakov, P.F.Lestgaf, K.B.Yelniskiy, V.P.Baxterov davom ettirdilar. v.b
Pedagogika nazariyasi	Pedagogik jarayon pedagogikaning eng muhim asosiy tushunchalaridan biri; Pedagogik jarayonda ishtirok etadigan tarkibiy qismlarga quyidagilar kiradi: pedagoglar, tarbiyalanuvchilar, tarbiyaviy shart-sharoitlar. v.b

4-jadval. "Axborot tahlili" metodi

Kategoriya / Mezonlar	Axborotning maqsadi	Axborotning manbasi	Axborotning ishonchligi	Axborotning mazmuni	Axborotdan foydalanish imkoniyatlari	Axborotning dolzarbligi	Axborotning foydaliligi	Axborotning adekvatligi

4. Axborotni tahlil qilishga oid topshiriqlar. Talabalarining refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirishda axborotlarni tahlil qila olish muhim o‘rin tutadi. Fanga oid axborotlarni tahlillash va ularni izohlay olish bo‘lajak o‘qituvchilarining refleksivligini yuksaltiradi.

Topshiriqni bajarish quyidagi tartibda amalga oshirildi: o‘qituvchi tomonidan “Pedagogik mahorat” fani yuzasidan axborotlar ajratib olinib, ular asosida yaxlit matn hosil qilindi; talabalar topshiriqni bajarish shartlari bilan tanishtirildi; shakllantirilgan matn talabalarining e‘tiboriga tavsiya qilinib, ular bilan tanishib chiqish kerakligi aytiladi; talabalar individual ishladi; akademik jamoa ishtirokida har bir talaba tomonidan tahlil qilingan axborotlar o‘rganiladi. Mazkur jarayonda “Axborot tahlili” metodi respondent-talabalar ixtiyoriga berildi. (4-jadval)

5. Axborotlarni guruhlashtirishga oid topshiriqlar. Ko‘p hollarda, bu tushuncha “tarmoqlarga ajratish” tarzida ham qo‘llaniladi. Mohiyatiga ko‘ra, guruhlashtirish qandaydir belgilar, mazmuni hamda muayyan izchillikka muvofiq amalga oshiriladi.

Topshiriq quyidagi tartibda bajarildi: bo‘lajak o‘qituvchilar guruhlariga ajratildi; guruhlarining e‘tiboriga akademik jamoa ishtirokida umumlashtirilgan pedagogik mahorat faniga oid axborotlar taqdim qilindi; guruhlariga axborotlarni muayyan shartga ko‘ra guruhlashtirish vazifasi topshirildi; guruhlar tomonidan tayyorlangan yechim akademik jamoa ishtirokida tinglandi va baholandi.

Emperik tajriba-sinov ishi davomida “Faol fuqarolik tarbiyasi” mavzusi bo‘yicha guruhlar akademik jamoa ishtirokida umumlashtirilgan to‘plamga ko‘ra axborotlarni ularning voqelik bayonidagi o‘zaro izchilligiga muvofiq guruhlariga ajratdi (namuna):

I. Fuqarolik - huquqiy va axloqiy me‘yorlarga ongli rioya etish, ma‘lum huquqlardan foydalanish, burchlarni bajarishga mas‘ullik bilan yondashish, mehnat jarayoni va jamoadagi faollik, ma‘naviy yetuklik asosida

muayyan davlatga mansublik.[4]

II. Siyosat — qonun va huquq yordamida davlatni boshqarish san‘ati bilan bog‘liq bo‘lgan, hukumat va insonlar guruhi orasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi faoliyat sohasidir. Ta‘lim muassasalarining bitiruvchilarida fuqarolik ongi shakllangan, siyosiy va huquqiy madaniyatli bo‘lishlari talab etiladi.

III. Fuqarolik tarbiyasi: davlat a‘zosi uchun zarur bo‘lgan sifat va fazilatlarni shakllantirish bo‘yicha tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayoni hisoblanadi. Fuqarolik tarbiyasi - o‘quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari uchun kurashuvchi fuqaro sifatida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik jarayon sanaladi.[5]

IV. Vatanparvarlik: insonni tug‘ilib o‘sgan joyiga ona vataniga muhabbati, unga sodiqlik, o‘z vatani qiziqishlarini himoya qilishiga intilishi, uni o‘tmishi va hozirgi kundan mag‘rurlanishidir.

V. Refleksiv yondashuv: Shaxsda fuqarolik tarbiyasini kamol toptirishga hizmat qiluvchi, shaxsning o‘z-o‘zini tahlil qilishga, o‘tmish voqealaridan habardor bo‘lishga undovchi yondashuv.

VI. Axborot bilan ishlash malakasi: Bugungi globallashtirish sharoitida faol fuqarolik pazitsiyasini shakllantirishda axborot bilan ishlash malakasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqotimiz davomida muammoli vaziyatlarni hal qilishga oid, axborotlarni vizuallashtirishga oid, axborot bilan ishlash malakasini o‘zlashtirganlik darajasini baholovchi, terminlarga oid topshiriqlar ham ishlab chiqilib respondentlarga taqdim etildi.

Xulosa. Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini takomillashtirishda o‘quv axborotiga ega bo‘lishni ta‘minlovchi, matn bilan ishlash, fan yuzasidan zaruriy axborotni qidirish,

axborotni tahlil qilish, axborotlarni guruhlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish axborotni vizuallashtirish, axborot bilan ishlash malakasini o'zlashtirganlik darajasini baholash kabi o'quv topshiriqlarini bajarishga jalb qilish ular tomonidan refleksiv yondashuv asosida axborot bilan ishlash malakalarini

samarali rivojlantirish uchun zarur sharoitni yaratadi. Buning uchun bu turdagi o'quv topshiriqlari uchun metodik ishlanmalarni tayyorlash talab qilinadi. Mazkur jarayonning texnologik jihatdan yoritilishi esa pedagogik faoliyat samaradorligining yanada oshirilishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тесля Е.Б. Педагогические основы формирования исторического мышления у учащихся в процессе непрерывного образования: автореф.дис. ...канд.пед.наук. – Брянск: 1993. – С. 16.
2. Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешовой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "ЮРКОМПАНИ", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#!/document/58084938>
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Toshkent. "Sano-standart" nashriyoti. 2007. 53-b.
4. <https://jdpu.uz/wpcontent/uploads/2020/01/%D0%9C%D0%90%D0%96%D0%9C%D0%A3%D0%90-%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%B2%D0%B0-D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%B8.pdf>
5. <http://portal.guldu.uz/download-edfiles-21384.pdf>

FOLKLOR JANRLARINI O'QITISHDA INNOVATSION PEDTEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

BAXTIYOROVA SABRINA BOBIROVNA
BuxDPI "Tillar fakulteti" 2-bosqich talabasi
JAMOLOVA MOHIGUL BAXTIYOROVNA
BuxDPI o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kun pedagogikasidagi muhim ijtimoiy islohotlar hamda boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarini tashkil qilishda ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika, interfaol metod, innovatsiya, o'qituvchi, pedagogik texnologiya, ertak, maqol, sanama, masal, folklor.

Аннотация: В данной статье описаны изменения в современной образовательной реформе, организации инновационных образовательных технологий на уроках читательская грамотность в начальных классах, а также роль и значение образовательных технологий.

Ключевые слова: образование, педагогика, интерактивный метод, инновация, педагог, педагогическая технология, сказка, пословица, фольклор

Abstract: This article describes the changes in today's educational reform, the organization of innovative educational technologies in primary-grade native reading literacy, and the role and importance of educational technologies.

Key words: education, pedagogy, interactive method, innovation, teacher, pedagogical technology, fairy tale, proverb, folklore

Kirish. Dunyo xalqlari adabiyotida folklor janrlarining stilizatsiyasi keng tarqalgan adabiy hodisalardan biri sifatida alohida e'tiborni tortadi. Folklor ya'ni xalq og'zaki ijodining ertak, topishmoq kabi an'anaviy janrlari asosida bolalar adabiyotida she'riy, nasriy, dramatik ko'rinishdagi adabiy ertaklar, maqollar va topishmoqlar ko'plab yaratilganki, ularning o'zaro genetik aloqadorligini, janriy xususiyatlarini, badiiy-kompozitsion belgilarini aniqlash folklor va yozma adabiyot munosabatining bardavomligini asoslashda muhim omil hisoblanadi. Holbuki, folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, insoniyatning bolalik qo'shig'idir deb ayta olamiz. [1;35-b]

Butun dunyo xalqlari adabiyotshunosligida hozirgi kunda bolalar adabiyotining an'anaviy janrlariga badiiy-estetik hodisa sifatida yondashib, poetik xususiyatlarini, yaratilish asoslarini, ijtimoiy-psixologik omillarini, ijodkor badiiy mahoratini

ochishga alohida e'tibor qaratilmoqda.[4;5-b] Aynan, folklorning ertak, maqol, latifa va topishmoq singari qadimiy, an'anaviy janrlarining milliy bolalar adabiyotini yuksaltirishdagi o'rnini, ularni stilizatsiyalashda taqlid, ijodiy ta'sirlanish, immanent va kontekstual yondashuv masalalarini yoritish bolalar adabiyoti taraqqiyot tamoyillarini, unda shakliy-uslubiy yangilanish turlarini aniqlash ushbu yo'nalishini yanada rivojlantirishga xizmat qilishi haqida bir qancha olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borganlar. [2;87-b] Jahon madaniy merosining bu o'lmas asarlari bizga insoniyatning naslu nasabi, tarixiy ildizlari, olijanob ideallari bir ekanini, binobarin, turli millat va elat vakillarining kelajak sari intilishlari ham mushtarak ekanini anglatadi.

METODLAR. Boshlang'ich sinf o'quvchilari badiiy asarlar vositasida o'qish, fikrlash, his etish, ijod qilish ko'nikmalariga ega bo'lib boradi. Badiiy asar bilan tanishish

jarayonida yuzaga keladigan mazkur to'rt holat (o'qish, fikrlash, his etish, ijod qilish) muayyan didaktik vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi. Ya'ni: yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish, atrof-muhit bilan yaqindan tanishib borish (o'qish); o'zlashtirilgan ma'lumotlarga tayangan holda predmet, voqea va hodisalarni bir-biri bilan bog'lash, natijaga ko'ra xulosaga kelish (fikrlash); voqea, hodisalarning ishtirokchilari bo'lgan qahramonlarning ruhiy holati tushunish, unga hamdard bo'lish, uni qo'llab-quvvatlash yoki tanqid qilish (his etish); asar voqea va hodisalarining boshqacha yechimga ega bo'lishini istash, bu boradagi taklifni ilgari surish (ijod qilish). [3;62-b]

Hozirgi davrda o'sib kelayotgan avlodni mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalash vazifasi muhimdir. Ushbu masalaning hal etilishi ko'p jihatdan o'qitishning interfaol metodlarini qo'llashga bog'liq. Interfaol so'zi inglizcha "Interakt" so'ziga mos kelib, "Inter – o'zaro", "akt – ish ko'rmoq, ishlamoq" degan ma'nolarni anglatadi. Interfaol o'qitish – muloqotli o'qitish bo'lib, jarayonning borishida o'qituvchi va o'quvchi orasida o'zaro ta'sir amalga oshiriladi. Interfaol o'qitishning mohiyati o'quv jarayonini shunday tashkil etishdan iboratki, unda barcha o'quvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'lib, erkin fikrlash, tahlil qilish va mantiqiy fikr yuritish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Darslardagi interfaol faoliyat o'zaro tushunishga, hamkorlikda faoliyat yuritishga, umumiy, lekin har bir ishtirokchi uchun ahamiyati nazorat topshiriqlarini birgalikda echishga olib keladigan muloqotli aloqani tashkil etish va rivojlantirishni ko'zda tutadi. Interfaol metodlardan foydalaniladigan o'quv jarayonida o'quvchilar tanqidiy fikrlashga, shart-sharoitlarini va tegishli axborotni tahlil qilish asosida murakkab muammolarni yechishga, alternativ fikrlarni chamalab ko'rishga va asosli ravishda qarorlar qabul qilishga, bahslarda ishtirok etishga, boshqalar bilan muloqot qilishga o'rganadilar. Buning

uchun darslarda individual, juftli va guruhli ishlar tashkil etiladi, izlanuvchi loyihalar, rolli o'yinlar, ijodiy ishlar qo'llaniladi, hujjatlar va axborotning turli manbalari bilan ish olib boriladi. Interfaol o'qitish tashkilotchilari uchun, sof o'quv maqsadlaridan tashqari quyidagi jihatlar ham muhimdir:

- guruhdagi o'quvchilarning o'zaro muloqotlar jarayonida boshqalarning qadriyatlarini tushunib etishi;

- boshqalar bilan o'zaro muloqotda bo'lish va ularning yordamiga muhtojlik zaruratining shakllanishi;

- o'quvchilarda musobaqa, raqobatchilik kayfiyatlarini rivojlantirish. Interfaol usullar bo'yicha o'qitish tashkil etish jarayonida o'qituvchining bergan topshiriqlari mazmuni o'quvchining tafakkurini rivojlantirish uchun kuchli vositadir.

Ushbu topshiriqlar turli xil murakkablik darajalarida bo'lib, o'quvchilarni fikr yuritish, o'ylash, tasavvur qilish, yaratish yoki sinchiklab tahlil etishga undovchi bo'lishi lozim. Quyida topshiriq savollarini to'g'ri ifoda qilish uchun tavsiyalar keltiramiz:

1. Topshiriq savollarini aniq va tushunarli darajada qo'yish lozim.

2. Topshiriq mavzu bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerak.

3. Muayyan predmetlardan umumiyga borishga harakat qiling. Bu holat o'quvchilarni o'ylashi va savolga javob berishda engillik tug'diradi.

4. Faqatgina "ha" yoki "yo'q", "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" degan javoblar beriladigan savollarni berishdan saqlaning.

5. O'quvchilarga o'z intellektual qobiliyatlariga tayangan holda javob beradigan savollarni bering.

6. O'quvchining o'z nuqtai nazarini bildiradigan topshiriqlardan berishga harakat qiling.

7. Qo'yilgan topshiriqqa javob berilganda o'quvchilardan "Nima uchun shunday deb

o'ylaysiz?" deb so'rab turing. Quyida bir qator interfaol metodikalarning tavsifi va mohiyatini keltiramiz:

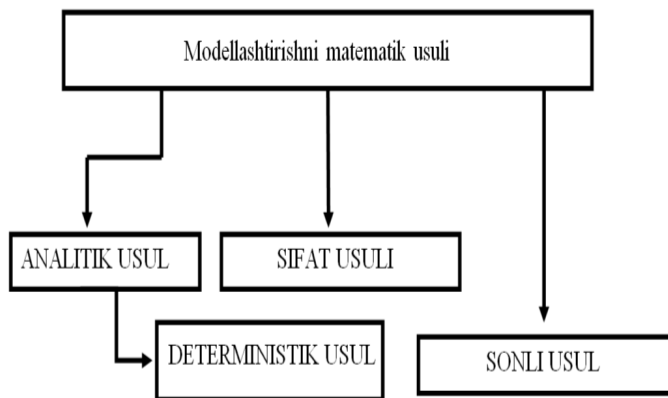
“Aqliy xujum” metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. «Aqliy xujum» metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi. Mashg'ulotlar jarayonida «Aqliy xujum»

metodidan foydalanishda bir necha qoidalarga amal qilish talab etiladi. Ushbu qoidalar quyidagilar:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.

2. Darsda o'quvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g'oyalarning tuzilishiga olib keladi.

3. O'quvchi o'zining shaxsiy fikri yoki g'oyalariga asoslanishi hamda ularni o'zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g'oya)larni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikr (g'oya)larning shakllanishiga zamin

tayyorlaydi.

4. Dars davomida ta'lim oluvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'ymaydi. Agarda ularning fikr (g'oya)lari baholanib, boriladigan bo'lsa, ta'lim oluvchilar o'z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo'llashdan asosiy maqsad

ta'lim oluvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini e'tibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiqdir. [3]

Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish natijasida, o'quvchilarda ko'proq nutqiy kompetensiyalikni rivojlantirishga qaratilganini kuzatishimiz mumkin. Boshlang'ich sinflarda asosan Klaster metodi, Topgan topaloq

musobaqasi metodi, B\B\B metodi, T metodi, Xat metodi kabi metodlar bilan o'quvchilar mavzuni yanada mukammal tushinishiga imkon beradi.

Yuqorida nomi ko'rsatilgan metodlar dars jarayonida o'quvchini mavzuni aniq o'rganishiga yordam beradi. Masalan: 3-sinf

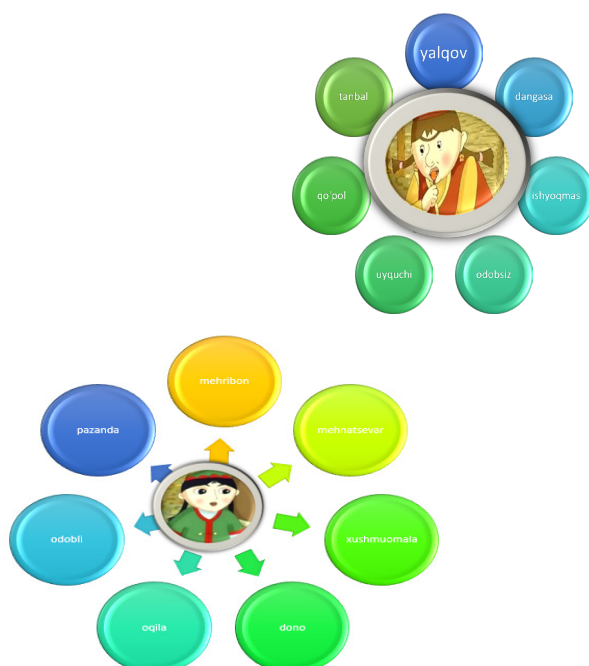
109 betdagi "Sotuvchi, xaridor va narx" 116-betda "Birovning mulki" nomli mavzularni klasster metodi va T metodi orqali o'tganimizda an'anaviy dars metodiga nisbatan bu metod yaxshiroq samara berganiga guvoh bo'ldik.

7. Sotuvchi va xaridor manfaatlariga mos holatlarni aniqlab, ularni ikki ustunga ajratib yozing.

Narxning qimmatligi, mahsulotning ko'pligi, mahsulotning sifati, ishlab chiqaruvchi korxonaning mashhurligi, reklamaning mavjudligi, narxning arzonligi, mahsulotning kamligi.

Hammani sevimli ertak qahramonlari Zumrad va Qimmatni xislatlarini "Klasster usuli" dan foydalangan holda ijobiy va salbiy xususiyatlarini sanadik.

Milliy Dastur asosida tuzilgan Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilganimizda Xalq og'zaki ijodi janrlaridan topishmoq, maqol, ertak, rivoyat, tez aytishlarga murojaat qilinganini ko'rishimiz mumkin. Yangilik sifatida Buxoro farzandi folklorshunos olim Oxunjon Safarov tomonidan bolalar folklorida 25 dan ortiq janrlar ochib berilgan. Shu janrlar ichidan Sanamalar darsliklarga kiritilgani bo'ldi. [5;27-b]

ALIFBE DARSLIGIDA

Topishmoq: Suyanmasang, turolmas, sen minmasang yurolmas (Velosiped),

Ichi bo'yoq,sirti tayoq.(qalam),

Osti tosh, usti tosh, o'rtasida chandir bosh, (toshbaqa),

Tunda ko'rib cho'g' deysan,Tongda ko'rib, yo'q deysan (yulduz),

Tanga-tanga to'ni bor, mittigina ko'zi bor, Suzsa suvla jimirlar,qamishlar ham qimirlar (baliq),

O'lgudayin ayyorman,o'rmon ichra sayyorman,

Dumim supurgisifat, na do'stim bor na ulfat,

Meni qilmay ko'p kulgi, nomim to'g'ri ayt (tulki)

Tez aytish: Bir dona bedana, Bedana bir dona

Maqol: Oltin olma duo ol,

Hunar, hunardan unar,

Harakat,harakatda barakat,

Har kim ekanini o'rar,

Mehnat Mehnatning tagi rohat,

Ona yurtning omon bo'lsa, Rang-u ro'ying somon bo'lmas,

Bugunki ishni ertaga qo'yma,

Qor yog'di don yog'di,

Bola odobi bilan aziz,

Qush qanoti bilan, odam do'sti bilan,

Do'stsiz boshim, tuzsiz oshim.

Bulbul chamanni sevar,

Odam –Vatanni.

1-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA I-II-QISM

Ertak: Kemiroy ertagi, Zumrad va Qimmat ertagi,

Topishmoq:

Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar (shamol),

Oppoqqina dasturxon, yer yuzini qoplagan (Qor) ,

Oyog'i yo'q-qochadi, Qanoti yo'q-uchadi, (shamol),

O'tda yonmaydi, Suvda botmaydi (muz)

Bu jonivor beozor,

Usti nuqul tikanak,

Koptok deysiz bemalol, bo'lib olsa g'ujanak (tipratikan)

To'r ustida yashaydi,

Pashshani o'rab tashlaydi (O'rgimchak)

Bir aybi bor, turib semiradi (xamir)

“Teg” desam tegmaydi, “Tegma desam tegadi” (Lab)

Yo'l ko'rsatar hammaga,

Hamisha uch xil chiroq,

E'tiborsiz bo'lsa kim,

Deydi: “Ko'zlarimga boq”(svetofor)

Sandiq to'la oq sadaf,

Turishadi tortib saf,

O'ttiz ikkita o'rtoq,

Yashaydi ahil –inoq. (Tish)

Katta-kichik besh o'rtoq, uyushsa, bo'lar to'qmoq (barmoq)

Dum-dumaloq, yum-yumaloq

Ichi to'la havo-yey, tepsam otar shataloq (koptok)

Yo'qdir qo'l-u oyog'i, Na ko'zi, na qulog'i.

Ammo unga bir qadam, Yer shari, Oy-u Zuhro.

Bir tuyam bor guldiroq, hamma yeri yaltiroq.

Cho'zilib yotar Narvon, undan o'tar uykarvon.

Baland Temir uy yurar, burni tog'larni surar

Ertak,sher-u matnlar,yashar bir mamlakatda

Dunyoni o'rganishga uning xizmati
katta“(Kitob)

Maqollar: Yoz mevasi-qish xazinasini,
G'oz kelgani-yoz kelgani,
Yomg'ir-ekinining joni,
Sog' tanda sog'lom aql
Toza havo- ming dardga davo,
Til bilgan el biladi
Til-dil jarchisi
Do'st- kulfatda sinalar
Tez aytish: Jamol, Jalol, Jo'ralar,boqdi
jajji jo'jalar,
Sovuqda tovuqqa tovoqda bodroq sochdim,
Qo'zichoq-ko'zlari munchoq,
ovunchoqning vaqti chog'

Tojining tojdor xo'rozi gultojxo'roz tagida
Pirpirak pirillaydi, chirildoq chirillaydi
Tohir tog'a tog'da tulki tutdi
Qalpoqni top, qopqoqni yop
Oq choynakka oq qopqoq, ko'k choynakka
ko'k qopqoq

Qozichog'im, qo'ng'ir, oq, Qo'ng'iroqli
qo'zichoq.

Qurilishda terak kerak, demak, ekmoq
kerak terak.

Shirin sharbatning

Ertaklar: Zumrad va Qimmat, Egrivoy
va To'g'rivoy, Qizil shapkacha, Uch og'ayni
botirlar, Sholg'om ertaklari asosida rasmlar
berilgan, Serkaboboning hiylasi, Bo'g'irsoq,
G'alati ziyofat,

Sanamalar: bir, ikki, o'n olti, o'n olti deb
kim aytdi, o'n olti deb men aytdim.

Xulosa va tavsiyalar. Xalq og'zaki ijodi
bolalarning fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalaydi,
ularning ertaklarni so'zlab berishlari va
ertak tinglashlari bilan nutq madaniyatlari
rivojlanadi. Bunda ertakdagi muhim badiiy
detallarni tanlay bilishi va ularni ko'zda tutilgan
maqsadga qaratishi ham katta ahamiyatga ega
– xarakterli detallar o'quvchilarga estetik zavq
bag'ishlaydi, ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60- son Farmoni \ \ <http://www.lex.uz>
2. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent: Fan, 1964. – 68 b.;
3. Asqarova O'. Mo'minova D. O'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Namangan. 2019
4. Madayev O. Sobitova T. Xalq og'zaki poetik ijodi.-Toshkent.: "Sharq", 2010 -yil 17-29 betlar
5. Safarov O. O'zbek xalq og'zali ijodi.-Toshkent.: "Musiq" 2010- yil.7-9 bet
6. Baxtiyrovna, Jamolova Mohigul. "ERTAKLAR ORQALI BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni va rivojlanish omillari." Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari 4.1 (2024): 31-40.
7. Umidilloevna, Saidova Muxayyo, and Jamolova Mohigul Baxtiyrovna. "Mythological Characters in Uzbek Folklore." Miasto Przyszłości 34 (2023): 166-168.
8. Джамолова, Мохигул. "METHODS OF DEVELOPING THE CRITICAL THINKING ABILITY OF PRIMARY CLASS STUDENTS THROUGH FAIRY TALES." Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 4.3 (2024).
9. Baxtiyrovna, Sabrina, and Mohigul Jamolova. "USING FAIRY TALES TO ENHANCE COMPREHENSION SKILLS." Modern Science and Research 3.12 (2024): 873-876.
10. Baxtiyrovna, Jamolova Mohigul. "Techniques for Fostering English Language Critical Thinking in Elementary School Pupils by Using Fairy Tales." Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521) 2.4 (2024): 263-268.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MADANIY XILMA-XILLIKNI BOSHQARISH: JANUBIY KOREYA UNIVERSITETLARI TAJRIBASIDA GLOBAL VA MILLIY QADRIYATLAR

SHERALIYEV ALISHER MUHIDINOVICH
Qoʻqon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqodchisi

Abstrakt. Oliy ta'limning jadal xalqarolashuvi madaniy xilma-xillikni akademik munozaralarning birinchi o'ringa qo'ydi. O'zining kuchli ta'lim tizimlari va global raqobatbardoshligi bilan mashhur bo'lgan Janubiy Koreya universitetlari xalqaro talabalar va professor-o'qituvchilar sonining ko'payishi tufayli sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu maqola Janubiy Koreya universitetlari global va milliy qadriyatlarni muvozanatlash orqali madaniy xilma-xillikni qanday boshqarishini ko'rib chiqadi. Ilmiy nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, maqola Koreyaning ta'lim an'alarini saqlab qolgan holda turli xil madaniy o'ziga xosliklarni birlashtirish muammolarini o'rganadi. Madaniyatlararo o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ikki tilli ta'lim siyosati, madaniy almashinuv dasturlari va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimlari kabi asosiy strategiyalar tahlil qilinadi. Muvozanatli yondashuvni qo'llash orqali Janubiy Koreya universitetlari ham global, ham milliy madaniy o'ziga xoslikni qo'llab-quvvatlovchi inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirishi mumkin.

Kalit soʻzlar: Oliy ta'lim, madaniy xilma-xillik, globallashuv, milliy o'ziga xoslik, Janubiy Koreya, baynalmilallashuv, madaniyatlararo ta'lim

Абстрактный. Стремительная интернационализация высшего образования вывела культурное разнообразие на передний план академических дебатов. Южнокорейские университеты, известные своими сильными системами образования и глобальной конкурентоспособностью, претерпели значительные изменения в связи с ростом числа иностранных студентов и преподавателей. В этой статье рассматривается, как южнокорейские университеты управляют культурным разнообразием, соблюдая баланс между глобальными и национальными ценностями. С научной точки зрения в статье рассматриваются проблемы интеграции различных культурных идентичностей при сохранении корейских образовательных традиций. Будут проанализированы ключевые стратегии, такие как разработка межкультурной учебной программы, политика двуязычного образования, программы культурного обмена и системы институциональной поддержки. Применяя сбалансированный подход, южнокорейские университеты могут способствовать созданию инклюзивной среды обучения, которая поддерживает как глобальную, так и национальную культурную идентичность.

Ключевые слова: Высшее образование, культурное разнообразие, глобализация, национальная идентичность, Южная Корея, интернационализация, межкультурное образование.

Kirish. Ta'limning globallashuvi butun dunyo bo'ylab universitetlarda talabalarning harakatchanligi va madaniyatlararo o'zaro ta'sirlarning kuchayishiga olib keldi. Janubiy Koreya global oliy ta'limning asosiy o'yinchisi sifatida turli madaniy kelib chiqishi talabalarini jalb qiladigan siyosat orqali xalqarolashtirishni qabul qildi. Biroq, milliy ta'lim qadriyatlarini saqlab qolgan holda madaniy xilma-xillikni boshqarish juda muhim muammo bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola Janubiy Koreya

universitetlari tomonidan milliy o'ziga xoslikni saqlab qolgan holda madaniy xilma-xillikni boshqarish uchun qo'llaniladigan strategiyalarni o'rganadi. Madaniy xilma-xillik tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va madaniyatlararo kompetentsiyani rivojlantirish orqali ta'lim tajribasini boyitadi.¹ Altbach va Knight

1 Banks J. A. Diversity and citizenship education in multicultural nations* // Multicultural education review. – 2009. – T. 1. –

ta'kidlaganidek, universitetlar mahalliy madaniy asoslarni saqlab qolgan holda xalqaro istiqbollarni birlashtiradigan asoslarni ishlab chiqishlari kerak. Konfutsiy ta'sirida bo'lgan ta'lim an'analari bilan Janubiy Koreya o'zining noyob madaniy merosini saqlab qolgan holda global akademik me'yorlarni qabul qilish ikki tomonlama muammoga duch kelmoqda.²

Madaniy xilma-xillikni boshqarishdagi muammolar. Oliy ta'lim muassasalarida madaniy xilma-xillikni boshqarish ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, bir qator muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Bu muammolarni samarali yechimlar bilan bartaraf etish orqali inklyuziv va xilma-xil ta'lim muhitini yaratish mumkin.

Til to'siqlari va muloqot muammolari. Madaniy xilma-xillikni boshqarishdagi asosiy muammolardan biri bu tildir. Ta'limning asosiy tili sifatida koreys tilining ustunligi ko'pincha xalqaro talabalar uchun to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ko'pgina universitetlar ingliz tilidagi dasturlarni taklif qilsa-da, koreys tilida so'zlashmaydigan talabalarni kengroq akademik va ijtimoiy hayotga integratsiya qilish muammo bo'lib qolmoqda³. Turli madaniyatlardan kelgan talabalar o'rtasida til bilish darajasidagi farqlar kommunikatsiya to'siqlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu o'quv jarayonida, guruh ishlarida va ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

Globallashuv va milliy o'ziga xoslikni muvozanatlash. Globallashgan o'quv dasturlari ko'pincha ierarxiya va jamoaviy uyg'unlikka hurmatni ta'kidlaydigan Janubiy Koreyaning

an'anaviy Konfutsiy qadriyatlariga mos kelmasligi mumkin bo'lgan G'arb ta'lim falsafalarini kiritadi. Ushbu keskinlik universitetlar milliy an'analarni buzmasdan qanday qilib global bilimlarni o'z ichiga olishi mumkinligi haqida savollar tug'diradi.⁴

Xalqaro talabalarining ijtimoiy integratsiyasi. Akademik inklyuziyaga qaramay, xalqaro talabalar ba'zan ijtimoiy me'yorlar va urf-odatlardagi farqlar tufayli madaniy izolyatsiyani boshdan kechirishadi. Janubiy Koreya jamiyatining bir xillikka urg'u berishi chet ellik talabalarining mahalliy jamoalarga to'liq integratsiyalashuvini qiyinlashtirishi mumkin.

Ta'lim imkoniyatlarida tenglik. Mahalliy va xalqaro talabalarining teng huquqli ta'lim tajribasini olishlarini ta'minlash yana bir muammodir. Leaskga ko'ra, universitetlar turli millatdagi talabalarga kamsitish yoki marginallanishni boshdan kechirmasdan rivojlanishiga imkon beradigan inklyuziv siyosatni ishlab chiqishi kerak. Madaniy xilma-xillikni samarali boshqarish orqali oliy ta'lim muassasalari yanada boy va dinamik ta'lim muhitini yaratishi, talabalarining shaxsiy va akademik rivojlanishiga ko'maklashishi va global jamiyatga moslashgan mutaxassislarni tayyorlashi mumkin.

Janubiy Koreya universitetlarida madaniy xilma-xillikni boshqarish strategiyalari. Janubiy Koreya universitetlari tobora ortib borayotgan xalqaro talabalar oqimi va globallashuv tufayli madaniy xilma-xillikni boshqarishda turli strategiyalarni qo'llamoqda.

1. Madaniyatlararo o'quv dasturini ishlab chiqish. Janubiy Koreya universitetlari turli xil madaniy istiqbollarni o'z ichiga olgan fanlararo dasturlarni joriy qildi. Sharqiy Osiyo tadqiqotlari, Global biznes va xalqaro munosabatlarga qaratilgan dasturlar milliy istiqbollarni saqlab qolgan holda madaniyatlararo xabardorlikni

№. 1. – C. 1-28.

2 Altbach P. G., Knight J. Journal of Studies in International // Journal of Studies in International Education. – 2007. – T. 11. – №. 3/4. – C. 290-305.

3 Yang J. S., Kim T. Y. Sociocultural analysis of second language learner beliefs: A qualitative case study of two study-abroad ESL learners // System. – 2011. – T. 39. – №. 3. – C. 325-334.

4 Marginson S. Higher education and public good // Higher education quarterly. – 2011. – T. 65. – №. 4. – C. 411-433.

rivojlantirishga qaratilgan. Banks inklyuziv o'quv dasturi o'quvchilarni madaniyatlararo hamkorlikka tayyorlashini ta'kidlaydi.

2. Ikki tilli ta'lim siyosati. Til bo'shliqlarini bartaraf etish uchun Seul milliy universiteti va Koreya universiteti kabi ko'plab universitetlar ikki tilli ta'lim modellarini joriy qildilar. Kurslar koreys va ingliz tillarida koreys til an'analari saqlab qolgan holda xalqaro talabalar uchun ochiqligini ta'minlash maqsadida taklif etiladi.

3. Madaniy almashinuv va integratsiya dasturlari. Do'stlik dasturlari, til almashinuvi faoliyati va ko'p madaniyatli festivallar kabi madaniy almashinuv tashabbuslari mahalliy va xalqaro talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Yonsey universitetining Global Lounge madaniyatlararo hamkorlik uchun mo'ljallangan makonning muvaffaqiyatli namunasidir.

4. Xalqaro talabalarni institutsional qo'llab-quvvatlash. Universitetlar akademik maslahatlar, madaniy moslashuv bo'yicha seminarlar va murabbiylik dasturlarini taqdim etadigan xalqaro talabalar ofislarini tashkil etdi. Ushbu qo'llab-quvvatlash tizimlari talabalarga xorijiy davlatda o'qish muammolarini hal qilishda yordam berish uchun juda muhimdir.

5. Inklyuziv kampus siyosati. O'qituvchilarni ishga olish va talabalarni qabul qilishda xilma-xillikni ta'minlash yanada inklyuziv ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Koreya universitetlari mahalliy akademik an'analarni hurmat qilgan holda sinflarga global istiqbollarni kiritish uchun chet ellik professor-o'qituvchilarni jalb qilishni boshladilar.

Case Studies: Janubiy Koreya universitetlarida eng yaxshi amaliyotlar

Seul milliy universitetining globallashuv tashabbusi. Seul Milliy Universiteti (SNU) xalqaro institutlar bilan hamkorlikda ikki darajali dasturlarni joriy qildi. Ushbu tashabbus talabalarga Koreya akademik an'analarga asoslangan ta'lim olish bilan birga global ta'sirga ega bo'lish imkonini beradi. SNU dunyoning yetakchi universitetlari bilan hamkorlik

aloqalarini o'rnatib, talabalar va professor-o'qituvchilar almashinuv dasturlarini, qo'shma ilmiy loyihalarni va boshqa hamkorlikdagi tadbirlarni amalga oshiradi. Undan tashqari, SNU turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon Banki va boshqalar bilan hamkorlik qiladi.

Yonsey universitetining ko'p madaniyatli dasturlari. Yonsey universiteti madaniy o'zaro hamkorlikni, jumladan, Global Lounge tadbirlari va xalqaro talabalar murabbiylik dasturlarini ishlab chiqdi. Ushbu sa'y-harakatlar talabalarning integratsiyalashuvi va madaniy qadrlanishini sezilarli darajada yaxshiladi. Yonsei universiteti Janubiy Koreyaning yetakchi universitetlaridan biri bo'lib, u ko'p madaniyatli ta'limga katta e'tibor qaratadi. Universitet turli millat va madaniyat vakillarini birlashtiruvchi ko'plab dasturlarni taklif etadi.

Koreya universitetining ikki tilli ta'lim modeli. Koreya universiteti koreys va ingliz tillarida o'qitiladigan kurslarni taklif etadi, bu esa xalqaro talabalarning sifatli ta'lim olishlarini ta'minlaydi, shuningdek, ularni koreys tili va madaniyati bilan shug'ullanishga undaydi. Koreya Universiteti ikki tilli ta'lim modelini qo'llash orqali talabalarga ham koreys, ham ingliz tillarida ta'lim olish imkonini beradi. Ushbu model universitetning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirish va talabalarni global mehnat bozoriga tayyorlashga qaratilgan.

Xulosa. Janubiy Koreya universitetlarida madaniy xilma-xillikni boshqarish global ta'sirlarni milliy an'analardan bilan muvozanatlashtiradigan nozik yondashuvni talab qiladi. Til to'siqlari, ijtimoiy integratsiya va madaniy o'ziga xoslikni saqlash kabi muammolar saqlanib qolsa-da, universitetlar madaniyatlararo o'quv dasturlari, ikki tilli ta'lim, madaniy almashinuv dasturlari va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimlari orqali muvaffaqiyat qozonmoqda. Inklyuziv muhitni yaratish orqali Janubiy Koreya oliy ta'lim muassasalari o'zlarining milliy merosini asrab-avaylagan holda global akademik yetakchi

sifatida rivojlanishda davom etishlari mumkin. Samarali siyosat va moslashuvchan strategiyalar Janubiy Koreyadagi oliy ta'limning yaxlitligini

pasaytirmasdan, balki madaniy xilma-xillikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

1. Banks J. A. Diversity and citizenship education in multicultural nations* //Multicultural education review. – 2009. – T. 1. – №. 1. – C. 1-28.
2. Altbach P. G., Knight J. Journal of Studies in International //Journal of Studies in International Education. – 2007. – T. 11. – №. 3/4. – C. 290-305.
3. Yang J. S., Kim T. Y. Sociocultural analysis of second language learner beliefs: A qualitative case study of two study-abroad ESL learners //System. – 2011. – T. 39. – №. 3. – C. 325-334.
4. Marginson S. Higher education and public good //Higher education quarterly. – 2011. – T. 65. – №. 4. – C. 411-433.
5. Park J. Qualitative versus quantitative research methods: Discovery or justification? //Journal of Marketing Thought. – 2016. – T. 3. – №. 1. – C. 1-8.
6. Austin S. Lounge space: the home, the city and the service area //Reading Architecture and Culture. – Routledge, 2012. – C. 106-120
7. Ruziyev H. D. AQSH DAVLAT SALOHİYATINI YUKSALTIRISH BORASIDAGI MAMLAKAT TASHQARISIDAN “KADRLAR OQIMI” NI JALB QILISHDAGI USTUVOR SIYOSATI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 10. – C. 825-836.
8. Adhamjonovna T. F. KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TASHKIL ETISHDA XITOY, KOREYA VA YAPONIYA MAMLAKATLARI OLIIY TALIM TIZIMINING TAJRIBALARI VA ULARDAN O‘ZBEKISTONDA FOYDALANISH BO‘YICHA TAKLIFLAR //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2024. – T. 2. – №. 59. – C. 145-152.

UMUMIY PEDAGOGIKA FANI ORQALI BO'LAJAK FILOLOGLARNI KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY PEDAGOGIK ASOSLARI

NO'MONXONOVA MUATTARXON NOSIRXON QIZI

I.Ibrat nomidagi Namangan Davlat Chet Tillari Instituti
Gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrası o'qituvchisi

Abstrakt. Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish oliy ta'limning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Umumiy pedagogika filologlar uchun zarur bo'lgan lingvistik, madaniy, tadqiqot, pedagogik va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun keng qamrovli asos yaratadi. Ushbu maqolada asosiy ta'lim nazariyalari va pedagogik strategiyalarni o'rganib, kompetensiyani rivojlantirishga hissa qo'shadigan ilmiy pedagogik asoslar o'rganiladi. U kasbiy o'sishni rag'batlantirishda talabaga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, aralash ta'lim, hamkorlik strategiyalari va tadqiqotga yo'naltirilgan pedagogikaning rolini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, maqolada filologiya ta'limida yangi texnologiyalar va fanlararo yondashuvlarni integratsiyalash muammolari muhokama qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy va innovatsion metodologiyalarni o'zida mujassam etgan muvozanatli pedagogik yondashuv bo'lajak filologlarni ilmiy va kasbiy mahoratga tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Umumiy pedagogika, kasbiy kompetensiyalar, bo'lajak filologlar, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, raqamli savodxonlik.

Абстрактный. Формирование профессиональных компетенций у будущих филологов является основным направлением высшего образования. Общая педагогика обеспечивает комплексную основу для развития языковых, культурных, исследовательских, педагогических и цифровых навыков грамотности, необходимых филологам. В статье рассматриваются научно-педагогические основы, способствующие развитию компетентности, путем изучения ключевых образовательных теорий и педагогических стратегий. Подчеркивается роль обучения, ориентированного на учащихся, обучения на основе компетенций, смешанного обучения, стратегий сотрудничества и педагогики, ориентированной на исследования, в содействии профессиональному росту. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы интеграции новых технологий и междисциплинарных подходов в филологическое образование. Результаты показывают, что сбалансированный педагогический подход, сочетающий традиционные и инновационные методики, имеет решающее значение в подготовке будущих филологов к академическому и профессиональному совершенству.

Ключевые слова: Общая педагогика, профессиональные компетенции, будущие филологи, компетентностное образование, цифровая грамотность.

Kirish. Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish oliy ta'limning, xususan, umumiy pedagogika doirasidagi hal qiluvchi jihatdir. Jamiyatning lingvistik va madaniy vositachisi sifatida filologlar ham nazariy bilimlarda, ham amaliy ko'nikmalarda mustahkam poydevor talab qiladi. Olimlarning ta'kidlashicha, an'anaviy va innovatsion o'qitish usullarini o'zida mujassam etgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar malakali til mutaxassislarini shakllantirishda muhim

o'rin tutadi. Umumiy pedagogika bo'lajak filologlarni tayyorlashning nazariy va uslubiy asoslarini yaratadi.¹ Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, "o'rganish - bu

1 Sarxadjanova I., Fayziyev M. UMUMIY PEDAGOGIKA FANINI O'QITISHDA TUSHUNCHALARNING MANTIQUIY SXEMASIDAN FOYDALANISH // EDUCATION AND RESEARCH IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 616-621.

ijtimoiy vositachilik jarayoni bo'lib, unda tajribali o'qituvchilar va tengdoshlar bilan o'zaro ta'sir kognitiv rivojlanishga sezilarli ta'sir qiladi"². Ushbu nuqtai nazar hamkorlikda o'rganish va intellektual o'sishga yordam beradigan pedagogik strategiyalarning muhimligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Dyui tajriba asosida o'rganish tarafdori bo'lib, "ta'lim hayotga tayyorgarlik emas, ta'lim hayotning o'zi" deb ta'kidlagan.³ Bu tamoyil, ayniqsa, til va adabiyotdan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning malakasini oshiradigan filologiya mashg'ulotlarida dolzarbdir.

Bo'lajak filologlar uchun asosiy kasbiy kompetensiyalar. Kelajakda filologiya sohasida professional faoliyat olib boradigan shaxslar egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, qobiliyat va xususiyatlar majmuasi tushuniladi. Bu kompetensiyalar filologlarning o'z sohasida samarali, mas'uliyatli va innovatsion ishlashini ta'minlaydi. Kasbiy kompetensiyalar – bu ma'lum bir kasb yoki sohada muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, xatti-harakatlar va shaxsiy fazilatlarning integrallangan majmuasidir.⁴ Filologlar uchun bu kompetensiyalar til, adabiyot, madaniyat va kommunikatsiya sohalaridagi chuqur bilimlar, tadqiqot qobiliyatlari, pedagogik mahorat va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Zamonaviy o'quv va kasbiy muhit talablariga javob berish uchun bo'lajak filologlar bir nechta asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishlari kerak:

a. Lingvistik va kommunikativ kompetensiya - til tuzilmalarini o'zlashtirish va samarali muloqot qilish qobiliyati.

b. Madaniy va madaniyatlararo kompetensiya - turli xil madaniy kontekstlarni tushunish va madaniyatlararo muloqotni osonlashtirish.

c. Tadqiqot va tahliliy ko'nikmalar - ilmiy metodologiyadan foydalangan holda lingvistik va adabiy tadqiqotlar o'tkazish qobiliyati.

d. Pedagogik kompetensiya - bilimlarni o'qitish va tarqatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar.

e. Raqamli savodxonlik - lingvistik tadqiqotlar va ta'lim maqsadlarida raqamli vositalardan foydalanish malakasi.

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari

Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim qismi bo'lib, talabalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan usullar va strategiyalarni o'z ichiga oladi.⁵ Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari talabalarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning amaliy qobiliyatlarini, shaxsiy fazilatlarni va ijtimoiy mas'uliyatini ham shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu strategiyalar orqali bo'lajak filologlar zamonaviy talablarga mos kasbiy mahoratga ega bo'lishlari mumkin.⁶ Filologiya sohasida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik strategiyalardan foydalanish mumkin:

1. Talabaga yo'naltirilgan ta'lim. Talabaga

2 Cole M., SCRIBNER S. Vygotsky, Lev S.(1978): Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes [Электронный ресурс].

3 Dewey J. An as experience //Education. – 1938. – C. 6.

4 Bunyodjon N. KASBIY KOMPETENSIYA VA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTLIGI //Uz-conferences. – 2024. – №. 1. – C. 330-337.

5 Mirovna X. U. Bo 'Lajak O 'Qituvchilarning Kasbiy Kompetentligini Rivojlantirish //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 38. – C. 43-47.

6 Davlatnazar o'g'li M. J. PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK VA KASBIY KOMPETENTLIKNING PEDAGOGIK AMALIYOTLAR JARAYONIDAGI O 'RNI VA AHAMIYATI //TADQIQOTLAR. – 2025. – T. 56. – №. 3. – C. 63-68.

yo'naltirilgan yondashuv faol o'rganish va tanqidiy fikrlashga yordam beradi. Karl Rojers ta'kidlaganidek, "o'rganish o'quvchilar jarayonga to'liq jalb qilinganda va o'z ta'lim sayohatiga egalik qilganda sodir bo'ladi"⁷. Filologik ta'limda interfaol munozaralar, muammolarni yechish faoliyati va loyiha asosidagi ta'lim lingvistik tushunchalar bilan chuqurroq shug'ullanishga undaydi.

2. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim talabalarning nazariy bilimlarni yodlashdan ko'ra muhim ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi. Mulder fikriga ko'ra, "kompetentlikka asoslangan ta'lim natijalarga e'tibor qaratish, o'z-o'zidan o'rganish va bilim va ko'nikmalarni integratsiyalashuvi bilan tavsiflanadi"⁸. Filologiyada bu tilni bilish, tadqiqot qobiliyati va o'qitish metodikasini o'quv dasturiga kiritish demakdir.

3. Aralashtirilgan ta'lim va raqamli texnologiyalar. Pedagogikada raqamli vositalarning integratsiyalashuvi til ta'limini o'zgartirdi. Warschauer ta'kidlaganidek, "raqamli savodxonlik zamonaviy til ta'limining muhim tarkibiy qismi bo'lib, talabalarga turli formatdagi matnlar bilan shug'ullanish imkonini beradi"⁹. Onlayn platformalar, til o'rganish ilovalari va virtual hamkorlik vositalari talabalarning lingvistik ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash qobiliyatini oshiradi.

4. Hamkorlik va interfaol ta'lim.

Hamkorlikdagi o'rganish jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bruffee ta'kidlaganidek, "bilim ijtimoiy jihatdan qurilgan va tengdoshlarning o'zaro ta'siri ta'lim natijalariga sezilarli hissa qo'shadi". Guruh muhokamalari, o'zaro sharhlar va hamkorlikdagi tadqiqot loyihalari filologik ta'limning samarali strategiyasidir.

5. Tadqiqotga yo'naltirilgan pedagogika. talabalarni mustaqil izlanishga undash tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Swales ga ko'ra, "akademik yozish va tadqiqot qobiliyatlari filologlar uchun asosiy bo'lib, ularga lingvistik stipendiyaga hissa qo'shish imkonini beradi". Tadqiqot loyihalarini tayinlash va talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish ularning kasbiy o'sishiga yordam beradi.

Qobiliyatni rivojlantirishda pedagoglarning roli. Bo'lajak filologlarni shakllantirishda pedagoglarning rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Samarali o'qitish strategiyalari, murabbiylik va uzluksiz kasbiy rivojlanish talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhimdir. Shulman "Pedagogik mazmun bilimi" tushunchasini kiritib, "o'qituvchilar nafaqat mavzuni o'zlashtirishlari, balki bilimlarni o'quvchilarga qanday samarali yetkazishni ham tushunishlari kerak", deb ta'kidladi. Bu tamoyil, ayniqsa, filologlar tayyorlashda dolzarb bo'lib, ular keyinchalik pedagogik mahoratni o'z faoliyatida qo'llashi kerak.

Qiyinchiliklar va kelajak yo'nalishlari. Pedagogik strategiyalardagi yutuqlarga qaramay, bo'lajak filologlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

Texnologik o'zgarishlarga moslashish - raqamli vositalarning doimiy yangilanishi o'qituvchilar va talabalar uchun doimiy treningni talab qiladi.

Fanlararo integratsiya - tilshunoslik, adabiyot va pedagogika o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish o'quv dasturini to'liq ishlab chiqishni talab qiladi.

7 Cissna K. N., Anderson R. The contributions of Carl R. Rogers to a philosophical praxis of dialogue //Western Journal of Speech Communication. – 1990. – T. 54. – №. 2. – C. 125-147.

8 Mulder M. Competence theory and research: A synthesis //Competence-based vocational and professional education: Bridging the worlds of work and education. – 2017. – C. 1071-1106.

9 Warschauer M. Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide. – MIT press, 2004.

Amaliy ta'lim imkoniyatlari - Nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun ko'proq stajirovka va real dunyo tajribasi kerak.

Kelajakdagi tadqiqotlar filologiyada kompetentsiyaga asoslangan ta'limni qo'llab-quvvatlovchi innovatsion o'qitish metodologiyalari, fanlararo hamkorlik va siyosat asoslarini o'rganishi kerak.

Xulosa . Bo'lajak filologlarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ilmiy pedagogik asoslari nazariya, amaliyot va raqamli yutuqlarni birlashtiruvchi muvozanatli yondashuvni ta'kidlaydi. Umumiy pedagogika lingvistik, madaniy va pedagogik kompetensiyalarni oshirish uchun muhim metodologiyalarni taqdim etadi. Talabalarga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaga

asoslangan ta'lim va tadqiqotga yo'naltirilgan strategiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar o'z kasbining o'zgaruvchan talablari uchun til mutaxassislarini samarali tayyorlashlari mumkin. Mavjud muammolarni hal qilish va kelajakdagi innovatsiyalarni qabul qilish raqamli asrda filologik ta'limni yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. No'monxonova Muattarxon Nosirxon qizi. Bo'lajak tilshunoslarda kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda axborot texnologiyalar kommunikativ kompetensiyalarining afzalliklari va kamchiliklari. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari elektron jurnal // № 12/2 (3)-2023, Toshkent, B 327-331.
2. NO'MONXONOVA MUATTARXON NOSIRXON QIZI. Pedagogik kadrlar tayyorlashda sun'iy intellekt asosidagi kompetensiyani baholash asoslari. "Kasb-hunar ta'limi" Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal, 2024-yil, 9-son.
3. Sarxadjanova I., Fayziyev M. UMUMIY PEDAGOGIKA FANINI O'QITISHDA TUSHUNCHALARNING MANTIQUIY SXEMASIDAN FOYDALANISH //EDUCATION AND RESEARCH IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 616-621.
4. Cole M., SCRIBNER S. Vygotsky, Lev S.(1978): Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes [Электронный ресурс].
5. Dewey J. An as experience //Education. – 1938. – C. 6.
6. Bunyodjon N. KASBIY KOMPETENSIYA VA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTLIGI //Uz-conferences. – 2024. – №. 1. – C. 330-337.
7. Mirovna X. U. Bo 'Lajak O 'Qituvchilarning Kasbiy Kompetentligini Rivojlantirish //Miasto Przyszłości. – 2023. – T. 38. – C. 43-47.
8. Davlatnazar o'g'li M. J. PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK VA KASBIY KOMPETENTLIKNING PEDAGOGIK AMALIYOTLAR JARAYONIDAGI O 'RNI VA AHAMIYATI //TADQIQOTLAR. – 2025. – T. 56. – №. 3. – C. 63-68.
9. Cissna K. N., Anderson R. The contributions of Carl R. Rogers to a philosophical praxis of dialogue //Western Journal of Speech Communication. – 1990. – T. 54. – №. 2. – C. 125-147.
10. Mulder M. Competence theory and research: A synthesis //Competence-based vocational and professional education: Bridging the worlds of work and education. – 2017. – C. 1071-1106.
11. Warschauer M. Technology and social inclusion: Rethinking the digital divide. – MIT press, 2004.
12. Bruffee K. A. Collaborative learning: Higher education, interdependence, and the authority of knowledge. – Johns Hopkins University Press, 2715 North Charles Street, Baltimore, MD 21218-4363, 1999.
13. Swales J. M. Discourse analysis in professional contexts //Annual review of applied linguistics. – 1990. – T. 11. – C. 103-114.
14. Shulman L. S. Ways of seeing, ways of knowing: Ways of teaching, ways of learning about teaching //J. Curriculum Studies. – 1991. – T. 23. – №. 5. – C. 393-395.

XALQ OG'ZAKI IJODI JANRLARI ORQALI O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

OXUNOVA NOZIMAXON MIRZAG'ULOM QIZI

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola xalq og'zaki ijodi vositasida ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarni tashkil etishda o'quv jarayonlarining samarali shakllari va usullarini joriy etilishiga qaratilgan. Hozirgi kunda bo'lajak pedagoglarga o'quvchilarning o'qish savodxonligini yanada rivojlantirish hamda bolalarni har tomonlama yetuk, milliy qadriyatlarimizni, urf-odatlarimizni chuqur bilgan, jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barkamol insonlar etib tarbiyalash ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, o'qish savodxonligi, syujet, urf-odatlar, an'anaviylik, xalq ertaklari, bolalar adabiyoti, motiv.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется внедрению эффективных форм и методов образовательного процесса при организации важных задач воспитания посредством народного творчества. В настоящее время будущими педагогами подчеркивается важность дальнейшего развития читательской грамотности учащихся и воспитания детей зрелыми во всех аспектах людьми, обладающими глубокими знаниями наших национальных ценностей и традиций, необходимых для развития нашего общества.

Ключевые слова: фольклор, грамотность чтения, сюжет, обычаи, традиционализм, народные сказки, детская литература, мотив.

Annotation: This article focuses on the introduction of effective forms and methods of educational processes in the organization of important tasks in education through the medium of folk art. Nowadays, future pedagogues are emphasized the importance of further development of students' reading literacy and raising children to become well-rounded people who are mature in all respects, have a deep knowledge of our national values and traditions, and are necessary for the development of our society.

Key words: folklore, reading literacy, plot, customs, traditionalism, folk tales, children's literature, motive.

Respublikamizda zamonaviy yondashuvlar asosida milliy qadriyatlarning tiklanish davri talabalardan xalq og'zaki ijodi namunalarini bilishini, ayniqsa, davlat tili maqomiga ega bo'lgan o'zbek adabiy tilini chuqur egallashi, fikrni ixcham, asosli, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni taqozo etadi. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirish boshlang'ich ta'limning sifatini oshirishga, o'quvchilarda ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, o'zini-o'zi baholash, tarixiy voqelikni anglash, o'z faoliyatini tahlil qilish, ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish kabi dolzarb vazifa sifatida

belgilaydi. Bugun bolalar adabiyot oldiga, o'quvchilar uchun tayyorlanayotgan darsliklar, jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yaratilayotgan darsliklar, ularda berilayotgan badiiy asarlar oldiga qo'yilayotgan talablar oshdi. Bu talab va ehtiyojlar dunyoviy mezonlar bilan o'lchanayotgani muhim.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarda ta'limning sifati va samaradorligiga e'tibor berilib, o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirishga, o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo'naltirilgan

pedagogik faoliyatni amalga oshirishga

qaratilgan ilmiy tadqiqotlarga alohida o'rin ajratilmoqda. Bunday yondashuv

shaxsga yo'naltirilgan ta'lim strategiyasi talablari asosida o'qish darslarida xalq og'zaki ijodi vositasida ijodiy ishlarni tashkil etishni nazarda tutuvchi o'quv jarayonlarining samarali shakllari va usullarini joriy etish, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqotiga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish, nazorat qilish va boshqarish, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini loyihalash ko'nikmalarni shakllantirish strategiyalarini takomillashtirishni talab qilib kelmoqda. Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, xalqaro baholash dasturlari asosida o'quvchilarda o'qish, tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quvchilarda o'z faoliyatini mustaqil tashkil etish, o'zini-o'zi tahlil qilish asosida voqelikka ongli munosabatni qaror toptirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Hozirda kunda xalq og'zaki ijodi vositasida o'quvchilarni o'qish savodxonligini rivojlantirish orqali ularni har tomonlama yetuk, milliy qadriyatlarimizni, urf-odatlarimizni chuqur bilgan, jamiyatimiz taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barkamol insonlar etib shakllantirish asosiy maqsadlarimizdan biridir. O'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish va o'qishga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish va rivojlantirish uchun birinchi galda xalq ertaklari, bolalar ensiklopediyasi, hikoyalar, afsonalar hamda tasviriy ifodani aks ettiruvchi bolalar uchun yaratilgan kitoblar ham asosiy o'rin tutadi. Bunlardan tashqari sharq mutafakkirlarining me'rosi, badiiy ijod namunalari, she'r va g'azallari dasturilamal bo'lib xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich ta'lim talabalarini o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishga tayyorlash ta'lim jarayonining asosi bo'lgan, doimiy diqqat va e'tiborni talab qiladigan, o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan pedagogik muammodir.

O'zbekiston Respublikasining yangi

tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasida" yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berildi. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" da ta'limni tubdan isloh qilishdan kuzatilayotgan natijalar ko'rsatib berildi. Unda "... tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim

standartlari joriy etiladi"¹, deb ko'rsatilgan. Ta'kidlash joizki, amalda nihoyasiga yetkazilgan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ida ham umumiy o'rta ta'limga e'tibor qaratilgan: "Ta'lim berishning ilg'or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarini yaratish va o'quv tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash" umumiy o'rta ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilk maktabga kelgan paytidan boshlab, o'qituvchining mahorati, uning zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga mohirona tadbiq eta olishi, ta'limning yangi-yangi yo'l va usullarini izlashi, ilg'or pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi bolalarning ongi va tafakkurini oshirishda juda muhimdir. Shuning uchun oliy ta'limda tahsil olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kelgusi faoliyatga tayyorlashda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishga tayyorlash bugungi kunga qo'yilgan muhim talablardan biridir. Chunki zamonaviy pedagogik texnologiyalar foydalana olish, uni amaliyotga joriy etish birinchidan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarni

1 O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI TIZIMINI 2030-YILGACHA
RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI. <https://lex.uz/docs/-4312785>

oson va qiziqib o'rganishlari uchun imkoniyat yaratsa, ikkinchidan, o'qituvchining ham o'z ustida o'sishiga, ham ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi.

Ta'limning samarali bo'lishida barcha fanlar qatori ona tili va o'qish savodxonligi darslarida ham xalq og'zaki ijodi janrlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanib, o'qitishning noan'anaviy usullarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan, xalq og'zaki ijodi janrlari ustida ishlash jarayonida yoki uni o'qishga tayyorgarlik davrida har doim qo'llanadigan o'yinlar ko'ngilochar mashg'ulot bo'lmasdan, ta'limiy xarakterga ega bo'lishi, o'rganilayotgan mavzuni mustahkamlashga, uning yangi – yangi qirralarini ochib berishga, mavzuni amaliy o'zlashtirishga e'tibor qaratilishi lozim. Ta'limiy o'yinlar ham muayyan bir tartibda, izchillikda, tadrijiy rivojlanishda tashkillansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'qish savodxonligiga o'rgatishning pirovard maqsadi o'quvchilarning matndan ma'no hosil qilishlari hisoblanadi, ya'ni o'quvchilar o'qish asnosida aniq tushuntirilmagan g'oyalar yoki ma'lumotlarga nisbatan yangi ma'no, xulosalar va tushunishlarni paydo qilishlari lozim bo'ladi². Aslida ham yaratilgan matnlar, qaysi janr, turga oid bo'lmasin, o'quvchining aniq yoki bevosita xulosa chiqarishi uchun yaratilgan bo'ladi. O'quvchi matndagi shu ma'no, mazmun va xulosani to'lig'icha anglab olishi bir necha komponentlarga bog'liq bo'lib, mana shu o'rinda o'qituvchining faolligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Garchi "o'qish savodxonligi" yozma va bosma ma'lumotlarni o'rganish, va ular bilan ishlashda inson qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan bo'lsa-da, bu odatda

insonning ma'lum soha yoki fanga oid bilimini ifoda qiladi. Milliy o'quv dasturining pirovard maqsadi ham, aslida, o'rganilayotgan matnni tushunish, anglash va hayotda qo'llay olish mahoratini yuzaga chiqarish asosiga qurilgan.

Milliy o'quv dasturi asosida yaratilgan Ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarining mazmun mohiyatida matnni o'qiy olish, uni tushunish, anglash, hazm qilish, hayotda qo'llash tendensiyalari yotadi³. Shu bois ham ona tili va o'qish savodxonligi darslarini o'rganishda quyidagi aspektlarga alohida e'tibor berish o'rinli hisoblanadi:

1. Darslikdagi mavzular yuqori darajadagi integratsiya asosida mavzulashtirilgan.

2. Berilgan matnlar mukammal tahlil qilishga qaratilgan.

3. Darslikda mavzuni tushunish uchun rasmlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratilgan.

4. Dars mavzulari hayot bilan bog'lab tushuntirilgan.

Darslik bilan ishlashda eng muhim masala, mohiyat – hayotni anglash, tushunish ekanligiga bog'lanadi. "Tushunish" atamasi yuzasidan manbalarda quyidagicha ma'lumotlar berilgan:

"Tushunish" termini keng qabul qilingan "o'qib tushunish" tushunchasini bilan bog'lanib, bu degani, barcha o'qish faoliyati o'quvchining avvalgi mavjud bo'lgan bilimi asosida ma'lumotlarni qaysidir darajada umumlashtirishni anglatadi. Hattoki, o'qish jarayonining ilk boqichlarida o'quvchilar matnlarni tushunishda ramziy bilimlarini ishga solishlari (masalan, harflardan foydalanish) va matnda anglashilgan ma'noni tushunish uchun lug'at boyligini qo'llashni talab etadi. Shunday bo'lsa-da, mazkur umumlashtirish jarayoni ancha kengroq bo'lib, u matnlar real dunyo bilan qanday bog'lanishiga oid aqliy modellar rivojlantirilishini ham o'z ichiga oladi⁴.

2 Doniyarov M.A. Methods of teaching PIRLS international research tasks to students. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) VOLUME 02 ISSUE 09.SJIF IMPACT FACTOR.2022:5.705. – 24 b.

3 Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi loyihasi. Toshkent – 2020.– 170 b.

4 Ismoilov A. [va boshq.]. – O'qish savodxonligi qamrovi doirasi. "Ta'lim sifatini

Folklor an'analari asoslangan bola shaxsini shakllantirishning pedagogik psixologiyasi qiziqarli yondashuv bo'lib, u bir qator afzalliklarga ega. Xalq og'zaki ijodi ertaklar, rivoyatlar, xalq qo'shiqlari bolaning shaxsini shakllantirish va kamol topishida katta ahamiyatga ega. Folklor an'analari bolalar shaxsini shakllantirishning pedagogik-psixologiyasiga hissa qo'shishning bir necha yo'llari:

1. Axloqiy qadriyatlar: Xalq og'zaki ijodida ko'pincha bolalarga o'tilishi mumkin bo'lgan axloqiy saboqlar va qadriyatlar mavjud. Hikoyalar va qahramonlar orqali bolalar halollik, jasorat, mehribonlik va boshqa muhim fazilatlar haqida bilib olishlari kuzatiladi.

2. Madaniy o'ziga xoslik: folklor an'analari madaniyat tarixi va merosida chuqur ildiz otgan. Bolalarni folklor bilan tanishtirish orqali ularda madaniy o'ziga xoslik va o'z merosi bilan faxrlanish tuyg'usini rivojlantirish mumkin.

3. Tasavvur va ijod: folklor asosan sehrli elementlar va xayoliy belgilar bilan to'ldiriladi. Bu bolaning tasavvur va ijodkorligini rag'batlantirib, kognitiv va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Emotsional rivojlanish: folklor hikoyalari ko'pincha bolalarda hamdardlik va quvonch kabi turli his-tuyg'ularni uyg'otadi. Bu ularning hissiy rivojlanishiga va turli his-tuyg'ularni tushunishiga yordam beradi.

5. Muammolarni yechish ko'nikmalari: ko'pgina folklor hikoyalari qiyinchiliklarga duch kelgan va to'siqlarni yengib o'tgan qahramonlar mavjud. Ushbu hikoyalar bilan shug'ullanish orqali bolalar muammoni yechish ko'nikmalarini o'rganishi va chidamlilikni rivojlantirishi mumkin.

Umuman olganda, folklor an'alarini bola shaxsini shakllantirishning pedagogik-psixologiyasiga integratsiyalash boy va mazmunli ta'lim tajribasini ta'minlaydi,

axloqiy qadriyatlarni, madaniy o'ziga xoslikni, tasavvurni, hissiy rivojlanishni va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini tarbiyalaydi. Folklor – xalq og'zaki badiiy ijodi. Folklor o'ziga xos san'at turi bo'lib, qadimda u miflarga o'xshash sinkretik xarakter kasb etgan. Keyinchalik unda so'z san'ati yetakchilik qilishi natijasida sinkretlilik xususiyati xalq qo'shiqlarida, do'mbira ijrosida aytiuvchi dostonchilik san'atida va ayrim mavsum-marosim yoki bolalar folkloridagina saqlanib qolgan. Yozuv paydo bo'lgunga qadar folklor og'zaki nutq imkoniyatlari asosida yashab, taraqqiy etib keldi. Folklor janrlari va ifoda vositalari qadimiy bo'lib, ular tarixiy taraqqiyotda o'zgarib boradi. Folklor asarlari xalq hayotini, xalq manfaatiga bog'liq tarixiy voqealarni aks ettiradi. Unda badiiy to'qima va xalq fantaziyasi katta o'rin tutadi. Folklorga xos xususiyatlardan biri ijodning kuchli an'anaviylik doirasida bo'lishidir. Dunyo xalqlari yoki ayrim guruh xalqlar og'zaki ijodida syujet, motiv, obraz yoki poetik shaklda o'xshashliklar mavjud. Folklordagi bunday tipologik xususiyatlar shu xalqlarning ijtimoiy hayot, ong taraqqiyotining darajasi bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

Folklor o'z mohiyati jihatdan muhim tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyat kasb etadi. Chunki folklorda xalqning maishiy turmushi, dunyoqarashi, falsafiy dunyosi, intilishi, qiziqishi, ruhiyati to'la aks etadi. Bundan tashqari, folklor asarlarida tabiatning go'zal tasvirlari, hayotiy lavhalar, mohirlik bilan yaratilgan obrazlar mavjudki, ularni o'rganish badiiy-estetik tajriba uchun foydalidir. Folklor asarlari inson manaviy dunyosini boyitadi, undagi badiiy didni o'tkirlashtiradi⁵.

Xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich ta'lim talabalarini o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishga tayyorlash hamda sinf o'quvchilari bilan ishlashda ularga qator vazifalar yuklatiladi. Shunday

baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo'limi". Toshkent. – 2021. – 21 b.

5 Xatamov.N., Sarimsoqov.B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati.–Toshkent. 1979.–B. 328.

vazifalardan biri dastlab boshlang'ich sinfga qabul qilingan bolalarning oilaviy muhiti, psixologik xususiyatlari, maktabga tayyorgarligi, o'zlashtirish darajasi o'qituvchi tomonidan chuqur o'rganish talab qilinadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qishga nisbatan to'g'ri munosabatni yaratilishi ta'limning samaradorligini oshiradi. O'quvchilar o'qish jarayonida qiyinchiliklarga uchrasa, anglashi qiyin kechsa, ta'limga salbiy munosabatda bo'la boshlaydi. Har bir darsda bunday holat kuzatilmaslgi uchun o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim berishni qiziqarli bo'lishini ta'minlashi lozim. Shu o'rinda boshlang'ich sinf darsliklariga yangicha yondashish g'oyasi paydo bo'ladi.

O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda dasturdagi mavzularni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradigan, mustaqil fikr yuritish, fikrini erkin ifodalash, boshqalar fikrini tinglash, mulohaza yuritish, ulardan eng muhimlarini ajrata olish, o'z fikrini ilgari surish, uni dalillash, fikrlarni umumlashtirish va xulosalashga o'rgatadigan, o'quvchilarda xalq og'zaki ijodi materiallaridan foydalanishga qiziqish uyg'otadigan, o'qishga o'rgatish davridan boshlab, sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarini tashkil qilish va ta'limda samaradorlikni oshirishning omili sifatida e'tirof etilayotgan ilg'or o'qitish usullari va mashqlar tizimini ishlab chiqish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. <https://lex.uz/docs/-4312785>
2. Doniyarov M.A. Methods of teaching PIRLS international research tasks to students. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) VOLUME 02 ISSUE 09.SJIF IMPACT FACTOR.2022:5.705. – 24 b.
3. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi loyihasi. Toshkent – 2020.– 170 b.
4. Ismoilov A. [va boshq.]. – O'qish savodxonligi qamrovi doirasi. "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo'limi". Toshkent. – 2021. – 21 b.
5. Xatamov.N., Sarimsoqov.B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. –Toshkent. 1979. –B. 328.

